

Н. НОСОВ

Белмәмешнен, Кояшлыга сәяхәте

Н. НОСОВ

Белмәмешнең Жояшыга сәяхәте

экият - повесть

К. МИҢЛЕБАЕВ тәржемәсе
А. ЛАПТЕВ рәсемнәре

ТАТАРСТАН КИТАП НӘШРИЯТЫ
КАЗАН 1967

Носов Николай Николаевич

Незнайка в Солнечном городе. На татарском языке.
Казань, Татарское книжное издательство, 1967.

стр. 272. 15000 экз. 59 коп.

Носов Николай Николаевич

БЕЛМӘМЕШНЕН ҚОЯШЛЫГА СӘЯХӘТЕ

Кече яшьтәге мәктәп балалары өчен

7—6—2

208—67М

P2

Редакторы Г. Х. Ханов

Художество редакторы Б. М. Альменов

Техник редакторы Ф. Х. Габдуллажанова

Корректорлары М. М. Мирсалихова, Р. С. Хәмидуллина

Наборға бирелде 15/V-1967 ел. Басарға кул куелды 28/XII-1967 ел. Типография
кәгазе № 2. 70×90¹/₁₆. Учетн.-изд. табак 14,98. Якыңча басма табак 19,89
Заказ М-863. Тираж 15000. Бәясе 59 тиен.

Татарстан китап нәшрияты, Казан, Бауман ур., 19.
ТАССР Министрлар Советы каршындагы Матбугат идарәсенең Камил Якуб
исемендәге матбугат комбинатында басылды. Казан, Бауман ур., 19.

Беренче бүлек

БЕЛМӘМЕШНЕНҢ ХЫЯЛЫ

Кайберәүләр «Белмәмеш мажараларын» укыганнардыр инде. Ул китапта әкият иле — бармак буйлы бәләкәч малайлар-кызлар иле сурәтләнгән иде. Белмәмеш тә шундый бәләкәч, шундый нәнүс. Ул үзенең дуслары Беләмән, Тартай, Таркаш, механиклар Һөнәрмән, Көйләрмән, музыкант Гөслә, художник Рәссам, доктор Ачыташ һәм тагын башка дуслары белән Чәчкәле шәһәрәндәге Кыңгырау чәчәк урамында яши. Ул китапта Белмәмешләрнең һава шарына утырып сәяхәт итүләре, Яшел шәһәрдә, Очыргычлар каласында булулары сөйләнде. Алар анда төрле нәрсәләр күреп, яңа Һөнәрләргә өйрәнеп кайттылар. Сәяхәттән кайткач та, Беләмәннәр эшкә тотындылар: Кыярлы инеше аркылы күпер салырга кереште-

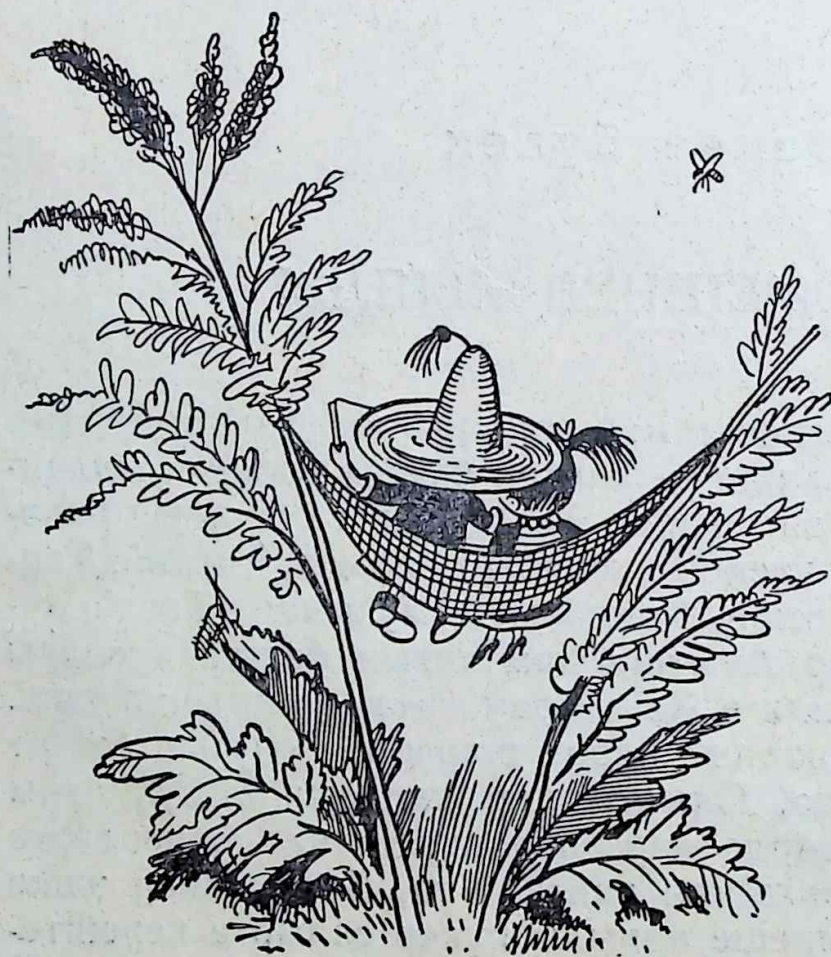
ләр, камыштан водопровод үткәрә һәм фонтаннар ясый башладылар.

Боларны төгәлләгәч, нәнүсләр шәһәр урамнарына электр чыбыклары суздылар; өйдән чыкмый гына сөйләшергә жайлы булсын өчен, телефон керттеләр; ә инде Һөнәрмән белән Көйләрмән, дуслары Беләмәннең киңәшләрен тотып, телевизор ясадылар. Хәзер инде киносын да, театрын да өйдә генә карап утырып була.

Сәяхәткә барып кайтканнан соң Беләмеш тә акылга утырды. Укырга-язарга өйрәнде, грамматиканы тоташтан укып чыкты, арифметиканы караштыргалады, мәсьәләләр дә чишкәләде, физиканы да өйрәнә башламакчы иде, тик нигәдер «физика-мизика»дан күңеле тиз сүрелде, гомумән, уку-

дан һәвәсе кайтты аның. Һи, нәнүсләр илендә булгалый инде ул андый хәлләр! Кайбер нәнүс, әллә ниләр, әллә ниләр эшлим, дип вәгъдә итәдә, тауны ташка актарам, дип сөйләнә-сөйләнә дә, эшкә килеп терәлгәч, берике көн тырышкан була, аннары ялкаулыкка бирелә.

Беләмешне берәү дә эштән чыккан ялкау димәс. Юлдан язган, дисәң, дөрөсрәк булыр. Адәм рәтле укырга өйрәнгәчтә, көннәр буге китап белән мәш килер, әмма үзе, кирәген

читкә куеп, кызыклырагын укыр иде. Бигрәк тә әкият укырга ярата иде Белмәмеш. Укый, укый да, хыял дингезенә чумып, бөтен дөнъясын оныта.

Белмәмеш үзе шикелле үк әкият сөюче Төймәкәй дигән бер кызык белән дуслашып китте. Аулаграк урынга кереп утыралар да жыен тузга язмаган нәрсәләр турында хыялланырга тотыналар. Күздән гаип итә торган бүрек тә, тылсымлы таяк та, сихерчеләр дә калмый. Аларның бар белгәннәре бер-берсенә әкият сөйләү инде. Сөйли-сөйли үк, бәхәсләшеп киткәннәрен сизми дә калалар. Берсе әйтә: оча торган палас яхшы, ди; икенчесе әйтә: юк, тылсымлы таякка житми инде, ди. Бер кызып китсәләр, сугышмыйча туктый алмыйлар.

Ничектер шулай бер мәлне алар ике көн рәттән бәхәсләштеләр. Шунда Белмәмеш үзенң дустын иң шәбе тылсымлы таяк икәнә ышандыра алды. Тылсымлы таягың гына булсын, ул булса — бар да була: таягыңны селтәп торып жиппәрәсең дә: «Күздән гаип итә торган бүрегем булсын», — дисең, я башка нәрсә сорыйсың — һәммәсе була. Андый таягың булсамы? Андый таягың булса — укымый-нитми генә, көч түкми генә жаның теләгән нәрсәне беләсең. Французча сөйләшәсең килә икән, тотасың да таягыңны селтәп торып жиппәрәсең, дип аңлатты малай.

Шул сөйләшүдән соң Белмәмеш сихерләнгәндәй йөрде. Көндөз генә түгел, төннәрен дә — йокысыннан уянып китә дә торып утыра, кулларын болгый-болгый, саташып сөйләнергә тотына. Тылсымлы таякны селтим, дип уйлыйдыр инде. Доктор Ачыташ, моны күреп, Белмәмешкә: төнге кылануларыңны ташла, югыйсә караватыңа бәйләп куярга, касторка эчәргә туры килмәгәе, ди. Белмәмешнең бу сүзләрдән коты алына, шуннан соң тыныч йоклый башлый.

Көннәрдән бер көнне Белмәмеш Төймәкәйне яр буенда очратты. Яр буенда бик күп кыяр үсә иде, ике дус шуларның

берсенә менеп утырдылар. Кояш инде шактый югары күтәрелгән һәм жир өстен ярыйсы нык кыздыра, әмма дусларга эссе түгел, чөнки утырган кыярлары сап-салкын, өстән исә, олы-олы яшел зонтлардай, кыяр яфраклары кояшны каплап торалар иде. Жил әкрен генә үлән яфракларын кыштыр-дата, кояшта жемел-

дәп торган инешнең өстенә жылбәзәк дулкыннар чыгара. Меңләгән кояш нурлары, суда чагылып, кыяр яфраклары астында йөгөрешәләр һәм ниндидер серле яктылык сирпиләр. Шуңа күрә Белмәмешләр кереп яшеренгән яфрак асларында да һава, күп сандагы канатларын жылпегәндәй, һаман айкала, һаман чайкала. Ул гүзәллек ниндидер серле, тылсымлы бер дөнья булып тоела. Белмәмешләр генә бу матурлыкка соклана алмадылар: көн дә була торган хәлләргә аларның исләре китми, өстәвенә әле тагын икесенең дә уйга чумган чаклары.

Төймәкәйнең әкият турында бик-бик сөйләшсә килә. Тик менә Белмәмеш кенә авызына су капкандай тора, чырайларын сыткан — һич сүз кушармын димә үзенә.

Төймәкәйнең моңа түзеп торыр хәле калмады:

— Белмәмеш, сине нинди чебен тешләде? Нигә син шул чаклы күңелсез? — дип сорап куйды.

— Бүген әле мине чебен тешләмәде, — дип җавап кайтарды малай. — Күңелсез булганга күңелсез.

— Әйттең сүз! — дип, көлеп жибәрде Төймәкәй. — Күңелсез булганга күңелсез, имеш. Юньлерәк итеп аңлатырга тырышып кара син.

— Күр инде безнең шәһәрне,— диде Белмәмеш.— Бернинди сихер юк, бернинди могжиза юк... Борын заманнарда ичмасам кызык булган! Сихерчеләр, тылсымчылар адым саен очрап торган. Әкиятләрдә, беләсеңме, ниләр сөйлиләр!

— Сөйлиләр шул,— диде Төймәкәй.— Әллә син, тылсымчылар борынгыда гына булган, дип торасыңмы? Алар бүген дә тулып ята. Теләсә кемгә очрамыйлар гына.

— Сиңа очрамаслармы тагын! — дип куйды Белмәмеш, аңардан көлеп.

— Авызыңнан жил алсын! — диде кыз, кулларын селтәп.— Куркак ич мин. Очраса да әле, котым алынып, телсез калырмын. Ә менә син тылсымчы белән дә әйбәтләп сөйләшә алыр идең. Син бик кыю малай.

Белмәмеш бер дә каршы әйтеп маташмады.

— Кыю шул мин,— дигән булды.— Тик менә әлегә кадәр никтер бер генә тылсымчыны да очрата алганым юк.

— Бер кыюлык кына житми шул. Минем ниндидер әкияттә укыганым бар: өч төрле игелек эшләргә кирәк икән. Шуннан тылсымчы очрый икән дә, ни теләсәң, шуны бирә икән.

— Тылсымлы таяк та бирә, диме?

— Тылсымлы таяк та бирә, ди.

— Кара син аны! — диде Белмәмеш, исе китеп.— Синеңчә, нинди эшләр игелек санала соң? Иртән торып, битемне салкын су белән, сабынлап юсам, шул игелек эшләү булыр микән?

— Булмый ни, була, бик була,— дип ялгап алып китте кыз.— Берәү авыр хәлдә калып, син аңа ярдәм итсәң, берәрсен рәнжеткәнне күреп, аны якласаң, шулай ук игелек эшләү була. Үзеңә булышкан өчен рәхмәт әйтсәң дә — игелеккә санала. Ник дисәң, рәхмәтне аны адым саен әйтә торырга, әдәпле булырга кирәк.

— Алай әллә ни авыр түгел икән лә,— дигән булды Белмәмеш.

— Авыр булмаган кая! — дип каршы төште кыз.— Өч төрле игелекне бит аны рәттән эшләргә кирәк. Әгәр дә мәгәр

шулар арасына бер генә начар эш килеп керә икән — бер ни чыкмый, гел өр-яңадан башлыйсы була. Житмәсә тагын ул эшләрне үзәңә файда килсен димичә, ихлас күңелдән эшләр-гә кирәк бит әле. Шул чагында гына игелеккә санала.

— Шулай булмый ни! — диде Белмәмеш. — Үз файдаңны күздә тотып эшләгән эштән нинди игелек чыксын ди инде! Ярый алайса. Бүгенгә ял итим дә иртәгә игелек эшли баш-лыйм. Син сөйләгәннәр дөрөс булса, тылсымлы таякны кулга төшерәбез аны.

Икенче бүлек

БЕЛМӘМЕШНІҢ ИГЕЛЕКЛӘРЕ

Икенче көнне иртүк торып, Белмәмеш игелек итәргә то-тынды. Иң әүвәл салкын су белән әйбәтләп юынып алды, са-бынны да кызганмады, тешләрен дә чистартты.

Битен сөртеп, көзгә каршысында тырыша-тырыша чәчен тарап маташканда:

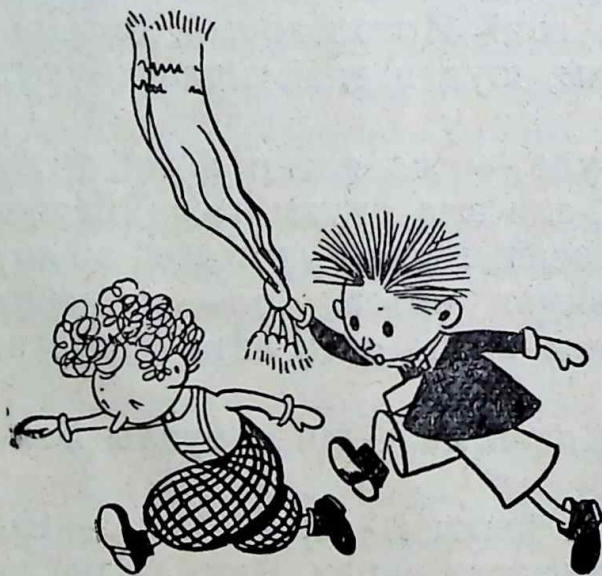
— Менә бер игелекне эш-ләп тә ташладым, — дип куйды эченнән генә.

Аның көзгә алдында чуа-луын күреп, Тартай килде дә бәйләнде генә бит.

— Матур, матур! Күз ти-мәсен! — диде.

— Синнән матуррак инде анысы, — дип җавап кайтар-ды Белмәмеш.

— Шулай булмаган кая! Чибәр, чибәр, күрсәң — гайрә-тең чигәр.

— Нәрсә дидең? Миннән-
ме ул гайрәтең чигәр? —
дип, Белмәмеш, зәһәрләнеп,
тегенең сырт буена сөлге
белән берне сылады.

Тартай, кулларын бол-
гый-болгый, тизрәк ычкыну
ягын карады.

Белмәмеш аның артын-
нан:

— Тартай юньсез! Си-
нең аркада игелегем әрәм
китте! — дип кычкырып
калды.

Чыннан да юкка чыкты шул бер игелеге. Ник дисән, Тар-
тайга ачуы килү, аның аркасына сугу — бер дә ярый торган
эш түгел. Хәзер инде янадан башламый хәлең юк.

Азмы-күпме тынычлана төшкәч, Белмәмеш, тагын нинди
игелек эшлим икән инде, дип уйланырга тотынды. Әллә нигә
бер юньле нәрсә башына килмәде.

Иртәнге чәйгә хәтле бер ни уйлап таба алмады. Чәйләр
эчкәннән соң гына, башы әйбәтрәк эшли башлады. Доктор-
ның дару ясау нияте белән киледә нидер төяргә жыенганын
күреп:

— Син, Ачыташ, бер дә тик тормыйсың, һаман бүтәннәргә
ярдәм итеп йөрисең, ә үзең булышучы да юк. Бир әле, бул-
маса, үзем төеп бирим даруыңны, — диде Белмәмеш.

— Рәхәтлән генә, — диде Ачыташ. — Синең болай ярдәм-
ләшүең бик әйбәт булды әле. Без һәммәбез шулай ярдәмлә-
шергә тиешбез.

Ул сөйләнә-сөйләнә Белмәмешнең кулына килесен тот-
тырды. Белмәмеш ниндидер орлыкларны он шикелле итеп
төя башлады, Ачыташ он шикелле порошоктан дару ясарга
тотынды. Бер кызып киткәч, Белмәмеш артыграк төеп ташла-
ганын да сизмәде.

«Аның зыяны юк ла,— дип уйлап куйды ул.— Менә игелекне эшлэп тә ташладым».

Эгәр дә шул чагында Кабартма белән Су-Ширбэт килеп чыкмаса, эшләр болай жайлы гына төгәлләнәсе иде югыйсә.

— Күр әле,— диде Кабартма,— безнең Белмәмеш доктор булырга чамалый ахры. Барыбызны да дөвалый башласа, көлми ничек түзәрсең!

— Юк, касторка эчертмәсен дип, Ачыташка ялагайлана булыр ул, малай,— дип жавап кайтарды Су-Ширбэт.

Мондый мәсхәрәне ишеткәч, Белмәмеш түзеп тора алмады — киле сабын күтәрде:

— Телеңне тыя бел, Ширбэт, югыйсә киле сабы белән берне кундырсам!

Докторның коты алынды:

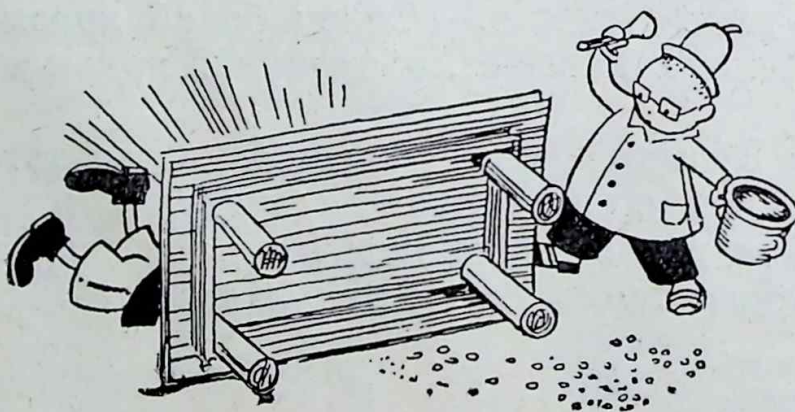
— Тукта, тукта! — дип кычкырды ул һәм Белмәмештән киле сабын тартып алмакчы булды.

Белмәмеш бирмәде, шуннан болар бәйләнешеп киттеләр. Әүмәкләшкән чагында Ачыташның аягы өстәлгә тиеп, өстәлне әйләндереп жибәрде. Порошок идәнгә түгелде, дарулар тирә-якка чәчелде. Ачыташ мең бәла белән килесен алды да, ачуы килеп:

— Югал моннан! — дип жикерде.— Эзек булмасын! Ничаклы даруны әрәм иттең!

Белмәмеш үзенә тиргәнде:

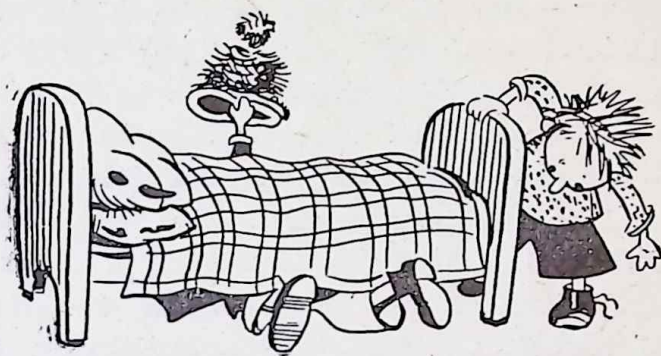
— Ну, Ширбэт, күрмәгәнәңне күрсәтермен әле мин сиңа! Игелекне әрәм иттердең бит, игелекне!

Әйе, Белмәмешнең ахырына кадәр житкерә алмавы аркасында, яхшы эш әрәм китте.

Көне буге шулай булды да торды, булды да торды. Белмәмеш, ничек кенә тырышмасын,

рэттэн ике игелекне дә эшли алмады — өчнө эйткән дә юк инде. Башта бер яхшы эш эшли дә шуның артыннан ук искиткеч эшәке нәрсә эшләп ташлый. Югыйсә бит инде, игелек итим, дип тотына — киресенчә килә дә чыга!

Төнлә белән күзенә йокы кермәде Белмәмешнең. Нишләп болай соң әле бу, дип бик озак уйланып ятты. Уйлый торгач, үзенә тупас малай булуын һәм бөтен эшәкелекнең шуннан килеп чыгуын аңлады тагы. Белмәмеш бер дә инде мәзәк күтәрми, юк кына сүзгә дә үпкәләп, шундук әрепләшә башлай, алай гынамы соң — бәйләнешеп китүдән дә тайчанмый.

— Алайса, иртәгә әдәплерәк булам да, эшләр җайга салына аннары, — дип үзен үзе юатты малай.

Иртәгесен Белмәмешне танырлык та түгел иде: ул чаклы әдәпле булса да булыр икән малаең! Берәрсенә үтенеч белән мөрәҗҗәгать итә калса — «зинһар өчен» дип кенә тора. Элек бит андый сүзне аңардан беркемнең ишеткәне юк иде. Бүген ул һәркемгә ярарга, файда итәргә тырыша.

Бүлмә бетереп Таркашның бүреген эзләшәп йөрде һәм карават астыннан табып бирде. Аннары Ачыташтан кичәгә хәл өчен гафу үтенде, киледә берәр нәрсә төеп бирергә рөхсәт сорады. Доктор андый эшне ышанып тапшырмады, бакчага чыгып, ландыш җыеп керергә кушты. Ландыш аңа шулай ук дару ясау өчен кирәк иде. Бу бурычны бик тырышып үтәде Белмәмеш. Аннары аучы Дарбайның озын кунычлы яңа итеген чистартты, үз чираты булмаса да; идәннәрне себерде. Көнозын яхшы эшләр генә эшләп йөрде, үзе: кайчан тылсымчы килеп чыгар икән дә миңа тылсымлы таяк бирер икән, дип берөзлексез көтте. Кич булды, тылсымчы күренмәде дә күренмәде.

Белмәмешнең бик нык ачуы килде. Икенче көнне, Төймәкәйне күргәч:

— Ник мине алдадың эле? — дип бәйләнде.— Сиңа ышанган мин юләр, әллә күпме игелек эшләп ташладым — тылсымчы күрә алмадым.

— Мин алдамадым сине,— дип акланып маташты кыз.— Бер әкияттә укыганым эле дә исемдә.

— Алай булгач, ник күренмәде соң ул тылсымчың? — диде Белмәмеш ачу белән.

— Кайчан күренәсен тылсымчы үзе белә булыр. Әллә бәлкем, сиңең яхшы эшләрең өчкә тулмагандыр?

— Тулмас ди менә! — дип үртәнде Белмәмеш. — Бик беләсең килсә, өчкә генә түгел, егерме өчкә тулгандыр эле!

Төймәкәй иңнәрен жыерып:

— Игелекләрең арасына начарлыкларың да кереп киткәндер яисә,— диде.

— Китми генә торсын эле менә! — дип тагын үртәнде Белмәмеш, һәм Төймәкәй, аның кыяфәтен күреп, куркуыннан артка чикте.— Бик беләсең килсә, кичә мин көннең-көн буе әдәпле булып йөрдем, бернинди начарлык та эшләмәдем: ни талашмадым, ни сугышмадым, «гафу итегез», «зинһар өчен», «рәхмәт»тән башка сүз әйтмәдем.

— Нишләптер бүген бер дә ишетелми эле андый сүзләрең,— дип чәнечтерде кыз.

— Әллә мин сиңа бүгенгене сөйләп ятаммы, кичәгене сөйлим мин сиңа.

Нигә алай килеп чыкты икән, дип икәүләшеп уйлап каралдылар, тик бернинди фикергә килә алмадылар. Уйлый торгач, Төймәкәй:

— Әллә син яхшы эшләреңне берәр төрле файда килсен дип эшләдеңме? — дип сорамамы.

Белмәмеш тәмам чыгырыннан чыкты:

— Нәрсә сөйләгән буласың инде! Таркашка бүреген табып бирдем. Минекә түгелме ул бүрек? Түгел. Ачыташ бичарага ландыш жыйдым. Ниткән файда булсын ди аннан миңа?

— Ник жыйдың соң?

— Белмәгәндәй кыланма инде. Үзең әйттең ич: әгәр дә

мәгәр өч төрле игелек эшлисен икән, тылсымлы таякка ия буласың, дип.

— Димәк, син аларны шул таякка кызыгып эшләдең?

— Әйе лә инде!

— Ә үзең тагы: файда өчен эшләмәдем, дигән буласың.

— Таяк аркасында булмагач, ни пычагыма башкаларга игелек итим ди мин!

— Син бит аларны болай гына, изге нияттән чыгып кына эшләргә тиеш.

— Анысы нинди нәрсә тагын, изге ният дигәнең?

— Их син!— диде Төймәкәй, аңардан көлеп.— Яхшылыкны, гомумән, син, үзең файда килгәндә генә, эшлисең булыр. Қайбер малайлар, әдәпле булсаң, ягымлы булсаң, файдасы тими калмас, дигәнгә күрә генә, берәр төрле файда өметләнеп кенә, әдәпле булып кыланалар.

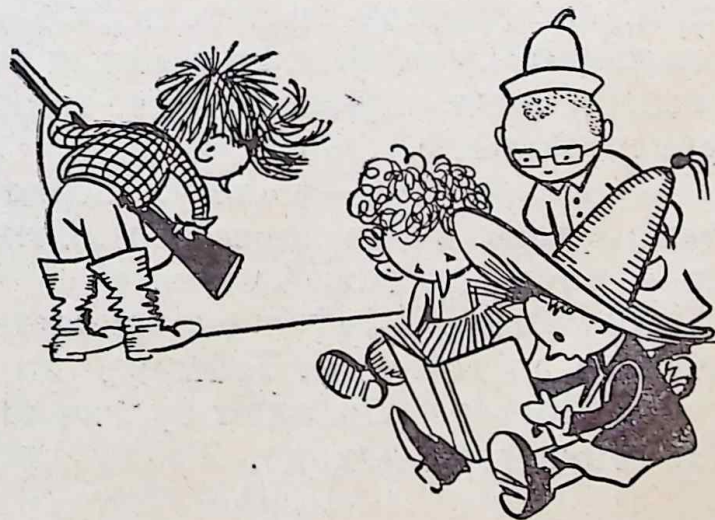
— Мин алай итмим инде анысы,— дип, кул селтәде Белмәмеш. — Бик беләсең килсә, бернинди файдасыз да яхшылык эшли алам, әдәпле дә була алам.

Төймәкәй киткәннән соң, Белмәмеш өенә кайтты. Хәзер инде ул яхшы эшләргә изге нияттән чыгып кына кылмакчы итте. Тылсымлы таякны уена да китермәскә булды. Ләкин алай дип аны әйтүе генә жиңел: берәр нәрсәне уйламыйм дисең икән, исеңдә гел шул була.

Өенә кайткач, Белмәмеш әкиятләр китабы укырга тотынды. Аучы Дарбай тәрәзә буенда аумылтыгын чистартып утырган жиреннән:

— Нинди кызыклы нәрсә укыйсың? Кычкырып укыр идең, — дип сүз кушты.

«Бик күпне беләсең килсә, тотасың да үзең укыйсың», — димәкче генә

иде Белмәмеш, нәкъ шул чагында тылсымлы таяк исенә төшөп, игелек эшләүдән баш тартмаска булды.

— Әйдә, тыңла инде, — диде ул һәм кычкырып торып укып жиберде.

Аучы Дарбай рәхәтләнөп тыңлый-тыңлый мылтыгын чистартты. Белмәмешнең әкиятләр укыганын ишетеп, алар янына бүтән нәнүсләр дә жыелдылар.

Китапны укып чыкканнан соң алар:

— Уңган егет икәнсең син, Белмәмеш, әйбәт нәрсә уйлап тапкансың, — диештеләр.

Иптәшләре мактагач, Белмәмешнең түбәсе түшәмгә тиде, вакытлы-вакытсыз теге тылсымлы таякны хәтеренә китергәнгә бик тә гарьләнде.

«Әгәр дә шул таякны искә төшермичә генә, болай гына укыган булсам, изге нияттән чыгып укыган саналыр иде, болай бит ул файда өметләнү генә», — дип уйлап алды малай.

Гел шулай килә дә чыга инде менә: тылсымлы таяк исенә килеп төшә дә — бүтәннәргә яхшылык эшләргә тотына; ул таяк исеннән чыктымы — әллә нинди начарлыклар эшләп ташлый. Чат дөрөсен әйтсәң, таяксыз да вак-төяк яхшылыклар эшләштергәли дә соң, бик сирәк шул, авыз ачып әйтергә дә оят.

Көннәр генә түгел, атналар, айлар узып китте. Хыялында йөргән тылсымлы таякка Белмәмешнең күңеле сүрелде. Торган саен сирәгрәк искә төшерә башлады, аннары, изге нияттән чыгып кына өч яхшылыкның өчесен рәттән барыбер эшли алмыйм инде, шулай булгач, таяк миңа тәтеми лә ул, дигән фикергә килде.

— Беләсеңме, — диде ул бервакытны Төймәкәйгә, — тылсымлы таяк дигән нәрсә гел юктыр да ул. Күпме игелек итмә — барыбер таяк көтмә.

Белмәмеш, бу сүзләргә рифмага китереп әйтүенә сөенеп, көлөргә дә тотынды. Төймәкәй дә көлдә. Көлеп туктагач:

— Нишләп соң алай булгач әкияттә, өч төрле игелек ит, дип әйтелгән? — диде.

— Килде-китте нәнүсләр бүтәннәргә яхшылык эшләргә өйрәнсен өчен, юри уйлап чыгарганнардыр әле,— диде Белмәмеш.

— Шулай дисәң генә инде.

— Ярый инде! — дигән булды малай.— Үкенүен үкенмим анысы. Миңа бер дә файдасы тимәде түгел, тиде. Игелек кылам дия-дия, көн саен салкын су белән юынырга өйрәнәп китте әле абзаң. Уен эшмени ул!

Өченче бүлек

БЕЛМӘМЕШНЕНҢ ХЫЯЛЫ ТОРМЫШКА АША

Көннәрдән бер көнне Белмәмеш тәрәзәдән карап утыра иде. Иртәдән бирле күк йөзе ачылмады, кояш күренмәде, яңгыр койды да койды. Урамга чыгып йөри алмаганга, Белмәмешнең бик нык сөмсере коелган иде.

Көннең бозылып китүе Чәчкәле нәнүсләренең төрлесенә төрлечә тәэсир итә.

Менә Беләмәнне генә алып карыйк. Миңа димәгәе, яңгыр түгел, таш яусын, мин барыбер өйдә эшләп утырам, ди ул. Доктор Ачыташ, көннең аязына караганда, шушындыен артыграк күрәм, ди, көннәр мондый торганда нәнүсләренең организмнары ныгый-чыныга да, алар сирәгрәк авырыйлар, ди. Шагыйрь Чәчкәйский, яңгыр коеп яуган чакта, чормага менеп корыган яфраклар өстенә сузылып ятып, түбәдә тамчылар шыбырдашуын тыңлавы — дөһьда бер рәхәт, ди.

— Көн бозык, көн ямьсез, урамга чыгарлык та түгел, куркыныч,— дип сөйли Чәчкәйский. — Ә чормада үзе жылы, үзе жайлы. Корыган яфраклардан хуш ис килә, түбәгә шыбыршыбыр яңгыр ява. Күнелләрең рәхәтләнеп китә, шигырь чыгарасыларың килә.

Тик нәнүсләренең күбесе өнәп бетерми яңгырны. Тамчыкай атлы бер кыз, яңгыр башлану белән, еларга тотына. Ник елыйсың, дип сораштыра-нитә калсалар, ул:

«Үзем дә белмим. Яңгыр булдымы, еламый калмыйм», — дип жавап бирә.

Белмәмешнең нервлары елак Тамчыкайныкы кебек йомшак түгел түгелен, шулай да әле, көн бозылдымы — аның да кәефе кырыла. Бу юлы да шулай булды. Монаеп кына урамга карап утыра. Қыйгачлап яуган яңгыр тәрәзә төбөндәге миләүшә чәчәкләрен чылата, башка вакытны ишегалдында чылбырда утыра торган Сарбай хәзер әнә оясына кереп поскан да, борынын гына күрсәтеп, карангалап ята.

«И мескенкәем, — дип уйлады Белмәмеш. — Көн буге бәйләгән килеш утыра бит, туйганчы йөгереп кенә дә йөри алмый, хәзер менә яңгыр аркасында шул оясында ятсын, имеш. Бу әшәке яңгыр туктауга, ычкындырып жиберәм үзен».

Яңгыры да туктый белмәде. Хәзер инде ул малайга бер дә туктамастай, қояш бөтенләйгә яшеренгәндәй һәм моннан соң бер дә, бер дә күренмәстәй булып тоелды.

«Инде нишләребез икән? — дип уйлап алды Белмәмеш. — Жир юешләнеп бетә бит болай булгач. Саз ерып ничек йөрибез инде? Башта пычракка йортлар, чәчәкләр, агачлар батар, аннары соң нәнүсләр бата башлар. Бар икән күрәселәр!»

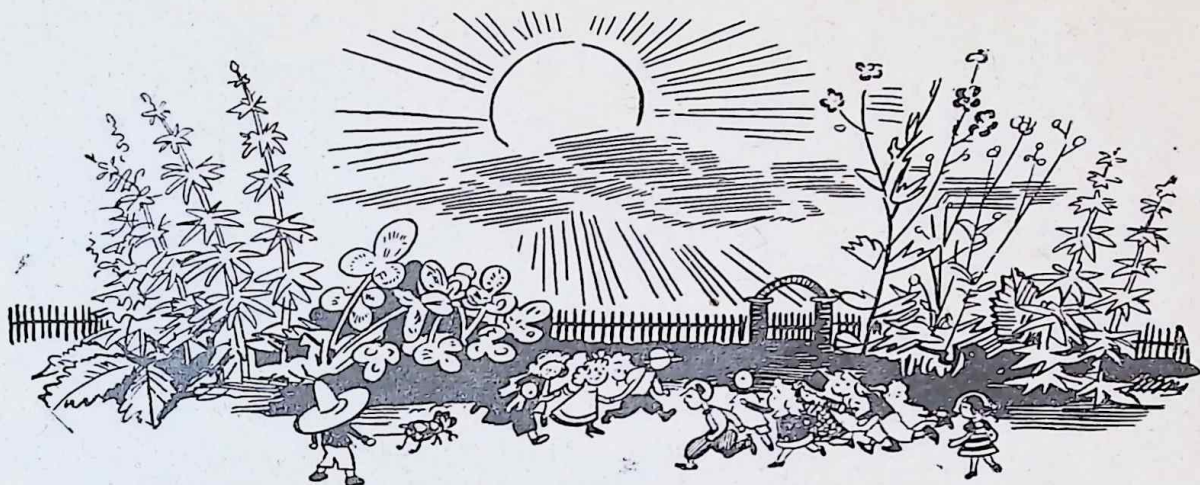
Белмәмеш күрәселәре барына уфтанып, пычракка баткан дөнъяда көн итүе авырга килер, дип кайгырып яткан арада, яңгыр экренләп кенә басылды, болытлар таралды, қояш чыкты. Күк йөзе ачылып, дөнъялар яктырып китте. Үлән қыякларында, чәчәк яфракчыкларында эре-эре яңгыр тамчылары жемелдәшә башлады. Тирә-юньдә һәммә нәрсә ямьләнеп, яшәреп киткәндәй булды.

Белмәмеш тә хыялларыннан айнып китте.

— Қояш чыкты! Қояш! — дип қычқырып жиберде ул. — Қояш чыкты!

Ул урамга йөгәрде.

Аны күреп бүтәннәр дә йөгерешеп чыктылар. Күмәкләшеп сикеренә, жырлый, уйный башладылар. Болытлы көн дә, аяз

көн дә миңа барыбер, диюче Беләмән булып Беләмән дә куанычыннан нишләргә белми ишегалды уртасында сикергәләде.

Белмәмеш кай арада яңгырын да, пычрагын да онытып өлгерде. Аның уенча, моннан соң күк йөзөндә гел кояш балкыр, болытның эсәре дә булмас кебек иде. Бәйдә утырган Сарбайны да исеннән чыгарып жибәрде ул. Бераздан гына хәтеренә төшеп, аны бәйдән ычкындырды. Сарбай да ишегалдын бер итеп чабып йөрөргә тотынды. Ул куанычыннан өрә-өрә нәнүсләрнең аякларыннан каба, үзе авырттырмый да, чөнки ул читләрне генә тешли торган иде. Акылы шундый инде аның.

Бераз күнел ачканнан соң, нәнүсләр кабаттан эшкә тотындылар. Кайберәүләре урманга гөмбә жыйрга китте: нигә дисәң, яңгыр явып узгач, гөмбә күбәя.

Белмәмеш урманга барып йөрмәскә булды, кулына китап алып, беседка янындагы эскәмиягә утырды. Ул арада Сарбай койма ярыгыннан урамга шылып өлгергән дә, кулына таяк тоткан бер узгынчыны тешләмәкче булган. Берәрсенең кулында таяк күрдеме — этләрнең сырт йоны кабара инде анысы. Белмәмеш исә, китабына күмелеп, урамда эт

өргәнне дә ишетмәде. Тик инде эт ныграк өрә башлагач кына, малай укый торган китабынна аерылды. Сарбайны бәйләмәгәнә исенә килеп төште. Капкадан атылып чыкса, ни күрсен — эт бер узгынчыга ябырылыпмы-ябырыла, арттан килеп аның аягын эләктереп алмакчы була. Узгынчы бичара бер урында зыр-зыр әйләнә, таягы белән селтәнә-селтәнә, Сарбайны якин жибәрмәскә итә.

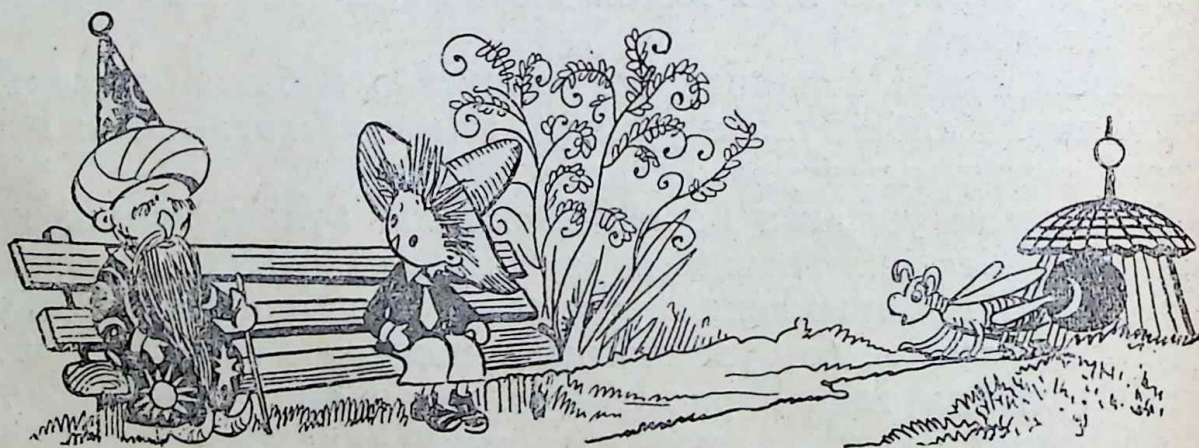
— Сарбай, тимә! Сарбай, тимә! — дип кычкырып жибәрде Белмәмеш, коты алынып.

Сарбайның тыңламавын күргәч, йөгереп барып, муенса-сыннан эләктереп алды һәм читкә өстерәде.

— Кара инде син аны! Ишетмисеңмени әйткәнне?!

Белмәмеш, этнең башына йодрыгы белән берне кундырмакчы булып, кулын бик гайрәтләнеп күтәргән иде дә, тик инде мескен көчекнең куркудан күзләрен йомуын күргәч, сукмый калды, ишегалдына сөйрәп алып кереп китте. Сарбайны бәйгә утырткач, узгынчыны тешләмәде микән дип, янадан урамга чыкты.

Узгынчы Сарбай белән көрәшеп тәмам хәлдән тайган күрәсәң, ян капка төбөндәге эскәмиядә ял итеп утыра иде. Белмәмеш хәзер генә рәтләп күздән кичерде аны. Өстендә куге-зәңгәр төстәге озын матур жилән, ул жиләнгә алтын йолдызлар, көмеш айлар тегелгән. Башында да айлы-йолдызлы кара калфак. Аягында кызыл туфли, ул кызыл туфлиенен

башы очлаеп, кайтарылып килгән. Бер генә дә Чәчкәле нәнүсләренә охшамаган, ичмасам: озын чал мыек, Кыш бабай сакалыдай, авызларын каплаган сакал. Чәчкәледә сакалсызлар яши бит, каян килсен ди аларга андый сакал!

Үзенә бик сәер булып күренгән картлачны кызыксынып караштыра-караштыра, Белмәмеш сорап куйды:

— Сезде тешләмәдеме ул?

— Этегез әйбәт икән, — диде сакалбай. — Шәп көчек, бик тә инде елгыр. Нәм!

Таягын ике тез арасына бастырып куйган да, ике куллап шуңа таянып, үзе янына эскәмиягә чөмәшеп өлгергән Белмәмешкә кырын-кырын гына караштыргалап ала.

— Дарбай эте ул, Сарбай атлы, — дип аңлатты Белмәмеш. — Дарбай аны ияртеп ауга йөри. Нәнүсләрне тешли-нитә күрмәсен дип, бәйдә тотабыз. Тешләмәдеме соң сезне?

— Юк, алтыным. Тешлим, тешлим дигәннән калды, шулай да тешләмәде бит, әй.

— Анысы начар икән, — диде Белмәмеш. — Тешләмәве начар, диюем түгел, сезне куркыткандыр, шунысы начар, дим. Минем аркада гына булды ла! Ычкындырдым да кире бәйләргә онытканмын. Сез мине гафу итегез инде!

— Гафу, гафу, — диде бабай. — Карап-карап торам да, син бик әйбәт малай булып күренәсең әле.

— Юк, әйбәт булырга тырышам гына. Элекләре тырыша идем. Игелекле эшләр дә эшлидер идем, хәзер генә ташладым.

Белмәмеш кулын гына селтәде дә картның аягындагы туфлине жентекләбрәк күзәтергә кереште. Туфлинең каптырмасы да ай белән йолдыз итеп эшлängән иде.

— Хәзер ник ташладың соң? — дип сораштырды бабай.

— Юк сүз лә ул.

— Нәрсә юк сүз — игелекле эшләрме?

— Юк, тылсымчылар... Карагыз әле, бу туфлиегезнең каптырмасы алтын йөгерткәнме, әллә саф алтын гынамы?

— Саф алтын гына... Нишләп соң син тылсымчыларны юк сүз дидең әле?

Белмәмешнең сөйләми хәле юк иде. Ул үзенек тылсымлы таяк белән саташып бетүен дә, Төймәкәйнең, өч төрле игелек эшләргә кирәк, дигәннен дә, үзенек изге нияттән чыгып бернинди яхшылык кыла алмавын, фәкать таякны кулга төшерү өчен генә тырышуларын да бәйнә-бәйнә сөйләп бирде.

— Әле генә, Сарбайны жибәрәп торган идем, дидең. Нәрсә, әллә шуны да тылсымлы таяк аркасында эшләдеңме, югыйсә? — дип сорап куйды картлач.

— Булмаганны! — дип кул селтәде Белмәмеш. — Гел хәтердән үк чыккан иде әле ул таяк. Кайчан карама, Сарбай бәйдә утыра, шуңа кызганыч тоелды миңа.

— Нәрсә, изге ният белән эшләгәнсең булып чыгамыни алайса?

— Шулай булып чыга икән шул.

— Менә бер игелекле эшен булды да.

— He! — дип куйды малай һәм куанычыннан көлеп үк жибәрде. — Игелек иткәнне үзем дә сизми калганмын.

— Аннан соң тагын берне эшләдең.

— Анысы кайчан тагын?

— Минә эттән аралап калдыңмы — калдың. Начар эшмени бу? Әллә бәлкем, тылсымлы таяк аркасында аралаганың?

— Юк ла! Тылсымлы таяк гел истән үк чыккан иде.

— Менә күрдеңме инде?! — диде картлач, куанып. — Аннан соң өченче игелекле эшен булды: эт тешләмәдеме дип, белешергә килдең, гафу үтендең. Алай итү яхшы ул, бербереңә шулай һәрвакыт илтифатлы, шәфкатьле булырга кирәк.

— Кызык икән! — дип, көлеп жибәрде Белмәмеш. — Рәттән өчәү бит, рәттән өчәү! Бу чаклы кызыкны гомеремдә дә күргәнем юк иде. Бүген тылсымчыны очратсам да, исем китмәс инде, болай булгач.

— Китмәсен шул, китмәсен. Очраттың инде син аны.

Белмәмеш картка берәз шикләнебрәк карап куйды.

— Әллә инде үзегезне тылсымчы димәкче буласыз?

— Әйе шул, мин тылсымчы шул.

Белмәмеш, көлми микән бу, дип, картка бик жентекләп текәлде дә соң, сакал баскан йөздә берни шәйли алмады. Ышанып житмәвен картның үзенә дә сиздерде:

— Көләсездер әле.

— Нишләп көлим ди! Син өч төрле игелек эшләдең, хәзер инде миннән теләсәң нәрсә сора. Күңеләң ни ошый соң синең: күздән гаип итә торган бүрекме, әллә тиз йөрешле итекме? Бәлки оча торган паластыр?

— Паласыгыз бармы соң?

— Булмыйча ни! Паласым да бар, башка нәрсәләрем дә.

Картлач жиң эченнән түгәрәкләп төрелгән палас чыгарды да малайның күз алдында әйбәтләп жәеп жибәрде.

— Ә менә бусы тиз йөрешле итек, монысы күздән гаип итә торган бүрек.

Шулай сөйләнә-сөйләнә, икенче жиңеннән бер киём итек белән бер бүрек тартып чыгарды да палас өстенә куйды. Болардан соң үзлегеннән уйнаучы гөслә, жәел-жәймә һәм тагын әллә ничә төрле тылсымлы әйберләр чыгарып тезде.

Картның чынлап та тылсымчы булуына акрынлап ышана барды Белмәмеш.

— Тылсымлы таягыгыз да бармы? — дип сорап куйды ул.

— Нишләп булмасын? Бар, бик бар, тылсымлы таягым да бар. Менә ул!

Тылсымчы кесәсеннән бәләкәй генә бер кызгылтрак таяк тартып чыгарды, аны малайга сузды.

Белмәмеш таякны алуын алды, шулай да әле хыялының гамәлгә ашуына бик үк ышанып житми иде.

— Чынмы соң бу таяк?—дип сорамый булдыра алмады ул.

— Чып-чын тылсымлы таяк инде, бер дә шикләнеп торма, — диде карт. — Ярамаган эш эшләмәсәң, һәр теләген кабул булыр. Теләгенне әйтеп, шушы таякны селтәп кенә жибәрерсең. Әмма инде өч төрле ярамаган эш эшләсәң, тылсымлы таяк үзенң тылсымлы көчен югалтачак.

Куанычтан Белмәмешнең тыны кысылды, йөрәге дөп-дөп

тибә башлады.

— Алай булгач, тылсымлы таягыбыз бар дип әйтим тизрәк Төймәкәйгә! Ул өйрәтмәсә, таяклы була алмас идем әле.

— Бар, йөгер, тиз бул! — диде карт. — Төймәкәй дә сөенсен әле бер. Күптән хыялланып йөргәнән беләм лә мин.

Тылсымчы малайның башыннан сыйпап куйды, һәм Белмәмеш аның сөйкемле йөзөндә мөлаем гына елмаю сизеп алды.

— Алай булгач, хушыгыз! — диде малай.

— Сау-сәламәт бул! — дип җавап кайтарды тылсымчы, көлемсерәп.

Тылсымлы таякны күкрәгенә кысып тоткан көе, Белмәмеш элдерттә генә. Төймәкәйләргә тизрәк житү нияте белән, тыкрыкка борылды. Ләкин борылуы булды, шундый шәп бүләк өчен тылсымчы картка рәхмәт әйтмәгәнә кылт итеп исенә килеп төште. Қире йөгерде. Тыкрыктан чабып чыкса, урам буп-буш. Эскәмиядә дә, тирә-юньдә дә күренми тылсымчы. Тылсымлы әйберләре-ниләре белән әллә жир астына төшөп киткән инде, әллә күккә ашкан...

Дүртенче бүлек

БЕЛМӘМЕШ БЕЛӘН ТӨЙМӘКӘЙ ШАПШАК ЧУАРКАЙНЫ ОЧРАТАЛАР

Ул күнелсез хатаны берничек тә төзәтеп булмавына төшенгәч, Белмәмеш янадан юлын дәвам итте. Хәзер инде малаен бик ашыкмый: бара-бара да, туктап, гарьлегеннән башын чайкап тора, баш артын кашыгандай итә, мәгънәле генә итеп бер тамак кыра да кабат урыныннан кузгала.

Төймәкәй үзләренең өйләреннән ерак түгел генә, урамда уйнап йөри иде. Белмәмешнең килгәннен күрәп, аңа каршы йөгерде.

— Нихәл, Белмәмеш! — дип кычкырды ул.

Белмәмеш туктап калды, аның сәламен дә алып тормасын, күнелсез генә итеп:

— Моннан бүтән Белмәмеш түгел инде мин, ишәк инде мин, — дип сөйләнде.

— Нәрсә булды соң? — дип сорады Төймәкәй, борчылып.

— Тылсымчы миңа таяк бирде, мин аңа рәхмәт тә әйтә белмәдем. Менә нәрсә булды!

— Нинди таяк? — диде Төймәкәй, гажәпләнәп.

— Нинди булсын! Шуны да белмәскә инде! Тылсымлы таяк!

— Әллә акылыңнан язган инде син, Белмәмеш. Тылсымлы таяклар уйлап чыгаргансың!

— Чыгарыр менә! Әллә күрми торасыңмы?

Белмәмеш кулына кысып тоткан таягын аңарга күрсәтте.

— Таяк таяк инде, аның нәрсәсә бар? — диде Төймәкәй, берәз аптыраган кыяфәт белән.

— Таяк таяк, имеш! — диде малай, аны мыскыллап. — Дәшми торыр идең ичмаса, аңламагач. Миңа бит аны тылсымчы бирде.

— Нинди тылсымчы ул тагы?

— Нинди булсын — сакаллы! Тылсымчыларның нинди булганын белмәгән кебек...

— Белмим шул,— диде Төймәкәй, иңнәрен биетеп.— Гомеремдә дә күргәнем юк бит минем ул тылсымчы халкын.

— Ни инде, сакаллы инде, менә бу төшләрендә айлар, йолдызлар... Сарбай өрөргә ябышкан иде, мин өч игелек эшләп ташлаганмын.

— Рәтләп кенә сөйлә әле, берни аңлый алмыйм.

Белмәмеш үзенең башыннан кичкәннәрне түкми-чәчми сөйләп бирде.

Төймәкәй тыңлап торды-торды да:

— Үзеңнән көлгәндер әле берәрсә, — дип куйды. — Юри генә тылсымчы булып киенгәндер дә...

— Тылсымчы булмаса, тылсымлы таякны каян алыр иде соң ул?

— Чынлап та шулай ук тылсымлы микән соң ул? Сынап карадыңмы?

— Сынавын сынамадым... хәзер сынап карарга була.

— Нәрсә сөйләшеп торасың инде? Аны хәзер үк селтәп торып жибәрергә дә теләгәнне әйтергә генә кирәк. Теләгән үтәлсә, чыннан да тылсымлы таяк була.

— Үтәлмәсә? — дип куйды малай.

— Үтәлмәсә, ул чагында, гап-гади бер агач таяк дигән сүз. Син бигрәк инде, шуны да белмәскә! — диде Төймәкәй, кызып китеп.

Кызның тизрәк таякны сынап карыйсы килде, шул гомердән бирле сынап карамаганы өчен Белмәмешкә жән ачулары чыкты аның.

— Ярый алайса, — диде Белмәмеш. — Хәзер сыныйбыз аны. Безгә нәрсә кирәк әле?

— Синәң үзеңә нәрсә кирәк соң? — дип сорады кыз.

— Белмим шул... Хәзер генә бер ни дә кирәкмидер төсле...

— Бигрәк инде син! — дип аны тиргәп ташлады Төймәкәй. — Уйла да тап. Морожный да ашыйсың килмимени?

— Морожный булса зарар итмәс иде болай үзе, — дип куйды малай. — Хәзер сорыйбыз аны.

Малай тылсымлы таягын селтәп торып жибәрде:

— Ике порция морожыебыз булсын!

— Кулга тотарга таяк-лары да булсын, — дип өс-тәде кыз.

Белмәмеш, курка-курка гына, күзен йома-йома гына, кулын алга сузды.

«Әгәр дә мәгәр морож-ный булмаса?» — дип уй-ларга өлгермәде, ниндидер салкын әйбернең кулына килеп төртелгәнән тойды.

Күзен ачып жибәрсә — кулында бер порция морожрый! Белмәмеш, исе китеп, авызын ачып, каян төшкәнән белергә теләгәндәй, өскә күтәрелеп карады. Югарыда бер ни күрен-мәгәч, малай әкрән генә Төймәкәйгә таба борылды. Әле шун-да да, морожным очып китмәгәе, дигән шикелле, кулын кый-мылдатырга да курыкты.

Төймәкәйнең дә авызы ерылган, кулында морожрый иде.

— Кар-кар-кар-кар... — дип мыгырдады Белмәмеш, мо-рожыйга бармагы белән төртеп күрсәтеп. Дулкынланудан ул әйтәсе сүзен дә әйтә алмас хәлгә килгән иде.

— Нәрсә «кар-кар»? — дип сорады Төймәкәй.

Белмәмеш кулын гына селтәде, үзе морожрыйен ашый башлады. Төймәкәй дә аңардан калышмады. Ашап бетергәч кенә:

— Тәмле дә соң! — дип куйды.

— Әйтерен бармы! — дип аның сүзен жүпләде Белмә-меш. — Әллә тагын берәрне сорыйбызмы?

— Әйдә, сора, — диде Төймәкәй.

Белмәмеш таягын селтәп жибәрде дә:

— Тагын берәр морожрыйебыз булсын! — диде.

Нидер чыштырдады, нидер кыштырдады — малай белән кызның кулларына морожрый килеп керде.

Белмәмеш бу юлы да бер генә мизгелгә катып калды. Тик инде бу юлы аның аптыравы озакка бармады. Ашап бетергәннән соң ул:

— Тагын карап карыйбызмы? — дип куйды.

— Тагын берэр булса ярап куяр иде болай, — диде Төймәкәй.

— Берэр белән маташканчы! — дип сөйләнде малай һәм, таягын селтәп: — Бер ящик морожныебыз булсын! — диде.

«Шап» итеп килеп төшмәсенме алларына бер ящик! Морожрый сатучы апалар иңнәренә асып йөриләр бит әле, нәкъ менә шундый, зәп-зәңгәр. Белмәмеш капкачны ачып жибәргән иде, ящиктан бөркелеп салкын бу чыга башлады. Белмәмеш икене алды да, капкачын ябып, өстенә менеп утырды. Бу морожрыйлар элеккегеләренә караганда салкынрак та, катырак та булып чыкты.

— Менә ичмасам морожрый! — дип мактады малай. — Тешәң сындырырлык!

— Бу таяк морожрый гына булдыра ала микән, әллә бүтән нәрсәләр дә хәленнән килә микән? — дип сорап куйды Төймәкәй.

— Шуны да белмисең! — диде малай. — Чып-чын тылсымлы таяк ич инде бу, барлык нәрсә дә хәленнән килә аның. Күздән гаип итә торган бүрек дисең — бүрек бирә, оча торган палас дисең икән — анысын бирә.

— Әйдә соң, алай булгач, шул оча торган паласны сорыйк та сәяхәткә чыгып китик, — дигәнән сизми дә калды кыз.

Сәяхәт итәргә бик чыгар иде Белмәмеш, һава шарына утырып очканы исенә килеп төште дә — йөрәге жуу итеп китте.

— Паласка утырып очуы жайлы булмас: биектән очып барганда нәрсә күрәсең?

— Ул чагында башка берәр нәрсә уйлап табыйк, —

диде кыз. — Поездлар була икән... Паровозы тимер юлдан сөйрәп бара икән... Рәхәтләнеп утырып кына барасы икән... Үзем укыган идем шулай дип.

— Беләм-беләм. Тимер юл турында безгә Беләмән сөйләгән иде. Қояшлы шәһәрәнә китаплар алырга барган иде, шул чагында күргән булган. Тимер юлы да хәтәр, ди бит: анда крушениеләр булгалый, ди.

Нәкъ шул вакытны болар турысыннан яңа машиналарына утырып Һөнәрмән белән Көйләрмән узып китәләр. Бу автомобиль дә, Белмәмеш җимергән автомобильләре кебек үк, дүрт кешелек иде. Тик инде монысы, тегеңә караганда, матуррак та, газлы суны жылытып йөрткәнгә, моторы элеккегедән көчлерәк тә иде.

Боларны күргәч, Һөнәрмән белән Көйләрмән кул болгап узып киттеләр. Белмәмеш, минем тылсымлы таягым булды, дип кычкырып маташты да соң, автомобиль тавышы берни ишеттермәде. Һөнәрмән белән Көйләрмән, тузаннар туздырып, урамның аргы башына китеп югалдылар.

— Менә безгә сәяхәткә кирәкле нәрсә! — дип кычкырып җибәрде Белмәмеш.

— Автомобильмени? — диде Төймәкәй.

— Әйе инде.

— Әллә теге вакыт автомобилең-ниң белән таудан мәтәлеп төшкәнеңне оныттыңмы? Үзең дә үлгәннән калдың, машинаңны да ваттың.

— Ул вакытта мин бит әле йөртә белмидер идем.

— Әйтерсең лә хәзер йөртә белә инде!

— Хәзер миңа өйрәнәп торасы да юк. Йөртә беләсем килә, дип әйтәм дә, таяк өйрәтә.

— Алай булгач, автомобиль белән чыгып китик, — диде Төймәкәй. — Кызыграк булыр.

Белмәмеш таягын селтәп җибәрде:

— Һөнәрмән белән Көйләрмәннеке шикелле автомобиль без булсын, мин йөртергә өйрәним!

Шулай дияргә өлгермәде, урам башыннан автомобиль күренде. Һөнәрмән белән Көйләрмән кайтып киләләрдер әле,

дип уйлаган иде Белмәмеш, тик инде автомобиль яннарына килеп туктагач кына, рульдә бер нәнүснең дә утырмавын күреп алды.

— Менә сиңа мә! — дип куйды ул, машинаны төрле яктан карап чыккач та.

Шоферы, миннән көләр өчен, яшеренеп ятмый микән, дип машинаның астына да күз салды.

Беркем дә күренмәгәч:

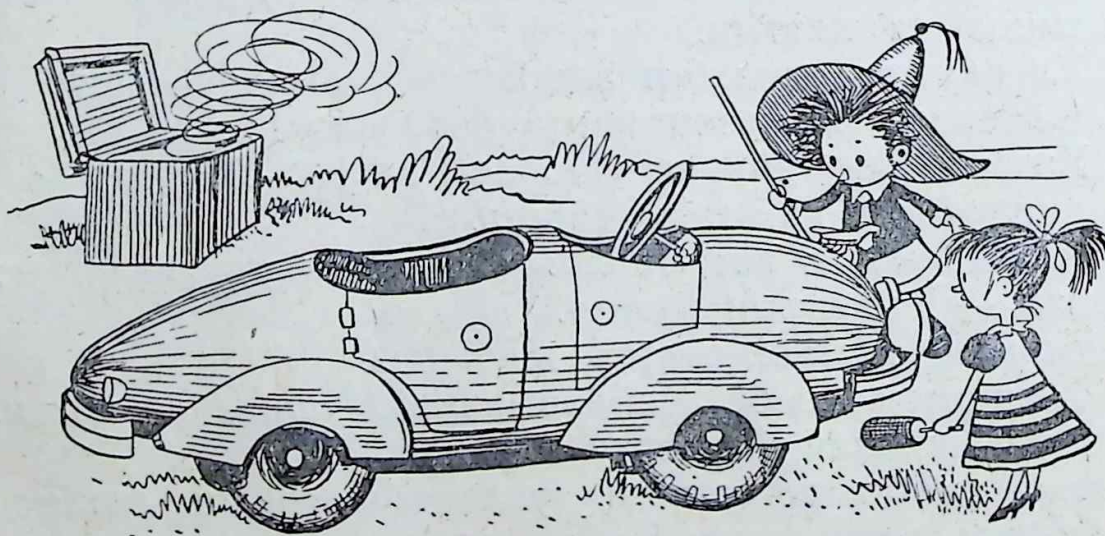
--- Әллә ни искитәрлек жире юк. Тылсым булгач шулай булмый хәле юк инде, — дип сөйләнде.

Шулай диде дә, машинаның арткы ишеген ачып, морожыйлы ящикны куйды, үзе алгы ишектән рульгә утырды. Төймәкәй аның янына кереп утырды. Белмәмеш моторны кабызып жибәрәм дип кенә торганда, Төймәкәй үзләренә таба килүче бер нәнүсне күреп алды.

— Туктап тор әле берәз, — диде ул, — таптатмагаек...

Теге якынарак килә төшкәч, Белмәмеш аның һәркемгә билгеле Шапшак Чуаркай икәннен танып алды.

Шапшак Чуаркай өстенә соры чалбар, соры куртка, башына чиккән соры түбәтәй киеп йөри. Соры төс кер күтәргән-гә, Чуаркай шул төсне дөнъяда бер ярата. Карап торсаң, алай дию һич тә дәрәс түгел инде: соры материя дә пычрануын пычрана, тик әллә ни сизелми генә.

Шапшакның шактый мәзәк нәнүс икәнән әйтми китү килешеп бетмәс. Аның бер гадәте бар: ул гомердә дә юынмас һәм бернигә дә гажәпләнмәс иде. Тик шулай да юынмыйча яшәү берәз авыргарак килә, чөнки аның белән бер өйдә торучы нәнүсләр аны ашарга утырган саен юындырталар. Каршы килеп-нитеп торса, өстәл янына якин жибәрмиләр. Юынмый ни хәл итсен? Тик юыну белән дә бер ни үзгәрми: сәгәте-минуты белән пычранып бетә иде. Юынырга да өлгерми, кай арада битенә пычрак таплар, буй-буй сызыклар сызыла, тимгелләнәп китә. Мәнә ни өчен аңарга Шапшак диләр. Гомер буена шулай бер исем белән калыр иде. Әле ярый Чәчкәлегә атаклы сәяхәтче Циркуль килеп чыкты.

Циркуль дигән сәяхәтче дә гажәеп кызыклы нәнүс, аның хакында бер-ике сүз әйтми ярамый. Ул чамасыз ябык, үзе буйга бик озын. Куллары-аяклары да озын, башы белән борыны да озын. Шакмаклы чалбары да озын. Циркуль үзе Тәгәри Борчак каласында яши, анда берәү дә жәяү йөрми, велосипедка атланып чаба. Циркуль да велосипедтан һич төшми, үз шәһәрләрендә йөрү белән генә канәгатьләнмичә, жир йөзәндә нәнүсләр яшәгән һәрбер шәһәрне күрәп чыгарга омтыла.

Чәчкәлегә килеп төшкәч тә аның бармаган жире, тыкшынмаган урыны, танышмаган нәнүсә калмагандыр. Шәһәр халкы, үзәбезне оятка калдырмагае дип, аның күзеннән Шапшакны гына яшереп килде. Имештер, аны Циркуль күрә-нитә калса, бу шәһәрдә һәммә нәнүс тә битен-башын юмый икән, дип уйлалачак.

Циркуль китәргә жыенган көнне генә бәла килеп чыкмасынмы! Ни сәбәпледер ул көнне Шапшак иркенлек ала. Циркуль шәһәр халкы белән саубуллашып торган чакны, урамда күренә. Ят нәнүснә күрү белән, Циркуль аптырап кала һәм: «Нинди пычрак малай ул анда?» — дип сорамакчы була. Тик инде әдәпле Циркуль «пычрак» дигән тупас сүз кыстырып сөйләшә алмый, соравын икенче төрләрәк иттереп бирә.

— Нинди чуаркай ул анда? — ди.

Һәммәсе дә борылып карыйлар һәм Шапшакны күреп алалар. Шапшакның иртәдән бирле юынганы юк, һәм аның биткәе пычранып ала-кола булып беткән иде. Циркуль әйткән яңа сүз һәркемгә ошап куя, һәм шул көннән соң Шапшакны Чуаркай дип йөртә башлыйлар. Бу исем Шапшакның үзенә дә ошап китә: ни әйтсәң дә, Шапшак түгел инде, матуррак та, күңелгә дә ятышлырак.

Бишенче бүлек

БЕЛМӘМЕШ, ТӨЙМӘКӘЙ ҺӘМ ШАПШАК ЧУАРКАЙ СӘЯХӘТКӘ ЧЫГЫП КИТЭЛЭР

— Чуаркай, нихәл! — дип сәламләде Белмәмеш, теге май машина янына килеп җиткәч. — Күрче менә, безнең автомобильбез бар.

— Исең киткән икән! Һөнәрмән белән Көйләрмәннең автомобильләре сезнекеннән шәбрәк тә әле.

Шапшак туктады, ике кулын соры чалбарының кесәсенә тыкты да автомобильнең алгы тәгәрмәчен караштыра башлады.

— Бер дә шәбрәк түгел, — дип аңа каршы төште кыз. — Бу автомобиль аларныкы кебек үк. Аннары әле Белмәмешнең тылсымлы таягы бар, бик беләсәң килсә!

— Исең киткән икән! — дип кабатлады Шапшак. — Телим икән, мин йөз тылсымлы таяк табам.

— Нишләп тапмыйсың соң? — дип сорап куйды Белмәмеш.

— Нигә кирәк ул...

Аннан рәтле сүз чыкмасын күргәч, Белмәмеш:

— Без сәяхәт итәргә китәбез. Әйдә безнең белән, — диде.

— Бик кыстагач, бармый булмас инде, — дип сөйләнде Чуаркай.

Озак көттермәде, арткы ишектән бик эре генә кыяфәт белән кереп утырды.

— Кузгалабызмы инде? — дип сорады Белмәмеш.

— Кузгал, кузгал! — диде Төймәкәй.

— Кузгалуын кузгал да, харап итеп кенә ташлама безне, — дип өстәде Чуаркай.

Белмәмеш автомобильнең приборлары тактасындагы ачкычны борып куйды да аягы белән стартер педаленә басты. Стартер шундук тимер кырган тавышлар чыгарып шытырдап алды да мотор тырылдый башлады. Машина алга ыргылды. Белмәмеш тыныч кына рульне бора, әле беренче, әле икенче тизлеккә күчерә, газны да бер арттыра, бер киметә, шулай итеп машинаны бер кызулуй, бер экренәйтә төшә. Нигә кирәк икәннен үзе дә белмичә, ул рычагларны боргалый, педальләргә баскалый, әмма бер генә дә ялгышмый иде. Чөнки тылсымлы таяк аркасында күз ачып-йомганчы автомобиль йөртәргә өйрәнеп өлгергән иде ул. Оста шоферлар бервакытта да уйлап тормыйлар, гадәт буенча гына эш итәләр бит.

Урамнан барган чагында, нәнүсләр үзен күрсеннәр өчен, Белмәмеш иләмсез каты сигнал бирде. Мәгәр нәнүсләр; машинада һөнәрмән белән Көйләрмәндер әле, дип уйладылар, һәм бер дә исләре китмәде.

Шәһәрдән чыгар алдыннан Төймәкәй Шапшакка әйтеп куйды:

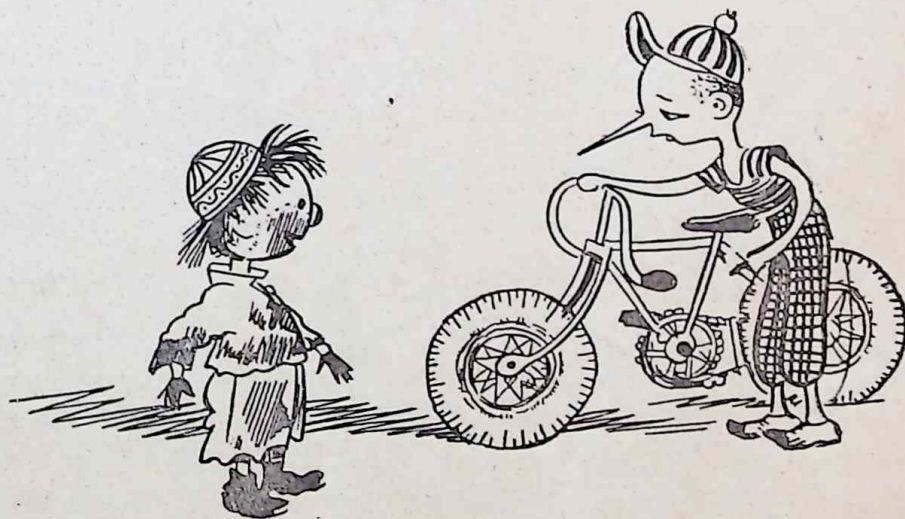
— Чуаркай, синек бүген юынганың юктыр, ахрысы.

— Ничеккә нә бар әле!

— Алай булгач, нишләп пычрак соң?

— Яңадан пычранганмын.

— Сиңа тагын бер кат

юынырга туры килер. Бу хәләңдә без сине сәяхәткә алып чыга алмабыздыр.

— Һе, алмабыздыр, имеш! Үзләре башта юри кыстыйлар-кыстыйлар да, аннары соң...

Ул арада автомобиль инде шәһәрдән чыгып, Кыярлы инешенә килеп җитте, күпергә таба борылды. Күперне чыгу белән, Төймәкәй:

— Туктат әле машинаны. Чуаркай хәзер битен юып ала, — диде.

Белмәмеш машинаны яр буенда туктатты.

— Мин каршы бу эшкә! — дип шашып-шашып кычкырды Чуаркай. — Көнгә ике юынырга дигән закон юк.

— Юынасың килмәсә, ялынмыйбыз, синнән башка гына барабыз, — диде Белмәмеш коры гына.

— Һе, синнән башка гына, имеш! Әллә миңа жәяү кайтырга дигәнме? Алып барасыгыз килмәсә, кире кайтарып куегыз. Башкача мин риза түгел.

— Әйдә ярар сана, барса барсын, — дип куйды Белмәмеш. — Аның аркасында кире кайтып тормабыз ла инде.

— Сәяхәт итә-итә берәр шәһәргә килеп чыксаң, шушын-дый пычрак малайны андагы нәнүсләр күрсәләр? Безгә кызарырга туры килер бит аның өчен, — диде кызчык.

— Анысы шулаен шулай, — диде Белмәмеш, ризалашып. — Ничек тә юынасы иде бит, Чуаркай, Булмаса, өчебез дә юыныйк мәллә?

Берьялгызы юынмаячакны аңлап алгач, Шапшак бераз тынычлана төште.

— Монда ничек юынасың инде? Ни сабын юк, ни сөлге... — дип мыгырданып кына алды.

— Кайгырма юкка, бар да булыр, — диде Белмәмеш.

Тылсымлы таягын селтәп жибәргән иде, шундук өч кисәк сабын, өч сөлге килеп төште. Чуаркай башта гажәпләнергә дә уйлаган иде, тик бернигә исең китмәсен, дигән гадәтенә хыянәт итмәде, тыелып калды. Дәшми-тынмый гына ярдан төшөп китте.

Озак та үтмәде, алар өчесе дә, юынган-чистарынган килеш, машинага утырып, урман буйлап баралар иде инде. Төймәкәй хәзер дә алда, Белмәмеш янында утыра, Чуаркай исә артта зәңгәр ящик белән янәшә бара иде. Юл бормалы-бормалы һәм сикәлтәле иде. Ара-тирә жир астыннан чыгып торган калын-калын агач тамырлары очрый. Андый урыннарда, чамасыз каты сикертмәсен өчен, машинасын экренәйтә төшә Белмәмеш. Ә кыз исә әледән-әле артына борылып карый һәм, ару-пакь Чуаркайны күреп, сөенеп бетә алмый.

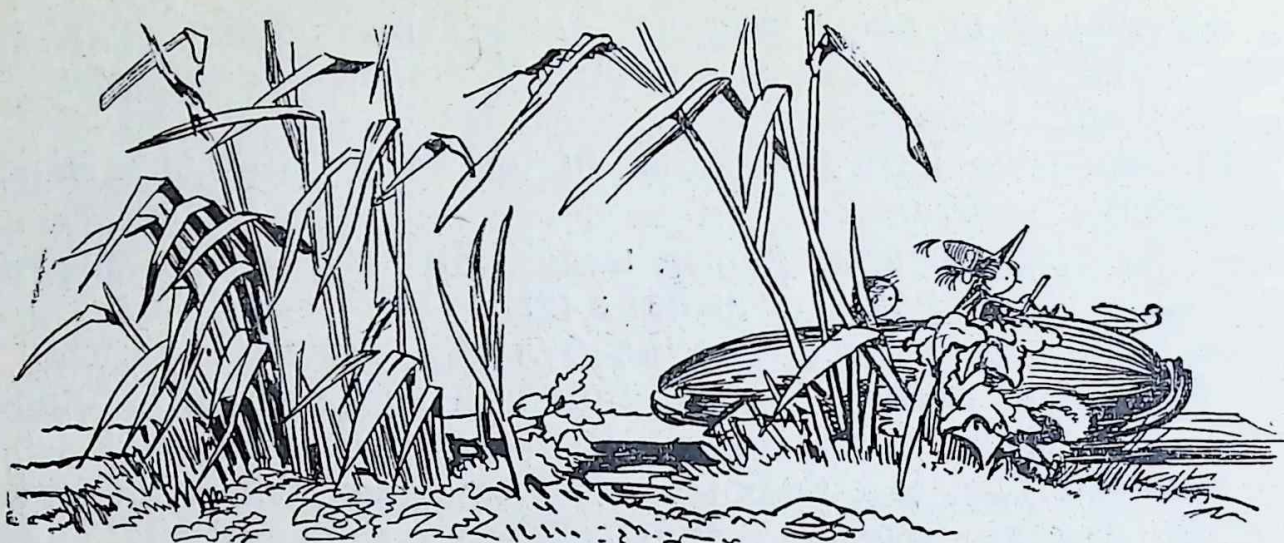
— Менә ничек әйбәт булды. Юынгач, үзең дә күңелле бит.

Чуаркай үрсәләнеп читкә борыла: күрәсе дә килми шул кызыйны.

— Үртәнеп барма инде, бер дә килешми, — диде кыз. — Янында яшигы белән морожный.

— Морожныймыни әле бу! — дип куйды Чуаркай, сөенеп. — Мин бит аны нинди ящик икән дип торам.

Ул ящиктан өч морожный алды, ашый башладылар. Белмәмешкә ике эшне берьюлы башкарырга туры килде: бер кулы белән рульне тоткан, икенче кулында морожный. Морожныйны тырышып-тырышып ялый торгач, Белмәмеш юл уртасындагы дыңгырдавыкны күрми калды, шунлыктан машинаны экренәйтеп өлгермәде. Машина дөрселдәп киткәчтен,

Чуаркай утырган урынында сикереп куйды һәм ялгыш морожnymiен йотып жибәрде. Кулында таягы гына торып калды.

— Әкренрәк кыланыр идең син, туганкай! — дип ябырылды ул Белмәмеш өстенә. — Сиңа була морожнымны йоттым.

— Кайгырма юкка, — диде Белмәмеш, — тагын берне ал энә.

— Шулай дисәң генә! — Чуаркай ящиктан яңа морожный алды.

— Син, Белмәмеш, морожный ашама эле, — диде Төймәкәй. — Шуңа күңелен алданып, авария-фәлән ясап куюың бар.

— Син дә ашама, — диде Белмәмеш. — Югыйсә син ашап утырганга да күңелем алдануы бар.

— Ярый, мин дә ашамыйм алайса, — диде Төймәкәй.

— Мин генә ашыйм, — дип куйды Чуаркай. — Мин бит артта утырам, берәүнең дә күңелен алдамыйм.

Озакламый алар, урманнан чыгып, басу буйлап киттеләр. Юл сыртка менә, сырт артында зәңгәр күк гөмбәзеннән башка бер ни күренми иде. Сәяхәтчеләр, жир кырыена килеп житкән икәнбез, дип уйлап алдылар.

— Бу якта жир бетә икән ич, теге якка китәсебез калган, — дип сөйләнәп куйды Белмәмеш.

— Шулай икән шул,— дип аның сүзен жүпләде Чуаркай.— Башыбыз житмәгән бит. Син әкрәнәйтә төш әле, югыйсә туктатып та өлгерә алмассың, баштүбән очып китәрбез. Хәзер үк кире борудан да яхшысы булмас, бәла-казадан ераграк торганың яхшы.

— Юк, — диде Белмәмеш.— Минем әллә кайчаннан бирле жир беткәч нәрсә башланганын күрәсем килеп йөридер иде.

Алар сатулашкан арада, үр бетеп, сәяхәтчеләр алдында яңа бер киңлек ачылды. Түбәндәрәк үзән жәелеп киткән, уң кулда таулар тезмәсе, аларның өсте ямь-яшел үлән, куаклар. Ерактан урман күренеп тора. Үзәнне тутырып алтынсу тузганаclar, күгелжем күкчәчәкләр үсеп утыра. Алардан да ишлерәк булып ак чәчәкләр үсә. Нәнүсләр ул ак чәчәкләргә «каен боткасы» диләр. Шул «каен боткасы»ның күплегеннән урыны-урыны белән жир өсте кар каплагандай булып күренә иде.

Шушындый матурлыкны күргәч, куанычтан юлчыларның тыннары кысылды.

— Жир монда бетми икән ич әле,— дип куйды Белмәмеш.

— Шулай икән шул,— дип жүпләде Чуаркай.— Без уйлаганнан зуррак икән бу жир. Менә без хәзер бик әһәмиятле фәнни ачыш ясадык. Шуның хөрмәтенә тагын бер морозный ашасак та ярар.

Қыстаганны көтеп тормады, зәңгәр ящикка тыгылып морозный алды да ашый да башлады.

Юл үрдән түбән төшә иде, машина кызурак китте. Озакламый тагын үр менәсе булды. Сәяхәтчеләргә янә жир кырыена килеп чыккандай тоелды. Әмма үрне менгәч тә, яңадан киң үзән башланып китә иде. Берничә рәт әнә шулай кабатланды.

— Жирнең бит аның очы-кырые юк, диләр, кайсы якка гына барма — кырыена житә алмыйсың, диләр.

Төймәкәйнең бу сүзенә каршы Белмәмеш:

— Дөрөс түгелдер ул сүз,— дип җавап кайтарды.— Нәнүсләр дигәнең бик бәләкәй халык ич алар, зур әйберләргә

безнең күз житми. Аннары инде, очы-кырые юк, дияргә мәжбүр булабыз.

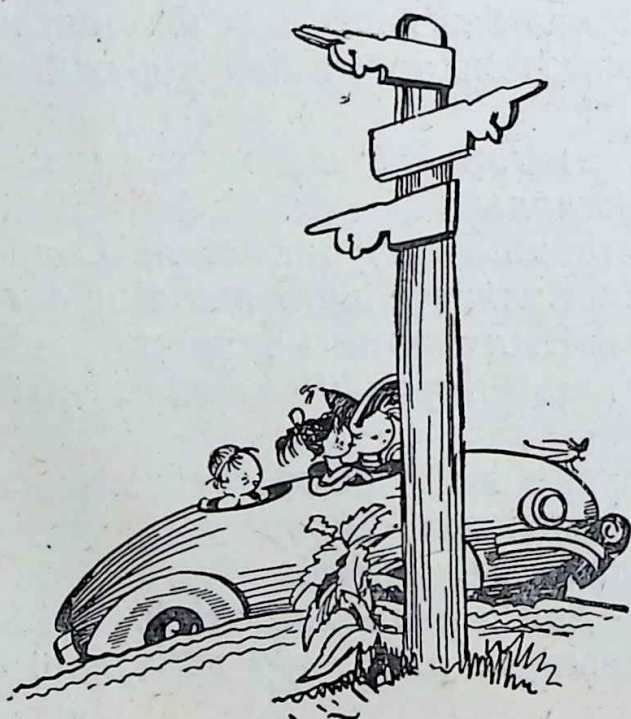
— Минемчә дә, шулай булырга тиеш, — дип эләктереп алып китте Чуаркай. — Минемчә, һәрнәрсәнең чиге була. Әй-тик, менә бу ящикта морожрый күп тә шикелле, тик ахры бер бетәр, дип шикләнебрәк торам эле мин.

Шулай сөйләшә торгач, Белмәмеш һәм аның дуслары юл чатына житкәннәрен дә сизми калдылар. Белмәмеш, кайсы якка китәргә дә аптырап, машинасын туктатты. Юл чатында багана тора, ул баганага өч күрсәткеч кадакланган. Турыга киткәнә «Таш шәһәре» дип, сулдагысына «Балчык шәһәре» дип, ундагысына «Кояшлы шәһәре» дип язылган иде.

— Белдем-белдем, — диде Белмәмеш. — Таш шәһәре дигәннәре аның таштан салынган булыр, Балчык дигәннәрендә чат балчык өйләр генәдер.

— Синеңчә, алайса Кояшлы шәһәренә өйләре кояштан салынган булырга тиеш, әйеме? — дип төрттереп алды Чуаркай.

— Булыр да.

— Алай була алмый инде ул, — диде Төймәкәй. — Кояш чамасыз кызу бит ул, аңардан өйләр сала алмыйсың.

— Барыйк эле менә, күрербез, — дип очлады сүзне Белмәмеш.

— Әйдәгез, әүвәл Таш шәһәренә барыйк, — дигән тәкъдим кертте Төймәкәй. — Таш йортларны күрәсем килә минем.

— Ә минем балчык йортларны күрәсем килә. Балчык өйләрдә нәнүсләр ничек яшиләр икән? — дип куйды Чуаркай.

— Аның нәрсәсе бар инде?! Қояшлы шәһәренә барабыз булгач, Қояшлы шәһәренә барабыз, — дип кырт кисте Белмәмеш.

— Нәрсә алай кырт кисәсең әле? Нәрсә жикеренәсең? — диде Чуаркай, гарьләнеп. — Бергә килдек, бергә-бергә кая барасын да хәл итик.

Бергә-бергә хәл итәргә тотынып карадылар да соң... барыбер килешә алмадылар. Ахыр чиктә Төймәкәй:

— Бәхәсләшүдән рәт чыкмас, әйдәгез берәр жае килеп чыкканны көтик, ичмасам, — дигән тәкъдим кертте.

Белмәмеш белән Чуаркай бәхәстән туктадылар. Шул чыгында сул кулда автомобиль килгәне күренде. Сәяхәтчеләр яныннан выжт итеп узып китте һәм, Қояшлы шәһәре ягына борылып, күздән язды.

— Менә күрдегезме инде, — дип куйды Белмәмеш, — бу хәл нәрсә эшләргә куша? Безгә дә Қояшлыга юл тотарга куша. Бер дә кайгырмагыз. Башта берсен күрик тә, аннары калган икесенә барып чыгарбыз.

Шулай диде дә ул моторны кабызып жибәрде, рульне уңга борды.

Алтынчы бүлек

МАҖАРАЛАР БАШЛАНА

Борылыштан соң юл тигезләнеп, киңәеп киткәндәй булды. Автомашиналар ешрак йөргәне әллә каян сизелә иде. Озак та бармадылар сәяхәтчеләр, каршы яктан автомобиль килеп чыкты. Ялт итеп кенә үтеп китте — беркем рәтләп күрә алмады. Тагын берәздән аларны икенче автомобиль узып китте. Белмәмеш аның конструкциясе башка икәнне күреп калды: үзе тәбәнәк кенә, үзе житмәсә хәтсез озын, фаралары ялт итеп тора, машина үзе яшелгә буялган. Шоферы башын чыгарып Белмәмешләр машинасына кызыксынып карап алды, аннары кызулай төште.

Юл таулар арасыннан бормаланып-бормаланып бара, урман, кырларны кичә иде. Көтмәгәндә сәяхәтчеләр киң бер елгага килеп життеләр. Аларның алларында су жәйрәп ята, су аркылы күпер сузылган. Елга уртасыннан, борыны белән суны ярып, пароход килә. Моржасыннан төтен күтәрелә.

— Күрегезче, пароход! — дип кычкырып жибәрде Төймәкәй һәм куанычыннан кул чәбәкли башлады.

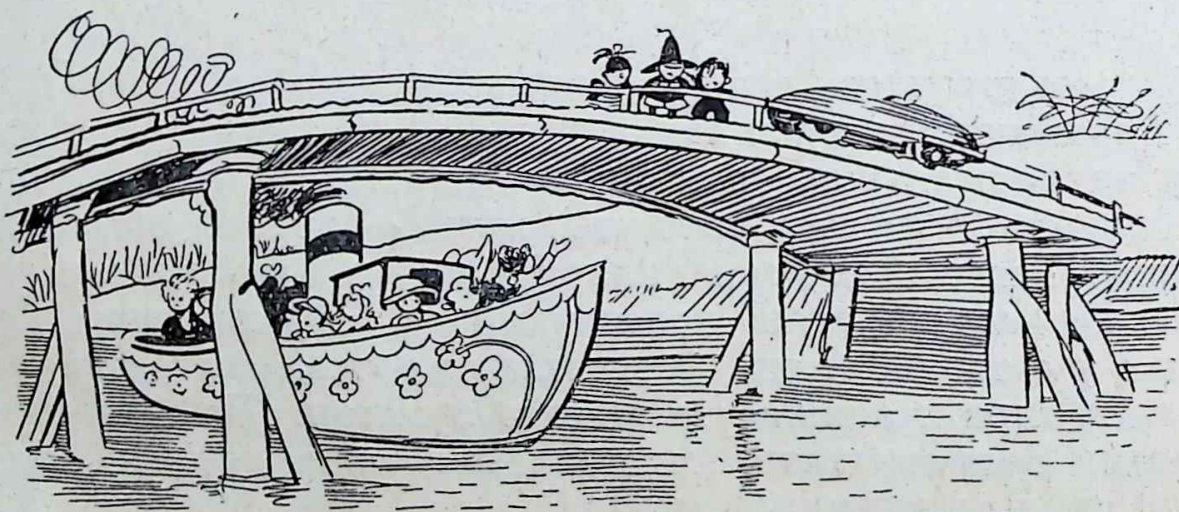
Аның гомерендә дә пароход күргәне юк иде әле. Нигә дигән, беркая да чыгып йөргәне юк, аларның Кыярлы инеше исә пароход йөрерлек түгел. Китапта еш күргәнгә, Төймәкәй пароходны бик тиз таныды.

— Әйдәгез әле туктап карыйк, — диде Белмәмеш.

Күпернең урта бер жирендә ул машинасын туктатты. Өчесе дә, машинадан төшеп, күпер тоткасына килеп ябырылдылар. Пароход палубасында хәтсез күп нәнүсләр бара иде. Кайберәүләр як-яктагы эскәмияләргә утырганнар да ярның ямьтелегенә сокланып баралар; икенче берләре үзара гәпләшәләр-бәхәсләшәләр; тагын беришеләре палубада йөрәнәләр. Йомшак креслоларга чалкан ятып, йоклап баручылары да юк түгел.

Пароход күпер астыннан чыккан чакта аның палубасындагы пассажирлар аеруча яхшы күренде.

Көтмәгәндә пароход моржасыннан чыккан төтен күперне каплап алды. Белмәмеш төтенгә тончыгып ютәлли башлады,

үзе эле шулай да, пароход киткәнне карап калу нияте белән, күпернең икенче ягына йөгәрде. Төймәкәй белән Чуаркай да аңа иярделәр. Төтен таралганчы пароход инде еракка китеп өлгөргән иде.

Бер минут эчендә сәяхәтчеләр автомобильгә утырып юлларын дәвам иттерделәр. Пароход исенә төшкән саен Белмәмеш танга кала:

— Менә, ичмасам, пароход! Тау чаклы шундый нәрсәнен судан йөзеп баруына үлсәм дә ышанмас идем, — ди.

Төймәкәй дә гажәпләнә. Чуаркай гына башта гажәпләнергә уйлаган иде дә, бернигә исе китмәскә тиешлеге хәтеренә төшкәч:

— Пароход, имеш, инде! Нәрсәсе бар соң аның? Көймәни, бу ни, — дигән булды.

— Тагарак ни, бу ни, диярсең тагын син! — дип куйды Белмәмеш.

— Нишләп алай булсын? Тагарак булса — мин аңа тагарак дияр идем, көймә димәс идем.

— Карале, Чуаркай, син минем каныма тоз салма! Руль тоткан нәнүснәң канына тоз салырга ярамый, авария була.

— Син руль тоткан дип, нәрсә, ялган сөйләргә дигәнмени миңа?

— Нинди ялган? Әйтерсең лә инде мин аны ялган сөйләргә котыртып утырам! — диде Белмәмеш, хәйран да нык кызып. — Карале, Төймәкәй, син әйтер идең шуңа ичмаса, әллә нишләтеп куюым бар үзен.

— Тик тор, Чуаркай! — диде Төймәкәй. — Жыен юк-барга ничек бәхәс чыгарасың киләдер.

Белмәмешкә шул житә калды:

— Пароходка тагарак дисеннәр дә, юк-бар булсын, имеш!

— Мин тагарак димәдем, көймә дидем.

— Ярар сана инде, тукта, Чуаркай. Морозный ашап бар әнә, — дип үгетләде Төймәкәй.

Чуаркай тагын морозныйга ябышты да берәз вакыт тынып торды.

Машина басу юлы белән һаман алга бара. Юлчыларның күз алдында яңадан-яңа кичлекләр ачыла. Озак та үтмәде, алар тимер юл буена килеп чыктылар. Аның як-ягыннан телеграф баганалары тезелеп киткән, ул багана башларына электр чыбыклары сузылган. Еракта көчкә генә вагоннарын тартып пыф-пыф итеп паровоз килә иде.

— Карагыз әле, карагыз! Поезд! — дип куанычыннан кычкырып жибәргәнән дә сизмәде Төймәкәй.

Поездны беренче күрүе иде аның, шулай булуга да карамастан, пароходны таныган кебек үк, моны да таныды.

— Кара инде, чыннан да поезд бит! — диде Белмәмеш. Ул да гажәпләнгән иде.

Чуаркай гына исе китмәгәнгә салынды:

— Поезд, имеш, инде! Паровоз жигеп, өйләрен тәгәрмәчләр өстенә куйганнар да үзләре кереп утырганнар, шуңа шатланып туя алмыйлар...

— Карале, Төймәкәй, шулай ярый димени инде? Бу бит тагын минем канга тоз сала! — дип ярсып кычкырды Белмәмеш.

Чуаркай мыскыллы елмайды гына:

— Тоз сала, имеш! Чебен тими чер иткән!..

Белмәмешнең ачуы кабарды:

— Кундырсам менә берне үзәнә!

— Әкрән, әкрән! Ниткән сүз ди ул «кундырсам»? — дип, арага төште кыз.

— Нәрсә соң ул миңа «чебен тими чер иткән» ди?

— Син икенче аңа алай димә, Чуаркай. Ярамый алай.

— Нәрсәсе ярамый инде аның? — дип карулашты Чуаркай.

— Менә берне кундырсам, белерсең аннары нәрсәсе ярамаганы! — дип мыгырданды Белмәмеш.

Болар бара торган юлны поезд юлы аркылы кисеп үтә икән. Белмәмеш бәхәстән айнып киткәндәй булды: рельс аша чыкканда, паровоз астына керәчәкләр ич! Поезд килгәнче тизрәк чыгып калыйм, дип, ул машинасын кызулуй төште, әмма паровоз бик якин иде инде.

— Әйттем бит, авария була, дип!

Өсләренә паровоз ажгырып килгәнне күргәч, Төймәкәй күзләрен ике кулы белән каплады. Чуаркай сикереп торды, нишләргә белми аптырагач, руль тоткан Белмәмешнең башына йодрыгы белән берне китереп кундырды:

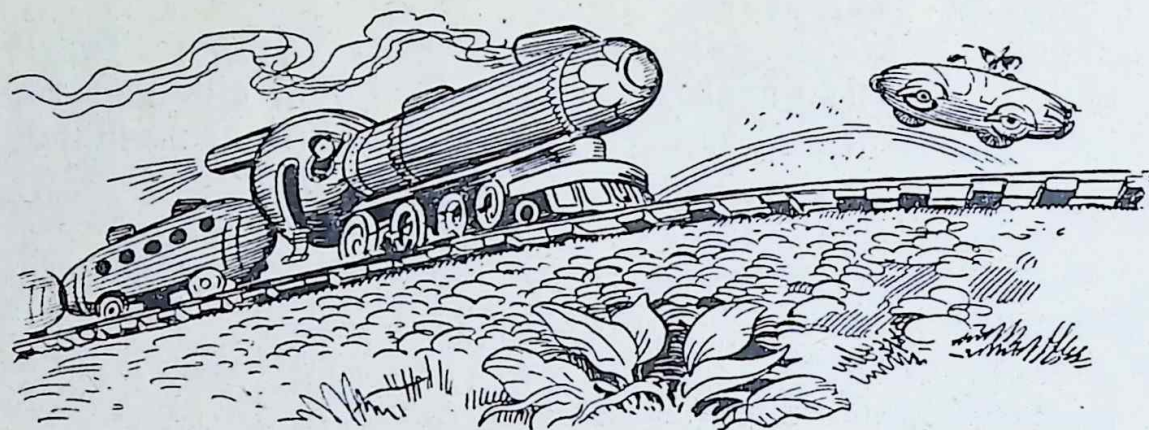
— Тукта, ахмак! Нишләвең бу? — дип илерде.

Тормоз бирергә өлгөрмәячәген, паровозга тикле чыга алмаячагын сизенгәч тә, Белмәмеш рульне эшкә жикте. Менә бәрелешәләр дигәндә генә, ул уңга бордыртып алды да машинасы-ние белән паровоз алдына тимер юлга килеп чыкты. Автомобиль шпалдан шпалга тыраклый башлады, аның артыннан, пошкыра-пошкыра, ыжгыра-ыжгыра, дәншәтле жанвардай, паровоз куа килә иде. Артта утырган Чуаркай паровоздан бөркелгән жылыны тоя башлады. Аның белән янәшә зәңгәр ящик сикергәли иде. Чуаркайның бар кайгысы морожныйны төшереп калдырмау иде, шуңа күрә ул бер кулы белән ящикны тотып, икенче кулы белән утыргычка ябышып барды һәм калтыравык тавыш белән:

— Белмәмешкәй генәм, жаным, бәгырем, кызулуй күр! — дип ялварды. — Моннан соң, ант әгәр, синең белән сүзгә килмәм!

Белмәмеш, никадәр генә тырышса да, автомобильнең тизлеген арттыра алмады. Читкә борып иде — юл текә.

Бәрелеш булмый калганны аңлагач, Төймәкәй дә күзен ачып жибәрде. Артына борылып караса — паровоз боларның үкчәләренә басып килә. Паровоздагылар автомобильне шунда гына күреп алдылар. Төймәкәйнең күз алдында паровоз тәрәзәсеннән машинист башын чыгарып карады, аптыраудан авызын ачып, катып калды, аннары хәвефне белгерттеп гудок кычкыртырга тотынды, алай да эш барып чыкмагач, клапанны ачып жибәрде, һәм тәгәрмәчләр астыннан пар бөркелде. Парга куырылмыйм тагы дип, Чуаркай утыргыч астына ук кереп посты. Пар кими төшкәч, машинист тормозга басты. Поезд экренәйгәннән-экренә барды. Автомобиль, һаман да бер үк тизлек белән барганга, алгарак китеп өлгерде. Ләкин Белмәмеш аны-моны сизмәде һәм, сөзәгрәк

жиргә килеп житкәч, рульне янга каерды. Автомобиль бер түмгәккә төртелде дә туктап калды. Аның кинәт туктавыннан Төймәкәй һәм Белмәмеш маңгайларын тишә яздылар. Чуаркай исә инерция белән утыргыч астыннан атылып чыгып, машина өстеннән баштүбән очып барды да шап итеп жиргә килеп төште. Бу вакытны поезд да шып туктады. Пассажирылар вагоннарда сикерешеп төштеләр һәм бер-берсеннән, нәрсә булды, дип сорашырга тотындылар. Тик беркем бер ни белми иде. Кайбер нәнүсләр, тимер юлдан аска төшөп, Белмәмешләр янына йөгәрделәр. Чуаркайның бөтенләй кыймылдамый ук ятуын күреп, аны сырып алдылар. Кайсыдыр нәнүс аның битенә салкын су бөркергә киңәш итте. Салкын су дигәнне ишеткәч тә, Чуаркай шундук сикереп торды, юләр сыман тирә-ягына каранды да сакауланыбрак кына:

— Мо-мо-морожный кайда? — дип сорады.

— Мо-мо-морожный монда, — диде Төймәкәй. Бу хәлләрдән соң кыз да сакау сөйләшә иде әле.

— Ул ча-ча-чагында кайгы бетте, — дип куйды Чуаркай.

Ана жан кереп китте, жирдән ящикны күтәрәп алды да кире машинага утыртты. Нәкъ шул вакыт паровоздан машинист ярдәмчәсе килеп житте. Ул ерактан ук:

— Имгәнүче-фәлән юкмы? — дип кычкырды.

— Юк, — дип жавап кайтарды Белмәмеш. — Барыбыз да сау-сәламәт.

— Алай булса, ярар, югыйсә алдан сезнең барганны күрөп, машинистның коты алынды. Әле дә булса аңына килә алмый, — диде машинист ярдәмчесе.

— Сөз кая барасыз соң? — дип сорарга уйлады Белмәмеш.

— Поезд Кояшлыга бара, — дип жавап бирде тегесе.

Моңы ишеткәч, Белмәмеш:

— Без дә Кояшлыга бит! — диде, куанып.

— Ул чагында сезгә шоссе юлыннан барырга кирәк, — диде машинист ярдәмчесе кырысрак тавыш белән. — Автомобильгә утыргач, тимер юлдан йөрмиләр инде.

— Шосседан барадыр идек, Чуаркай бит менә... Юк, башта без пароход күрдек... хәтсез дәү ул пароход...

Белмәмеш үзләренең пароход күрүләрен, бәхәсләшеп китүләрен бәйнә-бәйнә сөйли генә башлаган иде, шулчакны паровоздан сигнал бирделәр.

— Гафу үтенәм, — дип, аның сүзен бүлдерде машинист ярдәмчесе, — поездыбыз соңга кала, безгә китәргә кирәк. Икенче бервакыт тыңларбыз инде.

Шулай диде дә паровозга таба йөгерде. Паровоз инде пыф-пыф килеп тора иде. Пассажирлар үз вагоннарына ашыктылар.

Тик Белмәмеш кенә:

— Карагыз әле, ничек була инде ул алай? — дип кычкырып калды. — Икенче бервакыт эллә күрешәбез, эллә юк бит әле!

Әмма берәү дә аның сүзенә илтифат итмәде. Поезд кузгалып китте, кайбер нәнүсләргә болай да әле поезд кузгалып киткәч утырырга туры килде.

— Шулай була димени! Берәз гына көтсәләр, ярамаган, — дип сукранып калды Белмәмеш. — Иң кызыгын сөйли алмый калдым бит!

Жиденче бүлек

СӘЯХӘТ ДӘВАМ ИТӘ

Шоссе юлына чыккач, дуслар сәяхәтләрен дәвам иттерделәр. Чуаркай тагын үз урынына кереп оялады да тырышып-тырышып морожрый ашарга тотынды. Машинадан очып барып төшкәч, хәйран да нык борчылдым, морожрый тынычландыра ул, дигән булды. Төймәкәй үзенең паровоздан өркүен искә төшерде, Белмәмеш исә, паровозга килеп бәрелдек, беттек дигәндә генә ничек итеп бордыртып алуын кабатлады.

— Ни күрим — паровоз астына кереп барабыз бит! — дип, кызып-кызып сөйләде ул. — Тизлекне арттырып та булмый, тормоз биреп тә өлгерерлек түгел. Беттек, мәйтәм. Шулчак башыма бер фикер — шалт!

— Мин суктым синең башка, — дип ярып салды Чуаркай. — Қотым алынды бит минем...

— Күр инде, тагын минем каныма тоз сала башладың! — дип ачуланды Белмәмеш.

— Дәшмим, дәшмим! Шоферның канын бозарга ярамаганын төшендем хәзер.

Шул чагында безнең сәяхәтчеләрне тагын бер автомобиль куып житте. Монысы ачык-сары төстә иде. Эченә ике нәнүс утырган. Рульдәгесе, Белмәмешләр машинасын яхшылабрак карарга ниятләп, автомобилен әкрәнәйтә төште. Аның янәшәсендә утырган нәнүс Чуаркайга текәбрәк карады да елмаеп куйды:

— Сиңа, туганкай, берәз юынып алсаң да, зыян итмәс иде.

Икесе дә кеткелдәп көлеп куйдылар, машина узып китте.

Белмәмеш белән Төймәкәй борылып карасалар, ни күрсеннәр — Чуаркайның колакларына хәтле пычранып беткән, бите буйлап юл-юл сызыклар төшкән.

— Нишләдең болай? — дип гажәпләнеп сорап куйды Белмәмеш. — Әле яңарак кына юынган идең бит.

Ләкин Чуаркай үзе моның белән килешмәде:

— Каян килеп яңарак кына булсын? Мин юынганга биш былтыр инде.

— Без дә синең белән бергә юындык лабаса. Нишләп без чиста алайса? — диде Төймәкәй.

— Әйттең сүз! — дип көлемсерәп куйды Чуаркай. — Сез бит соң алда утырасыз, мин артта утырам. Тузан гел минем өскә оча.

— Без алда утыргач, безнең өскә тузан күбрәк очарга тиеш әле, — диде Белмәмеш.

— Сезнең ничектер бит, анысы миңа караңгы, — дип, кулгына селтәде Чуаркай.

Чынлап уйлап карасаң, тузанда гаеп. Битең баллы булмаса, артык кунмый ул. Чуаркай исә юлның юл буе морозный ашап килде, ул морозный, кулында эреп, битен-башын буяп бетерде. Әнә шул баллы суга юл тузаны бик шәп куна икән.

— Чуаркай, инеш-фәлән очрады исә, яңабаштан юынырга туры килер сиңа, — дигән киңәш бирде Төймәкәй. — Узган-барган халык бездән көлмәсен әле!

Чуаркайның гайрәте килде.

— Нинди хаклары бар аларның бездән көләргә? Куып җитә алсак, өйрәтер идем мин аларны! Куып кына җитә алмыйбыз...

Бу сүзләр Белмәмешкә ошамады.

— Кем җитә алмый? Без җитә алмыйбызмы?

— Без булмый, тагын кем булсын, — дип кенә җибәрде Чуаркай. — Куып җитеп кара син ул сары машинаны! Әнә-терә, кая китеп өлгерде.

Сары автомобиль чынлап та еракта-еракта кечкенә бер нокта булып кына күренә иде.

— Чүпмени ул безгә! — дип куйды Белмәмеш. — Хәзер куып җитәбез аны.

Белмәмеш рычагларны күчереп карады, кнопкаларны һәм педальләрне баскандай итте. Машина кызулуй төште, әмма шулай да сары автомобильгә ерак иде әле.

Чуаркай аның саен Белмәмешне кыздырды:

— Безгәме соң алар белән тиңләшү! Системасы бүтәндер аның, системасы.

— Кайгырма, — дип сөйләнде Белмәмеш. — Менә хәзер суны ныграк жылытам да...

— Маташмас идең, Белмәмеш, я тагын авариягә-мазарга эләгербез, — диде Төймәкәй.

— Кайгырма бер дә, эләкмәбез, — дигән булды Белмәмеш гамьсез генә.

Белмәмеш суны ныграк жылытып та карады — файдасы тимәде. Озакламыйча юл түбән төшә башлады. Сары машинаның шоферы тормозга баса-баса акрын гына алып төште.

Белмәмеш, киресенчә, тормозларын ычкындырды, аның машинасы кызулаганнан-кызулай барды. Тауны төшөп житкәч кенә, елга күренде. Аның аркылы салынган агач күпер бик тар, ике генә автомобиль сыешлы иде. Житмәсә күпер уртасына ниндидер йөк машинасы туктаган. Белмәмеш ул машинага илтифат итеп тормазды, Чуаркай алдында мактануын белде:

— Хәзер үкчәсенә басам мин аның.

— Бас, бас! — дип кыздыра торды Чуаркай. — Кемгә юынырга кирәктер бит әле, әйтәм мин аңа!

Сары автомобильнең шоферы тормоз сала-сала гына төшөрөп житкерде дә, ярдәм-фәлән кирәкмиме, дип сорарга, йөк машинасы янында, күпер уртасында туктап калды.

Таудан бар куәтенә төшөп, күпергә килеп кергәч кенә, эшләр мөшкел икәнне күрөп алды Белмәмеш. Алга үтәрлек түгел: күпердә ике машина. Янга бордыртып алайым, дияр идең — күпер култыксасына төртеләсен. Куркудан малаенның тәннәре эсселе-суыклы булып китте. Күз ачып-йомган арада башыннан мең төрле уй үтте, хәтеренә келт итеп тылсымлы таяк килеп төште. Йөк машинасы янына житкәндә генә, Төймәкәй, беттек дип, яңадан күзләрен каплаганда гына, Белмәмеш тылсымлы таягын тартып чыгарды һәм ялт итеп селкеп тә алды:

— Бу машиналарны сикереп узыйк!

Шул секундта ук машина дерт итеп китте, өскө сикерде, Белмәмешнең йөрөгө жу итте. Аска таба күз салган иде, башына мондый уй килде:

«Моннан килеп төшсә машинаң, исән калырмын димә инде!»

Таягын кабат селекте дә:

— Самолетта очкан кебек очыйк! — диде.

Машинага кай арада кечкенә-кечкенә канатлар үсеп чыкты, ул торган саен югарырак күтәрелде. Шулчакны арттан ниндидер тавыш ишетеп, Белмәмеш борылып караган иде — Чуаркай машинадан егылып төшкән, көчкә генә койрыкка асылынып бара. Белмәмеш, тиз генә тылсымлы таягын авызына кабып, арткы урындыкка чыкты, дустының якасыннан эләктереп, эчкә тарта башлады. Ләкин моны эшлэргә көче житмәде. Ник дисәң, бер кулы белән машинага ябышкан көе, эллә ни майтарып булмый иде. Дустының бөтенләй хэлдән тайганын күреп, Белмәмеш Төймәкэйгә: «Минем авыздан таякны ал да машинаны жиргә төшер», — димәкче булды. Авызында таяк булганга, моның урынына аңлаешсыз бер-нәрсә килеп чыкты:

— Ёинен фыдан фаяф ал та һассисан чиркә төссер!

Төймәкэй ничек аңласын инде?

— Нәрсә? — дип кабатлап сорады ул.

— Ёинен фыдан...

Белмәмеш кызга ачу белән карап куйган иде, теге мескен, ярдәм итмэгән өчен тирги икән, дип уйлады һәм, тизрәк аның янына барып, Чуаркайны машинага өстерэргә булышты. Чуаркай уз урынына утырды. Ул бичаракай авыз ачып сүз әйтә алмый иде. Белмәмеш килеп рульгә утырды. Аска таба караган иде — биектән баралар икән. Әле генә алар килгән юл түбәндә тар бер тасма булып күренә. Белмәмешнең тыны кысылды, ул таягын селкеп:

— Кире жиргә төшик инде, — дияргә өлгермәде, машина, упкынга төшөп киткәндәй, дерт итеп куйды. — Әй, әй! Экрэн-рәк төшсен! — дип өстәде малай.

Машина салмак кына төшә башлады. Бераз вакыт, төшә-төшә, юл өстеннән очып барды, аннары тэгәрмәчләр ипле генә жиргә тиде — моны беркем сизмәде. Машинаның канатлары шундук юкка чыкты. Чуаркай да исенә килде, морожныена ябышты.

Озакламый сәяхәтчеләрне тагын бер автомобиль куып житте. Шофер болар белән янәшә барган мөлгә сөйләшмәк булды.

— Бу нинди автомобиль? Кем конструкциясе? — дип сүз кушты ул.

— Һөнәрмән белән

Көйләрмән конструкциясе, — дип җавап бирде Белмәмеш.

— Нәрсә белән йөри соң — дегет беләнме, әллә мазут беләнме?

— Газлы су белән. Судан газ аерылып чыга да цилиндрга килеп керә. Пешкәкне этәрә, пешкәк исә көпчәкләрне әйләндерә. Сироп исә детальләрне майлый, — дип аңлатты Белмәмеш.

— Әйтәм жирле, сироп исә килгәндәй була.

— Синек машинаң да газлы су белән йөриме?

— Юк, минем машина спиртка көйләнгән. Цилиндрга спирт парын суырттырасың, аны электр чаткысы белән яндырып жибәрәсең. Спирт пары янганда киңәя дә пешкәкне этәрә, пешкәк исә көпчәкне әйләндерә. Машина куәтлерәк булсын өчен, аңа берьюлы берничә цилиндр куялар. Әйтик, менә бу дүрт цилиндрлы, аның әле сигезлеләре дә була. Бензин белән дә эшли дә сон... бензиннан һавага эшәке ис тарала.

Спиртның исе юк аның. Кайбер машиналар эле мазут белән эшли — яннарына барырлык түгел.

Шофер, борыннарын жыерып, башын чайкады.

Төймәкәй аңардан:

Кояшлы шәһәрәнә еракмы эле? — дип сорады.

— Кояшлыгамы? Юк, ерак түгел инде хәзер.

Белмәмеш тә сүзгә катнашмый булдыра алмады:

— Нигә соң аны алай атаганнар? Әллә анда өйләр кояштан коелганмы?

— Нишләп алай булсын! — диде шофер көлөп. — Анда һәрвакыт көн аяз, кояшлы була, шуңар Кояшлы дигәннәр.

Бу сүзләргә Белмәмеш таң калды.

— Нәрсә, бер дә болыт булмыймыни? — дигәнән сизмәде дә.

— Ник булмасын, була. Тик безнең галимнәребез жаен таптылар аның: болыт күрәндә исә, порошок кына сибәләр. Химия галәмәтләре инде, химия!

— Болытка ничек итеп сибәсең ди ул порошокны?

— Самолет белән менәләр дә сибәләр.

— Болыт булмагач, аның бит яңгыры да яумый, — дип куйды Төймәкәй.

Шофер бер дә аптырап калмады:

— Яңгыр яудырырга бездә икенче порошок бар, — диде. — Шунны гына берәз сибәләр дә — хәзер яңгыр ява башлый. Тик без яңгырны кирәк җиргә — яшелчә, җимеш бакчаларына яудырабыз. Шәһәрдә исә, берәүгә дә комачауламасын өчен, төннәрен генә яудырабыз. Урамдагы чәчәкләргә су сибәргә кирәк булса, резин шлангтан сиптерәбез.

— Кояшлы шәһәрәндә акыллы нәнүсләр яши ахрысы, — диде Белмәмеш.

— Ии, бездәге халыкның акыллылыгын белсәң, хәйран калырсың.

— Сөз үзегез дә Кояшлыда яшисезме? — дип кызыксынды Төймәкәй.

— Әйе, шунда яшим, — диде шофер.

Шулай диде дә уйга калды. Тукта эле, Кояшлы нәнүсләре

белән бергә ул үзен дә мактап ташлады түгелме соң? Оятын-
нан кып-кызыл булды, ни әйтерен тапмагач:

— Ай, озакладым. Исән-сау булыгыз! — диде дә, педаль-
гә басып, китеп тә барды.

— Әллә яхшы малай инде, әллә бушбугаз гына, — дип
куйды Белмәмеш, ул киткәч. — Порошокларына бик үк ыша-
насы килми килүен...

Төймәкәй моңа каршы:

— Ахырдан үзе дә кызарды бит, — диде. — Кызаргач,
ояты бетмәгән дигән сүз. Оят дигән нәрсә булса, ул нәнүснен
төзәлүенә өмет бөтенләй юк түгел эле.

Сигезенче бүлек

ЦИРКУЛИНА ҺӘМ ПЛАНЕТАРКА

Тагын үр менәсе булды. Менеп кенә житкәннәр иде, сәя-
хәтчеләрнең күз алдында моңарчы берсе дә күрмәгән гүзәл
бер күренеш ачылды. Гүя иләмсез гәүдәле берәү текстиль
фабрикасына кергән дә меңләгән рулонны җиргә җәеп жи-
бәргән — бөтен төшне бизәкле-бизәкле ситсы белән капла-
ган. Иң ерактагы ситсы өстенә яшелдән, кызылдан, сарыдан,
актан, карадан энә очы хәтле генә бөрчек төшкән. Бирерәк
җәелгән ситсыга эрерәк бөрчек төшкән, тагын да якынарак
олы-олы түгәрәкләр тезелеп киткән. Яшел басуда сары һәм
кызыл түгәрәкләр аеруча нурланып торалар иде.

— Жирне циркуль белән сызгалап чыкканнар да соңын-
нан шул түгәрәкләрне буяп йөргәннәрмени! — диде Төймә-
кәй.

— Кемгә кирәге бар алай жирне циркуль белән сызга-
лап йөрүнең? — дип куйды Белмәмеш. — Якынарак барыйк
эле, күрербез.

Автомобиль түбән төшкән саен, баягы бизәкле түгәрәкләр начаррак күренә башлады. Тора-бара бөтенләй күренмәс үк булды. Юл туп-туры, юлның як-ягында мәк үсә иде. Нәнүсләргә ул мәкләр арасыннан бару безгә урман уртасыннан барган шикелле бит. Ләкин биредә агач кәүсәләре урынына ямь-яшел озын сабаклар да ябалдаш урынына жете кызыл мәк чәчәкләре кояшта балкып утыра. Аннары машина юлы кишерләр арасыннан бара башлады. Аннан соң жир жиләге, тузганаclar китте. Алар беткәч, тагын мәк башланды.

— Мондагы нәнүсләр гел мәк кенә ашыйлар ахрысы, — диде Чуаркай.

— Ник алай дисең?

— Мәкне дә, башкасын да шулар чәчкәндер, дим.

— Бу чаклы күп чәчмәсләр иде инде. Моны бит гомерең буена ашап бетерерлек түгел.

Озак та бармадылар, автомобиль мәк арасыннан чыгып, безнең сәяхәтчеләр юл кырыенда тракторга да, кар чистарткыч машинага да охшаган бернәрсә күрделәр. Ул машина, түгәрәк ясап әйләнәп-әйләнәп, печән чабып йөри иде. Аның ничек эшләвен күрү өчен, Белмәмеш автомобильне туктатты.

Якынрак килгәч, дуслар машинаның алгы өлешендә чәч ала торган машинка тешләренә охшаган механизм күрделәр. Ул механизм берөзлексез үлән кырка. Кыркылган үлән, пычак белән тапалып, лентага элэгә, лента аны өскә алып менеп китә, шуннан соң үлән тешле-тешле ике барабан арасына сибелә. Барабаннар әйләнәп, үләнне тешләре белән чәйнәп торалар. Чәйнәлгән үләнне механизм йота бара.

Бу машина артыннан жир сөрелеп кала, димәк, аның эчендә сабаны да бар, тик ул күзгә генә күренми. Үзенә тырма шикелле бер әйбер дә тагылган, ул тырма жирне йомшартып бара. Машинаның кабыргасына «Циркулина» дип язылган.

Шунысы гажәп, рульдә беркем юк. Белмәмешләр машинаны әйбәтләп күздән кичерделәр, әмма бер генә дә жан иясен таба алмадылар.

— Менә кәмит! — дип куйды Чуаркай. Шаккатым дип кенә торганда, үзенә гадәтә исенә килеп төште дә, шып туктады.

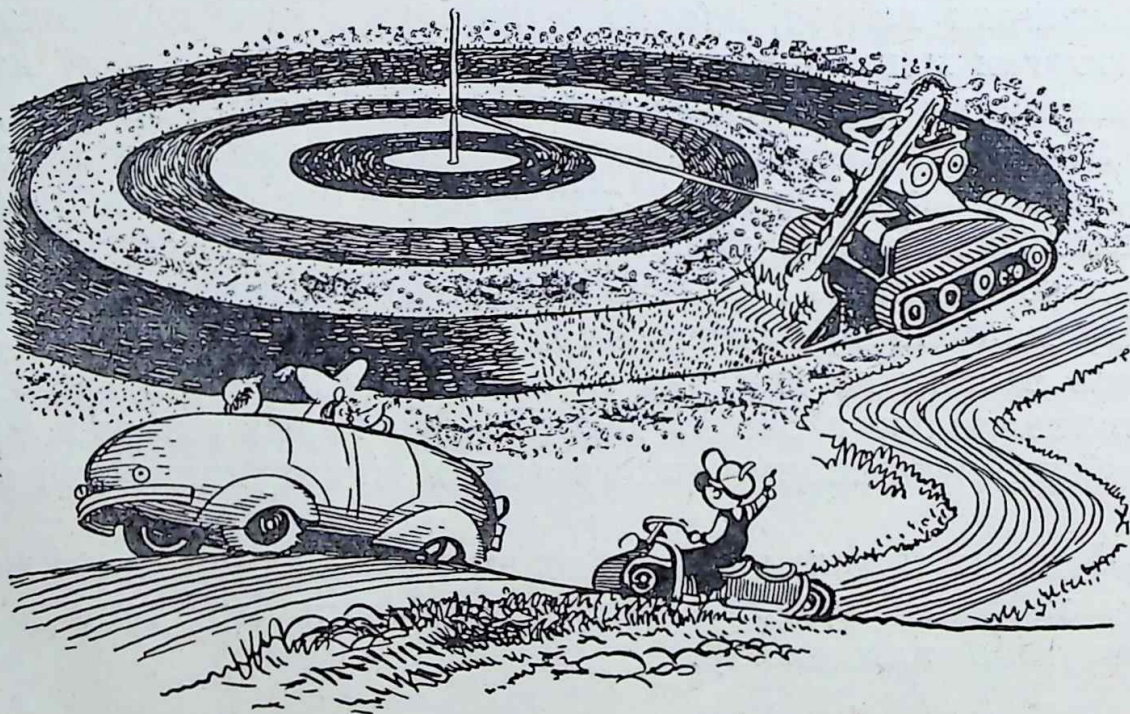
Төймәкәйнең машина кебек нәрсәләргә бер дә исе китми иде, юлны дәвам итәргә ашыктыра башлады. Белмәмешнең ашыгырга исәбе юк, ничек тә моның хәйләсен белергә теләде ул. Күзәтә торгач, ул түгәрәк уртасында бер багана күрә алды. Баганага тимер трос уратылган, тросның очы әлеге машинага китереп бәйләнгән. Шуңа күрә машина беркая бара алмый, багана тирәли әйләнәп тик йөри, трос сүтелгән саен читкәрәк китә.

— Имәндә икән чикләвек! — дип куйды Белмәмеш, сөенеп. — Тросы сүтелеп беткәч, нишләр икән, берәз көтик әле.

Әллә ни көтәргә туры килмәде. Машина иң актыккы, иң зур түгәрәген төгәлләде дә үзлегеннән туктап калды:

«Тү-түт! Тү-түт!» — дип гудок бирә башлады.

Гудокка җавап итеп каяндыр сызгырган тавыш ишетелде. Гудок тынды. Берәр минуттан нидер тырылдап куйды, сәяхәтчеләр янына чылбырлы озын мотоциклга атланган бер нә-

нүс килеп чыкты. Мотоциклыннан төшкәч, нәнүс ачык йөз белән сәлам бирде.

— Циркулина кызыктырдымы үзегезне? — дип сорап куйды ул.

— Нәрсә соң бу, печән чапкычмы әллә? — дип сорап-тырды Белмәмеш.

— Юк, үзйөрешле универсаль комбайн бу, — дип аңлатып бирде нәнүс. — Ул үзе үләнне ура, үзе жирне сөрә, үзе чәчә, үзе тырмалый. Алай гынамы соң әле! Күрәсездер дә инде, үлән комбайнның эченә кереп югала. Анда ул вак-вак тапала, химик ашлама белән аралашып, жиргә күмелә. Ашлама ич ул! Жирне сөргән чакта әле тагын активлаштырылган ашлама бирелә. Шуның нәтижәсендә без елына өч-дүрт тапкыр уңыш жыеп алабыз. Әйтергә онытканмын, машинаның алгы өлешендә, кырку жайланмасыннан соң ук тузан суырткыч урнаштырылган. Анысы чүп үләннәрнең орлыкларын суырып ала. Ул орлыклар, он кебек тартылып, ашламага катнашып китәләр. Димәк, комбайн жирне сөрөп, чәчеп, тырмалап кына калмый, аннан тыш әле тагын жиргә ашлама да кертә, чүп үләннәргә каршы да көрәшә. Шуңа күрә дә универсаль шул ул.

— Нишләп соң аны баганага арканлап куйдыгыз? — дип кызыксынып сорады Белмәмеш.

— Машинистсыз эшләсен өчен. Тросның бер очы рульгә тоташтырылган. Тросның тартылуына карап машина зуррак түгәрәк тә ясый ала, кечерәгрәкне дә. Трос сүтелеп бетүгә, комбайн туктап кала, гудок бирә. Моңы ишетеп машинист килә дә икенче участокка күчәрә.

Ул да булмады, машинист, тросны ычкындырып, рульгә менеп утырды һәм комбайнны икенче баганага күчереп бәйләде. Жиргә төшкәч, ике мәртәбә сыбызгысын сызгыртты. Комбайн выжлый-выжлый багана тирәли әйләнергә һәм жир сөрөргә кереште.

— Менә, ичмасам, кызык! — дип куйды Белмәмеш. — Сызгырган аңлыймыни соң ул машина? Каян белә ул сез сызгыргач кузгалырга кирәген?

— Машина берни аңламый да бит... — диде машинист. — Эгәр дә сез физиканы өйрәнгән булсагыз, беләсездер: авазлар бит һава дулкыны аша бирелә. Комбайн механизмына һавадагы авазлар дулкынын электр энергиясенә әйләндерә торган прибор куелган, ә инде электр энергиясе белән комбайнны теләсәң нишләтәп була. Әйтик, бер генә сызгырсаң — тормоз эшкә жигелә, ике рәт сызгырсаң — мотор кабына. Өч мәртәбә сызгырасың икән — сул механизм, дүрт тапкыр сызгырганда уң механизм эшли башлый...

Нәкъ шул чагында кайсы яктандыр:

«Тү-түт! Тү-түт!» — дигән гудок тавышы ишетелде.

— Иһи! Планетарка да эшен бетергән, — дип куйды машинист. — Тизрәк барырга кирәк. Планетарканы күрәсегез киләме соң? Әнәтерә генә ул. Бер минутта барып житәбез.

Қаршы килүче булмады, машинага утырырга әзерләнделәр. Нәнүс аларга, үзенә мотоциклына утырып барсалар, жайлырак буласын әйтте. Сәяхәтчеләр, мотоциклда дүрт урын күреп, аптырап калдылар. Иң әүвәл машинист атланды, аннары Белмәмеш, аннары Төймәкәй, иң артка Чуаркай атланды.

Нәнүс моторны кабызып жибәрде дә, мотоцикл искиткеч кызу китте — сәяхәтчеләрнең тыннары кысылды. Чынлап та бер-ике минут эчендә алар икенче машина янына килеп тә життеләр. Бу машина да, түгәрәк жирне эшкәртеп бетереп, туктап калган иде. Сыбызгысын сызгырта-сызгырта, машинист аны икенче баганага күчереп бәйләде.

Монысының кабыргасына матур хәрефләр белән «Планетарка»

дип язылган язуны күреп, Белмәмеш барын да ачыкларга булды:

— Бу машина бүтән конструкцияме?

- Юк, алар икесе дә бер үк конструкция.
- Нишләп соң алайса икесе ике төрле исемдә йөри?
- Номерга караганда исем матуррак яңгырый бит, шуңа күрә без һәр машинага исем куябыз.
- Сез бер үк вакытта ике машинада эшлисездер инде. Мотоцикльгыздан бер дә төшмисездер, — диде Төймәкәй, кызыксынып.
- Юк, минем кулда ун машина: Эксцентрида, Концентра, Рондоза, Циркулина, Экәм-Төкәм, Бөтерчек, Орбита, Спутник, Планетарка.
- Сез шуларның унысына да житешәсездер? — диде Төймәкәй, исе китеп.
- Аның нәрсәсе бар? Минем әле китап укырга, кояшта кызынып алырга да вакытым кала. Шулай да, дәресең генә әйткәндә, бу машиналар инде искерделәр, кимчелекләре бик күп.
- Нинди кимчелекләр? — диде Белмәмеш, кызыксынып.
- Бердән, аларның радиуслары бәләкәй. Трос, ничә әйтсәң дә, трос инде ул. Машинаны әле бер урынга, әле икенче урынга күчергәли торырга туры килә. Шуңа күрә әллә ни күп эшли алмыйлар.
- Тростан башка да булдырып буламыни? — дип сорады Белмәмеш.
- Булмыйча ни! Иң яңа машиналар троссыз гына эшли, радиомагнитик элементгә көйләнә. Басу уртасына гажәп көчле радиомагнит, икенче төрле әйтсәк, ерактан да тарта алырдай магнит урнаштыралар. Шуңа охшаш икенче магнитны комбайнның руленә куялар, анысы, әлбәттә, кечерәгрәк була. Ике магнит бер-берсенә якын булганда, элемент дә көчлерәк була, руль дә ныграк борыла. Магнитлар ераклашкан саен, элемент дә йомшара төшә, руль дә әзрәк борыла. Шулай итеп, комбайн башта бәләкәйрәк түгәрәкләр сыза, торган саен ераклаша бара, түгәрәкләре иксез-чиксез зурая. Әгәр телсез икән, мин сезгә энә шундый радиокомбайнның ни рәвешле эшләгәнен күрсәтә алам.
- Еракмы соң? — диде Төймәкәй.

— Юк ла! Энэ теге үрне генэ менэсе. Шуннан күреп була. Бар да рэхэтлэнep риза булдылар һәм, мотоциклга төялөп, китеп тә бардылар.

Тугызынчы бүлек

РАДИОЛЯРИЯ

Чылбырлы мотоцикл, трактор шикелле үк, чылбыр белән йөри. Тик менә тракторның ике ягында ике чылбыр, ә моның бер генә була, шуңа күрә, ике тәгәрмәчле велосипедтагы күк, егылмыйм дисәң, тигезлекне сакларга кирәк. Трактор чылбыры металлдан ясалса, моныкы резиннан ясала. Шуңа күрә мотоцикл гажәп тиз йөри ала, йөргән чагында бер дә сикертми, үзе теләсәң нинди начар юлдан да, хәтта әле юлсыз-нисез жирдән дә йөри ала.

Боларның барын да сәяхәтчеләргә аларның яңа танышлары сөйләде. Кояшлыга килүләрен ишеткәч, үзенә шул шәһәрдә яшәвен әйтте, исемен дә яшермәде — Калачик икән.

Калачик белән сөйләшә торгач, юлчылар тауга житкәннәрен дә сизми калдылар. Тау сөзәк түгел, ярыйсы ук текә иде, менә башлагач, койрыкта утырган Чуаркай үзенә шуып төшүен сизеп алды.

— Әй, әй! Туктагыз! — дип кычкырып жибәрде ул куркуыннан. — Мин егылам...

Сүзен әйтергә дә өлгөрмәде, егылып та төште. Калачик, тауның башына менеп житәр-житмәс мотоциклын туктатып, Чуаркайны коткарырга чапты. Белмәмеш белән Төймәкәй дә аның артыннан йөгерделәр. Чуаркайның аяк-куллары имгәнмәгән булуын күреп, өчесе дә сөенделәр. Калачик исә:

— Чылбырлы мотоциклның яхшы яклары күп аның. Әй-тик менә, тәбәнәк ул, егылсагыз да, тегенди мотоциклдан егылып төшкән күк, каты килеп төшмисез.

Сәяхәтчеләр, үр менгәч, баягы түгәрәкләрне яңадан күреп алдылар.

— И-и-и, белдем, белдем! — дип куйды Төймәкәй һәм

кулын чэбэклэргэ тотынды. — Жирдәге түгэрәкләр — сезнең машиналарыгыз эшкәрткән участоклар.

— Бик дәрес, — дип раслады аның сүзен Қалачик. — Әнә теге, уң кулдагы карасу түгэрәкләр әле яңарак сөрелгән жирләр. Әле аларда берни үсәргә өлгермәде. Ә инде шытып чыкканнары әнә теге яшелләр. Кызыл түгэрәкләр исә мәк кырлары. Сарыларында тузганак чәчәк атып утыра.

— Аклары нәрсә?

— Акларымы? Акларында да тузганак, тик инде анысы житлекте, бүреген киде.

— Нәрсәгә дип чәчәсез соң аны? Әллә югыйсә ашыйсызмы? — диде Белмәмеш, гажәпләнүен яшерә алмыйча.

— Юк, ашавын беркем дә ашамый, аның тамырларыннан резина эшләп чыгаралар, сабагы пластмассага, төрле тукумалар эшләргә китә, орлыгыннан май сыгалар.

— Карагыз әле, — дип үтенде Чуаркай, — миңа менә нәрсә бик үк аңлашылып житми шикелле: бизәкле түгэрәкләрнең мәк белән тузганак үсә торган кырлар икәнәнә төшендем мин, әнә теге бөрчөк-бөрчөкләре нинди нәрсәләр?

— Сезгә моннан бөрчөк-бөрчөк булып күренгән нәрсәләр — шундый ук кырлар ул, ерактан гына бәләкәй сыман тоела.

— Анысын аның бар нәнүс тә белә булыр, — диде Чуаркай. — Тик әнә тегендә бигрәк вак төрткеләр инде, әнә очы кадәр генә.

— Алар да шундый ук басулар, тик алар тагы да ераграк кына, шуңа әнә очы сыман вак тоелалар.

— Шул чаклы кырларны эшкәртү өчен күпме машина кирәк булды соң? — дип сорады Төймәкәй.

— Ун машина, — диде Қалачик.

— Ун гына?! — диде Белмәмеш, исе китеп. — Булмас ла!

— Булмый нишләсен, — диде Қалачик, — әйләнә-тирәдә сез күргән басуларны минем кулдагы ун машина эшкәртте инде.

— Монда бит меңләп басу бардыр!

— Мең генә түгел, күбрәк. Үзегез исәпләп карагыз: бер машина түгәрәк басуны бер сәгать эчендә әйләнәп чыга. Көнөнә ун сәгать эшләгәндә, ун басу эшкәртә. Ун машинаның унысы бергә йөз басу эшкәртә булып чыга. Ун көн эчендә ун мәртәбәгә арта, димәк, меңгә җитә. Без уртача алганда җәенә өч тапкыр уңыш үстәрәп өлгертәбез, димәк, йөз көн җир сөрәбез. Йөз көн эчендә без күпме җир сөргән булабыз инде? Меңнән ун тапкырга артык... ун мең килеп чыга.

— Ун мең басу! — дип куйды Белмәмеш. — Күктәге йолдызлар саныннан да күбрәк ич бу! Берүзегез шул чаклымы?

— Юк, үзем генә түгел. Бишәү без. Дүрт смена эшли, бишенчебез ял итә.

— Барыбер күп, — диде Белмәмеш, кулын селтәп.

— Сез менә хәзер тагын да катлаулырак машинаны күрерсез, — диде Қалачик.

Сәяхәтчеләр тагын мотоциклга атландылар да бер минут эчендә тауның башына ук менеп җиттеләр. Тау артында киң булып үзән җәеләп ята. Бу үзәндә инде түгәрәкләр дә, бөрчөк-бөрчөк таплар да, энә очы кадәрле тимгелләр дә күренми. Үзәндә хәйран зур бер генә түгәрәк булып, ул тау итәгеннән башлана, әллә кая урман авызына барып тоташа, катлы-катлы божралардан тора һәм астрономия китапларында очраган Сатурн планетасына охшап тора иде. Үзәктә түм-түгәрәк бер ак бина, ул бина тирәсендә чем-кара божра, аның тирәсендә алтынсу-сары, аннары тагы да киңрәк яшел божра, аның да тышында галәмәт киң кара божра ята иде.

— Бу басуны радиокомбайн бер үзе сөрәп чыкты, — дип аңлатты Қалачик. — Энә теге ак бина тирәли җирне эшкәртүдән башлаган иде, божраны киңәйткәннән-киңәйтә барып,

менә кая житте. Берничә көннән үзәктә ямь-яшел булып бодай үсеп чыкты, ул баш кысты, житлегә дә башлады, комбайн әле һаман җир сөрә иде. Хәзер менә үзәктә уңыш җыя торган комбайн эшкә кереште. Анысы да божралар ясап йөри, бодайның өлгергән өлешен җыя бара. Ак бина тирәсендәге кара божраны күрәсезме? Анда бодай урылган инде. Сары божра — өлгереп килә торган бодай, яшеле — үсеп килә, карасында әле чыгып житмәгән.

— Уртадагы теге ак бина нигә кирәк? — дип сорап куйды Төймәкәй.

— Элеватор белән тегермән урнашкан анда. Ашлык салалар. Шунда тартыла, шунда саклана безнең икмәк. Элеваторның түбәсенә радиомагнит куелган. Күрәсезме әнә — маяк кебегрәк бер манара калкып тора?

Белмәмеш түзмәде:

— Комбайныгыз кайда соң әле? — дип сорады.

— Радиокомбайнмы? Әнәтерә, сул кулда, басу читендә. Моннан рәтләп күренми ул, хәзер без аның янына барып карыйбыз.

Янадан мотоцикл белән тауны төштеләр дә, сөрелгән җир кырыеннан берәз баргач, комбайн каршысына килеп туктадылар. Моңысы, комбайннан бигрәк, тимер броня белән капланган автобуска охшаган, өстендә ниндидер дүрткырлы воронкалар күренә. Ләкин автобусның ишеге-тәрәзәсе дә, тәгәрмәчләре дә юк, алай гынамы соң — яртылаш җиргә сеңгән. Алгы башында «авызы», авыз янында пычагы бар, шул пычагы белән ул җирне теләп-теләп ала. Җир чистарткыч машинадагы шикелле, ике кулы бар, житмәсә, кисеп алынган җирне, үләнә-ние белән бергә, көрәп китерә дә «авыз»ына тутыра. «Авыз»дан чак кына өскәрәк «Радиолярия» дип язылган.

Калачик аңлатырга тотынды:

— Менә нәрсәгә игътибар итәргә онытмагыз. Сөз туфракның комбайн эченә кереп киткән генә күрәсез, шуннан башка берни күрмисез.

— Дөп-дөрөс, бүтән берни күрмибез,— дип жүпләде Чуаркай аның сүзен.

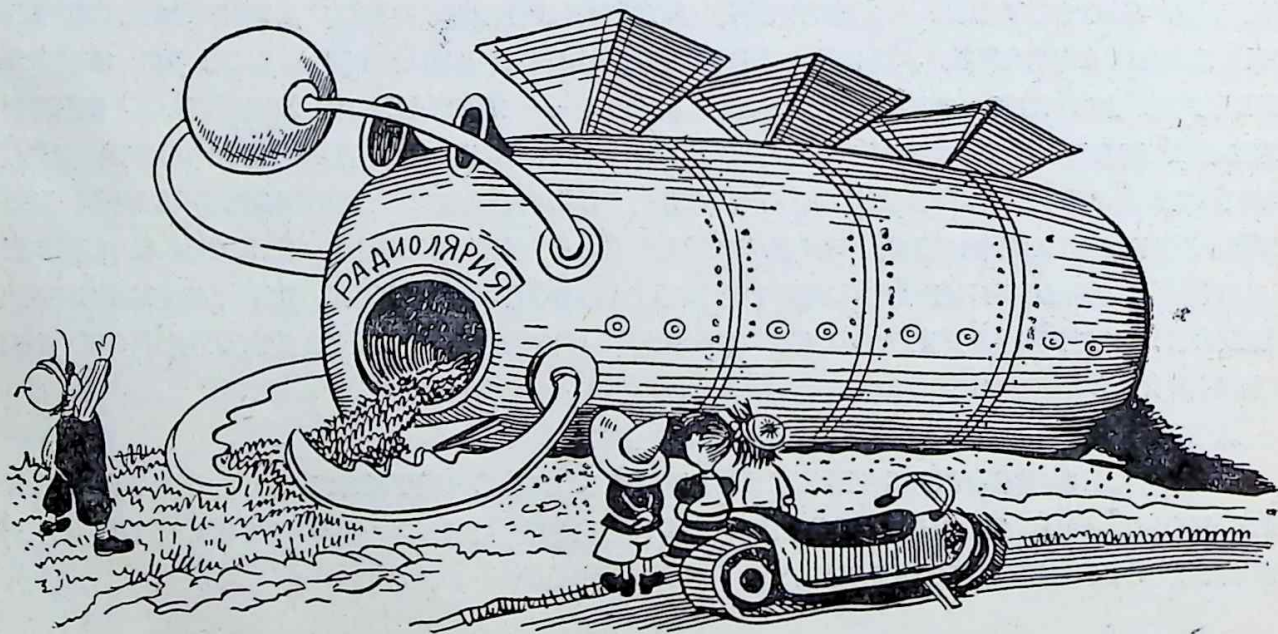
— Эчтә нинди процесс бара соң? — дигән сорау куйды Калачик һәм үзе үк җавап та бирде: — Туфрак эчтә йомшартыла, аңа ашлама катнаштырыла, чәчүлек орлык та шунда ук кушыла, аннан тыш әле тагын чүп үләннәр орлыгы да, зарарлы бөҗәкләрнең личинкалары да юкка чыгарыла.

— Ничек инде ул алай? — дип сорап куйды Белмәмеш.

— Личинкалар ультратавыш ярдәмендә вак кисәкчекләргә таркатыла, чүп үләннәр орлыгы исә кызуда киптерелә дә шытып чыгу сәләтен жуя. Хәзер инде машинаның икенче башына игътибар итегез. Аннан инде һәйбәтләп йомшартылган, чәчүлек кушылган, ашлама кертелгән туфрак коела. Димәк, комбайн узган төштә җир сөрелеп, чәчелеп кала. Бу машина тәүлек буге — көндөз дә, төнлә дә, эсседә дә, суыкта да, коеп яңгыр явып торганда да — эшли, шуңа күрә чиксез зур файда китерә.

— Аның эшлэгәннен беркем тикшерми инде алайса? — дип сорады Белмәмеш.

— Радиолариянең дә эшен тикшерә торырга кирәк. Тик моны ерактан торып та башкарып була, — дип, Калачик аң-

латырга тотынды: — Менә бу башындагы көзгеле шарга игътибар итегез. Телевизион тапшыргычның шарсыман экраны ул. Аңарда комбайн үзе дә, тирә-юне дә чагыла һәм телевизион тапшыргыч ярдәмендә радиокомбайннарның үзәк станциясенә тапшырыла. Ул үзәк станциядәге машинист нәкъ менә шундый ук шарсыман экраннан барын да күреп утыра. Машинаны туктатасы килә икән, радиосигнал биреп туктата һәм яңадан җибәрә ала, берәр төрле каршылыкны уратып узарга кирәк була-нитә калса, теләгән якка бора да ала.

— Нишләп соң ул анда, үзәк станциядә утыра? Монда утырса ярамаганмыни? — дип сорады Төймәкәй.

— Әгәр дә машинист бер генә машина йөртсә, бирегә дә килеп утыра алыр иде. Аның кулында бит уналты комбайн, уналтысы уналты җирдә эшли. Үзәк станциядә менә шушундый уналты телевизор куелган. Машинист, шуларның һәм-мәсен берьюлы күзәтеп, кайсы ничек эшләгәнне белеп тора.

— Үзәк станция дигәнегез кайда соң? — дип сораштырды Төймәкәй.

— Үзәк станция шәһәрбездә, Көнбатыш урамда урнашкан.

— Кызык та инде! — дип куйды Төймәкәй һәм көлеп җибәрде. — Үзең шәһәрдә утырасың, комбайнның монда эшләп ята.

— Әйтмәгез дә инде! — диде Калачик. — Җитмәсә бит әле бердә генә түгел, уналты комбайнда берьюлы, ул уналтының уналтысы да бер-берсеннән эллә ни хәтле ераклыкта бит әле җитмәсә.

— Машинист ул шарсыман экранда ниләр күрә икән хәзер? — дип кызыксынды Белмәмеш.

— Менә бу экранда без күргәннең һәммәсен дә күрә. Игътибар итегез энә, машинаның алгы өлеше, механизмы, җир белән күк, сезнең белән без күренәбез. Машинист боларның һәммәсен дә станциядә утырган килеш күреп утыра. Хәзер менә мин аңарга комбайнны туктатырга сигнал бирәм.

Қалачик машина алдына барып басты да кулын югары күтәрде. Комбайн шундук туктап калды. Мотор тавышы тынғач, мичкәдән чыккандай калын тавыш:

— Ни бар анда? — дип сорады.

— Берни дә юк, — диде Қалачик, каты кычкырып. — Тапшыргыч эшли микән, дип сынап карамакчы булган идем.

— Телевизион тапшыргыч әйбәт эшли, — дип жавап бирде теге калын тавыш.

— Эшегезне дәвам итегез, — дип кычкырды Қалачик һәм читкә тайпылды.

Мотор яңадан үкертәп эшли башлады, машина алға шуышты.

— Кызык та инде! — дип куйды Төймәкәй. — Димәк, бу машина күрәп кенә калмый, ишетә дә, сөйләшә дә белә икән әле!

— Ишетү, сөйләшү — анысы машинист эше, — диде Қалачик. — Комбайнга микрофон белән репродуктор куелган. Микрофон аркылы мондагы сигналлар анда бара, андагы сигналлар монда килә. Машинист радионы тоташтырса, безнең ни сөйләгәнне ишетә ала, аның сөйләгәннен без ишетәбез.

— Бер дә искитәрлек жире юк, — дип акыллы гына итеп әйтеп куйды Чуаркай. — Телефон кебегрәк инде.

— Нәрсә белән эшли соң ул комбайннар — спирт беләнме, әллә югыйсә атом энергиясенә көйләнгәнме? — дип сорады Белмәмеш.

— Спиртка да көйләнмәгән, атом энергиясенә дә. Радиоманит энергиясә эшләтә аны.

— Ниткән энергия ул тагы?

— Электр энергиясә шикелле үк бер нәрсә ул. Чыбык буйлап килми тик, туп-туры һавадан тапшырыла.

— Минә тагын бер нәрсә кызыксындыра, — диде Белмәмеш. — Сөз әйттегез, машинист үзәк станциядә утырган килеш көзгедә чагылганның барын да күрәп утыра, дидегез. Көзгедә бит мин дә чагылам. Минә дә күрәмәни соң ул?

— Күрә, күрә.

Белмәмеш, ул машинистка телемне чыгарып күрсәтсәм, ничек булыр икән, дигән уйга килде. Ерак ич ул, бернишләтә алмый. Шарга якынрак елышты да бүтәннәр сизмәгән арада телен чыгарып күрсәтте, йөзләрен кыйшайтты.

Шул вакыт радиодан баягы калын та-
выш:

— Фу, ничек оялмыйча телегезне күрсәтәсездер! — дип кычкырды.

Белмәмеш оятыннан кая барыр жир тапмады.

— Мине күрә микән, юк микән, дип сынап караган идем, күрә икән, — дигән булды малаен.

— Күрә, күрә, хәзер ышана аласың, — диде Чуаркай. — Миңа калса, тагын бер генә нәрсәсе аңлаешсыз: радиомагнит энергиясенәң нинди икәнән дә, ерактан торып ни рәвешле идарә итүне дә, машинистның теләгән нәрсәсен күрә-ишетә алуын да бик яхшы аңлыйм, аннары әле тагын комбайнның эчендә туфракның ничек йомшаруын да, орлыкның шул туфракка кушылуын да аңлыйм, тик менә ул орлыкның каян килүен, комбайн эченә ашламаның ничек элэгүен һич башыма сыйдыра алмыйм.

Калачик, моны ишеткәч, көлемсерәп куйды:

— Моны аңлатуы бер дә авыр түгел, — диде ул. — Тәүлегенә ике мәртәбә йөк машиналары белән орлыгын да, ашламасын да ташып торалар. Аларны комбайнга әнә теге воронкалардан салып жибәрәләр.

— Ул чагында чынлап та гажәпләнергә урын калмый! — дип куйды Чуаркай. — Әгәрәнки орлыгын-фәләнән салмыйгына, комбайн чәчеп йөрсә, гажәпләнер идең!

Комбайнны күреп танышу беткәннән соң, безнең сәяхәтчеләр олы юлга борылдылар. Бу юлы инде, Чуаркай мотоциклдан очып төшеп калмагае дип, Калачик аларны тау итәге буйлап уратып алып кайтты.

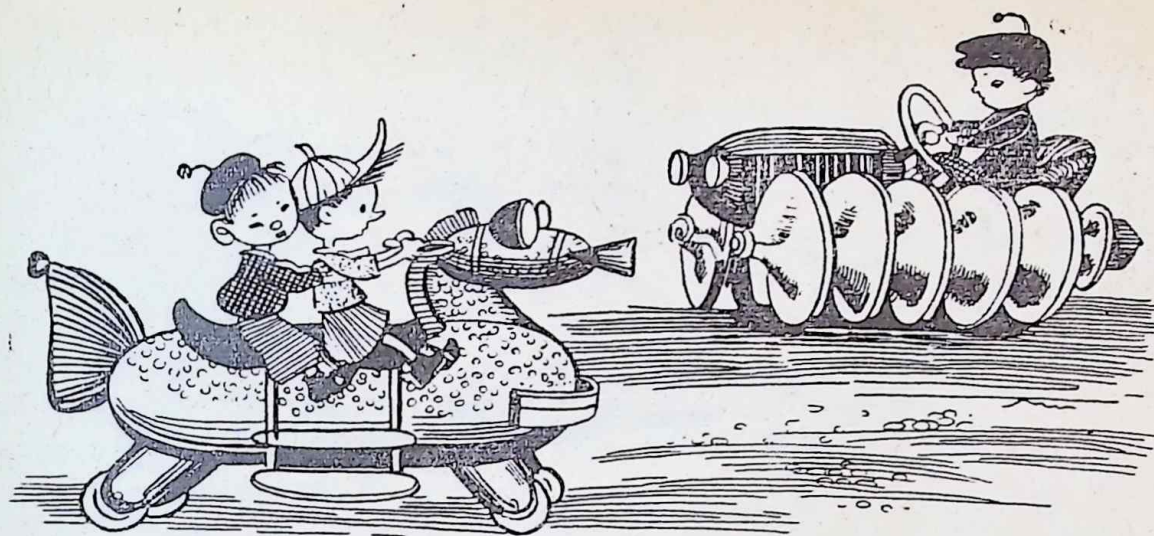
Унынчы бүлек

КОЯШЛЫ ШӘҺӘРЕНДӘ

Берничә минуттан дуслар, Калачик белән саубуллашып, үз автомобильләренә утырдылар да яңадан-яңа мажаралар эзләп алга очтылар. Озакламый түгәрәк басулар бетеп, юл буенда өйләр күренгәли башлады. Ул өйләр болай зур да түгел шикелле, берәр-икешәр катлы гына, үзләре бигрәк матурлар инде: өйләрнең түбәләре очлаеп киткән, үтә ачык төсләргә буялган, кайсы берләрендә верандалар, терраскалар, балконнар эшләнгән, әллә нинди бизәкле-бизәкле манаралар ясалган. Ишегалларында беседкалар, беседка әйләнәсендә аллы-гөлле чәчәкләр...

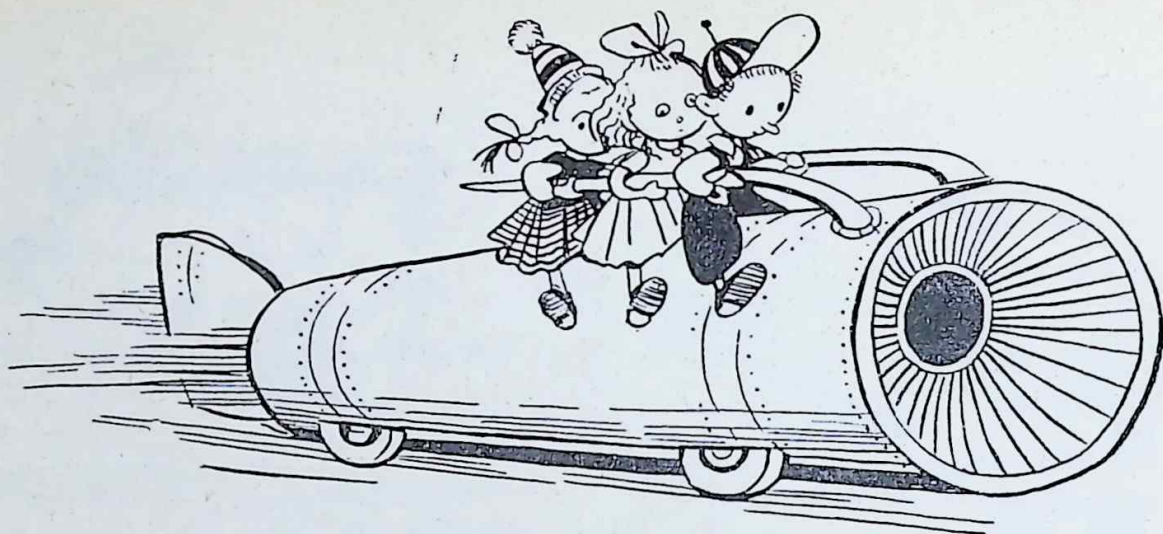
Сәяхәтчеләр торган саен өйләрне ешрак очрата бардылар һәм шоссеның шәһәр урамына әйләнеп китүен сизми дә калдылар. Өйләр дә биегәя төште. Урамда жәяүле нәнүсләр дә, автомобильләр дә күбрәк очрый башлады. Озакламый ул машиналар урамны тутырды. Алар бер-берсенә үтәргә комачаулыйлар, тыкрыкларда туктап торалар. Ул машиналар арасында Белмәмешләр моңарчы күргән машиналар да, бөтенләй яңалары да бар. Уенчык ат кебекләре бигрәк еш очрый. Ул атларның аякларына тояк урынына бәп-бәләкәй тәгәрмәчләр куелган. Күз урынына фаралар, икенче төрле әйтсәк — яктылык чәчә торган фонарьлар, авыз урынына сигнал трубасы куелган: анысы аның ачык авызларны өркөтү өчен эшләнгән. Андый атларга атланып, аякны өзәнгегә тыгып, атның ике колагына ябышып йөриләр икән. Аллы-артлы икешәр нәнүс тә атлана ала икән. Атларны пар-пар беркетеп эшләгәннәре дә бар, андыйларына дүртәр нәнүс атланып йөри икән.

Аннары тагын спиралеход дип аталган автомобильләр дә очрый. Андыйларына тәгәрмәч урынына мясорубкадагы ши-

келле винт яки спираль куелган була. Винт борылса, машина алга бара. Шунысы гына бар: винт яки спираль әйләнгән чагында машинаны кырыйга чыгара. Борылышларда да жайсыз. Ә менә икешәр спираль куелган машиналарның хәле уңайрак. Ике спираль ике якка әйләнә дә, машина туры барырга мәжбүр була. Борылганда да бик ипле: әйтик, уңга борылырга кирәк икән, уң спиральнең тормозына басасың. Ә бит сыңар спиральле машиналарда ян яктагы тормозлар юк, шуңа күрә, борылырга-нитәргә уйласаң — аягың белән генә тормоз бирәсең, тик алай иткәндә ботинка чамасыз тиз туза.

Аннары тагын реактив труболетлар да очраштыргалый тора. Кечерәк-кечерәк дүрт тәгәрмәчкә озын труба куелган була, ул трубага реактив ягулык тутырыла. Ул ягулык труба эчендә янып, газы трубаның арткы башынан чыга да машинаны алга этәрә. Борыласың килсә, койрыктагы рульне борасың. Қайнар газ яссы рульгә китереп бәрә дә, труболет сиңа кирәк якка борыла. Тик менә жәйгелеккә ул труболетлар бик үк уңайлы түгел. Ник дисәң, трубага атланып барасы бит, ә кызу барганда труба нык кызучан була. Қышын тәгәрмәч урынына чаңгы куеп жибәрәсең дә рәхәтләнеп жы-

лынып, мич башында баргандай, барасың. Труболет бит ул искиткеч тиз бара, чокыр-чакырны сикереп кенә үтә.

Болардан тыш әле тагын чылбырлы велосипедлар, мотоцикллар, машиналар да очрый. Белмәмеш төрле механизмнар, машиналар белән жөнләнеп беткән бер малай булганга, аның тәмам күзе тонды, каршыга килә торган автомобильгә бәрелә язды. Шуннан инде:

— Әйдәгез жәяү йөрөп килик, югыйсә берни күрөп булмый, — диде.

Тротуар буена машинасын туктатты. Машинадан төшөп, як-якларына карана-карана, жәяүләп киттеләр. Карыйм диде, карарлыгы бар, ичмаса. Урамның ике ягына искиткеч матур күп катлы йортлар тезеләп киткән. Стеналарына әллә нинди бизәкләр төшерелгән, иң югарыда, түбә янында ук төрле төстәге буяулар белән ясалган зур-зур картиналар. Өй түбәләрендә таштан уеп ясалган киек жанвар сыннары. Түбәндә ишек төпләрендә дә шундый ук сыннар күзгә чалына.

Тротуарда кәеф-сафа кылып йөрүче кызлар-малайлар. Көлешәләр, шаярышалар. Кайдадыр музыка уйный.

Берничә адым атлагач та юлчылар гажәеп бер йортка тап булдылар. Ул йортның һәр каты эчкәрәк кереп тора — баскыч басмаларыннан бер дә ким түгел. Икенче катта яшәүче нәнүсләр беренче катның түбәсендә рәхәтләнеп йөри ала-

лар, ә инде икенче катның түбәсендә өченче кат нәнүсләре йөри ала, иң өскә хәтле шулай бара да бара. Лифт юк бу йортта, лифт урынына эскалатор, икенче төрле әйткәндә, үзе йөри торган баскыч куелган. Нәнүсләр шуның белән теләгән катларына менәләр. Аска төшү өчен, өйнең икенче ягына улак кебек бер нәрсә эшләнгән, шул улакка палас салып утырасың да төшәсең. Эскалаторның түбәнге башында бәләкәй-бәләкәй паласлар тау кебек өелеп ята. Эскалатордан менәр алдыннан һәркем, кире төшәр өчен кирәк булыр дип, бер палас кыстырып алып менә.

Бу өйдә яшәүче нәнүсләрнен бер менеп, бер төшөп йөрүләрен сәяхәтчеләр озаклап карап тордылар.

— Чуаркай, син ничек уйлайсың, үзе йөри торган баскычтан менүе кызыгракмы, әллә паласка утырып төшүеме?—дип сорап куйды Белмәмеш бер заман.

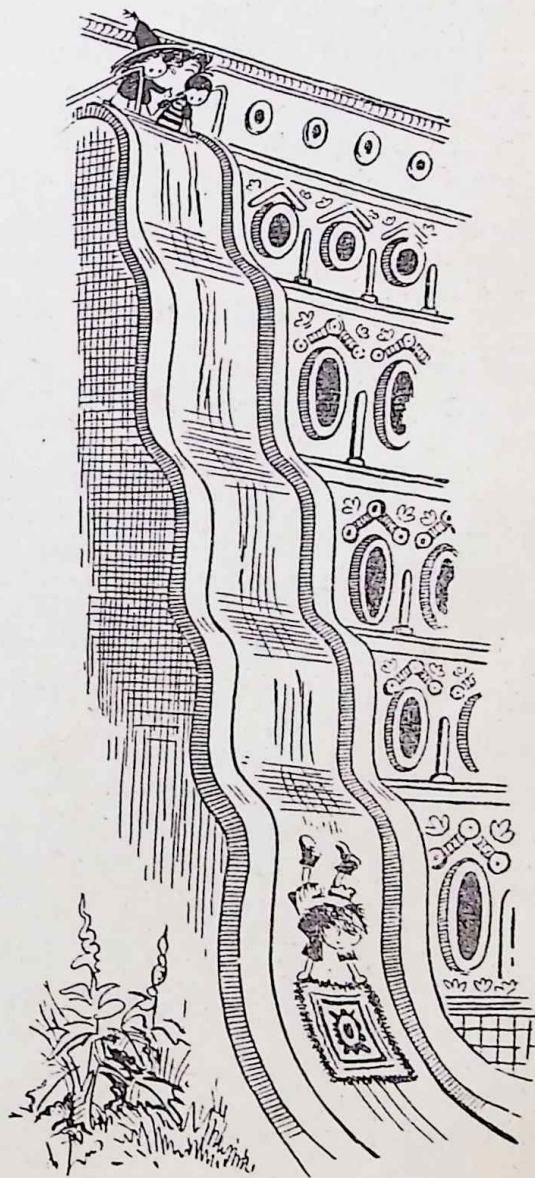
— Башта икесен дә карап карарга кирәк, аннан белербез,—диде тегесе.

— Каян уйлап табасың үзең! — дип куйды Белмәмеш, сөенеп. — Әйдәгез паласлар алайык.

— Куркыныч булмасмы соң? — диде Төймәкәй.

— Нәрсәсе куркыныч булсын аның! Башкалар йөри ич әле.

Һәркайсы берәр палас алды. Үзе йөри торган баскычка

иң алдан Белмәмеш, аның артыннан Чуаркай белән Төймәкәй сикерде. Бер минут үтмәгәндер, менеп тә життеләр. Эскалатордан жай гына читкә тайпылдылар да төшә торган жиргә юнәлделәр.

— Кая, кит әле, үзем беренче төшәм, — диде Белмәмеш Чуаркайга һәм улак янына килде.

— Нишләп син беренче төшәсең әле? — диде тегесе, гажәпләненеп. — Кем уйлап тапты соң? Үзем уйлап таптым, үзем беренче төшәм.

Чуаркай Белмәмешне этеп жибәрде, кай арада, паласын улакка салып, утырам дигәндә генә, паласы аска шуды. Чуаркай аны эләктерәм дип сузылган иде — баштүбән улакка егылды һәм түше белән шуып төшөп тә китте. Ныклап куркырга да өлгермәде, төшөп житте, тузан туздырып, тротуар уртасына килеп чыкты. Аягына торып баскан чагында:

— Менә булды! — диде ул. — Галәм киңлегенә дә очып карадык.

— Шәп төштеңме? — дип кычкырды Белмәмеш югарыдан.

— Бер дигән! Хәзер син күрсәт инде һөнәреңне! — диде тегесе, авызына эләккән тузанны төкерә-төкерә.

Белмәмеш паласын улакның төбенә үк жәйде, аның өстенә әйбәтләп кенә утырды да төшөп китте. Улак тигезле-тигезсез: әле текәрәк, әле сөзәгрәк. Нигә алай дисәң, өйнең һәр катыннан чыгып утырырга уңайлы булсын өчен, шулай эшләнгән. Текәрәк төшкә житүгә, малаен очып торып төшә башлаган иде, коты алынып, улак кырыена ябышмакчы булды. Шул чагында паласы ычкынып китте, Белмәмеш исә чалбар төбенә утырган көе генә юлны дәвам итте.

Иң ипле төшкәне Төймәкәй инде. Паласын уртасына утырды, улак кырыена ябышмады, шуңа күрә ул-бу булмады.

Берәр вакыт яңадан монда килербез әле, туйганчы шуарбыз әле дип, юлларын дәвам иттеләр.

Бу урында шуны әйтеп үтәргә кирәк: нәнүсләрнең бүтән шәһәрләре белән чагыштырганда, Кояшлының урамнары ир-

кен, тротуарлары хэтсез киң. Йорт саен ашханэләре бар. Өс-тәлләре тротуардан ук башлана. Кая гына карама—өстәл тирәли нәнүсләр тезелешеп утырган: кайсы ашый-эчә, кайсы газета-журналлар караштыра, кайсы домино-фэлән уйный. Иң күбе шахмат сөючеләр икән: шахмат тактасы куярдай бөтен жирне шулар били. Урам уртасында ук нәнүсләр әбәкле, качыш кебек уеннарны уйныйлар — гөр киләләр инде менә.

Һәрбер ашханәдә өстәл уеннары алып була. Аннан тыш әле тагын күп йортларда прокат пунктлары бар, һәм аннан вакытлыча файдаланып тору өчен велосипедын, самокатын, теннис ракеткасын, пинг-понгын, футбол яки волейбол тубын һәм башка нәрсәләрне алырга була. Төрле уеннар белән мәшгуль нәнүсләрне бакчада да, мәйданчыкта да, шулай ук ишегалдында да күрергә мөмкин. Дөрөсөн әйткәндә, Қояшлы шәһәрәндә ишегалды дип атарлык жир бөтенләй юк та икән. Барын бар да, алар арасында бер төрле дә койма юк, капка юк. Ара-тирә тәбәнәк кенә коймалар күренә күренүен, тик алар үсемлекләргә саклар өчен генә корып куелган.

Коймалар булмагач, ишегалларында теннис, футбол, волейбол, баскетбол, крокет майданчылары, йөгерер өчен юллар, йөзәр өчен бассейннар ясарга мөмкинлек туа, нәнүсләр бик рэхәтләнөп бер-берләренә уйнарга йөри алалар һәм шуның белән сәламәтлекләрен ныгыталар.

Безнең сәяхәтчеләргә иң ошаган нәрсә театрларның һәм киноларның күплеге булды. Йорт саен диярлек нәрсә дә булса бар, бигрәк тә курчак театрлары күп. Атлаган саен «Зур курчак театры», «Кече курчак театры», «Марионеткалар театры», «Курчак комедиясе» дигән һәм шуның ише бүтән язучыларга килеп төртөлсөң. Тамашачыларга жәйлөктә бик әссө булмасын өчен, театрларда сәхнәләр икешәр пәрдәле, икешәр яклы итеп эшлөнгән. Сәхнәнөң бер ягы тамашачылар залына, икенче ягы туп-туры урамга чыга. Шуның аркасында спектакльләренә кышын залдан, жәен урамнан яисә ишегалдыннан карарга мөмкин — декорацияләрен генә кирәгенчә борып куясы да залдан урындыклар ташыйсы.

Белмәмеш мондый хикмәтләргә авызын ачып карап барды һәм әледән-әле нәнүсләргә килеп бәрелә торды. Үзе бәрелә, үзенөң жөн ачулары чыга. Аңа килеп бәрелгән нәнүс гафу үтенсә дә, Белмәмеш:

— Кадалып киткере! — дип тиргөнөп кала иде.

Моңы күрөп, Төймәкәй түзмәде:

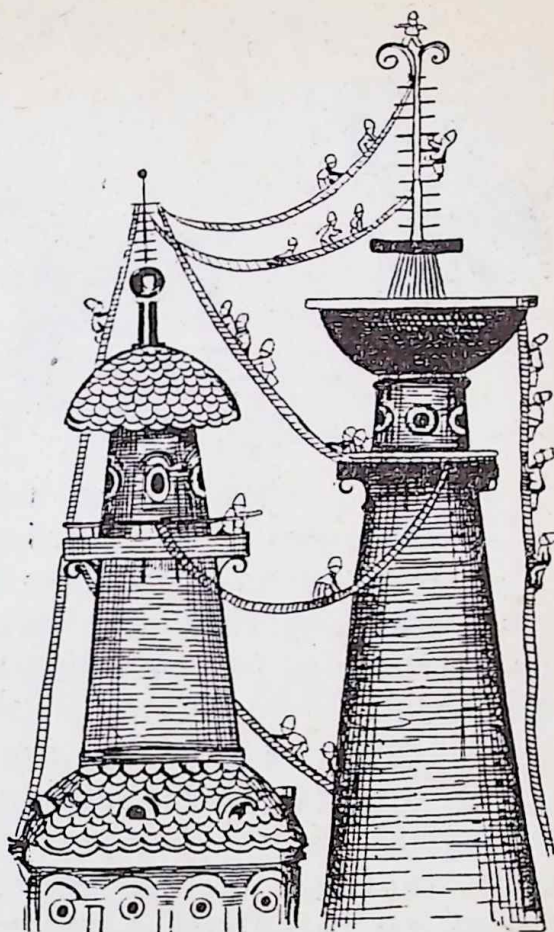
— Алай килешми ич инде, әдәплерәк булырга кирәк, — диде.

Белмәмешнең жавабы кыска инде аның:

— Булмый гына торсын әле менә! Бик алай әдәпле була калсаң, муеныңа ук менеп атланырлар.

Шул вакытны алар хәтсөз биек бер өй турысына килеп життеләр. Ул өйнөң балконнары һәм өске-аскы катлары арасына баудан үрелгән баскычлар сузылган. Әлегө баскычлар һәм төрлө баулар аркасында ул йөзөп китәргә әзерлөнгән корабны хәтерлөтә иде. Бу йортта янгын сүндөрүчеләр яшәп, алар һәрвакыт баулардан, баскычлардан йөрөп күнөгәләр, үз һөнәрләрендә остаралар икән.

Белмәмеш бу йортка бөтенләй таң калды, йорт иләм-сез биек булганга, башын арт-ка ташлап карарга туры килде аңа. Башын күтәрә торгач, эшләпәсе төште дә китте. Эшләпәне алырга дип иелгән иде — һич тә уйламаган бер хэл булып куйды. Нәкъ шул чакны урам буйлап, кулындагы китапны укый-укый, Яфраккай атлы бер малай килә иде. Бу малайга «китап корты» дигән сүз бик туры килә, чөнки аның өендә дә, тышта да, ашаганда да, эчкәндә дә, яктыда да, караңгыда да, утырып та, ятып та, аягүрә дә, хәтта урамнан барганда да бар белгәне уку иде. Хәзер ул «Батыр каз бәпкәсе мажаралары» дигән китапны укып килә иде — иелгән Белмәмешне күрмичә, аңарга абынды да егылды. Үзе генә егылып калса бер хәер иде әле, Белмәмешне дә төртеп екты, үкчәсе ялгыш аның башына тиде.

— Менә-менә, башка атлана да башладылар! — дип илереп жибәрде Белмәмеш. — Бу тиклем ишәк булырсың икән!

— Кем ишәк? Минме ишәк? — дип сорап куйды Яфраккай, жирдән тора-тора.

Өзми дә куймый да Белмәмеш, илерепме-илерә:

— Тагы кем булсын, син булмыйча?

— Сезнең бу фикерегез белән килешә алмыйм, — диде Яфраккай әдәпле генә итеп. — Ишәк бит ул дүрт аяклы, сзын колаклы хайван була.

— Әнә шул үзең әйткән дүрт аяклы хайван инде син!

— Юк, дүрт аяклы хайван сездер ул!

Моны ишеткәч, Белмәмеш гел чыгырыннан ук чыкты:

— Минмени әле ул дүрт аяклы хайван? Кайсыбыздыр бит әле, менә хәзер күрерсең!

— Ягез, күрсәтегез әле, күрсәтегез.

-- Күрсәтермен шул менә!

— Ялганчы сез! Бушбугаз сез!

— Әле ялганчымы! Әле бушбугазмы?— дип ярсып-ярсып, сулышына буыла-буыла акырынды Белмәмеш һәм тылсымлы таягын бер селтәп жибәрде: — Менә бу нәнүс ишәккә әйләнсен!

— Әйләнми генә... — дип башлаган иде Яфраккай сүзен...

Ул, әлбәттә: «Әйләнми генә торсын әле», — димәкче иде, тик сүзен әйтеп бетерергә өлгермәде — ишәккә әверелде һәм, койрыгын болгый-болгый, тротуар буйлап шак-шок атлап китеп тә барды. Аның кулыннан төшкән китап жирдә ятып калды.

Якын тирәдә нәнүсләр юк иде, бу гажәеп хәлне күрүче гел булмады. Төймәкәй белән Чуаркай, иптәшләренең иләм-сез биек йорт янында авызын ачып туктап калуын сизмәделәр, алга киттеләр. Артларынан Белмәмеш куып житкәндә, алар стенаһының буеннан-буена эре хәрәфләр белән «Мальвазия гостиницасы» дип язылган биек бер йорт алдында басып торалар иде инде.

— Шуңар керик без, — диде Төймәкәй. — Сәяхәтчеләр һәрвакытны гостиницага керәләр бит.

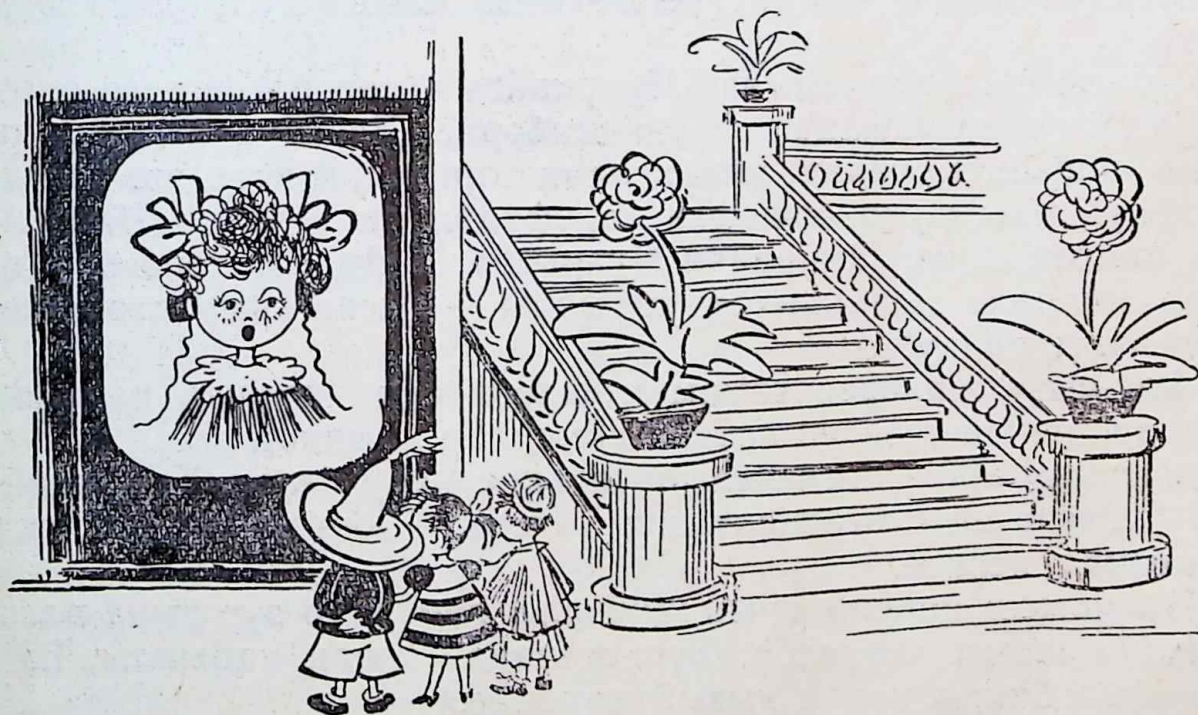
Өч дусның өчәвесе дә гостиница ишегенә таба атлады.

Унберенче бүлек

КИЧЕН БУЛГАН ХЭЛЛЭР

Гостиницага якынлашулары булды — сəяхəтчелəрнec бo-рын тoбeндə ишeк шap aчылып киттe. Бepəрсe эчтəн aчкaн-дыр, хэзeр чыгaдыр, дип уйлап, бoлар бep кырийгa тaй-пылдылар. Тик индe, бepкeм дə чыкмaгaнын кyргəч, Бeлмəмeшлəр эчкə кeрeргə булдылар. Aлар кeрyгə, ишeк шыртлап ябылып тa куйды. Сəяхəтчeлəр, aптырашып, уңлы-суллы кaрaнып алдылар. Уң кулдa киң бaскыч, сулдa өстəл бeлəн бepничə кpeслo. Тyр стeнaгa чeм-кaрa ишeк уeп эшлəн-гəн идe. Кəтмэгəндə əлeгe шул кaрa ишeктə aп-aк булып тe-лeвизop экpaны кaбынды. Экpaндa тyм-тyгəрəк йөзлe, сaп-сaры чəчлe, бит уртaлaры алсулaнып торгaн бep кыз пəйдa булды. Чəчeнə зур-зур кaрa бaнтлap кaдaгaн, нaушниклap ки-гəн. Өстəлeндə микpoфoн. Шул кыз бик мəлaeм гынa eлмaй-ды дa:

— Якынрак килeгeзчe, — дидe.

Белмәмешләр кыюсыз гына аңарга таба атладылар.

— Сез гостиницага урнашмакчы буласызмы? — дип сораштырды кыз һәм, коелып төшкән сәяхәтчеләрдән ләм-мим җавап ала алмагач, дәвам итте: — Буш бүлмәләр бишенче катта бар. Менә шушы ишеккә керегез дә лифт белән бишенче катка менегез.

Кызый тагын бер мөлаем гына елмайды һәм юкка чыкты. Кара ишек үзлегеннән ачылып, Белмәмешләр лифт кабинасына керделәр. Ишек шундук шыртлап ябылды да, кабина аларны өскә алып менеп китте. Бишенче катка җиткәч туктады. Ишек ачылды һәм сәяхәтчеләр коридорга чыктылар. Ни күзләре белән күрсеннәр — каршыларында экран, экранда баягы көләч йөзле кыз.

— Сезнең номерыгыз коридорның аргы башында, уң кулда, туксан алтынчы булыр, — диде ул. — Тик башта һәркайсыгыз өстәлдәге дәфтәргә үзенең исемен язсын.

Белмәмеш өстәлдә яткан дәфтәрне ачып җибәрде дә аның соңгы битен укып чыкты. Аннары кулына ручка алды һәм җитди бер кыяфәт белән түбәндәге сүзләргә язып куйды: «Автомобильдә сәяхәт итүче Белмим Белмәс улы Белмәмешев».

Болай кыландырып язу Чуаркайга әйтеп бетергесез ошады, һәм ул пырхылдап көлөп җибәрде. Бераз вакыт борын очын кашыштыргалап, уйлангалап торгандай итте дә, өстәлдәге ручканы алып, хәрефен хәрефкә тезеп куйды: «Чит илдән килгән нәнүс Пычрааки Чуаркай». Төймәкәй генә бер дә алар шикелле кыландырып тормады — кыска гына итеп исемен язды да куйды.

Язу-сызу эшләрен тәмам иткәннән соң, дуслар коридор буйлап, еш-еш тезелеп киткән номерлар яныннан аргы башка атладылар. «96» дип язылган ишекне күрү белән, Төймәкәй:

— Менә ич туксан алтынчы номер, — дип куйды. — Безгә шушында керәсе.

Белмәмеш ишекне ачып җибәрде, һәм алар зур гына алгы бүлмәгә килеп керделәр. Түр стенада экран кабынды, һәм әлегә дә баягы көләч кызый күренде.

— Менә життегез дә, — диде көлөч кызый. — Ял итәсегез килә булыр? Сул кулда бүлмә ишекләре. Қерегез дә әйбәтләп кенә урнашыгыз. Эшләпәләрегезне салып менә бу шкапка әлегез. Шкаф үзлегеннән киёмне чистарта, үзлегеннән тузанын суыра. Уң кулда ванна бүлмәсе. Бәлки, берәрегезнең ваннага яки душка керәсе, һич югы битен-кулын юасы киләдер? — дип сорады ул, Чуаркайга көлемсерәп карап.

— Уйлашып карарбыз тагы, — дигән булды Чуаркай.

— Уйлашыгыз, уйлаш. Бәлки, берәрегезнең соравы бардыр?

— Миндә бар сорау, — диде Чуаркай. — Сез кем, кайдан сөйләсез, исемегез кем?

— Мин дежур директор, үзәбездәге директор кабинетынан сөйлим, исемем Лилия.

— Минем исем Чуаркай... әй лә... тьфү!.. Пычрааки Чуаркай, бик беләсегез килсә!

— Миндә дә сорау бар, — диде Белмәмеш. — Бу шкафны ничек эшләтергә соң?

— Киёмегезне элөп, шкафның ишеген ябу белән, аның механизмы үзлегеннән эшли башлай. Сорауларыгыз бармы тагың?

— Хәзергә юк шикелле, — диде Белмәмеш.

Лилия аңарга һәм Төймәкәйгә баш кагып алды, ә инде Чуаркайга караган иде — көлемсерәп куйды. Экран сүнде.

— Нишләп һаман елмая икән ул кызый? — дип сөйләнде Чуаркай. — Миңа таба карады исә — елмая да тора, елмая да тора.

— Шуны да белмисеңме әллә? — диде аңа Төймәкәй. — Синәң ап-ак битенә, пөхтә өс-башыңны күрә дә, түзә алмый, көлөп жибәрә.

Ул арада Белмәмеш теге шкафның ничегрәк эшләнгәнән караштыра башлады. Ишеген ачып, башын эчкә тыгып та карады. Шкафның идәне, стеналары, түшәмә тишкәләнеп беткән, кәрәз кебек күренә иде.

Белмәмеш тотты да шкапка үзенәң тылсымлы таягын куйды, эшләпәсен чөйгә элдә һәм, ишекне ябып, колак салды.

Шкаф, умарта оясы шикелле, гүли башлады. Белмәмешнең ишекне ачуы булды — гүләү шып туктады. Ишекне ябуы булды — яңадан гүләргә тотынды.

— Әйдәле, Чуаркай, бер тәжрибә ясап карыйк әле! — диде Белмәмеш. — Хәзер мин шкапка керәм, син ишеген ябарсың. Шунуң ни әмәлле эшләгәнән күрәсем килә.

Шкафны ачты да Белмәмеш эчкә кереп китте, Чуаркайдан ишеген яптырды. Менә бервакыт нидер гүләргә тотынды, каяндыр жыл өрә башлады. Жыл көчәйгәннән-көчәя барды, бер минуттан инде Белмәмешнең аяк өсте тора алмас булды. Жыл аны бер почмакка китереп кысты. Ул да булмады, жыл башка яктан исә башлады һәм малайны икенче почмакка илтәп сылады. Шуннан соң жыл астан өрәргә тотынды — малайның күлмәк-чалбарлары эченә һава тулды, чәче тырпайды, үзе дә өскә очып киткәннән калды. Аптырагач-интеккәч, лып итеп идәнгә утырды да эчтән ишекне төртәп ачты.

Дустының шкафтан мукәләп чыгып килүен күрәп, Чуаркай түзмәде, сораштырырга тотынды:

— Ничек соң, тәжрибә уңышлы булдымы?

— Әйтерәң бармы, бигрәк кызык инде! — дип жибәрде Белмәмеш. — Әгәр теләгән булса, оялып торма, кер дә бикләң.

— Куркыныч түгелме соң?

— Нәрсәсе куркыныч булсын ди аның! Берәз жылләтеп алыр үзеңне.

— Ничек жылләтә соң ул?

— Һава шарына утырып очкандагы кебек. Кызык инде, кызык, кәргәч күрерсең менә. Котың алынмасын ла, зинһар!

Сүзне әллә ни озайтып тормады Белмәмеш, төрттә дә тегене шкапка кертәп жибәрде. Аннары ике-өч минут буена

шкафның гүләвен һәм дустының әле бер стенага, әле икенче стенага дыңк-дыңк килеп бәрелгәнән көлемсерәп тыңлап торды. Менә бервакытны шкаф ишеге ачылып китте, һәм аннан, бүкән шикелле, Чуаркай килеп төште.

— Кызык та соң! — дип сөйләнде ул, идәннән тора-тора. — Яле, Төймәкәй, кер әле, хәзер синең чират.

— Кергән диярләр! Шундый юк-бар белән маташып ятамы соң!

— Юк, алай димә әле син, бик үк алай юк-бар нәрсә түгел инде ул. Ни әйтсәң дә, тәжрибә бит...

Ләкин Төймәкәй үзенекен итте:

— Без вакыт эрәм итмик әле. Әйдәгез, бүлмәләрне карыйк, — диде һәм эчке ишекне ачып жиберде.

Сәяхәтчеләр киң бер бүлмәгә килеп керделәр. Бүлмәнең паркет идәне сап-сары булып ялтырап тора. Идән уртасында түгәрәк өстәл. Стена буйларында буфет, яшел материя белән тышланган олы бер диван, ике йомшак кресло, аннары тагын урындыклар. Тәрәзә кырында бәләкәй өстәл, аның өстендә берәр комплект шашка-шахмат. Бүлмәнең бер почмагында радиоалгыч, икенче почмагында телевизор.

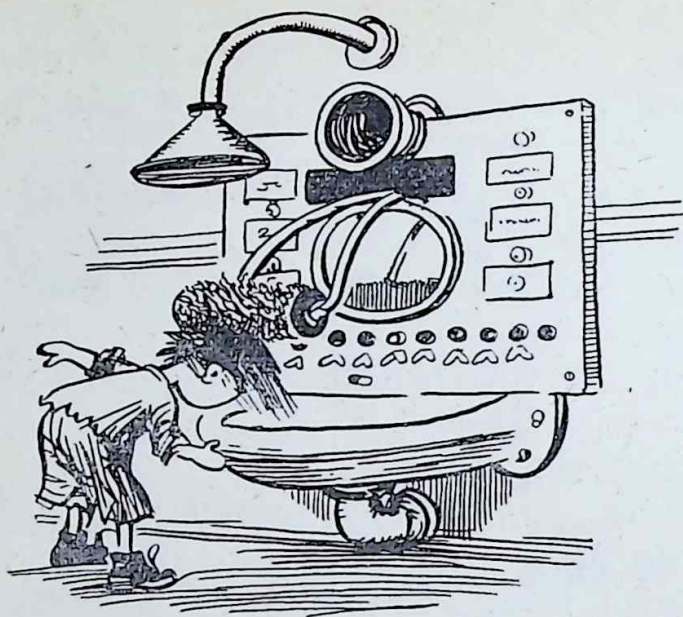
Бу бүлмә белән янәшә, уң кулда — тагын бер бүлмә бар, анысында ике карават; сул кулда янә бер бүлмә булып, анысына бер генә карават куелган.

— Монысы миңа була, теге бүлмә сезгә, — дип, бүлеп тә куйды Төймәкәй.

— Урта бүлмә барыбызныкы да булыр, яме? — диде Чуаркай. — Без анда радио тыңларбыз, телевизор карарбыз, төрле-төрле хәлләрне уртага салып, киңәш-табыш итәрбез. Иң башта тамак ягын хәл итәсе иде.

— Тамак ягын әллә ни кайгыртып торасы юк, — диде Төймәкәй. — Тылсымлы таяк иясе аптырап тормас. Тик менә сиңа әле ашарга утырганчы ваннада юынып аласы булыр.

— Жилләгәннән соң ваннада юынып ятмыйлар инде, — дип каршы төшеп азапланды Чуаркай.

— Жиллэгэнгә карап кына чистарынмагансың ич. Синең ише шапшак белән бергә гомеремдә дә өстәл янына утырасым юк! Я хәзер үк юынасың, я ач каласың.

Чуаркайның буйсынмый хәле юк. Ванна бүлмәсенә кереп китте. Битен генә юып котылмакчы, соңыннан исә, ваннада коендым, димәкче иде ул. Юынгыч янына килде дә аның төзелешен өйрәнә

башлады. Кул юа торган кран өстендә идарә пульты сымаграк бер пластмасса такта булып, анда әллә нинди нәрсәләр тезелеп киткән иде. Иң уртада түм-түгәрәк көзгә. Көзгә астында рәсемле төймәләр. Ул төймәләр астында тагын тоткылар. Көзгедән берәз өстәрәк рупор шикелле киңәеп килгән кәкре бер труба да бар. Рупор астында ук ниндидер чәнечкеле божра тора. Иң өстә, гел менә түшәмгә житкән җирдә үк кәкрәеп килгән янә бер труба бар, тик анысының авызына су сиптергечкеке сыман иттереп тишекле тимер киертеп куелган. Көзгенең як-якларында берничә ачылмалы тартма. Сабын рәсеме төшерелгәнән тартып чыгарган иде — сабын ята. Теш щеткасы рәсеме төшерелгәнән тартып караса — теш щеткасы. Тюбик рәсеме төшерелгәнән дә паста булып чыкты.

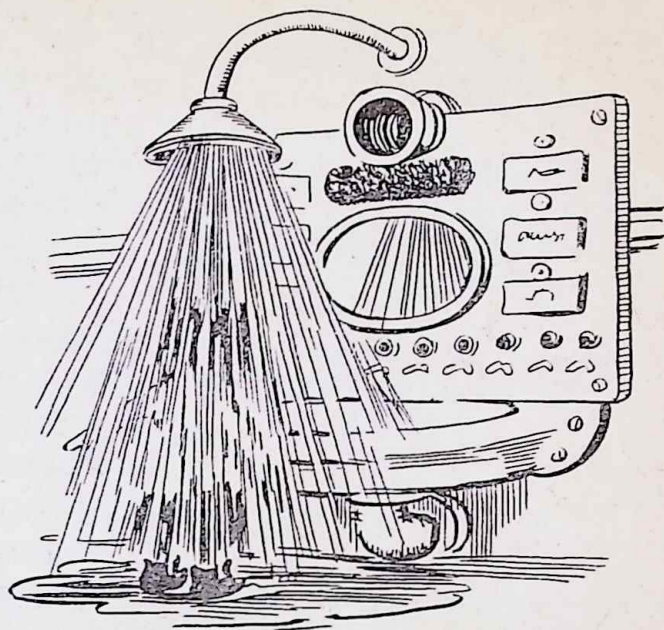
Чуаркайга бу хәл ошап китте.

— Бер дә шаккатарлыгы юк: нәрсә рәсеме ясалган булса, эчтә шул әйбер ята, — дип куйды һәм көзгә астындагы төймәләрне караштыра башлады.

Рупор шикелле труба рәсеме төшерелгәнәнә баскан иде, биектә әллә кайда тырпаеп торган рупор иелә төште, һәм ул рупордан жылымса җил искәне сизелде.

— Әһә! Моңысы баш юганнан соң чәч киптерә торган нәмәстәкәй икән.

Малай икенче тәймәгә төртте. Анысында савыт-саба юа торган щетка сыман бер нәрсә бар иде, шул кай арада моның башына салмак кына килеп төште һәм, чәчен тарый-тарый әйләнергә тотынды. Чуаркай башта шүрли калды, тик инде, әлегә щетканың бер урында гына зырылдап әйләнүен күргәч, кыюланып китте, башын аңарга якын ук китерде.

— Моның нәрсәсеннән куркасың? Чәчне үзе тарый да тора, тарый да тора.

Чәчен щеткадан таратканнан соң ул одеколон шешәсе төшерелгән тәймәгә басты — битенә одеколон сиптерде. Чуаркай хәтта әле күзен дә йомып өлгерә алмый калды, күзе бик нык әчетә башлады. Күз яшьләрен йодрыгы белән сөртә-сөртә битен тугыргач:

— Моңысы да искитмәле түгел! — дип сөйләнеп алды малай. — Одеколон рәсеме төшерелгән икән инде, одеколон сиптерергә тиеш. Әйтик менә, одеколон рәсеме булып та, битенә кара сиптерә калса, ул чагында чынлап та гажәпләнер идең.

Шуннан соң ул көзгә астындагы тоткыларны өйрәнергә кереште. Әмма боларының рәсемнәре бер дә аңлаешлы түгел иде. Берсенә шәп-шәрә нәнүс рәсеме ясалган һәм кызыл төскә буялган, икенчесендәгә нәнүс зәңгәргә буялган. Өченче тоткыда кызыл кул, дүртенчесендә зәңгәр кул. Боларның ичмасам күңел өчен генә дә берсенен бер мәгънәсенә төшенә алмыйча, малай тотты да берсен борып торып жибәрде. Аның өстенә шундук гөрләп су ага башлады. Чуаркай, әллә тагын өстемә одеколон сиптерә инде, дип уйлап, тизрәк күзен йомды. Берәздән гына ул одеколон сиптермәгәнән сизеп алды

Һәм күзен ачып жиһәрде. Өстенә душтан су ага, имеш. Гажәпләнергә дип кенә торганда, акылына килде.

— Каушама бер дә! Душта коенганга да шаккатып торсаң!..

Шулай да чишенми-нитми генә салкын душта коену бик үк рәхәт нәрсә түгел икән. Чуаркай суну туктатмакчы булды, тик кайсы тоткыны борып жиһәргәнән истән чыгарганга, әле берсен, әле икенчесен боргалап карады. Әмма салкын су агудан туктамады, аңарга кайнары кушылды. Яңгыр шундук

жылынып китте, ләкин отыры көчәя төште. Бу яңгырны туктаткалаганчы малайның өсте манма су булды.

Аның бүлмәгә килеп кергәнән күрү белән, Төймәкәй, кызыксынып, сорап куйды:

— Юындыңмы ваннада?

— Юындым, — дип җавап кайтарды Чуаркай: аның бер дә эшнең асылын аңлатып торасы килмәде.

Шунда гына Төймәкәй аның өстеннән шаулап су акканын күрәп алды.

— Әллә чишенми генә юындыңмы? — дип кычкырып жиһәрде кыз.

— Нишләргә кушар идең соң? Андагы механиканы гомердә дә белеп җиткерә алмассың, тота да коендыра, синнән сорап тормый.

Белмәмешкә кызык тоелды:

— Ниткән механика тагын ул анда?

— Баргач күрерсең.

Бер минуттан Белмәмеш тә манма чыланып керде. Җитмәсә әле тагын өстеннән бу бөркелеп тора: салкынын борып маташмаган, кайнар суну ачкан.

— Бар икән күрәселәрем! — диде Төймәкәй, уфтанып.

Ул ванна бүлмәсенә килеп керде дә андагы тоткыларны өйрәнә башлады. Малайлар, ни булыр икән дип, аның артында күзәтеп тордылар.

— Бер тоткы янында нәнүс баштанаяк, икенчесендә кулыгына... Каян беләсең аның нилектән алай икән? — дип сөйләнәп торды Белмәмеш.

— Анысын аның белергә була, — диде Төймәкәй. — Әгәр дә кул рәсеме төшерелгән борасың икән — су түбәнге краннан килә. Әгәр баштанаяк нәнүслесен борасың икән инде — үзеңне дә баштанаяк коендыра.

— Чынлап та! — дип аның сүзен эләктереп алып китте Чуаркай. — Тик менә ул нәнүсләрнең нишләп берсе зәңгәр, икенчесе кызыл икән?

— Анысын мин белдем инде хәзер, — диде Белмәмеш һәм аңлатырга тотынды: — Кызыл нәнүсле тоткыны борсаң — куырып ала үзеңне, шундук кызарасың; ә инде зәңгәр борсаң — сап-салкын су ага да күм-күк итә. Шул гына.

— Беләсез икән инде, тотыгыз да, ваннага су агызып, коеныгыз, — диде Төймәкәй.

Малайлар юынып чыкканнан соң, Төймәкәй кереп юынды. Шуннан алар өчесе дә өстәл тирәли утырыштылар. Белмәмеш тылсымлы таягын селкеп жибәрде:

— Өстәл, ашарга әзерлә!

Күз ачып-йомган арада өстэл өстендә эскәтер пәйда булды, ул жәелгән саен төрле-төрле ашамлыklar калкып чыгаторды. Жаның ни тели — бар да бар. Күпме генә ашасаң да — бетәсе түгел. Белмәмеш белән Чуаркайның киёмнәрен Төймәкәй, юып, кибәргә элгән иде, шуңа күрә малайлар икесе дә одеял бөркәнөп утырдылар. Чуаркайның бар ашаганы тәмле-томлы булды. Кесәләренә конфет яшерә алмаганга эче пошты аның. Шулай да әле ул жаен тапты: мендәр астына әллә күпме конфет яшерде.

Алар, ашап туйгач, өстэл яныннан торып китүгә, эскәтер үзеннән-үзе жыелды — ашамлыklar эскәтер эченә кереп югала бардылар, жыештырып торасы да калмады.

Төймәкәй тәрәздән күз салган иде, караңгы төшкәнөп күрөп алды. Шуннан ул, йокларга ятам дип, үз бүлмәсенә кереп китте. Белмәмеш белән Чуаркай да йокларга ятарга булдылар. Электр утын сүндөрделәр дә караватларына барып яттылар. Чуаркай, шактый гомер конфет ашап, кәгазен идәнгә ыргытып ятты. Күпмедер вакыттан соң ул, авызындагы конфетын суырып та бетермичә, оеп йокыга талды.

Белмәмешне йокы алмады. Ул үзләренөң иртәдән бирле ниләр эшлэгәнөп уйлап ятты. Чәчкәле шәһәрөннән әллә кайчан, моннан бер ай элек чыгып киткәннәрдер төсле тоелды аңа. Монда искитәрлек нәрсә юк, чөнки нәнүсләр бит алар бик вак халык, ә инде бәләкәйләргә вакыт дигәнөң, зур халыкка караганда, әкрөнрәк уза.

Уникенче бүлек

БЕЛМӘМЕШ ҮЗЕНӨң НАМУСЫ БЕЛӘН СӨЙЛӘШӘ

Белмәмешнөң күзләре әкрөнләп бүлмә караңгылыгына ияләште. Әйләнә-тирәдәге әйберләренә шәйләп була башлады.

Әнә стенадагы киң кара кысалы картина. Ул Белмәмеш яткан карават турысына эленгән. Караватның баш очында бәләкәй генә бер шкаф шикеллерәк нәрсә күрөп, Белмәмеш

аны гади бер тумбочка дип уйлаган иде. Хэзер инде малай аның килде-китте генә тумбочка түгел икәннен искәрде. Кап-качы да юк аның — шоп-шома такта, ул тактага ап-ак төймәләр тезелеп киткән. Һәр төймәнең янына әкият исеме язылган. «Қызыл калфак» та бар монда, «Алтын этәч» тә, «Батыр песи» дә. Тумбочка өстендә көзгә.

«Нинди әкәмәт икән соң бу? — дип үз-үзеннән сорап куйды малай. — Әллә югыйсә төймәләренә бассан, эчтән әкиятләр китабы чыга микән? Йоклар алдыннан берәр әкият укысан, зарар итмәс иде итүен».

Белмәмеш әллә ни озак баш ватмады — тотты да бер төймәгә басты. Ләкин аңа карап кына тумбочкадан бер төрле дә китап килеп чыкмады, китап урынына акрын гына, матур гына бер көй ағыла башлады. Ул да булмады, кемдер бик мөлаем тавыш белән әкият сөйләп жиберде:

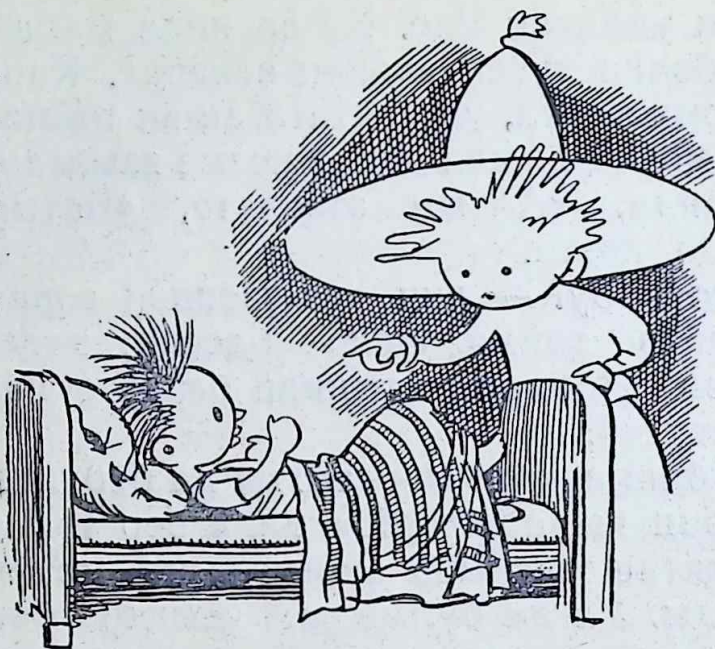
«Борын-борын заманда апалы-энеле ике нәнүс яши. Апасының исеме Аленушка, энесенен исеме Иванушка була. Көн-нәрдән бер көнне болар сәяхәт итәргә чыгып китәләр...»

«Әһә! Бу әкият сөйләр өчен эшләнгән машина икән ләбаса, — дип уйлап алды Белмәмеш. — Үзең укыганга караганда, тыңлап яту рәхәтрәк тә әле. Йокыга киткәнче тыңла да тыңла».

Шул чагында тумбочка өстендәге көзгә яктырып китте, ул көзгедә ямь-яшел алан күренде. Алан уртасындагы бормалы-бормалы юл буйлап кулга-кул тотынышкан апалы-энеле Аленушка белән Иванушка киләләр.

«Апалы-энеле Аленушка белән Иванушка баралар икән дә баралар икән. Бара торгач болар бер күл янына килеп чыгалар. Күл тирәли сыер көтүе утлап йөри. «Эчәсем килә», — ди икән Иванушка. «Эчә күрмә, энем, югыйсә бозауга әйләнерсең», — ди икән Аленушка...»

Белмәмеш әкиятне башыннан алып азагына чаклы тыңлап бетерде. Әкият аңарга ошавын бик ошады, тик менә Иванушканың кәжә бәтиенә әйләнүе кызгану хисе тудырды. Бүген үзе ишәккә әйләндергән теге малай килде аның хәтеренә. Белмәмеш инде ул малайны гел онытып бетергән иде, хэзер

менә, үч иткәндәй, бер дә исеннән чыкмый азапый иде. Ул малайның, ишәккә әверелгәннән соң, тоягы белән шак-шок басып тротуар буйлап китеп барулары, киткән чакта озын колаклы башын борып, моңсу карап алулары гел күз алдынан китмәде.

Әкият беткәнгә биш былтыр, ә Белмәмеш һаман йоклый алмый ята: әле бер ягына, әле икенче

ягына әйләнә, көрсенгәләп куя иде. Күңеленнән генә ул үзе белән үзе сөйләшеп ятты, һәм аңарга ниндидер эчке бер тавышны ишеткәндәй тоелды.

«Ул үзе гаепле лә, — дип акланып маташты Белмәмеш. — Этеп жибәрде ич ул мине! Ул эткәндә эллә мин карап торырга тиешме?»

«Этсә, укаң коелмагандыр ич! — диде теге тавыш. — Эткәннәр икән, синең дә этәсең бар иде».

«Этәсем бар иде, имеш! — диде Белмәмеш, үртәнеп. — Сугыштырыр иде бугай! Сугышырга ярамый шул менә».

«Ярамый дигән була тагын! — диде теге тавыш, үчекләп. — Ишәккә әйләндерергә ярыймыни? Үзеңне шулай ишәккә әйләндерсәләр, нәрсә дияр идең икән?»

«Этешмәсен иде!» — дип, Белмәмеш үзенекен тукуыды.

«Һаман бер сүз булмый инде! Ялгыш кына этеп жибәргән белеп торасың ич».

«Каян белим ди мин аны?»

«Беләсең, беләсең! Миннән яшерә алмассың!»

«Кем соң син ул чаклы?» — дип кызыксынды Белмәмеш.

«Кемме? — диде теге тавыш, моңардан көлеп. — Танымыйсың дамыни? Синең намусың ич мин».

«Әле шулаймыни! — дип куйды малай. — Тик кенә утыр син анда! Беркем күрмәде, беркем бер сүз әйтә алачак түгел бу хакта».

«Шул әшәкелегең өчен берәрсә тиргәп ташлар, дип шүр-лисеңмени әле? Миннән гел курыкмыйсыңмыни? Юкка гыңа курыкмыйсың. Бер газәплый башласам, күрмәгәнеңне күрсәтермен әле! Ичмаса, берәр нәнүс белсен иде дә жәзасың бирсен иде, үземә жиңелрәк булыр иде, дигән көнгә төшөрәм әле мин сине. Хәзер үк тор да Чуаркайга бәйнә-бәйнә сөйләп бир!»

«Моңарчы кайда идең соң син? Нишләп дәшми йөрдең? — дип, Белмәмеш аңа үзе бәйләнде. — Бүтән нәнүсләрнең намуслары намус кебек, минем намус елан кебек. Качып-посып кына яши яши дә, мин берәр начар нәрсә эшләп ташлаганнан соң, дулап маташкан була».

«Син уйлаганча ук гаепле түгел инде мин, — дип акланьрга тотынды намусы. — Мин бит әле бик кечкенә, тавышым да нәп-нәзек. Тирә-юньдә шау-шу куба да тора, куба да тора. Көндезләрен бигрәк көчәя ул шау-шу: автомобиле кычкырткан була, автобусы үкерә, кая карама анда музыка гөрли. Синең белән төнлә сөйләшүемнең сере шунда. Хәзер менә берни күмеп китә алмый минем тавышны».

«Әнә кайда икән синең нечкә жиңел! — диде Белмәмеш, сөенеп. — Алайса кирәгеңне бирик әле!»

Ул тотты да тумбочкадагы төймәләрнең берсенә басты — Шыртлака балык турындагы әкиятне тыңлый башлады. Намус берәз вакыт тынып торды, шуннан соң Белмәмеш аның тавышын яңадан ишетте:

«Менә син йомшак түшәктә, одеяллар ябынып ятасың — жылы сиңа, рәхәт сиңа. Ә теге, ишәккә әверелгән нәнүснең нишләгәннән беләсеңме соң? Ул бичара ята булыр абзар идәнендә. Ишәкне караватта йоклатмалар ич инде. Я булмаса тышта салкын жиңдә туңып, пычранып ятадыр. Хужасы юк ич ул малның, аны кем карасын тагы».

Белмәмеш гарьлегеннән тамак кырып куйды, яткан жиңдә кыбырсынырга тотынды.

«Әллә бәлкем, ул ач ятадыр, — диде тавыш. — 1 еле юк ич аның сорап алырга. Бер сүз әйтергә дә хәлеңнән килмәсә, үзең нишләр идең икән?!»

— Рәте юк ла бу әкиятнең!—дип үзалдына сөйләненп куйды малай. — Шул тавышны да күмеп китә алмый.

Шуннан ул бүтән төймәләргә басып, яңадан-яңа әкиятләр тыңлап карады. Аннары тумбочканың ян ягында музыка төймәләре табып, маршлар, полькалар, вальслар тыңлады. Ләкин әлеге дә баягы тавыш тына белмәде — һаман үз тугызын тугызлады. Аптырагач, малай «иртәнге зарядка» дигән төймәгә басты. Жиде төн уртасында:

— Иртәнге зарядкага әзерләнегез! — дигән тавыш яңгырады. — Форточкагызны ачып, бүлмәгезнең һавасын алмаштырыгыз. Йөрүдән башлап жиберәбез. Тирән итеп сулагыз да... Бер, ике! Бер, ике!

Белмәмеш яланаяк килеш йөрәненп алды, аннары аякларын әле аерып, әле янәшә куеп сикергәли башлады. Ул да беткәч, бер чүгәләде, бер калыкты. Музыка үкереп яңгырады, кычкырып-кычкырып команда бирелде. Белмәмеш һәр күнегүне тырышып-тырышып башкарды, әмма аңа карап намустуктый белмәде — гел колакларын тондырып бетерде:

«Уят диләр сиңа шул Чуаркайны! Уят, уят, уят!»

Эш болайга киткәч, Белмәмеш түзмәде, Чуаркайның янына килеп, иңеннән алды да селкетергә тотынды:

— Тор, Чуаркай, минем сиңа сер сөйлисем бар.

Уятырсың алай гына Чуаркайны! Туптан атсаң да, таман гына булыр әле. Әһә, аның дөнъяда иң курыкканы салкын су ич әле!

Белмәмеш, ванна бүлмәсенә кереп, кружка белән су алып чыкты һәм дустының битенә бөрки башлады. Чуаркай шундук уянып китте дә караватына торып утырды.

— Ниткән мыскыллау инде тагын? — дип, күзләрен уарга тотынды ул. — Бүген юындым ич инде мин!

— Карале, Чуаркай, мин сиңа бер сер сөйлим хәзер, тик син аны Төймәкәйгә сөйләмәскә ант ит.

— Нишләп аңар сөйләп торыйм ди мин?

— Юк, син башта әйт, сөйләмәм, диген.

— Сөйләмәм инде, сөйләмәм. Тиз бул, йокым килә!

— Мин бит, Чуаркай, бүген бер нәнүсне ишәк иттем.

— Итсәң ни? — диде Чуаркай мез-мез килеп. — Шунуң аркасында мине төн уртасында йокыдан уятырга дигәнме? Ишәк иткән — эше беткән.

— Бәлкем, аның бөтенләй ишәк буласы килмидер?

— Килмәсә ни! Тапкан баш ватар нәрсә!

— Юк, Чуаркай, ничә әйтсәң дә, әйбәт килеп чыкмады. Ичмаса, тиргәр идең мине шунуң өчен.

— Нишләп тиргим ди мин сине?

— Мине вөжданым газаплай. Жиңелрәк булмасмы бер-аз, диюем.

— Ничек тиргим соң?

— Тап инде берәр нәрсә.

— Нәрсә табым икән соң?.. Бер дә тиргәшә белмим шул мин.

— Мәнсез жан, диген.

— Мәнсез жан, — дип кабатлады Чуаркай.

— Мие черегән хайван, диген.

— Мие черегән хайван!

— Дивана, диген.

— Дивана!

— Тагын берәрне тап инде...

— Тинтәк ишәк!

— Бик дөрөс!

— Жиңеләйдеме хәлең?

— Юк бит, әй. Син ахрысы чыннан да юнъләп тиргәшә белмисеңдер. Булмаса булган икән, йодрыгың белән тондыр берне.

— Кай жиреңә кундырым соң — муен тамырыңа, әллә булмаса сырт буеңа?

— Сыртка сугып кара әле... Менә шулай! Хәзер муенга берне... Шәп булды бу! Тагын берне... Әһә! Өстәп тә жибер... Әй!.. Житәр, житәр! Шул чаклы кыланмасаң ярамаганмы-ни! Үзеңә дә бирә башласам!.. Сугышырга ярый дигәч тә...

— Үзең куштын ич.

— Кушсам ни! Чама белергә кирәк.

Белмәмеш - урынына менеп ятты.

— Үзең дә күрмәгәнеңне күрсәтермен әле! — дип телләшеп ятты ул, муен тамырларын угалап. — Хәзер бәйләнеп кенә торасы килми.

— Чат дунгыз икәнсең! — дип куйды моңа каршы Чуаркай.

— Кара син аны! Үзе, тиргәшә белмим, дигән була, үзе миңа дунгыз ди.

Шуның белән сүз дә бетте, һәм малайлар икесе дә йоклап киттеләр.

Унөченче бүлек

ЯФРАККАЙ БЕЛӘН ХӘРЕФКӘЙ

Моңарчы Яфраккай дип телгә алынган малай бик әйбәт нәнүс иде. Ул Қояшлы шәһәренең Қонфет урамында яши. Шул ук урамның икенче бер йортында Хәрефкәй дигән бер кыз да бар. Алар икесе дә «китап кортлары» буларак дан алдылар. Берәр кызыклы китап укырга тотынсалар, театр-киноны да, радио-телевизорны да оныталар — укыйлар да укыйлар. Баштарак алар өйләрендәге китапларны укып чыктылар, аннары иптәшләреннән алып торгаладылар, кибеттән алып кайткаладылар, тора-бара китапханәгә язылдылар. Ә инде китапханәдә һәрвакыт күңелеңә ошардай китап сайлап алырга мөмкинлек бар.

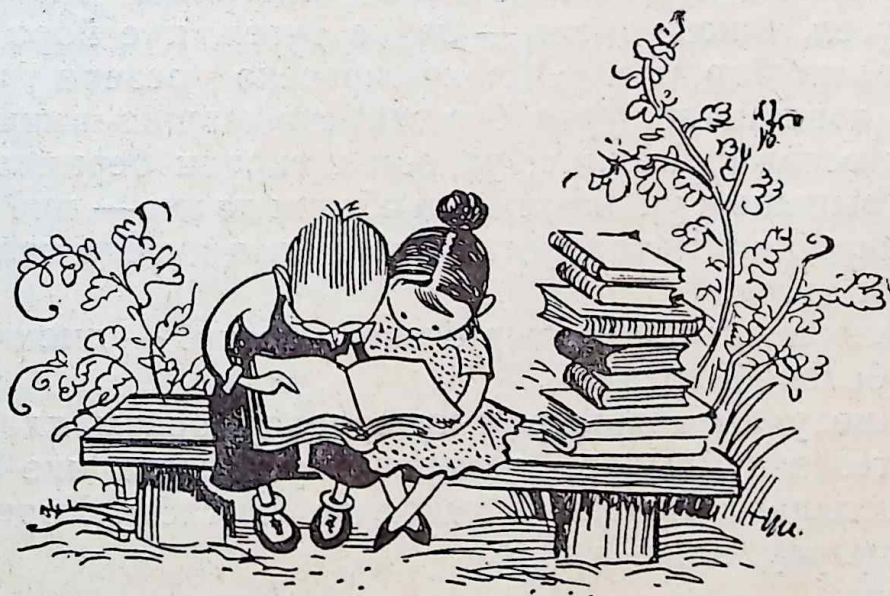
Яфраккай белән Хәрефкәй элек бөтенләй таныш түгелләр иде. Икесе дә китапханәгә язылганнан соң, анда очрашкалап, шуннан танышып киттеләр. Китапханәдән бергә кайтырга

чыгалар да укыган китаплары турында кызып-кызып сөйләшәләр иде. Шуннан дуслаштылар шул. Хәрефкәй башлы кыз иде, бервакытны ул мондый фикер әйтте: китапханәгә икәүләшеп йөрөп без синең белән вакытны әрәм-шәрәм итәбез, укырга вакытыбыз аз кала, әгәр беребез генә барып, икебезгә дә китап алып кайта торган булса, вакытыбыз әрәм китмәс иде, чиратлашып йөрер идек, диде.

Алар шулай эшләделәр дә: берсе китапханәгә барып китап алыштырып кайткан арада икенчесе укып утырды.

Көн артыннан көн узды, Яфраккай белән Хәрефкәй очраша тордылар һәм тиздән күрешеп сөйләшмичә бер генә көн дә түзә алмый торган булып киттеләр. Әле дә ярый, китап турында сөйләшерлек дустым бар, шуңар сөенеп бетә алмыйм, дип әйтте көннәрдән бер көнне Хәрефкәй. Мин дә моңар бик сөенәм, диде тегесе, ләкин һәр нәнүс тә укырга яратмый бит әле, бик күбесе китапның рәсемнәрен генә караштыра, яки урамда футбол тибеп йөри — энә шул кәефемне кыра минем.

— Кызганам мин андый нәнүсләрне, — диде малай. — Китапның кадерен белмиләр. Бер тәмен татысалар, аерыла да алмаслар иде әле.

Шул чагында Хәрефкәй чак кына уйланып торгандай булды да әйтә куйды:

— Әллә булмаса үзләренә китап театры кебегрәк бер-нәрсә оештырыйкмы?

— Нинди нәрсә соң ул?

— Үзе театр да булсын, үзенә сәхнәсә дә, шулай ук декорациясә дә, актерлары да булмасын. Тамашачылар китап укыганны тыңлыйлар.

— Қайда күргәнәң бар синәң андый театрны? — дип сорап куйды Яфраккай.

— Беркайда да күргәнәм юк. Әле хәзер башыма килде. Синәң белән икәү иң-иң кызыклы китапларны — повестьмы, әкиятме, хикәяме анда — сайлап алырбыз да чиратлашып укырбыз.

Алар шундук эшкә тотындылар. Иң әүвәл укыр өчен хикәяләр сайлап алдылар, сайлаганда да әле берне дулкынландыра торганны, тагы берне бик моңсуны, өченчесенә күңеллене, дүртенчесенә куркынычлыны, бишенчесенә тагы башка төрлене, ягъни төрле укучыга ошардайларын сайладылар.

Театр өчен бер дигән әйбәт урын да таптылар. Яфраккай торган йортның күршесендә генә ишегалды дисәң — ишегалды түгел, бакча дисәң — бакча түгел, ике йорт уртасындагы аралык бар иде. Әйләнә-тирәсенә резеда чәчәкләре утыртып чыкканнар, урта бер жиренә шашка-шахмат уйнар өчен дип өстәл куйганнар, ул өстәл тирәли берничә эскәмия дә бар. Урынының уңайлылыгын әйткән дә юк — ике йорт арасында урнашканлыктан, узган-барганның күзенә чалынмыйча калырлык түгел.

— Менә шушында булыр безнең театр! — диештеләр Хәрефкәй белән Яфраккай.

Өстәлне урамга якынарак күчерделәр, эскәмияләрне аның алдына тезеп куйдылар, үзләренә утырырга ике урындык алып чыктылар. Яфраккай хикәяләр китабы, Хәрефкәй исә жиз кыңгырау алып килде.

Көн кичкә авышып, Кояшлы шәһәренә барлык театрларында, тамаша башлануын белгертәп, звоноклар яңгыравын ишеткәч, Хәрефкәй дә кыңгырауны зыңлатып алды, Яфраккай исә кычкырып-кычкырып нәнүс халкын чакырырга тотынды:

— Бире килегез, бире! Монда яңа театр ачыла! Галәмәт кызык була! Урын алып калыгыз!

Бу вакыт урамнан узып баручы кайсыбер нәнүсләр, анын тавышын ишетеп, эскәмияләргә килеп утырдылар. Чакыра торгач, бер генә буш урын да калмады. Моңы күрәп, Яфраккай болай дип игълан итте.

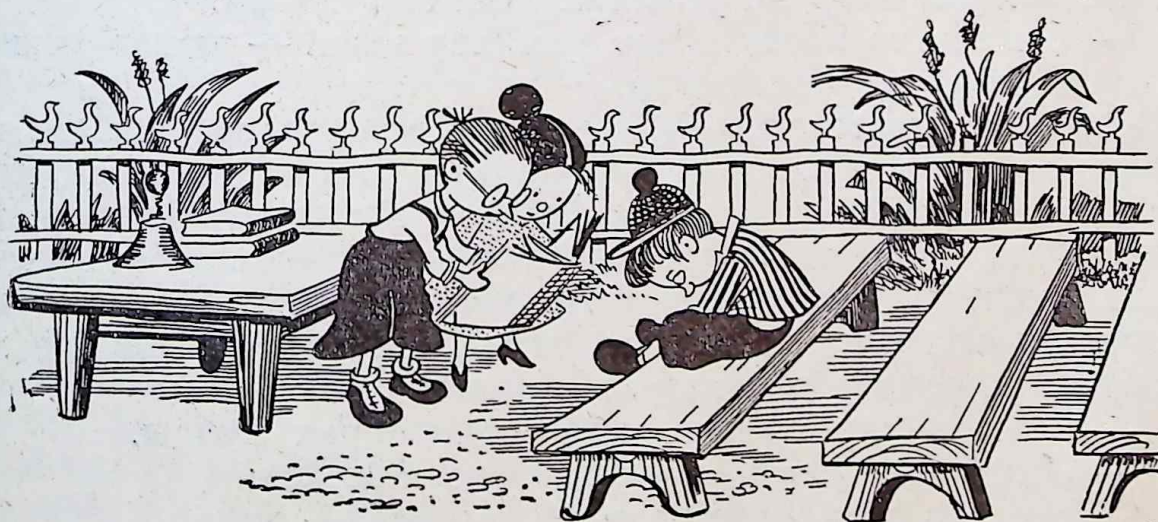
— Хәзер сезнең алда Хәрефкәй чыгыш ясаячак. Ул хикәя укыячак.

Хәрефкәй беренче хикәяне укып та җибәрде. Ул бик оста укый иде, шуңа күрә һәммәсә дә яратып тыңладылар. Ләкин менә бервакытны алгы рәттә утыручы ниндидер нәнүс, борыннарын җыерып, боек кына тавыш белән:

— Китап кына укыйлар икән ләбаса! Шуңа да булдымы театр?! — дип сөйләнәп куймасынмы.

— Эчпошыргыч бер нәрсә шунда! Ни кызыгын табалардыр? — дип аңа кушылды икенчесе.

Урыннарыннан куптылар да китеп бардылар. Аларга иярәп башкалар кузгалдылар. Ул арада күрше йорттагы театр-

ның звоногы яңгырады, кайберәүләр шунда йөгерделәр. Бер-дәнбер нәнүс утырып калды, тик анысы да йоклаган булып чыкты. Болар аны уяттылар да укуларын дәвам иттерделәр. Эмма теге нәнүс әллә ни игътибар биреп тыңламады — я кыбырсып, я авызын зур ачып иснәде, я борыны белән балык тотты. Шулай әлже-мәлже килеп утырды-утырды да китеп барды.

Беренче уку энә шулай күңелсез тәмамланды. Икенче көнне дә шул ук хәл кабатланды. Башта нәнүс халкы күпләп жыелды, Яфраккай укый гына башлаган иде — һәммәсе дә качып бетте. Хәрефкәйнең гел күңелләре төште, еларга житеште, эмма дустан аңарга:

— Театр барыбер эшләячәк, халыкның булу-булмавына карап тормаячакбыз, — диде. — Берәүнең дә тыңлыйсы килми икән, беребез икенчебезгә укыр.

Халык утырырга тиеш жиргә Хәрефкәйне утыртты да укып торып жибәрде. Кайсыбер узгынчылар туктап берәз колак салгандай булалар да үз юллары белән китеп баралар. Яфраккай бервакытны көлкеле хикәя укый башлагач кына, хәлләр үзгәрде. Нәкъ шул чакта бер кыз белән бер малай урамнан узып баралар иде. Башта ерактан гына колак салдылар, аннары эскәмиягә килеп утырдылар. Яфраккайның укуы күңелләренә хуш килеп, алар әледән-әле шаркылдап көлделәр. Моңы күреп, урамнан узып баручылар:

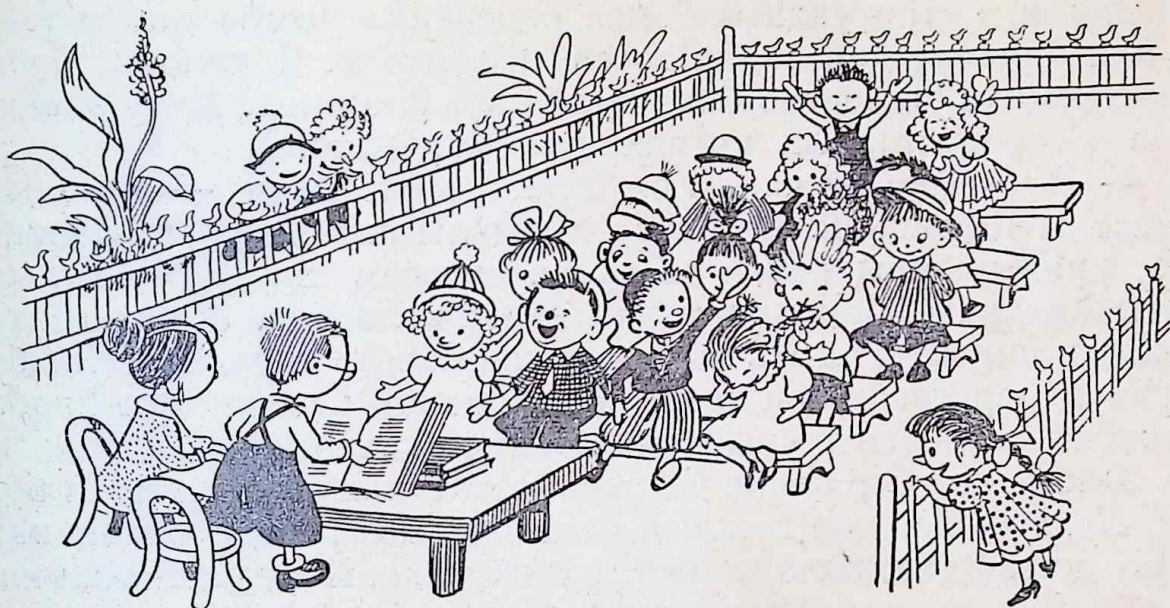
— Бигрәк тә мәзәк нәрсә укыйлар икән! — диешә-диешә, эскәмияләргә утырыштылар.

Озак та үтмәде, урыннарны алып бетерделәр. Нәнүсләр, хикәянең берәр сүзен ишетмичә калмыйк тагын дигәндәй, игътибар белән тыңлап, көлә-көлә эчләре катып утырдылар. Бу хикәя беткәннән соң, Яфраккай икенчесен, аннары өченчесен укып жибәрде. Кызык булгач, беркемнең дә китәсе килмәде. Укып бетергәннән соң һәммәсе дә Хәрефкәй белән Яфраккайга бик күп рәхмәт әйттеләр. Иң бәләкәй бер нәнүс:

— Иртәгә укыйсызмы соң? — дип сорап куйды.

— Укыйбыз, укыйбыз, — дигәнне ишеткәч:

— Алайса мин иртәгә дә киләм әле, — диде.

Тыңлаучылар таралыштылар, әлеге бәләкәй нәнүс тә кузгалды. Бераздан ул кабат әйләнеп килде:

— Сез иртәгә бүген укыганны укыйсызмы? — дип сорады.

— Иртәгә яңаларын укыйбыз, — дип аңлатты Яфраккай.

Теге нәнүснөң куанычы эченә сыймас булды, һәм ул:

— Иртәгә киләм әле, — дип китеп барды.

Шуннан соң һәр көнне кычкырып китап укый торган булып киттеләр болар. Баштарак кыска-кыска хикәяләр һәм әкиятләр укыдылар, аннары бер кичтә укып чыгардай повестьлар табыштыра башладылар, ә инде тора-бара күләмлерәк әсәрләргә күчтеләр. Андый повесть һәм романнарны, әлбәттә, берничә кич укырга туры килә иде. Тыңлаучылар саны да көннән-көн ишәя барып, аларга утырырга урын җитми башлады, шуңа күрә ул аралыкка тагын бер егермеләп эскәмия китереп куйдылар. Китапны укучылар өчен сәхнә шикеллерәк бер калку нәрсә ясадылар. Кыш җиткәч, аралык артына гына җылы бина салып ташладылар.

Кояшлы шәһәре нәнүсләре китап театрын бик-бик ярата-лар иде. Күбесе үзлегеннән китап укырга тотынды. Андыйлар

соңыннан, китап укуның тәмен беренче мәртәбә китап театрында белдем, дип сөйли торган булдылар. Яфраккай белән Хәрефкәй үз эшләренә бик житди карыйлар иде. Алар элеккегечә үк чиратлашып китапханәгә йөрделәр.

— Элек мин бу чаклы бәхетле түгел идем, — диде бервакытны Яфраккай. — Берәр кызыклы китап кулыма эләкте исә, куанычымны кемгә дә булса әйтәсем килә иде, кулымдагы китапны башкаларга укыйсым килә иде. Ә ничек итеп укымак кирәк? Урамга чыгып, узган-барганга укымассың бит инде! Хәзер үзебезнең театрда мин тыңлыйсы килгән һәрбер нәнүскә кычкырып укый алам. Шуңа сөенәм.

Көннәрдән бер көнне Яфраккай китапханәгә барырга булды, Хәрефкәйгә, кайтышлый сиңа сугылырмын, шуннан икәү бергә китап театрына китәрбез, дигән иде. Хәрефкәй аны көтте дә көтте, ул нигәдер күренмәде. Баштарак кыз аны, китапханәдә озаклагандыр әле, дип уйлады һәм бер дә борчылмады. Берәздән ул аны каршыларга дип урамга чыкты, китапханәгә таба атлады. Әмма очрата алмыйча, китапханәгә барып житте. Анда аңа, Яфраккай күптән түгел генә булды, «Батыр каз бәпкәсе мажаралары» дигән китапны алып китте, диделәр. Миңа сугыласы булганын әллә онытты микән, дип уйлап, Хәрефкәй аның өенә үзе барды. Малай өендә дә юк иде. Юлда берәр таныш-белешен очратып, шуңа кермәде микән, дип уйлады кыз. Өенә кайтып, тагын көтә башлады. Юк та юк.

Көн шулай узып, кичкә авышты. Хәрефкәй укырга тиешле китабын алды да театрға таба юланды. Туры ук шунда килмәсә әле, дип өметләнде ул башта. Тыңлаучылар эскәмияләргә тезелешеп утырганнар да укыганны түземсезлек белән көтәләр. Халыкны көттөрөп тормас бит инде, китапны ачты да укырга әзерләнде кыз. Ләкин авыз ачып бер генә сүз дә әйтә алмады. Менә шушы өстәл янында аның белән бергә Яфраккай да була торган иде, хәзер менә нигәдер юк. Нинди генә бәхетсезлеккә очрады икән мескенкәй? Кызның йөрәге сыкрап куйды, башы аска иелде, күзеннән яшь бөртекләре төгәрәде.

Аның елаганын күреп, нәнүсләр ап-тырап калдылар, аны сырып алдылар, ни булды да ни булды, дип сораштыра башладылар. Хәрефкәй үзенә эч серләрен ачып салды. Нәнүсләр, табыла ул, табыла, дип кызны юатып маташтылар. Кыз аларга аңлатырга тырышты: бигрәк хәтерсез инде ул, житмәсә тагын урамнан барганда да китап укып бара, диде; китапханәдән кайткан чакта, уку белән мавыгып китеп, фонарь баганасына бәрелеп башын тишкәндер әле, диде; я булмаса тыкрыкны кызыл ут янганда чыга башлагандыр да автомобиль, труболет астына барып кергәндер, диде; шул труболет дигәннәре ул чаклы кызу чапмаса, ни буладыр инде, диде.

Нәнүсләр, Хәрефкәйнең хәсрәтләнүен күреп, үзләре дә кайгырыштылар һәм аңарга ярдәм итәргә алындылар. Кайсыберләре милиция бүлекләрен йөреп чыктылар, икенчеләре, больница саен кереп, сораштырдылар. Ник дисәң, урамда берәр төрле хәл була-нитә калса, бәхетсезлеккә очраган нәнүс я больницага, я милициягә элэгә. Тиз арада больницаларның һәм милиция бүлекләренең һәммәсен әйләненп чыкса-лар да, малайны таба алмадылар.

Һәрбер милиция бүлгә Яфраккайны эзләү эшенә берничә милиционер билгеләде. Төннең-төн буге эзләсәләр дә, таба алмадылар. Шуннан соң кайсыныңдыр башына, бу хакта газетага хәбәр итәргә кирәк, дигән фикер килде. Иртәгесен Яфраккай белән Хәрефкәй турындагы хәбәрне түкми-чәчми газетада басып чыгардылар. Мәкаләнең азагында, Яфраккайның кайда икәнен белгән нәнүс редакциягә хәбәр итәргә тиеш, диелгән иде.

Ундуртенче бүлек

БЕЛМӘМЕШ ГАЗЕТА ХӘБЭРЛӘРЕ БЕЛӘН ТАНЫША

Иртәгесен Белмәмешне ниндидер бер ят тавыш уятты. Төшөндә, имештер, якында гына бал корты мезелдәп очып йөри; имештер, жылгәргеч шкаф эшли башлаган...

Белмәмеш күзен ачып жибәрсә — нәкъ менә ташбака шикелле, өсте йомры, асты яссы бер экәмәт машина идән буйлап әрле-бирле йөри, имеш. Малай караватыннан сикереп төште дә иелә-бөгелә шул машина артыннан атлады. Ул экәмәт нәрсә куе яшел эмальга буялган иде. Өске ягында вак-вак тишекләре дә бар, аскы өлеше ялтырап торган никель тасма белән уратып алынган, ул тасмада эрерәк тишекләр. Бер кырыена матур итеп көмеш хәрефләр белән «Кибернетика» дип язылган.

«Моңысы тагын нинди кәмит икән инде, кибернетика дигәннәре? Машинаның исемедер әле».

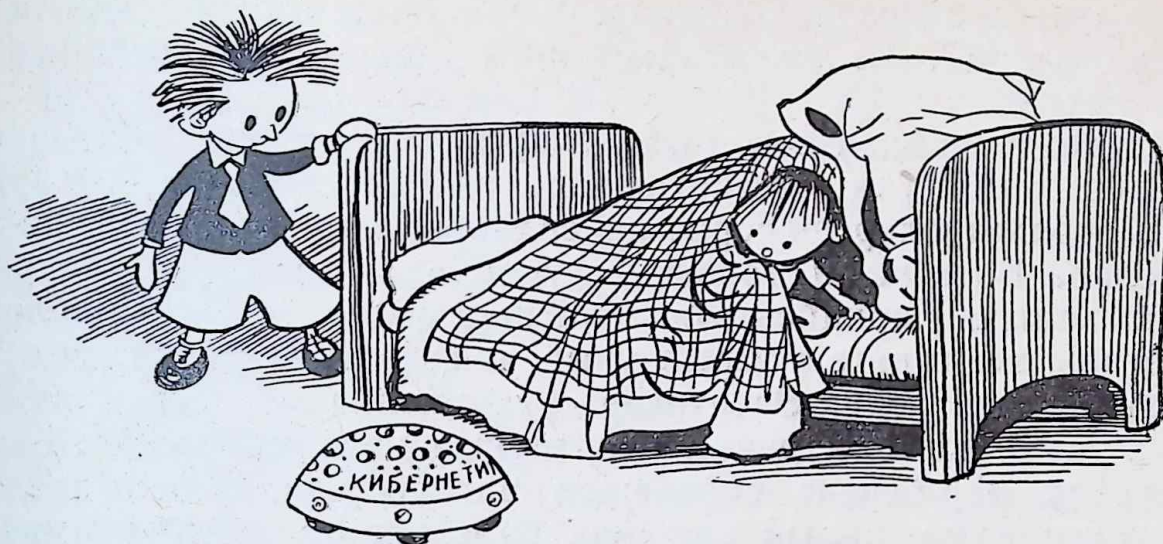
Нәкъ шул чакны машина Чуаркай караваты янына шуып килде. Карават алдында бик күп конфет кәгазьләре аунап ята иде. Машина ул кәгазьләр өстеннән әрле-бирле йөргәндәй итте дә кәгазьләр юкка чыкты. Аннары ул экәмәт нәрсә карават астына ук кереп китте. Бераз вакыт аның выжлаганы ишетелеп торды, бу тавышка Чуаркай да уялды. Аягын идәнгә генә төшергән иде, карават астыннан теге экәмәт нәрсәнең гүләп чыгуын күргәч, коты алынды, кире юрганы астына кереп посты.

— Нәрсә ул? — дип сорап куйды Чуаркай калтыравык тавыш белән.

— Кибернетика, — дип жибәрде Белмәмеш.

— Ниткән ки-кибернетика?

— Бер дә кикибернетика түгел, идән себерә торган машина, кибернетика.

— Нишлэп соң ул алай булгач минем карават астына керэ?

— Мэзэк тә малай инде син! Карават астын себермәскә дигәнмени?

Ул да булмады, экәмәт машина ишек катына шуып кына килде дә сызгырып торып жибәрде. Сигнал бирделәр диярсең, ишек ачылып китте, экәмәт машина икенче бүлмәгә шуышты. Анда ул бөтен идәнне бер итеп йөрде дә йөрде, өстәл астын да урап чыкты — бернинди тузан әсәре калдырмады.

Шул чагында Төймәкәй уянды, ниндидер ят тавыш ишетеп, үз бүлмәсеннән башын тыгып карады.

— Нишлисез сез анда?

— Бездә кибернетика, — диде Белмәмеш, теге экәмәт машинага төртеп күрсәтеп. — Беләсәңме, үзлегеннән идән себерә!

— Искитәрлек хәл икән! — дип куйды кыз.

— Бер дә искитәрлек нәрсә түгел әле, — диде Чуаркай, кулын селтәп. — Идәнне пычратып йөрсә, гажәпләнсәң дә ярар иде. Себергәч, аның нәрсәсенә гажәпләнәсәң?!

Бүлмәне жыештырып бетергәннән соң экәмәт машина идән уртасына шуышып килде дә, як-ягына карангандай,

бер урында зырылдап әйләнде һәм почмакка юнәлде. Анда идән янында гына бәп-бәләкәй ишеге бар икән, шуннан чыгып китте.

Иртәнге чәйдән соң (чәй эчәргә утырганчы битләрен юганны, тешләрен чистартканны әйтеп тормасаң да була инде) сәяхәтчеләр шәһәрне иркәнләбрәк карап йөрергә ниятләделәр. Баскычтан төшөп, гостиницадан чыксалар — урам тулы халык. Һәркайсының кулында газета. Бер ишеләре газетаны эскәмиягә утырып укый, икенчеләре тротуарга туктаган килеш укый. Өченчеләре туктамый гына укый, ягъни укый-укый атлавын дәвам итә, шуның нәтижәсендә бик күп нәнүсләр бер-беренә бәрелешеп алгалыйлар. Бик бирелеп укыганга күрә, андый вак-төяк бәрелүләргә илтифат итүче дә булмады. Ә инде газетасыз нәнүсләр шунда ук урам чатына урнашкан киоскка чабалар иде.

— Әллә газетада берәр төрле мәһим хәбәр бар инде? — дип куйды Төймәкәй.

Урам кырыендагы таш баганага утырган килеш газета укучы ят бер кыз янына килде дә:

— Ни булды соң? — дип сораштырды Төймәкәй. — Нишләп һәммә нәнүс газетага ябышкан?

— Яфраккай юкка чыккан, — диде теге кызы.

— Нинди Яфрак?

— Яфраккай атлы малай.

— Нишләп югалган соң?

— Үзем дә белмим шул әле. Укып кына бетерим дә түкми-чәчми сезгә сөйләрмен.

Төймәкәй, газета киоскысына таба йөгерәм дип кенә торганда, бер бәйләм газета күтәргән малай күзенә чалынды. Ул малай укыйсы килгән һәр нәнүскә газета өлөшә-өлөшә кызу гына атлап бара иде. Төймәкәй турысына житкәч, ул аның да кулына газета төртте.

Ике дустан ике ягына утыртып, Төймәкәй газетада ба-сылган яңа хәбәрне — Яфраккай белән Хәрефкәй турындагы макаләне укырга тотынды. Яфраккайның урамнан барганда да китап укырга ярата торган гадәте булганын ишеткәч, Белмәмеш аның үзе ишәккә әйләндергән нәнүс икәнлегенә төшенде. Вөжданы яңадан тинтерәтә башлады. Ләкин аңа карап кына Белмәмеш үзенә серен Төймәкәйгә һич тә сиздермәде.

Төймәкәй бигрәк нечкә күңелле кыз иде, моны укыгач, күзләренә яшьләр килде.

— Исендәме, Белмәмеш, без дә бит, Яфраккай белән Хәрефкәй шикелле, дуслашкан идек, бер-беребезгә әкиятләр укый торган идек? Менә шул чагында син юкка чыксаң?

— Үкермә сәнә! — дип куйды Чуаркай. — Белмәмеш югалмаган бит әле! Менә генә ич Белмәмеш!

Ул арада газета Белмәмеш кулына күчте, һәм ул башка хәбәрләрне караштырырга тотынды. Берсе аның игътибарын үзенә тартты.

— Тагын берсен укыйм, тыңлагыз, — диде дә кычкырып укырга кереште: — «Кичә кичке якта Бисквит урамында хужасыз ишәк табылды. Хайван тротуарда йөри-йөри нәнүсләрне куркытып бетерде: Машина юлына чыгып, куркынычка да дучар булгалады. Ничек кенә эзләмәсеннәр, хайванның хужасы табылмады. Милиция эшчеләре хужасыз ишәкне, тотып алып, зоопаркка озаттылар».

— Бер ишәкне тотып зоопаркка озатканнар икән, аның ние бар? — дип куйды Төймәкәй.

— Соң бит ул... — диде Белмәмеш.

Соң бит ул кичәгенәк мин ишәккә әйләндергән нәнүс булырга тиеш, дип ычкындыра язды, әле ярый вакытында тыелып калды.

— Нәрсә «соң бит ул»? — дип кабатлап сорады кызый.

— Соң бит ул... соң бит инде... — дип мыгырданудан башканы тапмады Белмәмеш. — Соң бит инде Қояшлы шәһәрәндә зоопарк бар дигән сүз, без ул зоопаркка барып, жанварлар күрә алабыз дигән сүз.

— Чыннан да! — дип кычкырып жибәрде Чуаркай. — Минем бик күптәннән бирле барасым килеп йөри шул зоопаркка.

Нәнүсләр илендә дә, бездәге шикелле үк, төрлө жәнлекләр — юлбарыслар, арсланнар, аю-бүреләр, крокодиллар яши. Башкасын әйткән дә юк, фил булып фил дә бар инде менә. Тик ул жанварлар бездәгечә зур түгелләр, бәп-бәләкәйләр, нәнүсләргә таман гына. Бүреләре бездәге тычкан чаклы, аюлары күсе хәтле, иң дәү хайван фил булса, анысы да мәче баласыннан зур түгел. Нәнүсләр үзләре бармак бугына булгачтын, шул жанварлар да коточкыч зур булып күренми хәле юк иде. Кечкенәсен кечкенә, әмма төш кенә ул нәнүс халкы: бер дә курку белән исәпләшеп тормыйлар, киек жанварларны аулап, бар нәнүс тә күрсен өчен, зоопаркка алып кайталар.

Зоопарк дигәнне ишеткәч, Чуаркай утырган урыныннан сикереп тә торды. Ул хәзер үк шунда йөгерергә эзер иде, тик бер нәрсә аны туктатып калды:

— Нишлик икән соң? Без бит ул зоопаркның кайда икән белмибез...

— Қайгырма, хәзер беләбез аны, — диде Белмәмеш.

Ул тротуар кырыенда газета укып торучы малай янына барып:

— Зоопаркның кайда булуын гына әйтеп жибәрә алмассыз микән? — диде. — Ишәкне күрик дигән идек... юк ла инде... ни дигән идек, жанварларны күрик дигән идек.

— Зоопаркка сезне тугызынчы автобус илтеп куяр, — диде малай. — Әнә тегендә, гостиница янында туктый.

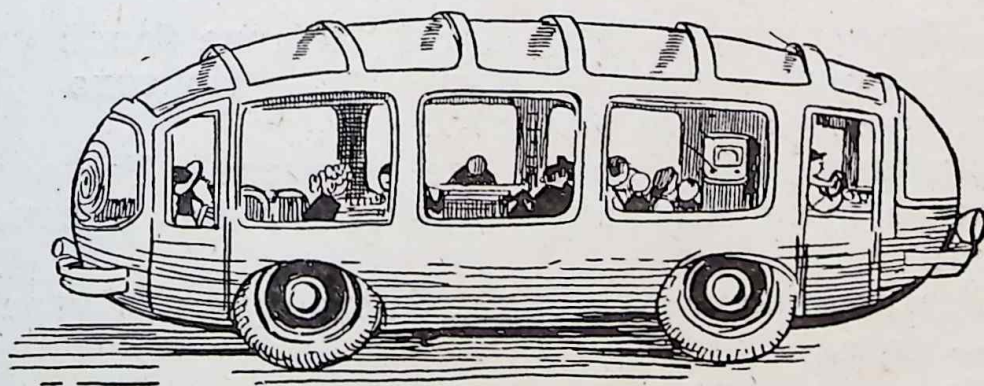
Белмәмеш ул малайга рәхмәт әйтте дә, иптәшләре белән бергә, автобуска китте. Бер-ике минут үтмәгәндер, автобус килеп тә туктады. Сәяхәтчеләр кереп утыргач, яңадан куз-

галды. Автобусның шиннары һәм рессоралары бер дә селкетми-нитми алып бара торган итеп эшлэнгән булып чыкты.

Автобусның эче дә бик җиһазлы иде. Тәрәзә саен кечерәгрәк кенә өстәл, өстәлнең ике ягына икешәр пассажир сыешлы диван куелган. Өстәл өсләрендә газета-журналлар, шашка-шахматлар, лото, домино ише нәрсәләр ята. Тәрәзә араларына матур-матур рәсемнәр ясалган, түшәмгә аллыгөлле флаглар эленгән, автобус эче шуңар бик ямьле күренә. Алгы башта телевизоры да бар икән, — киносын да, футбол уйнаганны да, башкасын да карап бара аласың. Арткы башта мылтыгы-мишене белән тирлары бар. Кондукторы гына юк, кая туктаганны стенадагы репродуктор әйтеп тора.

Белмәмешләр автобуска утырганда, берничә пассажир өстәл янында газета укып утыра, ике кызчык лото уйный, тагын ике кыз белән ике малай шахмат уйный иде. Өч кыз алда телевизор карап утыра. Ике малай автобусның койрыгында ук шалт та шолт пневматик мылтыктан атып яталар. Моңа беркемнең дә исе китми. Бер төркем малай кызып-кызып Яфраккайның югалуы турында гәп куертып яталар. Шунда берәү үзенң Шөлдер исемле танышы турында сөйләп җибәрде. Ул бичара, төнлә адашып, өен таба алмый йөргән икән.

Бу хәлне Белмәмеш бик зур кызыксыну белән тыңлый башлады да соң, ахырына чаклы тыңлап бетерә алмады. Ник дисәң, автобус зоопарк янына җитеп туктады да, аларга төшәргә туры килде.

Унбишенче бүлек

ЗООПАРКТА

Чәчкәле нәнүсләренен зоопарк булдыра алганнары юк, һәм Белмәмешләрнен андый нәрсәне беренче күрүләре иде әле. Жәнлекләрне алар рәшәткәле килбәтсез тимер ящикларда яши дип уйлаганнар иде. Алай түгел икән шул. Чәчәкләр арасында, яшеллеккә күмелеп, әйтеп бетергесез матур өйләр тора. Ул өйләрнен түбәләре төрле-төрле төсләргә буялган. Һәр өйнен алгы стенасы рәшәткәдән эшләнган булганга, анда утырган жәнлекләр әйбәт күренәләр. Андый өйләрдән тыш, әле тагын күлләр дә казылган, ул күлләрдә су кошлары һәм тюленьнәр, бегемотлар яши. Оча торган кошлар өчен тимер чыбык челтәрләр корылган иркен-иркен вольерлар бар. Күркә һәм тавис кошларыдай ни оча, ни йөзә белмәүче кошлар исә, теләгән жирләренә барып-кайтып, иректә яшиләр. Зоопаркның урта бер жирендә кыя тау өеп куйганнар, анда тау кәжәләре, тау сарыклары йөри иде.

Зоопаркка килеп кергәч тә, Белмәмеш хайваннар арасынан теге үзе ишәккә әйләндергән Яфраккайны эзләргә тотынды. Вөжданы бер дә тынгылык бирмәгәнгә, ул инде Яфраккайны яңадан нәнүс сурәтенә кайтармакчы иде. Төймәкәй дә жәнлекләргә исе китеп карый-күзәтә. Ул бигрәк тә инде кече күңелле кыз, һәм шуңа күрә һәрбер жанвар турысыннан:

— И бичаракаем! Нишләп соң әле сине болай читлеккә ябып куйдылар? — дип сөйләнәп уза. — Иркендә йөрисең киләдер, күңел ачасың киләдер...

Чуаркайның гына бернигә исе китмәде. Үзе шулай да читлекләргә якын бармады. Ерактан гына бүрене күреп алды да:

— Бер дә шаккатарлыгы юк. Эт ни, бу ни. Зуррак кына бераз, — диде.

Юлбарысны күреп:

— Мәче ни, бу ни. Бераз зуррак кына. Шуннан да курыкмасың инде, — дигән булды.

— Курыкмасаң, кил якынак, — дип көлдө Белмәмеш.

— Минем күз ерактан гына күрә бит. Якыннан рәте юк, — диде теге.

Юлбарыс читлегә янында гына сироп киоскысы тора. Кибетчесе юк югын, шулай да эчәсе килгән нәнүс тотта да кнопкага баса, краннан стаканга су ага. Моңы сизеп алган Чуаркай нык эсселәвен, бик эчәсе килүен әйтте.

— Эчәбез аны! — дип куйды Белмәмеш.

Алар киоск янына килделәр дә әллә ни хәтле кнопкалы кран күрделәр.

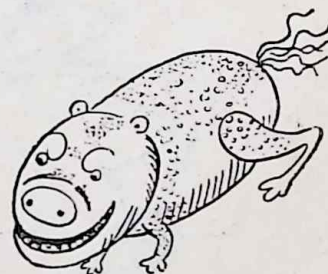
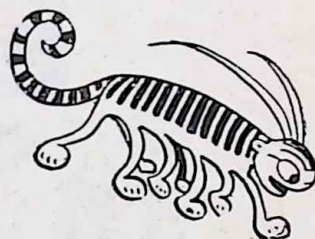
— Кайсы кнопкага басыйм икән? — диде Чуаркай, аптыравыннан нишләргә белмичә.

— Әнә, чиялесенә бас, — дип киңәш бирде Белмәмеш.

Чуаркай кып-кызыл чия рәсеме төшерелгән кнопкага баскан иде, кран астындагы түгәрәк оядан чиста стакан килеп чыкты, ул да булмады, чия сиробы кушылган газлы су чыжлап ага да башлады. Чуаркай тәмләп кенә эчеп жибәрде дә стаканын кире куярга өлгөрмәде, кран астында куыш ачылып та китте, стакан шунда төшөп тә югалды.

— Нишләде инде! — дип куйды Чуаркай, үпкәләп. — Тагын бер стакан эчәм дип кенә торганда...

— Син кнопкага тагын бас, — дигән киңәшне бирде Төймәкәй.

Чуаркай эфлисун рәсеме төшерел-
гәнәнә басты. Куыштан янә чиста
стакан атылып килеп чыкты, аңа та-
гын чыжлап су акты. Чуаркай моны-
сын да бик тәмләп эчеп жибәрде.

— Кая, лимонлысына да басып
карийм әле, — диде ул.

— Мин мүк жиләклесенә, — диде
Белмәмеш.

— Мин жир жиләклесенә, — диде
Төймәкәй.

Өчесе дә, кнопкаларга баска-
лап, су эчтеләр. Эчә торгач, Чуаркай-
ның эче күпте, углекислый газ бо-
рыннарын эчеттерә башлады. Шунда
гына ул, хәзергә бүтән эчәсем килми,
диде. Дуслар юлны дәвам иттерде-
ләр. Тиз арада маймыллар янына
килеп життеләр. Һәм тынгы белмәс
хайваннарга карап хәйран калды-
лар.

Читлек саен баскыч, таган ише
нәрсәләр эшләп куелган, колгалар
утыртылган. Маймыллар шул колга-
ларга үрмәлиләр, таган атыналар,
баскычтан менеп-төшөп йөриләр. Ай-
һай житезләр: бер әйбердән икенче
әйбергә сикергәләп, уйнап йөргәндә
дүрт аяклары белән дә, койрыклары
белән дә ябышалар. Бер маймыл ке-
черәк кенә көзгә эләктергән, шуны
кулдан төшерми, әледән-әле каран-
ган була. Аның кыланышларыннан
көлеп эчең катар. Белмәмеш, кычкы-
рып көлә-көлә, бу маймылны Чуар-
кайга охшатып та алды.

Чуаркайның моңа хәтере калды.

— Бер дә охшамаган әле менә! Койрыклы ич ул, ә минем койрыгым юк.

Бәхәсләшә дә башладылар.

— Бер нәнүсне ишәккә әйләндергәнәңне Төймәкәйгә әйтсәм, күрерсең, — дип куйды Чуаркай.

Белмәмешкә шул житә калды.

— Әйтермен мин сиңа! Сер сакларга булган идең түгелме соң, хыянәтче! — дип, йодрыкларын югары күтәрәп, тегенә өстенә килә башлады.

— Әкрән инде, әкрән! Хурлык бит! — дип, арага төште кыз. — Маймыллардан оялыр идегез, ичмасам! Әйдәгез китәбез.

— Минем моннан китәсем килми! — диде Чуаркай, авызларын турсайтып.

— Нәрсә, көн буге шул маймылларга карап торыр идеңмени? Филне дә күрмәгән ич әле.

Дуслар фил карарга киттеләр. Анда барышлый тәбәнәгрәк кенә бер койма, койма эчендә агач абзар шикелле нәрсә күрделәр. Абзар янында соры ишәк тора иде. Колаклары озын, күзләре моңсу. Башын аска игән, нидер уйлаган сыман тоела. Ишәкне күргәч, Чуаркай кытыр-кытыр көләргә тотынды, Белмәмешнең кабыргасына төртеп алды:

— Күр энә, синәң ишәк.

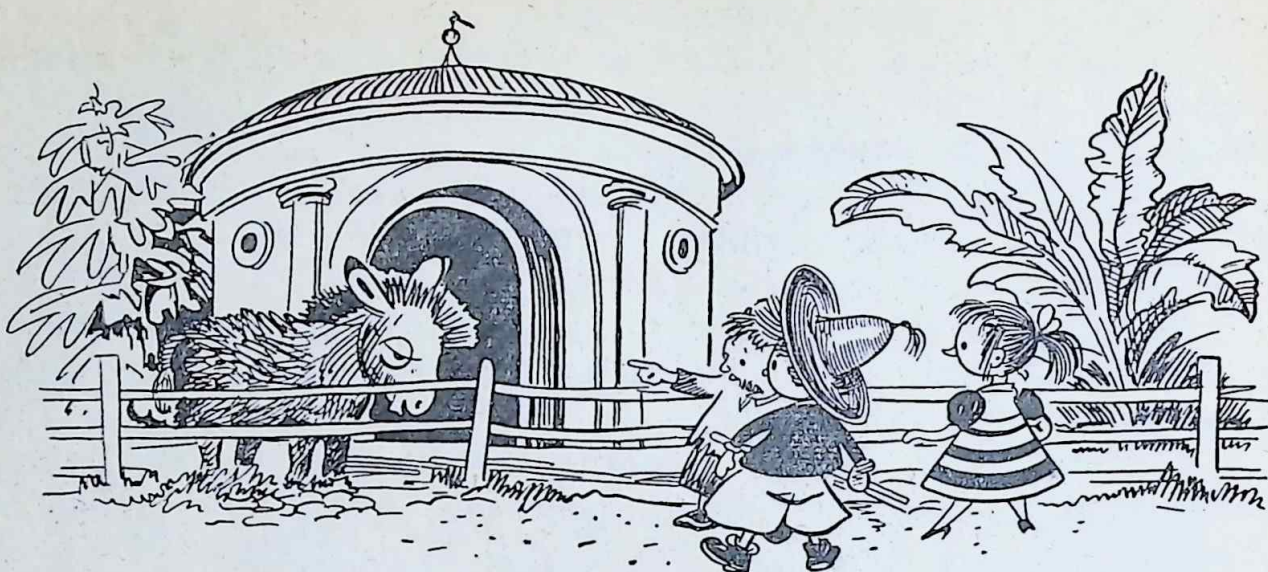
— Шаулама, диләр сиңа! Телеңне тыя бел.

Төймәкәй моңа түзмәде.

— Сез анда тагын, казлар шикелле, бер-берегезгә ысылдарга тотындыгызмы әле?! — диде.

— Бер дә ысылдамыйбыз, — дип акланды Чуаркай. — Мәйтәм, бу ни түгел микән, теге газетага язганнар иде бит әле, шул ишәк түгел микән, дим.

Ишәккә берәз карап торганнан соң дуслар юлларын давам иттерделәр. Озакламый алар фил янына килеп життеләр. Әмма филне күрермен диярлек түгел: аның читлеген нәнүсләр сырып алган иде. Төймәкәй бер дә вакыт эрәм итеп тормады, нәнүсләрне аралап алга узарга кереште. Чуаркай да аңарга иярде.

Белмәмеш, үзенең ялгыз калганын күрү белән, кирегә бордыртып алды да ишәк янына йөгерде.

Ишәк әле дә булса койма эчендә басып тора иде. Белмәмеш тирә-ягына каранды — беркем юк. Куенынан тылсымлы таякны чыгарып селекте дә:

— Ишәк киредән нәнүс хәленә кайтсын, — диде.

Шуны әйтергә дә өлгермәде, ишәк аның күз алдында арт аякларына күтәрелде, сынын турайтты да... нәнүскә әверелде. Өстендә аның кып-кыска, тап-тар жиңле яшел пинжәк сәләмәсе, яшькелт сары киң чалбар. Башында аның кызгылт бөрчек төшкән ачык зәңгәр берет. Озын чәче берет астыннан чыгып, кашына төшөп тора.

Малаең Белмәмешкә бер генә күз төшөрөп алды да теш аралаш чиертеп куйды, аннары лышкылдатып борынын тартты, йодрыгы белән танавын сөртеп жибәрде. Йодрыгы зур аның, борыны кеп-кечкенә, сәдәф кебек кенә, житмәсә әле сипкел-сипкел. Шул эшләрән бетергәннән соң, малай капканы тибеп кенә ачты да койма эченнән тышка чыкты. Туктап, Белмәмеш берәз карап торды. Кечкенә генә күзләрендә шаян очкыннар күренде, кайтарылып киткән чабата хәтле өскә ирене өскә таба жыерылды, авызы колагына житә язды.

Белмәмешкә энә шулай елмайганнан соң элеккеге ишәк, чалбар кесәсенә ике кулын тыгып, юл буйлап китеп тә барды. Белмәмеш аның артыннан озак карап торды. Жилкәсеннән авыр йөк төшкәндәй булды. Бертуктаусыз газаплаган вөжданы дәшми башлады, һәм ул, шатланып, дуслары янына йөгәрде.

Белмәмеш югалып торган арада Төймәкәй фил читлегенен янына ук кереп, күңеле туйганчы карарга өлгөргән иде инде. Филнең зурлыгына хәйран калган иде кыз. Әмма барыннан да гажәбрәге филнең хортумы белән һәр нәрсәне ала алуы булды.

Чуаркай гына шундаен зур хайванга якын барырга базмады. Филне ул халык арасыннан гына, башкаларга ышыкланып кына күзәтте. Шунлыктан ул филнең башын һәм салынып төшкән колакларын гына күрә алды. Миңа шунысы да бик житкән дип, халык арасыннан чыга башлаган иде, Белмәмешкә тап булды.

— Я, күрдөңме филне? — дип сорады аңардан Белмәмеш.

— Аның нәрсәсен күрәсең?! — дигән булды Чуаркай. — Фил дә фил дип авыз суларын корыталар — ичмасам, карар жире булсын иде! Ике якта ике колак кына бит.

Халык арасыннан Төймәкәй килеп чыкты.

— Син кайда югалып йөрисең әле, Белмәмеш? Нишләп филне карамыйсың?

— Әллә колак күргәнем юкмы? Аны караганчы әйдәгез су эчәбез.

— Шәп булыр! — диде Чуаркай сөенеп. — Никтер минем дә эчәселәрем килеп китте әле.

Төймәкәй генә бармады.

— Сез барып килегез, мин менә шунда эскәмиягә утырып торам, — диде һәм юл кырыендагы эскәмиягә килеп утырды.

Малайлар яңадан киоск ягына атладылар.

— Мин бит теге ишәкне нәнүскә әйләндердем! — дип мактанырга да өлгөрдә Белмәмеш.

— Ә-ә-ә... — диде Чуаркай сузып кына. — Қаядыр олакканыңны сизгән идем шул.

Бер минуттан алар яңадан койма буена килеп життеләр. Чуаркай шулчак койма эчендә таптанып торган ишәкне күреп алды.

— Шул да булдымы ишәкне нәнүскә әйләндерүең? Әнә ич ул.

— Кайда? Нәрсә?

— Ишәгең соң!

— Күр инде син аны! — дип куйды Белмәмеш, гарьләнеп. Ишәк, берни булмагандай, аңа карап тора, күзләрен ялкаугына мелт-мелт йомгалый. — Киредән ишәккә әйләнмәгәндер ул, юктыр! Карале, бүтән ишәк түгел микән?

— Чынлап та! — диде Чуаркай, ыңклабрак уйлый торгач. — Икенчеседер бу, абзардан чыккандыр.

— Әле ярый күрдек, — диде Белмәмеш. — Бәлки әле миңа кирәк ишәк шулдыр, ә мин нәнүскә әйләндергәнә шул түгелдер.

— Чынлап та! — дип куйды Чуаркай. — Моңысы аның тегеседер, ә инде тегесе теге түгелдер, бәлки әле тегесе шул булмагандыр, ә менә моңысы тегедер.

— Башым катты инде бу ишәкләр белән! — дип зарланды Белмәмеш. — Тотам да моңысын да нәнүскә әйләндерәм.

— Шәп булыр! — дип аның сүзен куәтләде Чуаркай. Ишәкнең нәнүскә әйләнүен күрәсе бик тә килгәч, нәрсә дисен!

Белмәмеш таягын селкеп торып жибәрде:

— Бу ишәк тә нәнүскә әйләнсен!

Белмәмеш белән Чуаркай күз ачып йомарга да өлгерми калдылар — алларында ишәк урынына нәнүс басып тора иде инде. Моңысының да өстендә тап-тар жиңле кыска пинжәк, шундый ук чуклы берет, төсләре генә башка: пинжәге яшел түгел, кызгылт сары; береты зәңгәр түгел, бөрчек-бөрчек ак төшкән күгелжем иде. Чалбарына килсәк, моңысының чалбары яшькелт сары төстә иде. Чырае да теге нәнүснеке төсле үк: кеп-кечкенә кара күзле, маңгаена төшкән озын чәчле, чамасыз озын иренле, сипкел-сипкел бәләкәй борынлы. Аер-

ма тик шунда гына: тегесенең сипкеле борынында гына иде, монысының битенә дә чыккан.

Як-ягына гажәпләнеп бер карап алгач, ул сипкелле борынын жыерып, башын чайкап, әллә төчкерде, әллә пошкырды шунда. Малайларга әйләнеп тә карамады, койма аркылы чыкты да китеп тә барды.

Мондый могжизаны күреп шаклар каткан Чуаркай башта зиһенен жыя алмый торды, нәнүс күздән язгач кына:

— Шулмы? — дип сорап куйды.

Белмәмеш аның ни әйткәнен аңламыйчарак торды:

— Нәрсә шулмы?

— Син ишәккә әйләндергән нәнүсме, дим.

— Шайтан белсен! — диде Белмәмеш һәм кулларын жәеп жиберде. — Мин инде анысының нинди икәнен онытып та өлгердем. Ярар ла, икесенең берсе шулдыр әле... Тукта, тукта, монысы ни булды тагын? — дип көтмәгәндә кычкырып жиберде ул.

Абзарның ачык ишегеннән карап торган озын колаклы бер башны күргәч:

— Менә кәмит! Тагын бер ишәк! — дип куйды Чуаркай, исе китеп.

— Авыртмас башка тимер таяк! — дип яңадан кычкырып жиберде Белмәмеш. — Тагын берсен нәнүскә әйләндерәсе була инде...

— Ашыкма, — дип каршы төште Чуаркай. — Монысы ат түгелме соң?

— Сөйләмә юкны! Ат зур була ул.

— Чынлап та шулай шул, — дип күнде Чуаркай. — Бер караганда бу ат та кебек, икенче караганда ишәк кебек. Зуррак ишәктер инде, башка нәрсә булмас.

— Алар белән маташырга минем вакытым бармы соң! — диде Белмәмеш. — Нәнүскә әйләндерәм дә куям. Бер нәнүс артыграк булганнан курыкма...

Алар сөйләшкән арада, ишәк абзарыннан

чыкты да болар янына килә башлады. Белмәмеш аның борын төбөндә үк таягын селтәп жибәрде:

— Бу ишәк тә нәнүскә әйләнсен!

Шулай диде дә күзен чытырдатып йомды. Күзен ачканда инде аның каршысында нәнүс басып тора иде. Нәкъ тегеләре кебек, буйга гына берәз калкурак. Ирене дә шундый ук салынкы, сипкеле тик бөтен битен тутырган, куллары да сипкелле. Койма буена килеп житкәч, туп-туры Белмәмешкә текәп карады да кырыс тавыш белән сорап куйды:

— Тибенәй белән Кобар кайдалар?

— Ниткән Тибенәй белән Кобар ул? — диде Белмәмеш, үзе шүрли калды.

— Ишәкләр соң. Әллә син шундагы ике ишәкне күрмәдем димәкче буласыңмы?

— Күрмәдем шул, — дип ычкындырды Белмәмеш.

— Нәрсә ялганлайсың? Маңгаң кычытамы әллә?

Белмәмеш аңлап житкермәде:

— Ничек кычыта соң ул? — дип кабатлап сорады.

— Менә ничек!

Теге малай койма аркылы сипкелле йодрыгын сузды да Белмәмешнең маңгаена берне шалт!

Белмәмешнең егылып китә язды. Яман да нык ачуы килде.

— Әле син алаймы? — дип кычкырып жибәрде. — Әле син сугышасыңмы? Мин сине! Мин!..

— Нәрсә дидең? Менә күрсәтәм хәзер мин сиңа күрмәгәңнең!

Ялт итеп койма аркылы сикерде. Белмәмеш аның күрсәткәнән көтеп тормады, билгеле, чабып китте.

Чуаркай аңардан калышмады. Жәнлек читлекләре яныннан алар ике метеордай очып уздылар. Артларыннан, мышный-

мышный, тояк тавышлары чыгарып ишәк нәнүс чаба иде. Монның ахыры ни белән беткән булыр иде, әйтүе кыен, тик бер заман теге нәнүс агач тамырына эләгеп, шап итеп җиргә килеп төште. Җирдән күтәрелгәч, ни күрсен — Белмәмеш белән Чуаркай әллә кая китеп өлгергәннәр.

— Мин сиңа күрсәтермен әле! — дип кычкырып калды ул аларның артларыннан. — Без әле очрашырбыз! Биетермен әле мин сине!

Белмәмешкә янап алганнан соң, ул үзенә зур-зур йодрыкларын яшькелт сары чалбар кесәләренә тыгып, китеп барды. Куркыныч беткән күргәч, ике дус Төймәкәй янына кайттылар.

— Кайда йөрисез шул чаклы? — дип сорады кыз ачулы тавыш белән. — Мин инде эзләргә бармакчы идем.

— Артыбыздан бер шашкан ишәк куды ла, — диде Белмәмеш.

— Нинди ишәк ул тагын?

— Ахырдан сөйләрмен әле.

— Нинди сүз ди ул «ахырдан»?! Хәзер сөйләп бир син миңа!

Яфраккайны ишәккә әйләндерүләрен, шуннан соңгы мажараларын да сөйләп бирергә туры килде шул.

Аның сөйләп бетергәнән көтте дә Төймәкәй:

— Менә күрдөңме инде, Белмәмеш, үзеңнең нинди мәрхәмәтсез икәнеңне! — дип шелтәләп алды. — Сиңа тылсымлы таяк шуның өчен бирелгәнмени?

— Мәрхәмәтсез түгел лә мин, Төймәкәй! Шул Яфраккай белән Хәрефкәй аркасында газапланып үлә яздым. Намусым җанны ашады менә, ант әгәр! Ачуланма син. Ахыры әйбәт бетте ләбаса. Хәзер инде Яфраккай үзенә Хәрефкәе янындадыр.

— Әле дә ярый без аны каян эзлисән газетадан укып белдек, — диде Төймәкәй.

Уналтынчы бүлек

ДУСЛАР КОБАРНЫ ОЧРАТАЛАР— ЗУР БЭЛАГӘ ТАП БУЛАЛАР

Зоопаркта алар күрмәгән жәнлекләр күп булып чыкты, көннең калган өлөшөн шуларны карап үткәрделәр. Гостиницага кич белән генә кайтып, ашадылар-эчтеләр дә йокларга яттылар. Бу юлы Белмәмешне вөжданы газапламады, һәм ул яту белән йоклап та китте.

Хәер, ул нәнүскә әйләндөргән ишәкләр арасында Яфраккай бөтенләй юк иде бит, дисәләр, малаең алай ук тиз йоклап китә алмаган булыр иде. Табылдык ишәкне циркка жи-бәрделәр, диясе урынга, зоопаркка жи-бәрделәр, дип ялгыш басылган иде газетага. Менә шуның аркасында Яфраккай үзенең циркында торып калды, зоопарктагы өч ишәк урынына өч нәнүс барлыкка килде. Беренчесенең исеме Кобар, икенчесенең Тибенәй, өченчесенең Калигула иде аларның. Зоопаркта чагында Калигула гап-гади ишәк кенә саналса да, ул ишәкләр арасында иң эресе, аттан берәз гына калыш хайван иде. Тибенәй белән Кобардан урта буйлы нәнүсләр барлыкка килсә дә, Калигула шактый эре гәүдәле нәнүс булды. Нәнүсләр илендә озынлыкны тырнак белән үлчиләр, ә Калигуланың буе тугыз ярым тырнак иде. Безнең үлчәү берәмлегенә күчергәндә, һәр тырнак бер сантиметр да чирек. Тугыз ярымны сантиметр чиреккә тапкырлап, Калигуланың буйга күпме икәнен һәркем белә ала.

Ишәкләр өчесе дә сөйләшергә өйрәнәп китүләренә, элеккегечә дүрт аяклап йөрү урынына ике аяклап йөрүләренә бик нык гажәпләнәләр иде. Аннан да битәр тояк урынына бармаклар үсеп чыгуына карап аларның көләселәре килә иде.

Ләкин өчесенең берсе дә моның нәрсәсе көлке булуын әйтеп бирә алмаслар иде. Гомумән, өч ишәктән бик ваемсыз,

башларына ни килсә шуны эшләп йөрүче нәнүсләр барлыкка килгән иде. Хәер, укучы, алар белән очрашкач, моның шулай икәнненә үзе дә инаныр эле.

Иртәгесен йоклап торганнан соң Белмәмешләр, тагын кайларга барыйк икән, дип баш ватып алдылар. Бүген дә зоопаркка барыйк, дигән тәкъдимгә Төймәкәй каршы төште. Әле шәһәрне рәтләп күргәнебез дә юк, зоопаркка барганчы, урамнарда йөрик, диде ул.

Капкалап алдылар да урамга чыктылар. Киң тротуар буйлап халык йөри иде инде. Иртәнге салкынча жыл тротуар кырыйларына утырткан чәчәкләрдән хуш исләр тарата. Қояш эле яңа гына өй түбәләренә күтәрелгән һәм урамдагы нәнүсләрнең жылкәләрен, аркаларын, битләрен, маңгайларын, борыннарын, колакларын кыздыра, шуңа күрә һәркемнең йөзөндә елмаю балкый иде.

Белмәмешләр тротуар читендә ак альяпкычы, кара резин итекке берәүне күрделәр. Аның исеме Чәчбай. Ул резин шлангтан чәчәкләргә су сиптереп йөри. Су шлангның очына кигезгән нәзек трубадан атылып чыга да, Чәчбай аны хәйран оста итеп чәчәкләр өстенә юнәлтә, бер генә тамчысын да узып баручыларга тидерми.

Сәяхәтчеләр, бер читтәрәк туктап, аның бу һөнәренә сокланып карап тордылар. Нәкъ шул чакны урамда тагын бер нәнүс күренде. Өстендә тар җиңле кып-кыска яшел пинжәк, яшькелт сары чалбар, кызгылт сары чуклы зәңгәр берет. Белмәмеш аның кичәге ишәк икәннен шундук танып алды. Бу чынлап та Қобар иде. Иртәдән бирле нишләргә белмичә шәһәр буенча йөрдә Қобар. Чәчәкләргә су сиптерүченә күрә, туктап калды. Үзенә дә сиптереп карыйсы килде.

— Шлангныңны биреп тор эле, минем дә чәчәкләргә су сиптерәсем килә, — дип сүз кушты ул.

Чәчбай аңарга ягымлы гына елмайды:

— Мәгез, — дип, шлангны сузды.

Қобар, моңа сөенеп, тимер трубаны ике куллап тотты да чәчәкләрне коендыра башлады.

— Шлангның очын бераз югарырак каратып тотыгыз, су чәчәкләргә өстән төшәрлек булсын, — дип киңәш итте Чәчбай. — Туп-туры аттырсагыз, үсемлеккә зыяны тиюе бар.

Кобар карышмады, суны өскәрәк жибәрде.

Чәчбай аны:

— Менә шулай! — дип мактап та алды. — Карап-карап торам да, чәчәкләргә су сиптерү сезнең кулдан килә бит, әй. Сез сиптерә торыгыз, мин өйгә генә кереп чыгыйм әле. Сезгә бик авырга килмәсә, дигәнем.

— Юк, юк! Нинди сүз ул! Бер дә авырга килми, — диде Кобар.

Чәчбай китте, Кобар ялгызы гына су сиптерә калды. Су шәп бәргәнгә, аның кулында труба дер-дер калтырый иде. Кобарга ул жанлыдыр сыман тоелды. Шундый зур эш башкаруына ул бераз масая да башлады. Кинәт кенә аның күзләре якында гына басып торган Белмәмешләргә төште. Шунан, әлбәттә, башына бер шаян уй да килде.

«Боларга сиптерсәм, ничек булыр икән?»

Уйлап та бетермәде, куллары инде суны Белмәмеш өстенә жибәрде һәм аның өстен-башын манма су итте.

— Әй! Нигә сиптерәсең? — дип кычкырды аңа Белмәмеш.

Кобар аның сүзен ишетмәмешкә салышты, суны бераз гына читкә бордырып алгандай итте дә яңадан «ялгыш» кына моның өстенә юнәлтте. Ачудан Белмәмеш баскан урынында сикереп куйды, барып тегенең кирәген бирим дигәндә генә, Төймәкәй аның кулын эләктереп алды.

— Әйдә киттек! Сугышып тормассың ич инде! — диде ул.

Өчесе дә китмәкче генә булганнар иде, нәкъ шул чакны Кобар суны Төймәкәйнең муенына юнәлтте.

Бозлы су күлмәк якасыннан үтеп, тәнән чиркандыргач, Төймәкәй түзмәде:

— Ай! — дип кычкырып жибәрде.

Белмәмешнең бу хәлгә чыдап торырлыгы калмады:

— Әле син Төймәкәйгә сиптерәсеңме? — дип ярсып кычкырды ул. — Менә мин сиңа күрмәгәнеңне күрсәтим әле!

Ул, йөгереп барып, Кобар-ның кулыннан шлангны йолкып алмакчы булган иде дә, тегесе шланг сабын читкә борып өлгерде һәм тротуар буйлап килүче нәнүсләрне коендырып ташлады. Белмәмеш аңаннан һөжүм итте, әмма Кобар ялт итеп аңа таба сыртын борды да аягы белән читкә этәрергә тырышты.

— Әле син тибешәсенме?—дип, үртәнеп куйды Белмәмеш.

Жаен туры китереп ул шлангның сабына ябышты, Кобарның исә шлангны кулдан ычкындырасы килмәде. Шлангтан чыжлап су атылып чыга, әле бер яктагыларны, әле икенче яктагыларны коендыра башлады. Салкын судан куркып, нәнүсләр качарга тотындылар. Читкәрәк китеп бастылар да, нигә безгә су сиптерәләр икән, дип аптырашып калдылар. Кайберәүләр, шаярмаска кушып, Белмәмеш белән Кобарга кычкырып та карадылар. Төймәкәй дә кычкырып маташты, әмма Белмәмеш белән Кобарның гамьнәрендә дә юк, аларның үз эшләре эш—бер-берсеннән шлангны йолкыйлар иде.

— Шлангны алырга кирәк үзләреннән, — диде бер нәнүс.

— Кирәк шул, кирәк! —
диеште халык төркөмө. — Ба-
рыбыз, бердәм һөжүм итеп,
йолкып алсак — бер дә сиптерә
алмаслар.

Әйдәп баручы да табылды.
Шырпык атлы малай иде ул.
Өстендә спортсменнар кия тор-
ган саргылт көрән костюм,
башында киң кырлы эшләпә
иде. Шул малай:

— Егетләр, минем арттан! —
дип кычкырды да алга ыр-
гылды.

Аның чабып килүен күреп,
Кобар су фонтанын туп-туры
моның битенә юнәлтте. Шыр-
пыкның башыннан эшләпәсе
очып төште һәм тротуардан
тәгәрәп китте.

— Тукта! Тукта! — дип
кычкырына-кычкырына Шыр-
пык эшләпәсен куа йөгәрде.

Шул арада Белмәмеш,
жаен туры китереп, Кобар ку-
лыннан шлангны тартып алды.
Кобар шулай да югалып кал-
мады: ике куллап шлангның
сабына ябышты да бик нык
итеп үзенә таба тартты һәм
шлангтан суырып чыгарды.
Белмәмеш, су атып торган
шланг белән тегенең башы-
на кундырам дигәндә генә,
төрле яктан йөгәрешеп кил-
гән нәнүсләр аның кулыннан

эләктереп алдылар. Бу хәлне күрүгә, Қобар артык озак уйлап тормады, кулындагы тимерне жиргә ташлады да сызу ягын карады.

Белмәмеш тирәсендә күз ачып күз йомганчы зур бер төркем жыелып өлгерде. Тротуар тулды нәнүс белән, машина юлы тулды. Автомобильләр уза алмый башлады — бөке хасил булды. Син күр дә мин күр, милиционер атылып килеп житте.

— Хәзер үк таралыгыз! — дип кычкырды ул. — Транспортка йөрергә комачаулуйсыз.

— Менә бу малай су сиптерә! — дип кычкырды Шырпык һәм Белмәмешкә бармагы белән төртеп күрсәтте.

— Мин сиптермәдем! — дип кычкырды Белмәмеш. — Минем үземне коендырдылар.

— Кара син аны! — дип илерде Шырпык. — Коендырганнар, имеш!

Милиционер ни хәл итсен?

— Таралышыгыз, зинһар өчен! — диюдән уза алмады.

Ләкин халыкның таралышырга уенда да юк иде. Вакыйганың ничек булганын күреп торган нәнүсләр соңрак килүчеләргә түкми-чәчми сөйләп бирү ягын карыйлар, ә инде күреп өлгермәгәннәре Белмәмешне ничек булса да күрергә тырышалар иде. Белмәмеш урамда калган тәкъдирдә нәнүсләрнең таралышмасын аңлап, милиционер гаепле малайны милиция бүлегенә илтәп куярга булды.

Милиционер аны, беләгеннән тотып, урам чатында калган автомобиле янына алып китте. Дусларын автомобильгә утыртканны күреп, Төймәкәй белән Чуаркай милиционер янына чабып бардылар.

— Безне дә алып китегез, безне дә! — диештеләр алар.

Ләкин машина кузгалып өлгергән иде инде. Төймәкәй белән Чуаркай аның артыннан чаба-чаба хәлдән таеп беттеләр, куып кына житә алмадылар. Ара ераклашканнан-ерак-лаша барды. Әле ярый, милиция бүлеге ерак түгел икән. Машина чатны борылды да түгәрәк түбәле, көмеш төскә буялып, кояшта ялтырап торган бер генә катлы йорт алдында

туктады. Төймәкәй милиционерның һәм Белмәмешнең машинадан төшөп, энә шул йортка кереп киткәннәрен күреп калды.

Белмәмеш иркен, якты бүлмәгә килеп керде. Бу бүлмәдә янә дә бер милиционер бар иде. Моңысы әйләнмә урындыкта утыра, алдында әллә нинди боргычлар, микрофоннар, телефоннар, репродукторлар куелган идарә пульта. Пульт өстендә дүрт рәт булып тезелгән илле ике түм-түгәрәк телевизор экраны. Ул экраннар, көзгеләр кебек, шәһәрнең илле ике урам чатын, урамдагы йортларны, машиналарны, нәнүсләрне чагылдыра. Бүлмә уртасында тагын ул шарларга охшаган бер шар асып куелган, тик анысы күп тапкырлар зуррак иде.

Милиционерлар икесе дә — Белмәмешне алып килгәнә дә һәм пульт янында утырганы да — башка нәнүсләр шикелле үк киенгәннәр, тик бүтәннәрдән аерылып торыр өчен, бүтәннәр тыңласын өчен, башларына янгын сүндерүчеләр кия торган ялтыравык бакыр каска кигәннәр. Пульт янында утырганы буйга карсак булып, бик юан, Карагай исемле иде. Белмәмешне алып килгәнә буйга озын булып, ябык гәүдәле, Сызгырай исемле иде.

Милиционер Карагай, милиционер Сызгырайның Белмәмешне алып кERGәнән күргәч:

— Әһә, су сиптерүче килгән икән! — дип куйды. — Сез нәрсә соң, агай-эне, урам уртасында су сиптерәсез?

— Мин сиптермәдем лә, — диде Белмәмеш бик юашкына.

— Ничек инде ул алай — сиптермәдегез? — дип сорап куйды милиционер Карагай. — Күреп тордык ич без. Һәм-мәсе дә күренә безнең монда. Якынарак килегез әле менә.

Милиционер Сызгырай, Белмәмешнең аркасына акрын гына төртеп, шарсыман экраннар тезелеп киткән пульт янына якынарак китерде.

— Безнең милиция бүлгә карамагына төп-төгәл илле ике урам чаты тапшырылган, — дип аңлатты Карагай. — Менә шушы илле ике шарга карау белән, кайсы урамда ни-

лар барын хэзер күреп алабыз. Эгәр дә инде бәләкәй шарларда начар күренсә-нитсә, зурысын кабызып жиппәрәбез.

Шулай диде дә милиционер Сызгырай выключательны борды. Бүлмә уртасындагы олы шарның эчендә серле зәңгәрсу ут кабынды, һәм анда машиналар туктап калган урам чаты пәйда булды.

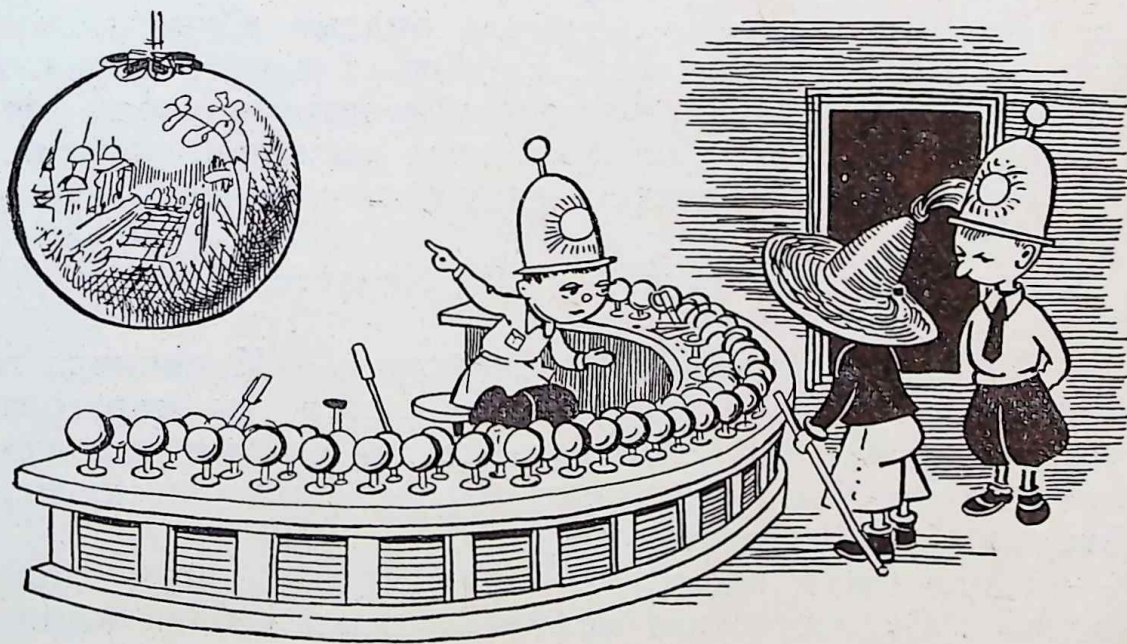
— Менә күрәсезме: Прәннек урамы белән Галет урамы чатында буа хасил булган. Хәрәкәт туктап калган! — диде Карагай Белмәмешкә кинә белән, шарга ымлап.

Икенче выключательга баскан иде — экранда башка урам чаты пәйда булды.

— Шикәр урамы белән Котлет урамы чатында да буа, — диде Карагай. — Хәрәкәтне юлга салгалаганчы шактый вакыт узар эле. Ә бит һәрбер машинаның үз юлы, үз маршруты бар. Шушы тоткарлану аркасында шәһәрдәге көнкүрешкә зыян килә.

Ул арада милиционер Сызгырай бәләкәй шарларны караштыргалап:

— Көнчыгыш урамындагы халык таралмаган икән ич эле, — диде.

— Хәзер карыйбыз аны, — диде Карагай.

Тагын бер выключательны борып жибәргән иде — олы шарда Көнчыгыш урамы, аның да әле күптән түгел генә Белмәмешнең шланг өчен Кобар белән тарткалашкан жире пәйда булды. Экранга якынарак килеп караган иде, Белмәмеш урамны тутырган халык төркемен, иң алда ниләр булганын сөйләп торучы Шырпыкны күрде.

— Нинди халыктыр инде бездә! — дип куйды Карагай, чырайларын сытып. — Таралышырга уйларында да юк. Сызгырай туган, сиңа кабат анда барып, таралуларын үтенергә туры килер. Сөйләшәселәре бик килсә, икенче жиргә китеп сөйләшсеннәр, анда өерелеп ятмасыннар. Хәрәкәткә зыян килә.

— Хәзер барып кайтырмын, — дип ризалык бирде Сызгырай.

Белмәмешне ул өстәл һәм берничә урындык куелган күрше бүлмәгә кертте:

— Чак кына сабыр итеп шушында утырыгыз. Мин хәзер кайтам.

Ишекне шыртылатып япты да үзе китеп барды. Милиционер Карагай исә урам чатларын күрсәткән илле ике шарның илле икесен дә күзәтеп утыруында булды. Олы экраннан карап, ул Сызгырайның жәнжал чыккан урынга барып жигүен һәм нәнүсләрне таралышырга күндерүен күрәп торды.

Эшен тәмамлагач, Сызгырай кире милициягә кайтты.

— Кулга алынган нәнүсне нишләтик икән соң? — дип сорап куйды ул.

— Бер дә белмим шул... — диде Карагай, иңнәрен сикерттеп.

— Аптыраган инде, — диде Сызгырай. — Милициядә ничә елдан бирле эшләп тә, узып баручыларга су сиптергәнне күргәнәм юк иде. Аңарга үз-үзеңне ничек тотарга икәнән аңлатырга да, безгә үпкәләмәс борын, яхшы чакта, тизрәк кайтарып жибәрергә кирәк.

— Үпкәләмәсен иде шул. Тизрәк жибәрә күр, зинһар, Сызгырай. Су сиптерергә ярамаганын жайлабрак кына аң-

лат үзенә. Монда алып килгән өчен әдәпле генә итеп гафу үтенә күр, зинһар. Халык төркемен шунсыз таратып булмый иде, диген, транспортка юл ачып булмый иде, диген.

— Ярар, — дип ризалык белдерде Сызгырай.

— Карале, булмаса, монда алып керер идең син аны. Бая мин чамасыз кырыс сөйләштем, гафу үтөнәр идем үзеннән.

Ике милиционерның үзара бу рәвешле сөйләшүе кайберәүләргә, бәлкем, сәеррәк, я булмаса чынбарлыкка туры килмәгәндәй тоелыр. Белгәнәбезчә, тәртип бозган өчен һәрбер милиционер зурмы-кечкенәме жәза уйлап табар, һәрхәлдә, аңардан гафу үтенеп тормас иде. Ләкин бу очракта Қояшлы шәһәрненең үз кагыйдәләре булуын да онытырга ярамый. Кайчандыр монда да, башка шәһәрләрдәге кебек үк, нәнүсләр әдәп дигән нәрсәне бар дип тә белмәгәннәр. Бер-берсе белән сугышканнар, бер-берсенә таштыр, пычрактыр атышканнар, су сипкәннәр, кайберәүләр хәтта әле бүтәннәрнен әйберләренә дә тия торган булганнар. Шунның ише тәртип бозучыларга каршы көрәшү өчен, милиция оештырылган: аңа үз-үзен тота белмәүчеләрне жәзага тарту хокукы бирелгән. Кем дә кем үчекләшсә, телен чыгарып күрсәтсә, урамда йөрү кагыйдәләрен бозып, автомобильдә ярамаган жирдән йөрсә, нәнүсләргә су сипсә, төкеренсә яки этләрне котыртса, андый гаеплегә милиционер биш минуттан алыпилле минутка чаклы үгет-нәсихәт сөйләргә тиеш булган. Гаебе зурая барган саен, үгет-нәсихәтне дә озаграк сөйләгәннәр. Йодрык белән күкрәккә, аркага, янтыгына һәм муен тамырына суккан өчен — бер тәүлек, биткә-башка суккан өчен — ике тәүлек, таш ыргыткан яисә таяк белән суккан өчен ике-өч тәүлек ябып тотканнар. Суккан жир күгәрәп чыга-нитә калган очракта — гаеплене биш тәүлеккә, әгәр дә мәгәр канатса-нитсә — ун тәүлеккә яба торган булганнар. Бүтәннәрнен әйберенә тигән нәнүскә иң зур жәза бирелгән — ул унбиш тәүлеккә ябыла торган булган.

Кайберәүләр әйтер әле: урлаган өчен унбиш тәүлек бер дә күп түгел ул, дияр. Ләкин бәп-бәләкәй нәнүсләр өчен вакыт яман да акрын бара бит, шуңа күрә унбише дә таманга

килгәндер. Һәрхәлдә, гаеплене тәүбә иттерер өчен, шул бик житкән инде.

Дөресен әйтергә кирәк: нәнүсләр акылга утырмас борын моның ише чаралардан әллә ни файда килмәгән. Тик инде вакыт үтү белән, нәнүсләр дә акылга утыралар: кыйнашмыйлар-сугышмыйлар, кеше әйберенә кызыкмыйлар. Башкаларның үзенә карата нинди мөгамәләдә булуын теләсәң, аларга карата да шундый ук мөгамәлә кылырга кирәк икәнәнә төшенәләр. Тәртип бозучылар акрынлап кими бара, шуңа күрә милиционерлар кайчандыр ябып тоту ише күңелсез нәрсәләрне әллә кайчан исләреннән чыгарганнар иде ахры. «Кулга алу» дигән төшенчә гел онытылып беткән, хәзер инде аның мәғнәсен дә аңлый алмыйлар.

Узганда яшәп килгән каты жәзалардан фәкать үгет-нәсихәт кенә калган. Анысы да әле автомобиль йөртүчеләргә генә әлгә. Кыскача гына итеп әйткәндә, милициянең вазифасында автотранспорт хәрәкәтен юлга салу, урам аркылы чыгарга котлары алынган малайларны-кызларны чыгарып кую, кемгә кая барырга икәнән күрсәтеп тору ише нәрсәләр генә калды. Эшнән бу юнәлештә үзгәрүе милиционерларның күңеленә хуш килә. Ник дисәң, нәнүсләрне тәрбияләүгә вакытлары эзрәк китә, урамдагы хәрәкәтне күзәтүгә күбрәк кала. Автомобиль транспортының чиксез тиз үскәнлеген исәпкә алсаң, бу эшнән бик файдалы нәрсә икәнә аңлашылыр.

Унжиденче бүлек

КУБИК БЕЛӘН ОЧРАШУ

Сызгырай белән Карагай гәпләшкән арада, Белмәмеш ялгызы бер бүлмәдә утырды да утырды. Анда кертәп япкач, аның коты алынды. Баштарак ул чыгып чапмакчы булды. Ишекне тартып караган иде — ишек бикле. Тәрәзгә барып карады — анысы да ачылмады. Пыяласын ватмакчы булып йодрыгы белән төяргә тотынды — калын һәм нык булып чыкты.

Әлсерәп, тәмам хәлдән таеп, малай тәрәзә төбенә утырды. Аңа ишегалдының бер почмагы гына, аннары тагын күрше йортның соры стенаһы гына күренә. Шул стенага карап тора торгач, аңа бик ямансу булып китте. Моңа чаклы гомерендә дә бикле килеш утырганы юк иде әле аның. Моңарчы ул эшләргә теләгәнән эшләп, барырга теләгән төшкә барып йөрөргә күнеккән, һәрвакыт дуслары арасында була, уйный-көлә торган иде. Хәзер менә япа-ялгызы. Нишләптер күнелләре нечкәрәп китте, күзеннән бөрчөк-бөрчөк яшь тама башлады. Шул чакны ул Төймәкәй белән Чуаркайның ишегалдына килеп кәргәнән күрәп алды. Аның жан дуслары курка-курка гына як-якларына карангалап алдылар да, Белмәмешне күрәп, аңа нидер кычкырырга тотындылар. Белмәмеш колакларын ничек кенә төргөзмәһын, тавыш үткәрми торган калын пыяла аркылы барыбер аларның сүзләрен аермачык ишетә алмады. Төймәкәй нәрсәгәдер кул болгый, бармакларын кыландырып ала, тик Белмәмеш кенә, берни аңламаһанын күрсәтергә теләп, башын чайкый иде. Эш болай-га киткәч, Төймәкәй җирдән бер таяк табып алды да селтәнергә тотынды.

«Нәрсә дип селтәнгән була инде? Жүләр кызый! Жирдән ниндидер таяк сәләмәсе табып алды да шуны селтәгән була!»

Белмәмеш шулай дип уйлап бетерергә өлгөрмәде — шап итеп үзенә маңгаена сугып куйды.

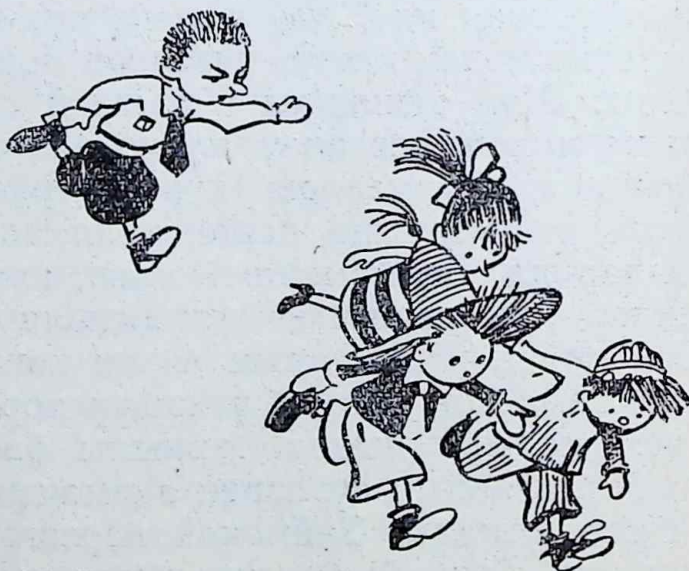
— Тинтәк димә инде мине! — дип кычкырып жибәрде ул. — Тылсымлы таягым гел истән чыккан лабаса!

Ул шундук таягын алырга дип куенына тыгылды. Ләкин бу вакыт, ишек ачылып, бүлмәгә милиционер Сызгырай килеп керде һәм, Белмәмешкә кулын сузып, нидер әйтергә теләде.

Белмәмеш, коты алынып, читкә тайпылды һәм ялт итеп таягын тартып чыгарды да болгап торып жибәрде:

— Милиция йортының стеналары ишелеп төшсә дә, мин исән-сау чыгып котылыйм!

Бүлмәнең стеналары дөбер-шатыр килеп актарылды, ә түшәмә жимерелеп төште, тузан купты. Белмәмешнең өстенә нидер коела башлады. Каскасына бер

кирпеч килеп тигәч, милиционерның колаклары чыңлап куйды. Белмәмеш ике уйлап тормады — тышка йөгәрде. Төймәкәй белән Чуаркай аны ике кулыннан эләктереп алдылар да капкага чаптылар.

Милиционер Сызгырай жимерек йорттан көч-хәл белән башын аралап чыкты. Каскасы төшөп калганга да исе китмәде, качкыннарны куып чабуында булды.

Менә ул мыш-мыш килә башлады. Башы әйләнә, күңеле болгана иде. Шуңа күрә ул рәтләп чаба алмый иде. Башының әрнүенә түзәрлегә калмагач кына, милиционер Сызгырай качкыннар ягына кул селтәде дә бүтән йөгөрмәс булды.

Белмәмешләр артларына да борылып карамыйча йөгөрделәр дә йөгөрделәр. Бервакытны борылып карасалар — куа килүче юк икән. Хәзер инде ашыкмасан да ярый. Төймәкәй шулчак Белмәмешне эзрек оялтырга булды.

— Сәяхәтче булган бу да! Нәрсә дип без монда килдек соң әле? Сугышыр өчен, узган-барган нәнүсләрне су белән коендырыр өченме? Шәһәр күрергә дип чыккан жиреннән шланг өчен тартыша бит, шланг өчен!

— Син, Төймәкәй, тиргәмә әле, — диде Белмәмеш. — Мин бүтән алай эшләмәм. Хәзер инде без шәһәрне чып-чын сәяхәтчеләр шикелле карап йөрербез.

Дуслар кишет витриналарын караштыра-караштыра урам буйлап атладылар. Чатта алар теге вакыт зоопаркта күргән төсле киоскка тап булдылар.

— Бу чаклы чапканнан соң сироп эчеп алсаң, зарар итмәс иде итүен, — дип сөйләненеп куйды Чуаркай.

Киоск янына килделәр дә төрле төймәләргә баскалый-баскалый әллә нинди сироплар кушылган газлы су эчәргә тотындылар. Чуаркай алтымы, жидеме стакан эчте, инде бүтән эчә алмас булгач та, киоск яныннан китә алмый торды.

Киосктан ерак түгел генә бер эскәмия күрөп, Белмәмеш әйтә куйды:

— Әйдәгез утырып берәз ял итеп алайык. Эчәсе килгәнәбез, йөгөрөп кенә барып, эчеп килер.

Эскәмиягә утырыштылар. Урамның аргы ягында биш катлы йорт тора иде. Йортның өске өлешенә бер баштан икенче башка хәтле зур итеп картина ясап куйганнар: Кызыл Қалфак урманда Соры Бүрене очрата. Төймәкәй шундук ул әкиятне сөйләргә кереште. Уйламаган-көтмәгән жирдән кызык килеп чыкты: утырган жирдә карый-карый тыңла. Әмма бу ике малай артык күңел биреп тыңламадылар: әледән-әле сироп эчәргә дип киоск янына йөгереп барып килә тордылар. Төймәкәйнең, әлбәттә, моңа хәтере кала иде. Ник дисәң, әкият сөйләгәндә сине бүлдерсәләр — бик күңелсез нәрсә инде ул.

Бүленә-бүленә торгач ярты сәгать вакыт узса да, әкият сөйләнеп бетте тагын. Белмәмеш, киоск янына барып эчеп килимче, дигәндә, башы әйләнеп китте, егылмас өчен, Төймәкәй белән Чуаркайга чытырдап ябышты.

— Сиңа ни булды? — дип сорады Төймәкәй, коты алынып.

— Нишләптер баш әйләнә! — диде Белмәмеш мескен генә тавыш белән.

Егыла язганын күреп, дуслары Белмәмешне як-ягыннан эләктерделәр дә эскәмиягә утырттылар.

— Суны артыграк эчеп ташлагансыңдыр әле, — дип куйды Чуаркай.

— Кәефең ничек соң? — диде Төймәкәй, борчылып.

— Хәзер ярыйсы болай, баштарак югыйсә әнә теге йорт әйләнгән төсле булып китте.

— Кайсы йорт?

— Әнәтерә ич, каршыда гына.

Төймәкәй белән Чуаркай шул йортка күтәрелеп караганнар иде — тизрәк бер-берсенә тотыныштылар. Моңарчы алды белән торган йорт хәзер кырын борылган төсле тоелды аларга. Картинадан Соры Бүре белән Кызыл Қалфакның гел танырлык та түгел иде. Көтелмәгән бу хәлдән Чуаркай башын чайкап куйды һәм Белмәмеш янына эскәмиягә ауды.

Шул чакны болар янына Қояшлы шәһәрәндә яшәүче бер нәнүс килде дә:

— Сезгә нәрсә булды? — дип сораштырырга тотынды.

— Башларыбыз әйләнә, — дип җавап кайтарды Төймәкәй. — Безгә нишләптер энә теге йорт әйләнәдер төсле тоела.

— Сез читтән килгәнсез, күрәм, — диде теге нәнүс, алар янына утыра-утыра.

— Каян белдегез?

— Аны белүе бер дә авыр түгел. Чөнки үзебезнең халык бу йортның чынлап та әйләнмә йорт икәннен әллә кайчаннан бирле беләләр.

— Ничек инде ул әйләнсен? — дип икесе беравыздан кычкырып жибәрделәр Белмәмеш һәм Чуаркай.

— Шулай инде менә, — дип куйды теге нәнүс. — Бер карауда ук күрерлек кызу әйләнми ул болай. Тик инде игътибар белән карап торсаң, аның әйләнгәннен сизәргә мөмкин.

Сәяхәтчеләр экренләп һушларына килделәр дә йортка күз салдылар. Хәзер инде йорт бөтенләй аркан әйләнгән һәм Кызыл Қалфаклар бөтенләй күренмәс булган иде.

— Менә искитмәле нәрсә? — дигәннен Чуаркай сизми дә калды. — Әй, юк ла!.. Моның нәрсәсенә исең китсен ди? Әйләнә торган йорт инде.

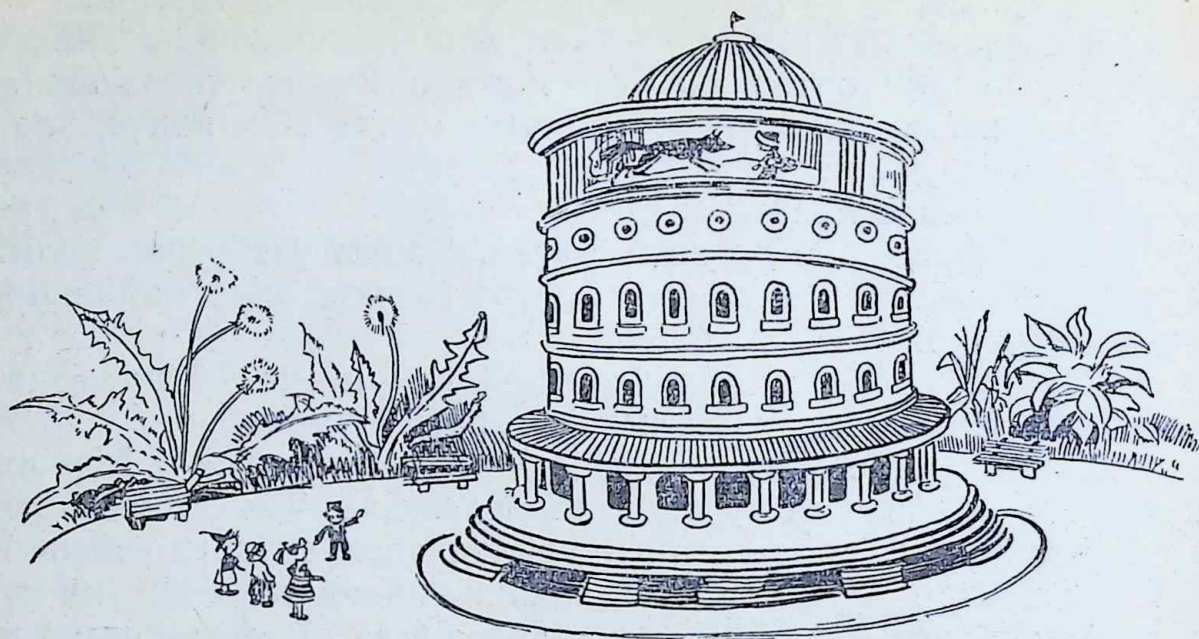
— Әйләнмә йорт диләр аңа бездә, — дип төзәтте әлегә дә баягы нәнүс.

— Аның ни рәвешле әйләнүен мин әле һаман аңлый алмыйм, — диде Белмәмеш.

— Мин үзем архитектор, шуңа күрә бу нәрсәне аңлатып бирү бер дә кыен булмас, — диде теге нәнүс.

— Аңлатыгыз алайса, бу бик кызыктыр, — дип үтенде кыз.

— Күп катлы зур-зур йортларны бер җирдән икенче җиргә күчәргәнне күргәнегез бардыр инде? — дип сүз башлады архитектор һәм, сәяхәтчеләрнең андый нәрсәне күргәннәре юклыгын белгәч, болай дип дәвам итте: — Йортның фундаменты астына рельслар кыстыралар да, тәгәрмәч белән тәгәрәткән шикелле, яңа урынга күчәреп куялар. Йортны әйләнмәле итеп эшләве тагын да ансатрак. Моның өчен йортны төзөгәндә аның астына божра итеп эшләнгән рельс салып

калдыралар. Шуннан инде ул йортны әйләндерер өчен бәп-бәләкәй электр моторы да җитә.

— Анысы шулай инде аның, — диде Белмәмеш. — Нигә кирәк соң ул йортның әйләнәп торуы? Бер урында тыныч кына торса, ярамаганмыни?

— Яравын ярый да бит... — диде архитектор, аңа каршы әйтергә сүз таба алмыйча. — Әмма инде әйләнмә йортның үзенәң уңай яклары бар. Сөзгә мәгълүм булганча, гади йортларның тәрәзәләре җирнең дүрт ягына — төньякка, көньякка, көнчыгышка, көнбатышка таба карый. Көнъякка караган тәрәзәләргә кояш көн буе тисә, төньякка караганнарына кояшның әсәре дә эләкми. Андый бүлмәләрдә яшәве бер дә рәхәт түгел, ник дисәгез, һәркемнең дә бит кояшны күрәсе килә. Әйләнмә йортларда андый кимчелек бетерелгән дияргә ярый. Каршыбыздагы йорт бер сәгать эчендә түгәрәк ясый, шуңа күрә һәр тәрәзәгә дә сәгать саен кояш карый. Шуңа күрә әйләнмә йортларда һәр квартира яп-якты, һәммәсе дә күңелле.

— Мин берәз төшенә башладым кебек, — дип куйды Белмәмеш. — Ә соң андый йортларны беренче булып кем уйлап чыгарды икән?

— Әйләнмә йортның беренче проектын моннан берничә ел элек архитектор Зыр-Зыр эшләгән иде. Ул вакыттан бирле аның тәкъдименә бүтән архитекторлар да кушылдылар, бездә хәзер әйләнмә йортлар шактый булды. Ике сәгатътә, өч сәгатътә, дүрт сәгатътә әйләнәп чыга торганнары да бар. Әгәр дә теләгегез булса, бергә-бергә экскурсия шикеллерәк бер нәрсә оештырып, безнең шәһәрнең архитектурасы белән танышып йөри алабыз.

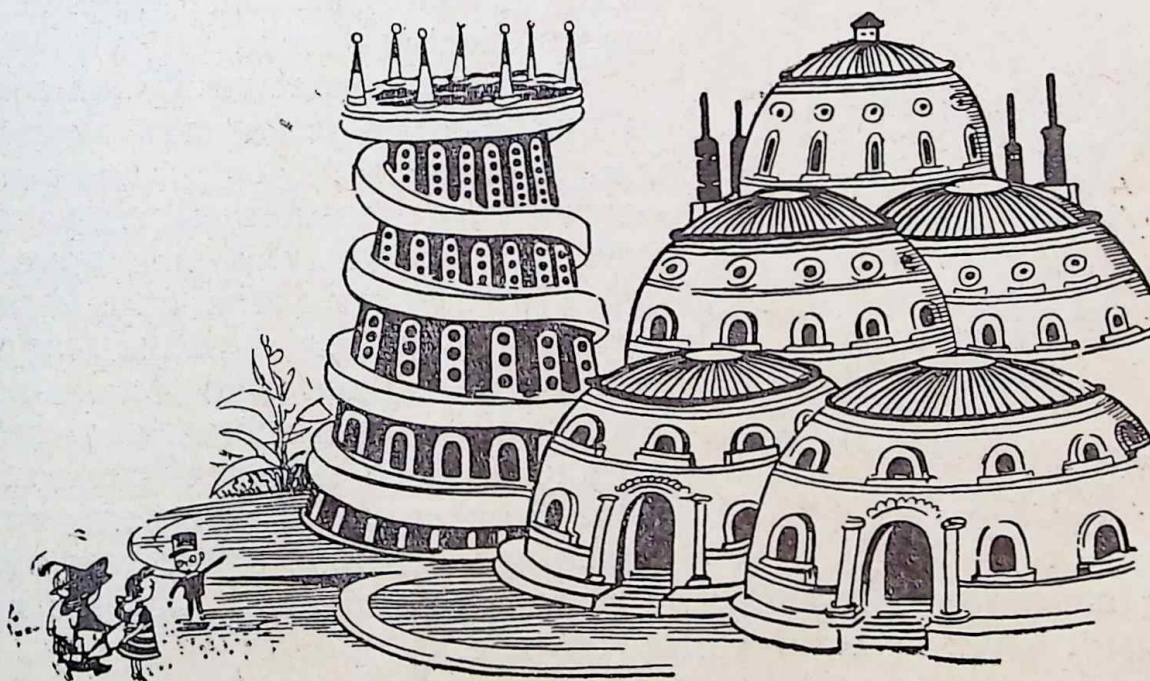
— Искиткеч кызыктыр ул? — дип куйды Төймәкәй. — Сезгә кыенга килмәсме соң? — дип тә өстәде.

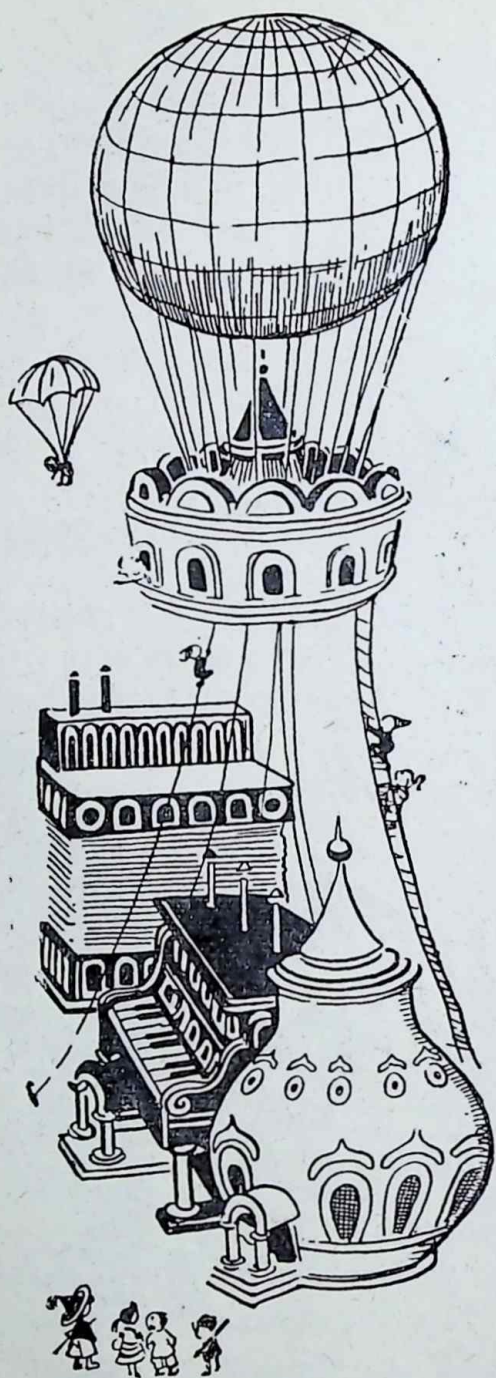
— Аның нәрсәсе кыен булсын? — дип каршы төште Чуаркай. — Утын яру түгел лә ул.

— Әдәпле итеп сөйләшә белмәсәң, тик торыр идең ичмасам, Чуаркай, — диде кыз.

— Чуаркай дәрәс әйтә, — диде әлегә дә баягы нәнүс, мөлаем елмаеп. — Чыннан да утын яру түгел. Житмәсә әле тагын күпне белергә тырышучы сәяхәтчеләр белән танышуың үзе ни тора! Минем исемем Кубик. Архитектор Кубик.

— Минекә — Белмәмеш, аныкы — Төймәкәй.

— Менә таныштык та! — диде Кубик һәм берәм-берәм яңа танышларының кулларын кысып чыкты. — Бик шатмын! Бик шатмын! Хәзер, рәхим итеп, миннән калмагыз.

Кубик урам буйлап атлады. Белмәмешләр аннан калмаска тырыштылар. Кубик аларга башта киртләч-киртләч бер йортны күрсәтте. Киртләч йортның эскалаторы юк югын, әмма аның тирәли бер менеп, бер төшөп йөри торган конвейер юл эшлängән.

Моннан соң алар манара кебек түгәрәк иттереп салынган әйләнмә йортлардан гына торган урамда булдылар. Ул йортлар тирәли спираль рәвешендә эшлängән шопшома юлдан паласка утырып төшәргә мөмкин иде.

Икенче бер урамда Кубик аларга бик кызык ике йортны күрсәтте. Ул йортларның берсе аслы-өсле өелгән таш ярымшарлардан тора иде. Һәр ярымшарларның ярымтүгәрәк ишек-тәрәзэләре бар. Эчтәге бүлмэләре дә гел ярымшарлардан торса кирәк. Икенче йорт аслы-өсле өелгән әллә ничә мичкәне хәтерләтә иде. Һәрбер мичкәсе ике катлы йорт биеклегендә, һәр катына тәрәзэләр куелган иде. Кубикның әйтү-

енә караганда, бу ике йорт түгәрәк бүлмэләрдә яшәргә яратучы нәнүсләр өчен салынган иде.

Чатны борылулары булды — Музыкаль тыкрыкка килеп чыктылар. Анда барлык йортлар да музыкаль инструментлар рэвешендә салынганнар иде. Бер йорт пианино төсле, икенчесе рояль, өченчесе арфа, дүртенчесе аккордеон, бишенчесе барабан төсле итеп салынган. Почмак йорт кына ни сәбәпләдер балчык чүлмәккә охшаган иде.

Күрше урамда сәяхәтчеләр гадәттәге йортларга бөтенләй охшамаган бер йорт күрделәр. Ул йорт жир өстенә салынмаган, дәү бер һава шарына тагылган көе, күктә асылынып тора иде.

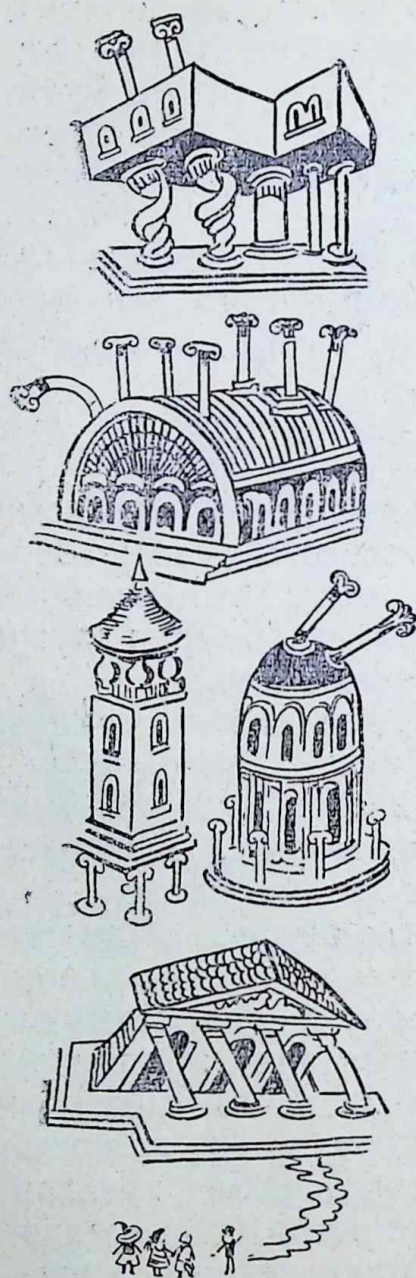
— Шушы өйдә яшәргә теләүчеләр дә бармыни соң? — дип куйды Төймәкәй, исе-акылы китеп.

— Булмаган кая! — диде Кубик. — Теләүчеләр чамасыз күп. Инде янадан шундый берничә йорт төзәргә булдык. Нә-нүсләргә көн саен кыенлыкларны жинү ошый. Ни әйтсәң дә, тимер чыбыктан үргән баскыч буйлап менәсе, баудан шуып төшәсе, я парашют белән сикерәсе. Күңелле бит.

— Мин дә яшәр идем андый йортта, — дип әйтеп салды Белмәмеш.

— Чак кына сабыр итегез, — диде Кубик. — Хәзер мин сезне борынгы архитектура белән таныштырам. Менә хәзер архитектура заповеднигы дип аталган жиргә житәбез.

Сәяхәтчеләр бер тыкрыктан бардылар-бардылар да колонналы йортлар кварталына килеп чыктылар. Монда колонналарның турылары да, кәкреләре дә, борау шикеллеләре дә, жәлпәкләре дә, капкорсаклылары да, тагын әллә ниндиләре, әллә ниндиләре бар иде. Өйләрнең кәрнизләре дә кайсы туры, кайсы авыш, кайсы чалыш. Берише йортларның колонналары гадәттәге шикелле түбән түгел, түбәләренә куелган; икенчеләренә колонналары аста, аның каравы өйләр үзләре өстә, колонна башында утыра; өченче төрлеләренә колонналары кәрнизләренә бәйләп куелган да тик шунда юл өстенә асылынып тора. Бер йортның кәрнизе түбән, колонналары югары куелган һәм чалышайган. Тагын берсенең колонналары туры, өй үзе, аварга теләгәндәй, бер якка янтайган иде. Аннары тагын берсенең өе бер якка, ә инде колонналары

икенче якка авышкан, менә хәзер жи-
мерелеп, пыран-заран килер төсле тое-
ла иде.

— Сез бу чалыш-чолыш йортларга
карамагыз, — диде Кубик. — Кайчан-
дыр безнең архитекторлар арасында
бернигә охшамаган йортлар салу гадәте
булган. Шуннан килеп чыккан бу га-
ләмәт. Хәзер инде күтәрелеп карарга
оят. Менә монысын, әйтерсең лә, нин-
дидер сихри көч изеп, сытып, аударып
ташлый язган. Ишек-тәрәзәләре дә ча-
лыш аның, стена-түшәмнәре дә. Шун-
дый йортта атна-ун көн генә яшәп ка-
рар идегез менә. Гадәт-холкыгыз үзгәр-
гәнне сизми дә калыр идегез. Явызла-
нып, төкселәнеп китәр идегез, юкка-бар-
га да кабынырга торыр идегез. Стена-
ларыгыз авыш булганга, жиргә түнәргә
эзер торганга, сез, һәрвакыт ниндидер
бәхетсезлек булуын көткән шикелле,
тынгысыз тормыш кичерер идегез. Әле
ярый, соңгы вакытта бу чалыш-чолыш
йортларда беркем яшәми. Бер мәл без
аларны сүттереп ташлатыйкмы әллә,
дигән идек тә соң, киләчәккә сабак бу-
лыр, моннан ары берәү дә моның ише
гарип йортлар төземәскә әйбәт булыр,
дидек тә, калдырдык.

— Шифасы тидеме соң? — дип кы-
зыксынды Белмәмеш.

— Тиюен тиде дә, әллә ни озакка
бармады. Кайбер архитекторлар иске гадәтләрен оныта ал-
мыйча азапландылар. Әллә нигә бер булса да шаккатырып
куйгалыйлар иде шул. Соңга таба Қарбызи дигән атаклы
архитекторыбыз алай кыландырмыйча гына да искиткеч ма-

тур йортлар төзү ысулын тормышка ашырды. Өстөвенә эле ул төрлө төзү материаллары уйлап тапты. Болар арасында, эй-тик, жиңеләйтелеп прессланган пенорезин бар. Ул жыелма портатив өйләр эшләүгә китә; гиброфоб картон—суыктан да, эсседән дә, жылдән дә, яңгырдан да курыкмый; синтетик пластилин — төрлө бизәкләр төшерү өчен бик жайлы нәрсә; пенопластмасса — анысы тагын суда янмый, утта батмый... эй лә... ни дигәнем... утта янмый, суда батмый, дигәнем; пенофеногорох — ялт-йолт килеп тора, үзен гап-гади борчак кузаныннан ясыйлар, ә бернидән курыкмый, жип-жиңел булуга да карамастан, корычтай нык. Хәзер мин сезгә пенопластмасса белән пенофеногорохтан архитектор Карбызи төзөгән йортларны күрсәтәм. Моннан ерак түгел алар, Ижат урамында гына.

Кубик тагын иң алдан атлады. Қояшлы шәһәрәндә газлы су эчерә торган киосклар чат саен очрый иде. Белмәмеш һәм Чуаркай һәр киоск алдына туктап, берәр стакан су эчүне изге бурычлары саныйлар иде булса кирәк. Шуңа күрә аларның кәефләре гел күтәренке, архитектура белән танышып йөрү дә әллә ни ялыктырмый иде.

Менә бервакытны Кубик туктап калды, сәгатенә күз салды да маңгаена шапылдатып сугып куйды:

— Менә дивана димә инде! Бөтенләй истән чыккан лабаса! Архитектура комитеты утырышына барасы ич мин. Әйләнмә йортлар төзү мәсьәләсе хәл ителәчәк. Минем белән барасыгыз килмиме соң? Утырыш беткәч, мин сезгә тагын архитектура турында сөйләрмен, Карбызи төзөгән өйләрне күрсәтермен.

— Риза мин, — дип куйды Белмәмеш. — Архитектура комитеты утырышын гомәрдә дә күргән нәнүс түгел мин.

— Мин дә бик рәхәтләнәп барам, — диде Төймәкәй.

— Мин дә бик рәхәтләнәп инде, — дип ялгап китте Чуаркай, аннары шундук: — Сезгә бик читен булмаса, — дип өстәп тә куйды.

— Бер дә читен булмас, — диде Кубик, елмаеп. — Утын яру түгел ич ул.

Унсигезенче бүлек

АРХИТЕКТУРА КОМИТЕТЫНДА

Белмәмеш бер нәрсәне күптәннән бирле сизеп йөри: чат саен дип әйтерлек аклы-каралы карсаграк кына баганалар утыра. Аклы-каралы билбау буганга, аларны бик ерактан күреп аласың.

Кубик үзенң юлдашларын шундый билбаулы бер багана янына алып килде дә багана башындагы төймәгә басты.

— Ни эшкә дип куелган соң болар? — диде Белмәмеш, кызыксынып.

— Такси чакырыр өчен, — дип аңлатты Кубик. — Такси кирәк була-нитә калса, багана янына барыгыз да шуның төймәсенә басыгыз. Бер минуттан машина килеп тә житәр.

Чынлап та, бер минут вакыт узмагандыр, урамның аргы башыннан автомобиль күренде. Ул да, багана шикелле үк, аклы-каралы итеп буялган иде.

Машина кай арада килеп тә туктады, кай арада ишекләре ачылып та китте.

Шоферы булмаганын күргәч, Белмәмеш аптырабрак калды һәм Кубиктан:

— Моның шоферы кайда соң? — дип сорады.

— Аның кирәге юк бу очракта, — дип жавап кайтарды теге. — Барысы да автоматка корылган. Урам-тыкрыкларның исемнәре язылган төймәләр тезелгән. Үзегезгә кирәкле төймәгә басасыз да, машина сезне кирәкле жиргә илтә дә куя.

Һәммәсе дә машинага кереп утырдылар. Кубик:

— Карагыз менә, «Архитектура урамы» дип язылган төймәгә басабыз... — дип сөйләнә-сөйләнә төймәгә басарга өлгермәде, машина кузгалып та китте.

Чуаркай:

— Тукта, нишләвегез бу? — дип кычкырып жибәрде һәм Кубикның беләгенә ябышты. — Ә соң берәрсен бәреп экса-нитсә?

— Ультрааваз локаторы куелган бу машинага. Нәнүсләрне таптатудан да, берәр нәрсәгә килеп бәрелүдән дә шул саклый, — диде Кубик. — Алдагы ике рупорга күз салыгыз. Аларның берсе өзлексез рәвештә ультраавазлар чыгарып бара — үзенчә сигнал бирә. Алда берәр әйбер очраса, ультраавазлар, шуңа бәрелеп, кире кайталар һәм икенче рупорга килеп керәләр. Шуннан инде ул аваз энергиясе электр энергиясенә әверелә. Анысы, үз чиратында, я тормозга, я борылу механизмына барып бәрелә. Әгәр дә каршы очраган әйбер кечкенә икән — ул вакытта борылу механизмы эшкә жигелә — машина әйләнәп уза. Әгәр дә ул әйбер әйләнәп үтәрлек кенә түгел икән — ул чагында машина туктап кала. Ультрааваз сигналларын һәр якка жибәрү өчен, шундый ук рупорлар машинаның артына да, як-якларына да куелган.

— Ультрааваз дигән сигналлар нинди сигналлар соң алар? — дип сорап куйды Белмәмеш.

— Ничек диим икән инде... Бик нечкә тавышлар алар, без ишетмибез аларны. Ләкин, безгә ишетелә торганнары кебек үк, энергияләре бар үзләренә.

Ул арада машина, урам чатына житеп, светофор алдына туктап калды.

— Машинага куелган оптик прибор кызыл утны «күрсә» туктый, — дип аңлатты Кубик.

Чынлап та кызыл ут кына тоткарлап торган икән: светофорда яшел ут кабынуга, машина алга ыргылды.

— Монда болай бер дә искитәрлек нәрсә күрмим мин, — дигән булды Чуаркай. — Менә кая барасын ничек белә икән... шунысы гына берәз сәеррәк...

— Машина, әлбәттә, берни белә алмый, — дип җавап бирде Кубик. — Шулай булуга да карамастан, кирәкле төймәгә басканнан соң ул сезне илтәп куя ала, чөнки аның механизмына электрон хәтер җайланмасы куелган. Андый җайланмалы һәрбер автомобильне яңа чагында шофер йөртә, икенче төрле әйтсәк, өйрәтә. Шофер тота да бер урамның төймәсенә баса, үзе нәкъ әнә шул урамга алып китә. Аннары икенчесенә баса да икенче урамга алып китә. Машинаның руле бая әйткән хәтерли торган электрон җайланмага тоташтырылган. Шуңа күрә төймәгә кабат басканда, электрон җайланма автомобильне шоферсыз гына да кирәкле җиргә илтә ала.

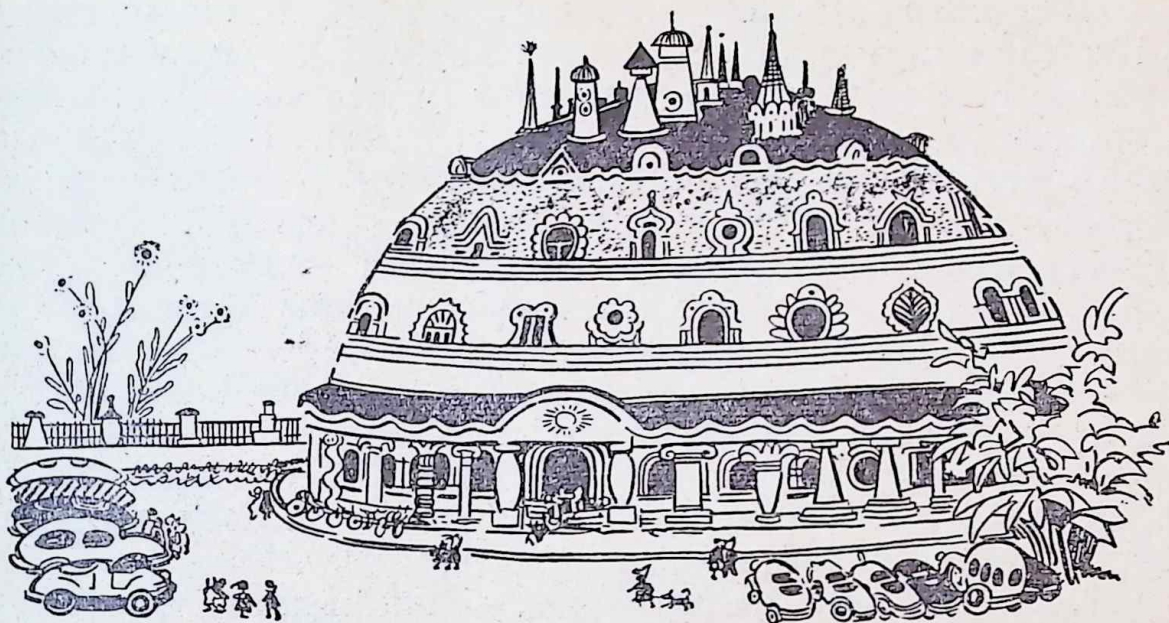
— Һм, алай булса, чынлап та гажәпләнерлегә юк икән шул, — дип акыл сатты Чуаркай. — Әгәр дә менә бернинди җайланма-мазарсыз гына безне кирәкле җиргә илтсә, ул чагында гажәпләнер идең.

— Ул теге электрон җайланма дигәнегез ни рәвешле куела икән соң? — дип кызыксынды Белмәмеш. — Электр лампочкалары белән эшлиме ул, әллә башкачамы?

— Лампочка белән эшләми ул, ярымүткәргеч белән эшли, — диде Кубик. — Тик анысын инде мин үзем дә сезгә сөйләрлек беләп бетермим.

— Кирәкле төшкә болай гына алып бара торган булгач, аңа руль нигә кирәк икән соң? — дип кызыксынды Чуаркай.

— Әгәр дә сезгә ераграк китәргә кирәк булса, рульсез барып чыкмый. Хәтер җайланмасы шәһәр эчендә генә ярый. Ник дисәгез, ерак юлларга йөри алсын өчен, артык катлаулы электрон хәтер җайланмасы куярга туры килер иде. Алай итмәгәннәр. Рульгә утырасыз да үзегез теләгән җиргә китәсез. Тик сез рульгә утыру белән, хәтер җайланмасы автоматик рәвештә эшләүдән туктый, машина гади автомобиль була да кала.

Озак та бармадылар, машина чатны борылды да искиткеч матур дүрт катлы бер йорт алдына килеп туктады. Ул йорт гел төрле-төрле өлешлөрдән тора иде: стеналары төрле, балконнары төрле, колонналары төрле, ишекләре төрле, тәрәзәләренә хәтле төрле: кайсы түм-түгәрәк яисә ярымтүгәрәк, кайсы өч почмаклы яки дүрт почмаклы, кайсы жәенке яисә сузынky. Бу йортны урап әйләнәп чыксаң, нинди ишек-тәрәзәләр, нинди балконнар, нинди колонналар һәм башка төрле архитектура детальләре булганын белергә мөмкин иде. Йортың түбәсендә нинди генә манаралар юк — иске агач төбен сарып алган гөмбәләрдән бер дә ким түгел. Манаралардан торган шәһәр төсле күренә иде бу йортың түбәсе. Яңа йорт салганда берәрсе йортың манара белән бизәргә уйлый икән, бирегә килеп, жаны теләгәнне сайлап ала ала.

Йорт алдындагы тезеләп киткән автомобиль һәм мотоциклларның ниндиләре генә юк! Ишек төбендә үк әллә ни хәтле велосипед ята.

— Барысы да жыелышып беткәннәр бугай, берәз соңгардык ахры, — диде Кубик.

Сәяхәтчеләр машинадан төштеләр дә, Кубикка ияреп, йортка таба атладылар. Киң итеп эшләнгән баскычтан өскә менделәр һәм яп-якты зур бер залга килеп керделәр. Залда театрдагы кебек үк, урындыклар куелган һәм ул урындыкларда нәнүсләр утыра иде инде. Иң түрдә, өстәл янында председатель утыра, аңардан уң кулда — кафедра. Чем-кара костюм кигән бер нәнүс кафедра артына баскан — доклад ясый. Алдында тау чаклы төреп-төреп куелган сызымнар ята, һәм ул аларны берәм-берәм жәеп жибәрә дә залдагыларга күрсәтә. Үзе әледән-әле сөйли торган сүзенен очын югалта да алдына куйган дәфтәренә карый: анда ни сөйләргә икәне барысы да язылган. Ләкин аның күзе бик үк шәп күрми, әледән-әле күзлек кирәк була, аны кая куйганын онытып, барлык кесәләрен актарырга тотына.

— Зыр-Зыр дигәнәм шул инде, — дип аңлатып бирде Кубик үзенен яңа танышларына пышын-пышын гына. — Докладын башлап өлгергән өлгерүен дә, тик без барыбер тиз төшенербез, игътибар белән тыңлыйк кына.

Актыккы рәтләренен берсендә буш урыннар табып, ул анда Белмәмешләргә утыртты. Үзе икенче рәткә китеп утырды.

Зыр-Зыр кирәгеннән артык фәнни тел белән сөйләгәнгә, ничек кенә игътибар биреп тыңламасыннар, Белмәмеш белән Төймәкәй берни аңлый алмадылар. Чуаркай да азмы-күпме аңларга чамалап карады, тик инде артык тырышып тыңлый торгач, аның башы бер якка салынып төште — йокыга талды. Төймәкәй аны төрткәләп уятты, ләкин озакламый ул тагын йоклап китте. Белмәмеш тә күзен мөмкин кадәр зуррак ачарга тырышып утыра, тик аның да үлеп йокысы килә иде.

Әле дә ярый, Зыр-Зырның доклады артык озакка бармады.

Председатель торып басты да:

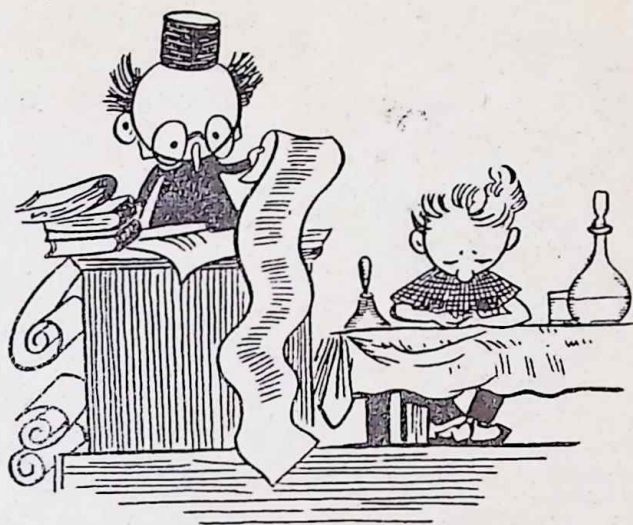
— Хәзер фикер алышып карыйк: әйләнмә йортлар төзәргә ярыймы, әллә юкмы?

Өстәл янына жәһәт-жәһәт атлап ак буй төшкән зәңгәр костюм кигән һәм шундый ук галстук тагып жибәргән бер нәнүс килде.

— Зыр-Зыр гажәп кызыклы доклад ясады, — дип башлады ул сүзен. — Тәжрибә күрсәткәнчә, әйләнмә йортларны төзәргә мөмкин икән, һәм моңа беркем дә авыз ачып каршы сүз әйтмәячәк. Ләкин андый йортларны төзәргә кирәкме икән — мәсьәлә бит энә шунда. Әйләнмә йортларның төп кимчеләге нәрсәдә соң? Әйләнмә йортта яшәүче нәнүсләрнең әйләнә-тирәгә булган карашлары үзгәрүдә. Каян беләм соң мин боларны? Белмәскә — мин үзем әйләнмә йортта яшим. Менә бит нәрсә килеп чыга: кояш минем тәрәзәләремә унбер-унике мәртәбә кагылып, унбер-унике мәртәбә юкка чыга. Кояш күренгән саен миңа таң аткандыр сыман, ә кояш югалган саен кич булгандыр, йокларга вакыт житкәндер сыман тоела. Төшкә таба инде мин кайсы көн икәнне — кичәме, бүгенме, иртәгәме икәнне белми аптырап бетәм, кич кырын исә ун-унбиш көн гомер кичергәнмен төсле була башлый. Тәүлек эчендә элек егерме дүрт сәгать булган булса, хәзер инде бер генә сәгатьтер кебек күренә, шуңа тотынам ашыгырга, тотынам чабарга, нәтижәдә берни эшләп өлгерә алмыйм. Күктә кояш та хәзер әкрән генә йөрмидер, бәлки чебеннән дә кызурак очадыр төсле.

Һәммәсә дә көлешеп куйдылар. Өстәл янына ак күлмәк кигән бер кыз чыкты.

— Сез уннан сулга әйләнә торган йортта яшисез икән, шуңа күрә кояш күктә сулдан уңга йөргән кебек тоела икән. Чынлап та шулай бит ул. Шулай булгач, сезнең кайгыгыз кайгы да түгел икән әле. Ә менә минем дус кызым яши торган йорт сезнекечә әйләнми, кирегә таба әйләнә, шуңа күрә кояш та кирле-мырлы йөридер кебек тоела. Хәзер инде ул,

минем дус кызым, дигәнем, иртә элек буламы, әллә кич элек буламы икәннен дә белми. Алай гынамы соң — көнбатышның кайсы якта, көнчыгышның кайсы якта икәннен рәтләп белми. Башында бар-нәрсә дә буталып бетеп, ул инде хәзер уң кулын сул кулдан аера алмый башлады.

Залдагылар бу юлы да дәррәү килеп көлештеләр. Ул да булмады, өстәл янына тагын бер архитектор чыгып басты. Буйга тәбәнәк, үзе ябык, башы нәкъ инде менә кыярга охшаган. Сүзен борчак урынына сиптерә генә, тик һәр авазны ачык итеп әйтә алмый: «ж» урынына «з» ди, «ч» һәм «ш» урынына «с» ди.

— Болар барысы кысыр кайгы! — дип башлады ул сүзен. — Кояс себен түгел, күктә осып йөри алмый. Фән болай ди: кояс бер урыннан кузгалмый, зир сары үзе әйләнәп йөри, ди. Без һәммәбез дә зир сары белән бергә йөрибез, суңа күрә

безгә күктә кояс йөридер сикелле тоела. Безгә сулай тоела гына икән инде — ко-ясның каян кая йөрүе барыбер түгел-мени? Тели икән — экрен йөрсен, тели икән — кызу йөрсен, тели икән — уңнан сулга йөрсен, тели икән — сулдан уңга йөрсен; тели икән — көнбатыстан көнсыгыска йөрсен, тели икән — көнсыгыстан көнбатыска йөрсен.

Шул вакыт өстәл янына тагын бер оратор очынып килде дә кычкырынырга ук тотынды:

— Нишләп барыбер булсын ди әле? Ничек бар, шулай күренсен, юк нәрсә бар булып күренмәсен. Уңны сулдан аермый башласак, аннары ни була инде?

Башта шулай булыр, ан-нары һәркем арты белән алга йөри башлар!

— Аңа житәргә ерак әле! — дип кычкырды берсе.

Бәхәс кызганнан-кыза барды. Архитекторларның нинди фикергә килүен көттө Белмәмеш. Аның хәтта йокысы да качты. Тик инде Чуаркайны уятып булырлык түгел иде. Менә бервакыт ул урын-

дыгыннан шуып төшә башлады. Төймәкәй аны, идәнгә баштүбән мәтәлеп төшмәгәе дип, якасыннан борып тотты. Тора-бара Чуаркай гырларга ук тотынды. Белмәмеш төрткәләп карады да соң, теге аны санга сукмады. Белмәмеш һәм Төймәкәй нишләсеннәр — икесе ике култыгыннан алдылар да тышка сөйрәп алып чыктылар. Чуаркай үзе барган мәлгә әле бер аягын, әле икенче аягын күтәргәләсә дә, башы гел, давыл вакытындагы башак шикелле, чайкалып барды.

— Күр, ничек әлсерәткән! — диде Белмәмеш. — Хәзер без аны саф һавада игә китерәбез.

Унтугызынчы бүлек

ТЕАТРДА

Урамга чыккач та, Белмәмеш һәм Төймәкәй аны якындагы бакчага алып керделәр. Бакча уртасында фонтан атып утыра, бакча тирәли өстәл-урындыклар тезелгән. Киңәшмәләрдән бушаган арада архитекторлар берәз ял итә алсын дип куйганнардыр инде.

Чуаркайны фонтан янына алып килеп, дуслары аның битенә су бөрки башладылар. Теге бик тиз уянып китте.

— Нишләвегез бу? Нигә юынабыз әле? Төш життеме әллә?

— Житте шул. Юынып ал да, ашарбыз аннары, — диде Белмәмеш, тылсымлы таягын кулына ала-ала.

Өчесе дә фонтан суында куларын-битләрен юдылар да тылсымлы таяк кушуы белән жәелгән эскәтерле өстәл тирәсенә утырыштылар.

Тамак туйдырганнан соң, кабаттан архитектура комитеты киңәшмәсенә керәбез, дип кенә торганда, урамнан музыка ишетелде.

Дуслар бакчадан йөгәрешеп чыктылар һәм урам буйлап ниндидер гажәеп музыка кораллары уйнап баручы ике нәнүсне күреп алдылар. Берсе муенына мичкә шикеллерәк бер нәрсә аскан, шул мичкәнең ике башындагы ап-ак төймәләргә баскалый да, нәкъ гармонь уйнаган кебек, көй чыгара. Икенче музыкант быргы тоткан, шуның телләренә баса-баса кычкырып бара. Чылтырап аккан чишмә тавышлары чыгара иде ул быргы. Көе күңелгә бик ятышлы булганга, гел тыңлыйсы килеп тора!

Дуслар өчесе дә, сүз куешмыйча-нитмичә, музыкантларга иярделәр. Музыкантлар исә уйный-уйный урам буйлап атлыйлар да атлыйлар. Бер көйне уйнап бетерүгә, икенчесен башлап жибәрәләр. Каршыга очраган нәнүсләр, елмаешып, аларга юл бирәләр. Қояшлы шәһәрәндә халыкның күңелле музыканы яратканы әллә каян сизелеп тора иде.

Шулай. уйнап бардылар-бардылар да, мичкә асканы:

— Туктале, агай-эне, басым бетте. Һава тутырмый булмас, — диде.

Кесәсеннән велосипед насосы тартып чыгарды да, аны мичкәгә тоташтырып куеп, өрдерә башлады. Бу музыка коралының серенә төшенмәкче булып, Белмәмеш сорап куйды:

— Сез эле генә уйнаган мичкә нинди мичкә ул, әйтегезче шуны?

— Нинди мичкә булсын — пневматик гармонь ич ул! — диде музыкант.

— Нишләп соң һава тутырасыз аның эченә? — дип Төймәкәй дә сүзгә катнашты.

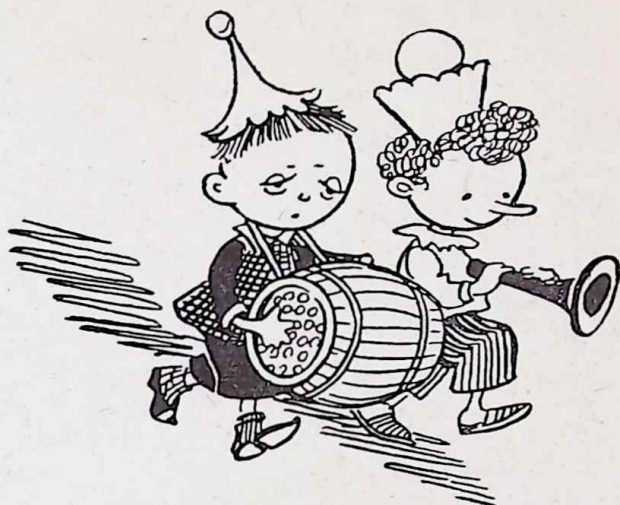
— Һавасыз берни эшли алмыйсың, — диде музыкант. — Һава тутырмагач, ничек уйнасын?

Ул шулай диде дә, мичкәнең капкачын ачып, нәзек кенә корыч пластинкаларын күрсәтте.

— Карагыз менә: һава кысылып чыкканда корыч пластинкаларны тибрәндәрә; шуннан тавыш чыга. Тегенди гармоньда һава йөрсен дисәң, кабыргаларын тарткаларга туры килә. Пневматик гармоньда алай түгел, монда һаваны махсус эшләнгән бүлемтәгә алдан ук тутырып куясың. Менә ул, күрегез.

— Моңысы пневматик флейта, — диде икенче музыкант, кулындагы быргыны күрсәтеп. — Бу да кысылган һава ярдәмендә эшли. Тегенди флейтаны кычкыртыр өчен, башкайларың чыңлаганчы өрергә кирәк. Пневматик флейтаны көн буе уйнасаң да, башыңа капмый. Элек бездә гел тегенди флейтагына уйныйлар иде, хәзер бөтенләй ташладылар.

Музыкантлар яңа көй уйный-уйный китеп бардылар. Бел-мәмешләр дә урам буйлап, музыка тыңлый-тыңлый, шәһәр тормышына күз сала-сала алга атладылар. Төш вакыты булып, күпчелек малайлар һәм кызлар ачык һавада ашап утыралар иде. Бер ишеләре, ашап туйгач та эле, өстәл яныннан торып китмиңә, шашка-шахмат кебек уеннар уйнап, кайсылары газета-журналлар укыштырып, рәсемле китаплар караштыргалап утыра бирделәр.

Шунысын әйтергә кирәк, Қояшлы халкы бигрәк аралашу-
чан халык инде. Әгәр дә мәгәр берәрсе үзе укый торган ки-
тапта кызыклырак урынга төртелә икән, үзе генә көлеп кал-
мый, башкаларга укып, аларны да көлдерә. Икенче берәве
журналда мәзәгрәк рәсем табып, көлә башласа, калганнар
һичбер тартынусыз аның янына жыелышалар да, рәсемне
күреп, көлөргә тотыналар...

Көн кичкә авышып килә иде. Қояш сүрәнләнә төште.
Урамда малайлар, кызлар күбәеп китте. Белмәмешләргә
каршы музыкантлар ешрак очрый торган булды. Малайлар-
ның күпчелеге пневматик гармонь, флейта, быргы, кызлар
исә тамбурин уйныйлар. Тамбурин дигән музыка коралы
иләк шикеллерәк түм-түгәрәк бернәрсә булып, аның бер ягы
барабан, икенче ягы арфа итеп эшләнгән, иләк тирәли кың-
гыраулар куелган, һәм ул кыңгыраулар төрле тавыш чыга-
рып чыңлыйлар.

Хәзер инде музыка тавышы бар яктан да ишетелә. Телә-
сәң — бер урында баскан төштә тыңла да тыңла.

Бер өйнең караңгы стенасы сәхнә алды төсле итеп көймә-
ләп эшләнгән һәм шуңа бик матур пәрдә корып куелган. Бел-
мәмешләрнең күз алдында берничә малай өй эченнән урын-
дыклар чыгарып, әлегә теге матур пәрдәгә каратып тезә дә
башладылар.

Белмәмеш сораштырмый булдыра алмады:

— Нигә ул урындыклар? Монда нәрсә буласы?

— Эстрада театры, — дип аңлатты бер малай. — Утыр
менә — үзең күрерсең нәрсә булганын.

— Утырдыкмы? — дип куйды Белмәмеш дусларына.

— Утырдык, — диделәр, тегеләр.

Өчесе дә беренче рәткә, пәрдә каршысына ук килеп уты-
рыштылар. Озакламады, калган рәтләр дә тамашачылар бе-
лән тулды. Ул арада караңгы да төште. Звонок та булды.
Көймәләп эшләнгән стенада яп-якты фонарьлар кабынды.
Пәрдә алдына өр-яңа костюм кигән, галстук урынына ап-ак
бант таккан бер нәнүс чыгып басты. Артист халкы шулай,
башкалардан аерылып торыр өчен, бант тага. Ул нәнүснен

шома итеп тараган кара чэче
фонарь яктысында елтыр-ел-
тыр килэ иде.

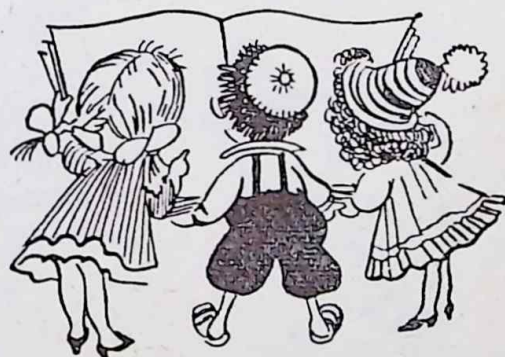
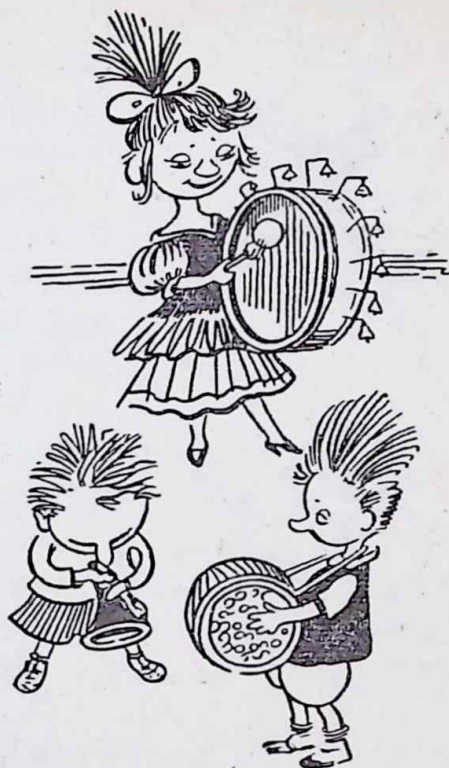
— Исәнмесез! — дип кыч-
кырып сәлам бирде әлеге чем-
кара малай. — Эстрада тама-
шабызны башлайбыз. Мин
үзем конференсье. Исемем
Фантик. Мин сезгә тагын нинди
артистлар чыгыш ясаячагын
әйтеп торырман. Хәзер сезнең
алда атаклы артист-трансфор-
матор Белен чыгыш ясаячак.

Бу мәзәк исемне ишеткәч,
Белмәмеш һәм Чуаркай пыр-
хылдап көлөп жибәрделәр.
Пәрдә ачылгач, сәхнәгә актан
киенгән, кулына флейта тот-
кан артист чыкты. Ул үзе хәт-
сез юан, бите дә белен кебек
түм-түгәрәк булып, алсуланып
тора иде.

— Кара-кара, бу чаклы
булса да булыр икән белен! —
дип Чуаркай пышылдап кына
Белмәмешнең колагына әйтеп
куйды.

Икесенең дә көлөп эчләре
катты. Ул арада артист тама-
шачыларга баш иде дә флейта-
сын уйнап жибәрде. Белмәмеш
һәм Чуаркай көлүдән шып
туктадылар. Көйгә колак са-
лып, яратып тыңладылар.

Уйнап бетергәч тә, Белен
сәхнә артына кереп китте. Ул

кереп күздән югалырга да өлгөрмәде, сәхнәгә карасу-зәңгәрдән киенгән артист чыкты. Монысы ялтырап торган зур жиз быргы күтәргән иде.

— Нишләп теге Белен дигәннәре шул чаклы тиз китте икән соң? — дип куйды Белмәмеш.

— Кызык та малай инде син! — дип көлеп жибәрде Төймәкәй. — Белен әнә шул ич инде.

— Син нәрсә сөйлисез? — диде Белмәмеш, кулларын болгап. — Беленнең өстендә бит ак костюм иде.

— Хәзер менә зәңгәрне кигән.

— Сөйләмәсәнә юкны! Ул арада каян костюм алмаштырып өлгөрсен ди ул! — диде Белмәмеш, бирешергә теләмичә.

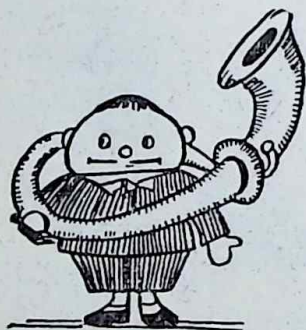
Алар сүз көрәштергән арада артист быргыда бер көй уйнады да эчкә кереп китте. Шул секундта ук яшелдән киенеп кире дә чыкты. Кулында гармонь.

— Монысы кем? — диде Белмәмеш, гажәпләнеп. — Бәлкем, монысын да Белен диярсең?

— Белен булмый, тагын кем булсын! — дип куйды кыз. — Бу артист бик тиз киенә беләдер. «Артист-трансформатор» диде түгелме соң Фантик? Трансформатор булгач кем була соң ул?

— Кем буладыр, белмим. Тик шунысына беләм, ул арада гына киём алмаштыра алмыйсың. Пинжәкне алмаштырып була анысын, менә чалбары озакка китә аның.

— Карама син аның чалбарына, кара чыраена: бер үк нәнүс ич инде.

Белмәмеш текәлебрәк караган иде — яшелдән киенгән артистның да бите түм-түгәрәк, алсуланып тора.

— Чынлап та Белен икән ич! — дип кычкырып жибәрде ул. — Чуаркай, кара әле син аңа, Белен бит ул.

— Нинди Белен? — диде Чуаркай, берни аңламыйча.

Белмәмеш аңарга бер үк артистның төрлечә киенеп чыгуын аңлатырга тотынды. Чуаркай башта берни төшенә алмый азапланды, аңлап алгач, шаркылдап көлөп жибәрде. Белен исә әледән-әле кереп китә дә үзгә киём киеп, башка музыка коралы алып кире чыга. Тора-бара ул киёмен алмаштыру белән генә чикләнмәде, кыяфәтен дә үзгәрткәләде. Әүвәл сакал-мыексыз иде, бераздан озын мыек, аннары кара сакал ябыштырып, башына жирән бөдрә чәчле парик киеп чыкты. Озакламый аның сакалы юк булды, башында да түм-түгәрәк пеләше генә утырып калды, бер якка янтая да башлады. Белмәмеш эче катып көлдә дә көлдә, ул артистның номерлары бетеп, Йолдызкай исемле кызның чыгышы игълан ителгәнне сизми дә калды.

Сәхнәгә җырчы Йолдызкай чыкты. Өстендәге күлмәгә җиргә тигән, күлмәгенен якасы бераз күпереп, озын җиңнәре үтәли артистканың беләкләре күренеп тора.

Җырчы кызны күрүгә, Белмәмеш түзмәде, кычкырып көлөп жибәрде.

— Җиңнәренә генә кара, җиңнәренә генә! — дип пышылдады ул аннары Чуаркайга. — Күр әле син бу хикмәтне, кызлар күлмәгә киеп алган бит!

— Кем киеп алган кызлар күлмәге? — дип кабатлап сорады Чуаркай, тиз генә төшенә алмыйча.

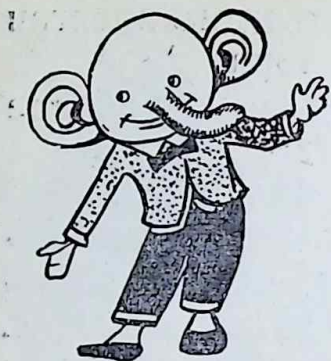
— Әлегә дә баягы Белен инде.

— Беленмени соң ул?

— Белен булмый кем булсын тагы.

— Мин бит әле җырчы Йолдызкай дип торам.

— Ниткән Йолдызкай булсын, трансформатор ич ул!

— Ә-ә-ә... — диде Чуаркай сузып кына һәм шаркылдап көлөргә тотынды. — Каян килде икән соң бу жырчы кыз, дип торам бит әле мин. Күземне ачыбрак карасам — әлегә дә баягы шул ук Белен икән! Кара син аны!

Ул арада оркестр уйный башлады, кыз жырлап жибәрде. Белмәмеш һәм Чуаркай гына эчләре катып көлделәр. Кем уйлаган бит Белендә шул чаклы нечкә тавыш булыр дип! Якын-тирәдә утыручы нәнүсләр ачуланып та карадылар, шауламаска да куштылар. Белмәмеш исә, көлүдән буыла-буыла, Чуаркайга:

— Бу мәхлуклар аны жырчы кыз дип торалардыр әле, — диде.

Жыр тәмамланганнан соң, һәммәсе ду килеп кул чаптылар.

— Браво, Белен, браво! — дип кычкырды Белмәмеш.

— Нәнүсләрне көлдермә, зинһар! — диде аңа Төймәкәй. — Күреп торасың ич Белен түгелен.

— Кем соң алай булгач?

— Фантик әйткәнне ишетмәдеңмени соң? Йолдызкай дигән жырчы кыз.

— Тфү! — дип куйды Белмәмеш гарьлектән. — Әйтәм аны чырае бер дә охшамаган! Карале, Чуаркай, бу бит, малай, Белен булмады.

— Ничек инде ул алай?

— Белен түгел инде.

— Кем соң ул алайса?

— Кем белеп бетергән аларныкын! Йолдызкай атлы жырчы кыз, имеш.

— Шулай ярыймыни инде! — дип мыты-мыты килде Чуаркай. — Әле

Белен диләр, әле түгел диләр — тамашачыларны гел бутап бетерделәр! Акылдан шаштыралар инде үземне!

Бу вакыт кыз яңа жыр башлап жибәрде, тик инде Белмәмеш аны тыңламый иде. Фокус-мазарсыз гына, коры жыр-дан нинди кызык табасың инде. Нишлэргә дә белмэгәч, ул утырган жирендә боргаланып алды, аннары соң бер күңелле нәрсә уйлап чыгарды: ике колагын ике учы белән яба да ача, яба да ача — жыр урынына бака бакылдаганы ишетелә. Ин алда шулай кыланып утырган малайны жырчы, әлбәттә, күрми кала алмады, аның күңеленә шик төште, жырын жырлап бетерде һәм, бер кереп киткәч, бүтән күренмәде. Белмәмешнең эче жылынгандай булды, тик шул вакыт яңадан Фантик чыкты һәм:

— Хәзер сезнең алда мәшһүр жырчыбыз Фунтик чыгыш-ясей, — дип игълан итте.

Сәхнәгә жырчы малай чыкты. Өстендә бик пәхтә итеп тегелгән көрән костюм. Күкрәк кесәсеннән челтәрле кулъяулык почмагы күренеп тора, муенында, Фантикныкы төсле үк, ап-ак бант.

Фунтик тамашачыларга түбәнчелек белән генә баш иде дә искиткеч ягымлы йомшак тавыш белән жырлый башлады. Сокланмаган нәнүс калмады аңа. Жырлап бетергәч, ду килеп кул чабарга тотындылар, кул чабып кына да калмадылар, аяк тибә-тибә: «Браво», — дип кычкырдылар. Төймәкәй дә «браво» ны кычкыра-кычкыра, бар куәтенә кул чапты. Бу хәл жырчы яңа жырны башлап жибәргәнчә дәвам итте.

— Булса да булыр икән бу чаклы га-зап! — диде Белмәмеш, гайрәте чигеп. — Йолдызкайның чырылдаганын тыңлап бетер-дек кенә дисәк, бу Фунтигы акырырга то-тынды.

— Кит инде, кит, Белмәмеш! һәркем яра-тып тыңлаганны бер син генә яратмаска... — диде Төймәкәй.

Белмәмеш моңа каршы кул гына селтәде:

— Сөйләмә юкны! Жыр аңлаган булып кыланалар гына.
— Бер дә алай түгел шул менә! Кыланып торасым гына калган иде! Миңа чынлап та ошый Фунтикның жырлавы.

— Фунтик, Фунтик, имеш! — диде Белмәмеш, кызны үртәп. — Гашыйк булдым, диген дә инде — эше бетте.

— Минме?! — Төймәкәй гел кызып китте.

— Син шул!

— Гашыйк булдыммы?!

— Гашыйк булгансың шул!

— Эх син... Эх син...

Гарьләнүдән Төймәкәй ни әйтергә дә белмәде, йөрәкләнеп китеп, тегенең баш түбәсенә берне чәпәп алу нияте белән кизәнеп тә карады, тик вакытында тыелып калды. Аңа таба арты беләнрәк борылып утырды:

— Тагын әйтмәссең микән шундый берәр сүз — күрсәтер идем күрмәгәнеңне! Сөйләшмим дә мин синең ише малай белән!

Ул арада концерт дәвам итте. Фунтиктан соң фокус ясаучылар, акробатлар, биючеләр, клоуннар чыгыш ясады. Аларның һәр номерлары кызыклы булуга карамастан, Төймәкәйнең йөзенә елмаю әсәре чыкмады. Белмәмеш бик нык хәтерен калдырган иде шул аның. Кара инде син, ә! Берәрсенә гашыйк булган дип әйтергә ничек батырчылык итте диген син, ә! Кәефе бер кырылгач, артистларның чыгышыннан ул бер төрле дә тәм таба алмады. Аның каравы, Белмәмеш һәм Чуаркай үкенечен калдырмадылар — егылганчы көлдөләр: тамаша бетәр алдыннан урындыкларыннан ук егылып төштеләр, Чуаркай әле житмәсә, урындык аягына бәрелеп, башын тишә язды.

Тамаша бетеп, берничә минут узды дигәндә, безнең сәяхәтчеләребез таксига утырып гостиницаларына очалар иде инде. Аларның әле моңарчы шәһәр буйлап төнлә йөргәннәре юк иде, шуңа күрә йотлыгып тирә-юньне күзәтә кайттылар. Төн үзенә кара пәрдәсен япкан булса да, тирә-юнь яп-якты, көндезгедән бер дә аергысыз иде. Башта аларга якты нурлар каяндыр югарыдан төшәдер төсле тоелган иде, тора-бара

эллэ кайлардан астан киләдер төсле була башлады. Соңыннан гына аңыштылар: өйләр дә, газета киосклары да, сироп палаткалары да, тротуардагы бағаналар да — һәммә нәрсә дә яктылык сирпи торган буяулар белән буялган, һәм бөтен яктан да нур бөркелә иде.

Кояшлы шәһәрәндә өйләр буяганда сары, сыек зәңгәр, алсу һәм аксыл-яшел буяулардан файдаланалар. Өйләрнең түбәләрен, кәрнизләрен, балконнарын һәм тәрәзә рамнарын жете-кызыл, куге-яшел, ачык-зәңгәр, миләүшә, коңгырт төсләргә буйыйлар иде. Колонналар өчен гадәттә яктылык бирә торган состав яки саргылт буяу кулланалар. Ул буяулар көндөз кояш нурларын үзләренә сәңдерәләр, жылылык энергиясе туплыйлар, ә инде кич житкәч, төрлө төстөгә нурлар сирпи башлыйлар. Ул нурлар үзара берләшәләр дә, тоныграк кына яктылык хасил итәләр, һәм фонарь куюның кирәге дә калмый.

Өйләр генәме соң! Кояшлы шәһәрәндә яктылык сирпи торган буяуларга автомобильләр дә, автобуслар да буяла икән. Ул машиналар, ансыз да якты тирә-якка нур өстәп, урамнарын тутырып йөриләр иде. Моңа тагын күпчелек өйләрнең стеналарына шундый ук буяулар белән эшләнгән картиналарны да китереп өстәсәң, Кояшлы шәһәрәнең төнлә белән нинди күркәм икәнән күз алдыңа китерә алырсың.

Егерменче бүлек

БЕЛМӘМЕШЛӘР ИНЖЕНЕР ЧӘПИМ

БЕЛӘН ОЧРАШАЛАР

Иртәгесен иртә белән Төймәкәй иң алдан уяңды. Малайлар йокыдан торгалаганчы, ул киосктан газета алып керде. Башта тыныч кына укый башлаган иде, озакламый аның чыраена курку билгесе чыкты. Йоклап яткан малайлар янына атылып керде дә бар куәтенә иләрәп жибәрде:

— Торыгыз тизрәк! Безне газетага язганнар!

— Китсэнә! — дип куйды Белмәмеш уяну белән. — Алай күккә чөярлек нәрсә эшләгәнебез дә юк шикелле бит әле безнең.

— Монда бик алай күккә дә чөймиләр төсле. Мә укы! Белмәмеш газетаны кулына алды да кирәкле мәкаләне укый башлады. Анда болай дип язылган иде:

«Көнчыгыш урамында, Кесәл тыкрыгы янында билгесез ике нәнүс чәчәкләргә су сиптерә торган шлангны кулга төшерәләр һәм ярамаган эш эшлиләр: суны чәчәкләргә сибәсе урында, узып баручы нәнүсләргә сиптерәләр. Бу вакыйга булган жиргә килеп чыккан милиционер Сызгырай тәртип бозучыларның берсен тотып, милиция бүлегенә илтә. Шуннан соң озак та узмый авария була: милиционер Сызгырай һәм ул тотып алып килгән тәртип бозучы өстенә алар утырган бүлмәнең түшәмә һәм стеналары төшә. Кирпеч ватыклары арасыннан икесенең берсе дә табылмый, һәм аларның кая киткәнлекләре хәзергә кадәр мәгълүм түгел. Бертуктаусыз эзләүләргә дә карамастан, милиционер Сызгырайны да һәм шулай ук исеме билгесез булган тәртип бозучыны да таба алганнары юк әле. Ул вакытта хезмәттә булган милиционер Карагай, икенче бүлмәдә утыру сәбәпле, бинаның ишелеп төшүе нилектән килеп чыкканлыгын әйтеп бирә алмады. Юкка чыккан тәртип бозучыны һәм шулай ук милиционер Сызгырайны эзләп табу өчен кирәк булган барлык чаралар да күрелә. Бинаның жимерелү сәбәбе шулай ук ачыклануында дәвам итә».

— Тылсымлы таягың белән син жимергәнне белсәләр, башыңнан сыйпамаслар әле менә, — диде Төймәкәй.

— Алайса миндә тылсымлы таяк барын кемгә дә сиздерергә ярамый.

Милиционер синең кулыңда ул таякны күргәндер ич инде!

Нәкъ шул вакыт ишекне шакектылар. Белмәмеш, мине эзләп милиционер килгән, дип уйлап, өстәл астына кереп чарга эзерләнгәндә генә, ишек ачылып, бүлмәгә Кубик килеп керде.

— Исәннәрмесез, кадерле дуслар! — дип кычкырды ул, керә-керүгә үк бик мөлаем елмаеп. — Әле ярый, таптым үзегезне! Кичә кая китеп югалдыгыз соң?

— Югалмадык без анда, — дип аңлатырга кереште Белмәмеш. — Чуаркай утырышта утырган килеш йоклап китте дә, һавага алып чыктык.

— Шулаймыни?! — дип куйды Кубик. — Мин бит гел аптырашта калдым, нәрсә уйларга да белмәдем. Югыйсә бит сезгә архитектура турында сөйләргә, Қарбызи салдырган йортларны күрсәтергә булган идем. Вәгъдә үтәлмичә кала бит, мәйтәм.

— Андый гына була инде ул анысы! — дип тынычландырырга теләде Белмәмеш.

— Юк, юк, булмаска тиеш шул менә! Бездә вәгъдәне үтәү дигән нәрсә бар. Шуның аркасында борчылып, төн буге күземә йокы әсәре кермәде. Аннары инде сезне иртә белән эзләп табарга ниятләгәч кенә, тынычланып, берәз йоклап алгандай иттем.

— Ничек таба алдыгыз соң безне? — дип сорап куйды Төймәкәй.

— Мин бит сезнең икенче шәһәрдән килгәнәгезне беләдер идем, шуңа күрә бөтен гостиницаларга телефоннан шалтыратып, Белмәмеш, Чуаркай, Төймәкәй исемле нәнүсләр сезгә төшмәделәрме, дип сорап чыгарга булдым. Шушы гостиницада әйттеләр, Төймәкәй бездә яши, диделәр.

— Сез бик тапкыр икәнсез, — дип кыз мактап та алды аны.

— Исең киткән икән! — дигән булды Чуаркай. — Һәр ишәк тә шулай эшләр иде аны!

— Әгәр чак кына әдәплерәк сөйләшсәң, бик әйбәт булыр иде, — диде кыз.

Кубик түзмәде, көлеп жибәрде:

— Чуаркай дәрәс әйтә, һәркем шулай эшләр иде инде. Хәзер без Иҗат урамына барып, архитектор Қарбызи салдырган йортларны карап кайта алабыз.

Һәммәсе бергәләп бүлмәдән чыктылар. Коридорда Чуар-

кай Белмәмешне туктатты да пышылдап кына сорап куйды:

— Нәрсә, әллә безгә бүген ашамаска дигәнме?

— Синдә һаман шул тамак кайгысы, — диде тегесе, ачуланып. — Кубик карап торганда мин бит инде аш-су китертә алмыйм. Тылсымлы таягыбыз барын беркем сизэргә тиеш түгел. Белдеңме шуны?

Сәяхәтчеләр урамга чыктылар. Белмәмеш кенә куркынып як-ягына карангалады. Милиционер Сызгырай очрамагае дип шүрли иде ул. Якын-тирәдә бер милиционер да күренмәгәч, иркен сулу алды. Тик шул вакытны тротуарга якын ук килеп бер автомобиль туктады, һәм аннан сорғылт төстәге спорт костюмы кигән бер нәнүс атылып килеп чыкты. Ул нәнүснен башында мотоциклда йөрүчеләр кия торган шлем дисәң — шлем түгел, каска дисәң — каска түгел дигәндәй бер нәрсә иде. Моңы күргәч, милиционер, дип Белмәмеш коелды да төште. Ләкин теге нәнүснен Белмәмешкә бер тамчы да исе китмәде. Кубик янына очып кына килде дә кычкырып жи-бәрде:

— Нихәл, Кубик! Сине күрүемә бик шатмын! Ха-ха-ха!.. Кая киттең әле болай?

— Исәнме, дускай, саумы! — диде Кубик та, сөенеп. — Менә дуслар белән сәйран кылып йөрим әле. Ижат урамына барырга торабыз. Таныштырыйм булмаса: моңысы Төймәкәй, моңысы Белмәмеш, моңысы Чуаркай.

— Бик шатмын! — дип кычкырып әйтә куйды теге нәнүс һәм шундук шаркылдап көлөргә дә тотынды.

Әллә каян күренеп тора: сәяхәтчеләр белән танышуына ул чынлап та шат иде. Төймәкәй янына очып кына барды да нык итеп кулын кысты — бичара кызның күзеннән яшьләре атылып чыга язды. Малайлар янына да шулай очып кына барды, аларның да кулларын кысып күреште.

— Мине Чәпим диң йөргән булалар. Инженер болай үзем.

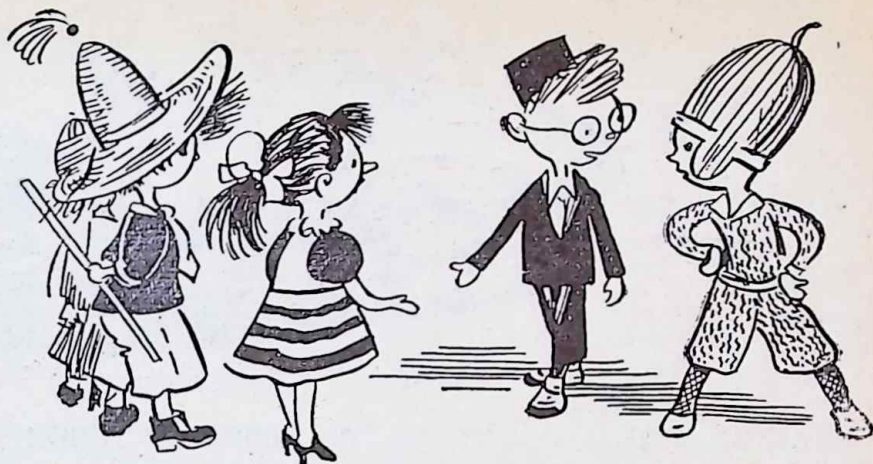
Бу сәер исемне ишетүгә, Чуаркай пырхылдап көлөп жи-бәрде:

— Чәпим дигән исем буламыни?

Тик Чәпим дә югалып калмады:

— Ха-ха-ха!..
— дип бер кеш-
нәп алды да Чу-
аркайның жылкә-
сенә дусларча ки-
тереп сукты.

— Сиңа, Чуар-
кай, авызыңны
үлчәбрәк ачарга
кирәк иде дә
бит... — дип куй-
ды Төймәкәй.

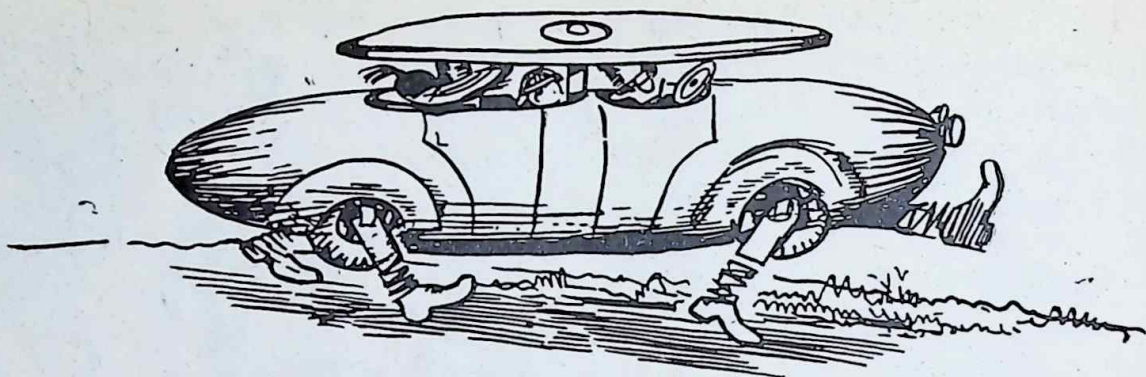
— Минем дусларымның Кояшлы шәһәрәнә беренче мәр-
тәбә килүләре, — диде Кубик. — Алар үзләре Чәчкәледән.

— Шулаймыни! — дип куйды Чәпим. — Кунаклар икән-
сез алай булгач! Нишләп монда басып торабыз соң әле?
Ижат урамына барабыз, дидегез бугай. Мин дә сезнең белән
барам, әгәр теләсәгез, юл уңаенда киём фабрикасына да ка-
гылырбыз. Анда минем таныш мастерлар эшли.

Чәпим ялт итеп барып машинасына утырды. Аның авто-
мобиле өстән берәз яньчелә төшкән һәм очлы башы белән
артка таба каратып, дүрт тәгәрмәч өстенә куелган тавык йо-
мыркасына охшый иде. Кузовының өске өлешендә шофер өчен
дә, пассажирлар өчен дә урыннар бар. Ул урыннар өстенә
зонтик сыман түбә дә эшләп куелган. Тәгәрмәчләр алдында
итек сыман тырпаешып торган ниндидер әйберләре дә күренә.

Чәпим бер төймәгә төрткән иде — дүрт ишекнең дүртесе
дә шар ачылып китте. Хужа кунакларны утырырга кыстады.
Хәер, Чуаркайның алай артык кыстатырга исәбе юк иде, ул
тиз генә алгы урынга, шофер белән янәшә утырды. Төймәкәй,
Кубик һәм Белмәмеш артка утырдылар.

Алар утырышуга, дүрт ишекнең дүртесе дә шыртылап
ябылды. Чәпим кайсыдыр педальгә баскан иде — мотор үке-
реп эшли башлады һәм машина капылт алга ыргылды. Бо-
лай ук булып дип көтми утырган Чуаркай мәтәлеп төшә яз-
ды, чытырдап ябышып, юлны күзәтергә кереште. Аларның

машиналары искиткеч зур тизлек белән барганга күрә юлда, очраган автомобильләрне выжт итеп узып китә, кайсыберләре өстеннән сикереп уза иде.

Аның сикерер өчен эшлэнгән жайланмасы бик-бик гади иде. Һәр тэгәрмәч янына ике күчәргә дә пружиналы тимер итек куелган иде. Ул итекләр алга таба тырпаешып, автомобиль бәрелә-нитә калса, каты бәрелмәсен өчен хезмәт итә. Қирәк чагында бер төймәгә генә басасың да, ул итекләр тэгәрмәчләр белән бергә зырылдап әйләнә башлый һәм, жиргәтиеп киткән саен машина бик нык югары этелә дә, юлда ни генә очрамасын — өстеннән очып кына уза. Урам чатларындагы светофорларның кызыл утлары да машинаны тоткарлый алмый. Ник дисәң, аркылы урамны, аннан баручы нәнүсләрне һәм автомобильләрне ул сикереп кенә чыга.

Машинаның болай сикерү хикмәтенә Чуаркай үзенен гажәпләнүен сиздермәкче дә булган иде — әле ярый, бернәрсәгә дә исең китмәскә, дигән фикер тиз арада хәтеренә төшөп, тыелып калды. Шулай да авызын ачарга өлгөргән иде инде, сүз юктан сүз булсын дигәндәй генә, сорап куйды:

— Чәпим, нишләп әле син кыска чалбардан йөрисең? Озыны юкмы әллә?

— Болай жиләсрәк бит, — диде теге.

— Ә үзең наушниклы бүрек кигәнсең. Эсседер ич ул?

— Автомобильдә йөрүнең нәрсә икәннен белмәвең әллә каян күренә. Наушниклы бүрек түгел ич ул, шлем ич ул! Тышы корычтан, ә инде эчендә мамык. Авария-фәлән була-

нитә калып, мин шлем кигән килеш башым белән таш юлга килеп төшәм икән, берни булмый. Ансыз гына төшсәм... Ха-ха-ха!..

Бер көлөргә тотынгач инде, Чәпим рәтләп сөйли дә алмады.

— Тагын бер шлемың юкмы соң? — дип сорап куйды Чуаркай, борчылып.

— Юк шул.

Чуаркай курка-курка гына артка борылып карады. Ул инде хәзер ник алга утырганына үкенеп бетә алмый иде. Аның фикеренчә, машина бәрелә-нитә калган очракта арткы урында утыручыларга куркыныч артык янамый иде.

Нәкъ шул чагында автомобиль елгага килеп җитте һәм, яр буйлатып барасы урында, койма аркылы сикереп чыкты да — чумбылт суга! Чуаркайның төмам коты алынды, ул инде ишекне ачып, машинадан сикереп төшмәкче дә булган иде, Чәпим генә иңсәсеннән тотып калды.

— Җибәрегез! Батабыз! — дип илерде Чуаркай, һаман ычкынмакчы булып.

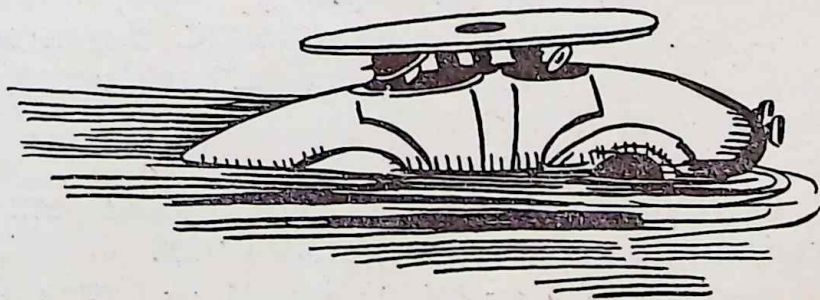
— Батмыйбыз ич, йөзеп барабыз ич, — дип тынычландырырга маташты Чәпим. — Мондый автомобильләр җирдән дә йөриләр, суда да йөзәләр.

— Йөзәр, йөзәр дә бер батарея әле менә, — дигән булды Чуаркай, әкрелләп исенә килә-килә.

— Бата-нитә калса, бер дә аптырамагыз, — диде Чәпим, көлә-көлә, — һәр урындык астында коткару божрасы ята.

Чуаркай шундук, үзе утырган урындыкны күтәреп, коткару божрасын тартып чыгарды һәм биленә киеп тә җибәрде.

— Батмыйбыз ич әле, — диде Белмәмеш.

— Бата башлагач, соң булуы бар, — дип куйды Чуаркай.
— Аның белән генә эш бетми әле, — дип сүзен дәвам итте Чәпим. — Минем автомобиль суда йөзәр өчен генә түгел, күктә очар өчен дә эшләнгән.

Шулай диде дә приборлар тактасындагы бер төймәгә басты. Нидер выжылдарга ук тотынды. Белмәмеш һәм Төймәкәй күтәрелеп караганнар иде — бая алар зонтиikka охшаткан нәрсә пропеллер булып чыкты. Ул зырылдап әйләнә башлады. Машина акрынлап күккә күтәрелде, берәз менгәч, су өстеннән юлын дәвам итте.

— Па-парашютларыгыз да урындык астында сакланамы? — дип сорап куйды Чуаркай, куркудан теле тотлыгып.

— Парашютлар беркайда да сакланмый. Аларның кирәге дә шул чаклы гына.

— Ничек инде ул алай? — дип сорады Чуаркай, борчылып.

— Ничек дип, әгәр дә мәгәр сез парашют белән сикерәнитә калсагыз, пропеллер эләктереп алыр да парашютыгызниегез белән бергә тураклап ташлар. Авария булганда парашютсыз сикерүдән дә яхшысы юк инде.

— Парашютсыз сикерсән, жиргә төшөп, чәлпәрәмә килүң бар ич, — диде Чуаркай.

— Нишләп жиргә бәреләсән — без бит су өстеннән очабыз.

— Суга төшсән дә ярый анысы.

— Ярамаган кая инде! — дигән булды Белмәмеш тә. — Бер уңайдан юынып та аласың шунда.

Чуаркайга юынырга күптән вакыт иде инде, шуңа күрә барысы да көлештеләр.

Автомобиль югарыга менде. Бөтен шәһәр уч төбөндәгедәй күренә башлады. Сокланмый түзәрлек түгел иде. Йортларның түбәләре кабырчыклы булып, салават күпередәй елык-елык киләләр иде.

Өй түбәләрен балык тәңкәсеннән эшлисезме әллә? — дип сораштыра башлады Белмәмеш.

— Юк ла, — диде Чәпим. — Сөзгә балык тәңкәләре бу-

лып күренгән нәрсәләр — кояш батареялары алар, ягъни өй түбәләренә куелган фотоэлементлар. Кояш энергиясе аларда электр энергиясенә әверелә дә махсус аккумуляторларга туплана, аннан исә бүлмәләрне яктыртуга, жылытуга китә, лифтларны, эскалаторларны, вентилятор ише нәрсәләрне эшләтә. Электр энергиясенә артып калганы завод-фабрикаларга, үзәк электр станциясенә жиберелә, анда радиомагнит энергиясенә әверелә дә чыбыксыз-нисез теләсәң кая жибереп була.

Белмәмеш сораштыруын дәвам итте:

— Нишләп соң ул кояш батареяларын өй түбәләренә куйганнар?

— Аннан да яхшы урынны каян табасың? — диде Чәпим. — Бердән, түбәләр һәрвакыт буш була, анда йөрүче дә юк. Икенчедән, өй түбәләре гел кояшка карый, шуңа күрә кояш нурларының күпчелек өлеше түбәгә эләгә.

Елга өстендә әйләнәп-тулганып очканнан соң, Чәпим түбән төшәргә ниятләде. Машина текә генә төшөп китте һәм шапылдап бәреләп сулар чәчрәттә. Чәпим, үзенәң автомобильне ни рәвешле йөри алганны күрсәтер өчен, су өстендә берәз әйләнгәләп алгач, ярга борды. Белмәмешләр моңа сөенәргә дә, көенәргә дә белмәделәр. Ник дисәң, Чәпим машинасына утырып жирдән йөрүе дә, күктә очуы да, судан йөзеп баруы да куркыныч иде.

Егерме беренче бүлек

БЕЛМӘМЕШЛӘР КИЕМ ФАБРИКАСЫНА ЭКСКУРСИЯ ЯСЫЙЛАР

Коры жиргә чыгып, берничә минут яшен тизлегендә баргач, автомобиль ун катлы түгәрәк бина каршысына килеп туктады. Ул бина искиткеч матур иттереп тән төсенә буялган иде.

— Килеп тә життек, — дип куйды Чәпим. — Минем арттан калмагыз!

Ул машинасыннан сикереп төште дә ишеккә ташланды. Кубик, Белмәмеш һәм Төймәкәй машинадан төшкәлэгәнче һәм Чуаркайның өстеннән коткару божрасын салдыргалаганчы, инженер Чәпим инде эллә ничә мәртәбә ишектән кереп, эллә ничә мәртәбә чыгып өлгергән иде.

— Тизрәк булыгыз инде! — дип бәйләнде ул боларга, җил тегермәне канатлары шикелле кулларын болгый-болгый. — Минем арттан калмагыз!

Дуслар бик олы, түм-түгәрәк залга килеп керделәр. Залның идәне дә, түшәме һәм стеналары да ап-ак ялтыравык кафельдән эшләнгән иде. Һәр яктан механизмнарның тынына жуылдавы һәм тукумаларның йомшак кына кыштырдавы ишетелеп тора. Нәкъ шул минутта сәяхәтчеләр янына әйбәтләп үтүкләнгән, чип-чиста зәңгәр комбинезон кигән бер нәнүс килеп басты. Ул нәнүснән комбинезонындагы эре-эре ак төймәләр бөтен түшен каплап торалар дисәң дә, хата булмас. Ул нәнүс үзе хәйран да юан, тик аның иңбашлары чама-сыз тар, шуңа күрә ул бер караганда балыкка, икенче караганда орчыкка охшап куя иде.

— Исән генәме, Кәрәкә, — диде Чәпим әлегә орчыкка охшаган нәнүскә. — Экскурсиягә алып килдем менә үзләрен. Ничек иттереп киём тегүегезне күрсәтер идең.

Кәрәкә җавап бирмәде. Ул җавап урынына театрдагыча кыланчык бер позага басты да декламация сөйләгән тон белән кунакларга әйтә куйды:

— Минем арттан рәхим итегез! Дусларым, мин сезгә бу тирәләрдәге барлык серләргә дә ачып бирәчәкмен!

Аннары хужаларча кулын алга сузды, йөзенә куркыныч бер кыяфәт алды да әче тавыш белән:

— Алга, дусларым, куркусыз, шик-шөбһәсез, алга! — дип ачыргаланып кычкырып җибәрде.

Аның болай чинавын ишетүгә, Чуаркай дер калтырады һәм Кубик артына посты.

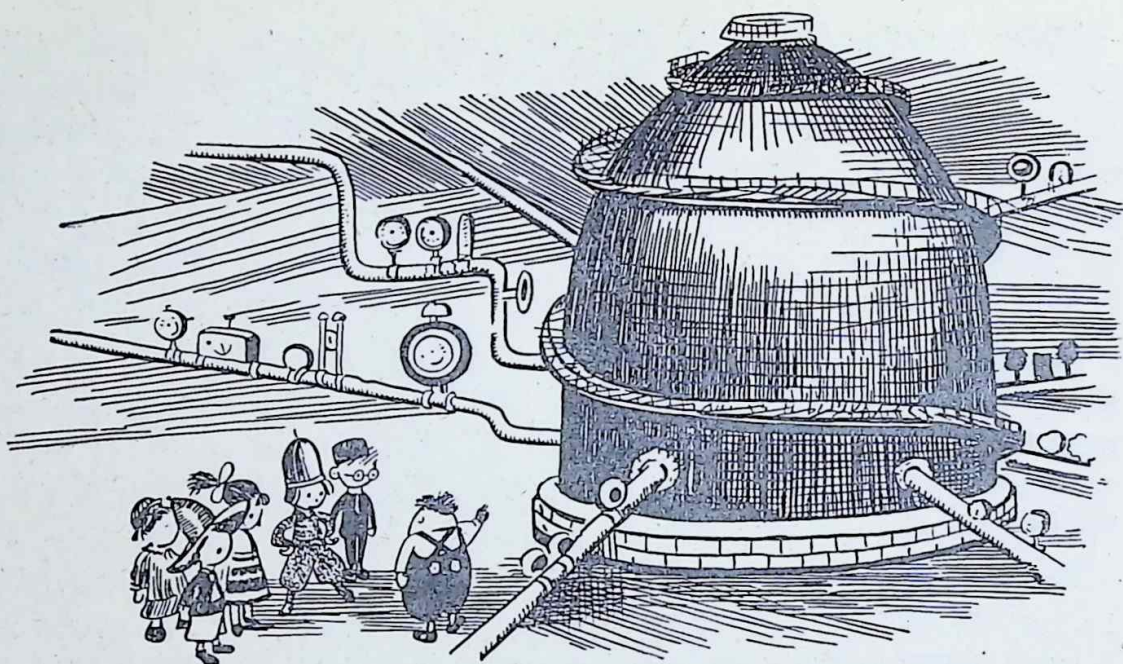
— Әллә шашкан инде бу? — дип сорап та куйды ул.

Ләкин Кәрәкә бер дә шашкан нәнүс түгел. Болай кылануының сәбәбе менә кайда: Кәрәкә киём фабрикасында мастер булып эшләү белән генә чикләнми, тагын әле театрда актер да. Ялгыз калып, берәр төрле роль хакында уйланган чагында сорау-фәлән бирсәләр, ул тиз генә исенә килә алмый һәм, үзен сәхнәдә дип белеп, актерларча жавап кайтара.

Үзенәң актерлык сәләте Чуаркайга ничек тәэсир иткәнне күргәч, ул, канәгать булып, авызын ерып куйды, аннары кунакларны залның уртасына алып килде. Анда өскә таба очланып менгән озын гына цилиндр утыртылган иде. Қорычтан коелган ул цилиндр тирәли уралып өскә таба баскыч менеп китә, баскыч башы киңәйтеlep эшләнган. Цилиндрга һәр як-тан тимер чыбыклар һәм трубалар белән төрле-төрле манометрлар, термометрлар, вольтметрлар һәм тагын әллә нинди үлчәгеч приборлар килеп тоташа.

Цилиндр янына килеп житкәч, Кәрәкә үз тавышына кайтып, гади генә итеп аңлатырга тотынды. Ләкин аның телендә «менәтерә», «ягъни мәсәлән», «нитә», «болай әйтсәм яхшы да түгел инде» шикелле бер дә кирәксез сүзләр тулып ята иде.

— Дусларым, сез менәтерә инженер Цилиндрик системасындагы цилиндрлик казан күрәсез, — дип башлады ул сүзен. — Қазанның эченә ... нитәләр ... чимал тутыралар, ә инде чимал хезмәтен, ягъни мәсәлән, тузганак сабагы үти, аны ваклап тутыралар. Қазан эчендә чимал ... нителә ... югары температурада кыздырыла, аннан соң ... нитә ... төрле матдәләр белән химик реакциягә керә, шуннан соң, болай әйтсәм яхшы да түгел инде, һавага элэгү белән катып кала торган сыекча, жилемсымаграк бернәрсә хасил була. Ул сыекча нитә, казаннан трубалар буенча агып китә дә, болай әйтсәм яхшы да түгел инде, трубаларның очындагы микроскопик вак тишекләрдән компрессор ярдәмендә кысып чыгарыла. Аннан чыккач, ул сыекча ... нитә... катып китә, нәзек кенә жепселләргә әверелә, ул жепселләр казан тирәсендәге туку станокларына барып керә. Хәзер инде, ягъни мәсәлән, сез үзегез дә күрә аласыз: туку станогында ул жепселләр ...

нитэлэр ... материягэ эверелэлэр, материя станоктан, болай
эйтсэм яхшы да түгел инде, берөзлексез сузыла да сузыла,
аннан соң ... нитэ ... штамповкага керэ. Штамповкада нитэ ...
киселэ дә шуннан соң бер-берсенэ ябыштырыла, ягъни мәсә-
лән, күлмәкләр хасил була. Штамповкаларның һәркайсында
төрлө зурлыктагы ... нилэр ... болай эйтсэм яхшы да түгел
инде, күлмәк-ыштаннар эшләнә.

Жеп ясаудан башлап эзер күлмәкләрне тартмаларга са-
луга чаклы булган барлык эш процесслары белән таныш-
каннан соң безнең сәяхәтчеләр икенче катка менгәннәр
иде — анда шундый ук юллар белән пинжәкләр, пальтолар
эшләнә икән. Аерма тик шунда гына: жеп, туку станогына
кергәнче, төрлө төстөгә буяулар салынган савытлар аша
үтеп, буяла. Кәрәкә тагын бер хикмәтне аңлатып бирде: бер
үк төрлө чималдан төрлө-төрлө материяләр алына. Моңа,
бердән, жепне химик эшкәртүнең тәэсире булса, икенчедән,
туку станокларының төзелешләре дә тәэсир итә. Ул станок-
ларның кайсыберләре материяне тукуй, икенче төрлеләре
бәйли, үрә, өченче ишеләре фетр эшләп чыгара, әле тагын

катнаштырып эшли торган станоклар да бар, һәм алар үреп-тукий, үреп-баса ала икән.

Тагын бер катны менгәч, сәяхәтчеләребез чалбар эшли торган цехка килеп керделәр. Нинди генә зурлыктагы, нинди генә фасондагы чалбарлар юк анда! Дүртенче, бишенче һәм алтынчы катларда кызлар өчен төрле-төрле күлмәкләр, юбкалар, блузалар, кофталар эшләнә. Монда туку станогыннан материя куш валик арасыннан кысылып чыга, материягә төрле-төрле шакмаklar, сызыklar, бөрчөкләр, чәчәкләр һәм бик күп төрле бизәкләр төшерелә. Жиденче катта гетр, оек, галстук, бантик, кулъяулык лента, шнур, пояс ише вак-төяк әйберләр, сигезенче катта бик күп төрле баш киёмнәре, тугызынчы катта аяк киёмнәре эшләнеп чыга. Қояшлы шәһәрәндә ботинканы фетрдан, калын жеппе, күп катлы, прессланган тукумалардан тегәләр.

Тугыз катның тугызында да сәяхәтчеләребез Кәрәкәдән башка бер нәнүс тә очратмадылар. Ник дисәң, барлык процесслар машина белән эшләүгә корылган. Ә менә унынчысында хәл бөтенләй киресенчә, ягъни бер генә машина да юк, кызлар белән малайлар гына иде. Қайсы мольберт янына баскан — нидер ясап маташа, қайсы шунда сызыштырып утыра, қайсы материя кисәкләреннән нәрсәдер тегеп азаплана. Шунда ук манекеннары да — нәнүсләр хәтле үк зур курчаклар да бар, шуларга яраклаштырып, үлчи-үлчи тегәләр.

— Монда безнең, болай әйтсәм яхшы да түгел инде, художество бүлгеге,— диде Кәрәкә, унынчы катка менеп житкәч.

Аның янына бик матур соры халат кигән бер кыз очынып килде дә бәйләнә дә башлады:

— Нинди сүз ул — «болай әйтсәм яхшы да түгел инде»? Нәрсәсе яхшы булмасын ди аның? Художество бүлгеге — художество бүлгеге инде, аннан нинди начарлык тапкансың, белмим.

— Ни бит, художество бүлгеге, ягъни мәсәлән, худо — начар дигән сүздән килеп чыккан бит.

— Бер дә белмисең икән алайса, «художник» сүзеннән алынган ул!

— Алай булса, гафу итәсең инде, Энәкәй, белмәгәнмен шул. Менәтерә үзеңә экскурсантилар алып килдем.

— Килгән икәнсең, әйбәт булган! — диде Энәкәй. — Хәзер инде читкә генә китеп бас та комачаулама, үзем барысын да аңлатырмын ... — Шуннан ул кунакларга таба карап сөйләп алып китте: — Димәк, безнең өчен иң читене нәрсә була инде?.. Безнең өчен иң читене — мода. Үзегез дә сизгәнсездер: берәүнең дә гел бер төрле киенеп йөрисе килми, бәлки яңадан-яңаны киеп, нурланып-матурланып йөрисе килә. Әле озын күлмәк кияләр, әле кысканы кияләр, әле тар күлмәк, әле киң күлмәк кияләр, әле шакмаклыны, әле буй-буйны, әле бөрчек төшкәнне, әле кәкре-бөкре сызыклар сызылганны, әле җиләк бизәгә төшкәнне, әле чәчәкләне кияләр... Ниндиге генә уйлап чыгармыйлар бит! Төсләр дә үзгәрә бит! Бер карыйсың — барысы яшелдән киенә, икенче карыйсың — һәммә нәнүс коңгырт төскә күчкән. Яңа костюмның рәтләп кияргә өлгөрмисең — модасы үтте ич моның, диләр. Тагын яңаны эзләми хәлең юк...

Энәкәйнең бу сүзләреннән Чәпим пырхылдап көлөп җибәрде.

— Мин сөйләгәндә кешнәмәвегезне сорар идем, — диде Энәкәй коры гына. — Ат түгелсездер ич, конюшняда да түгелсездер. Конюшняга баргач, иркенләп кешнәрсез.

Бу сүзләр Чуаркайны көлдәрә язды, тик ул ничектер шунда тыелып кала алды. Энәкәй аның ягына кырыс кына бер карап куйды да сүзен дәвам итте:

— Димәк... Барыгыз да якынрак килегез әле. Сезнең алда яңа тукумалар өчен рәсемнәр төшерүче, яңа киём фассоннары эшләүче художниклар. Хәзер барыгыз да Жәпкәй белән танышыгыз... Торып бас әле, Жәпкәй, һәммәсе дә күрсеннәр әле үзенне.

Жәпкәй утырган жиреннән калыкты. Ак халатлы, җитен чәчле, чырайсызрак кына, бәп-бәләкәй буйлы бер кыз иде ул. Күз карашын аска төбәп, тыйнак кына басып торганга, аның

болай да озын керфекләре тагын да озынрак булып күренә иде. Оялуыннан ул нишләргә дә белми һәм кулындагы пумаласын бөтергәли иде.

— Жәпкәй безнең иң әйбәт художнигыбыз, — дип, аңлатуын дәвам итте Энәкәй. — Соңгы вакытта ул «Нарат урманында иртәнге чак» дип аталган яңа тукумага рәсем эзерли. Күз салыгыз менә: тирә-якта урман, алгы планда балалары белән бергә аю басып тора. Әле күптән түгел генә Жәпкәй «Камка» дигән тукумага рәсем эшләде. Яшел материя өстенә бөрчек-бөрчек таплар булып төшкән коңгырт-кызгылт камкаларны күз алдыгызга китергез әле. Сокланып туймасылык ич! Ул тукумадан тегелгән күлмәкләрне көне-сәгәте белән алып бетерделәр. Һәркемнең шундый күлмәк киясе килгән иде. Тик берничә көннән кайсыдыр акыллы баш әйткән: «Урамга чыгар хәлем калмады инде, һәркемнең дә өстендә камкалар үрмәләп йөргән төсле күренә», — дигән. Шуннан соң ник берәү кисен андый күлмәкне. Бер вакытны Жәпкәй тагы да кызыклырак материя уйлап чыгарган иде. Анысының исеме «Елның дүрт фасылы». Материя гына диярлегә юк, картина иде инде ул, картина-әкият иде. Аны эшкәртү өчен өр-яңадан ситез валик ясадык, ситез буяу аркылы уздырдык. Бөтен шәһәр шуны киде. Көтмәгәндә бер кылтые: «Яратмыйм мин бу күлмәкне! Очраган берсе миңа карамый, күлмәгемдәге рәсемгә текәлә», — дигән. Шуннан нәрсә булды, диегез! Икенче көнне үк әлегә ямьле күлмәк модадан төште. Безгә ашыкпошык яңа материя уйлап чыгарырга туры килде.

Чәпим тагын тыела алмый пырхылдап куйды.

— Мин сездән мыркылдамавыгызны сорар идем! — диде Энәкәй, үпкә белән. — Бездә алай итү килешеп бетми. Әгәр дә мәгәр бик мыркылдыйсыгыз килә икән инде, ул чагында, өегезгә кайтып, туйганчы мыркылдап килегез. Һем!.. Нәрсә-

дә тукталган идек эле? Әйе! Мода бит эле! Димәк, үзегез күргәнегезчә, без һич тә модага иярмибез. Киресенчә, яңа киём фасоннары ясыйбыз да, мода үзе безгә иярә. Шуңа күрә мода безне берни дә эшләтә алмый, безнең эшләр ал да гөл бара. Ничек диләр эле, бизгәк тота, диләрме? Безне бизгәк сирәк тота.

Чәпимнең үлеп көләселәре килә иде, шуңа авызын тоткан да пырхылдапмы-пырхылдый иде. Аңа карап, Чуаркай да пырых-пырых итеп куйды.

— Менә инде! — дип, кулларын жәеп жибәрде Энәкәй. — Начар нәрсә йогышлы авыру белән бер бит ул. Берсенен мыркылдавы житмәгән, икенчесе тотынды. Әйдәгез алайса барыбыз бергә мыркылдыйк та өйләребезгә таралышыйк... Ни... Димәк... тагын бүлдердегез инде! Нәрсәдә тукталган идек эле?

— Барыбыз бергә мыркылдыйк, дигән төштә, — дип жавап кайтарды Белмәмеш.

— Юк, анда түгел, безне бизгәк тота дигән төштә, — дип әйтеп жибәрде Жәпкәй.

— Әйе шул! Безне бизгәк тота. Бу бигрәк тә шәһәребезгә берәр төрле сәяхәтче килгән чакларда була. Аның өстендә ят киём яисә башында матуррак эшләпә күрсәләр, безнең нәнүсләр, яңа мода чыккан икән дип белеп, шундук магазиннарга ябырылалар. Ә магазинда юк андый киём. Шуңа күрә өтелеп тә йолкынып яңасын эшләп чыгарырга туры килә. Бу искиткеч мәшәкәтле нәрсә: яңа материянең өлгесен эзерләргә, киёмнең фасонын уйлап чыгарырга, яңа штамповка, яңа валиклар куярга кирәк. Халык бер дә көтәргә яратмый, шуңа күрә ашыкмый хәлебез юк. Бизгәк тота, диюем шуны аңлата. Ничек көрәшәргә соң ул бизгәк белән?.. Жәен таптык тагы. Магазиннар белән элемтәбез нык. Нәнүсләр ни сораганны магазиннан безгә хәбәр итә торалар. Кичә хәбәр итүләренә караганда, нәнүсләр сары чалбар эзләп йөриләр икән. Без үзез мондый фикердә: димәк, безнең шәһәргә сары чалбар киеп кемдер читтән килгән... Әйтегез эле, сез күптән килдегезме? — дип сорап куйды ул Белмәмештән.

— Өченче көн,— дип жавап кайтарды малай.

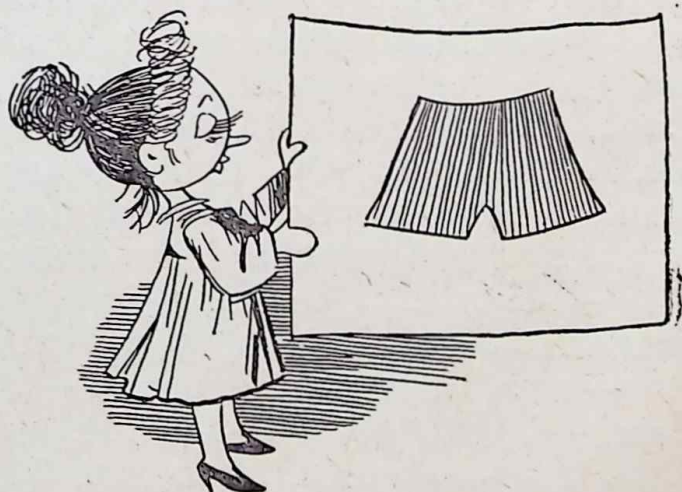
— Менә күрдегезме! — дип кычкырып жибәрде Энәкәй сөөнеченнән. — Сөз өченче көн генә килгәнсез, сары чалбарлы нәнүс килгәнөн без кичә ишеттек. Алай гынамы соң! Без инде үзөбөз дә сары чалбар эшлөп чыгарырга эзерләнөбөз. Менә хәзер якынарак килегез дә художник Сәдәфкәй белән танышыгыз. Моңарчы бездә сары чалбарның тегелгәне юк иде әле, шуңа күрә Сәдәфкәй ул чалбарның проектын төзөп утыра.

Белмәмешләр художник кыз янына килделәр дә аның зур бер табак кәгазьгә чын чалбар зурлыгындагы сап-сары чалбар рәсеме ясавын күрделәр.

Алар рәсем белән танышкан арада, Энәкәй һәр яктан Белмәмешнең чалбарын караштыргалап йөрдө, үзенә сиздермичә генә капшап та карады.

— Әле ярый, үзегез кердегез, — диде ул анарга. — Югыйсә, кем белә, без нинди чалбар теккән булыр идек. Бездә андый хәлләр еш була... Сәдәфкәй, син илтифат ит, проектыңа үзгәреш кертерсең. Бу чалбар киң дә, тар да булырга тиеш түгел, озын да, кыска да булмасын — тездән чак кына түбәнрәк, тубыктан берәз өстөрәк булсын. Иң әйбәт фасоны шул булыр, ник дисәң, йөрөргә уңай. Материясе ефәксыманрак, берәз ялтыравыграк. Моңың да файдасы гел юк түгел: кер күтәрә. Син лимон сарысы төсөн алгансың, ә ул кенәри төсөндә икән. Мондый төскә карагы күңелләрәк. Аннары балагына сәдәфләр такмабыздыр ахры. Малайлар чалбар балагында сәдәф булганын яратып бетермиләр: узган бер нәрсәгә элгә ич ул сәдәфләр, аннары ахыры бер коелып бетәләр.

Белмәмешне очраткач,

Энэкэй күрэлэтә үзгәрде дә китте бит, әй! Ул хәтта көлүе белән теңкәсенә тиеп беткән Чәпимгә дә кырын карамый башлады. Кунакларны диванга утыртты да бик ягымлы сөйләште. Сәяхәтчеләрнең Чәчкәледән килгәнлеген ишеткәч, сездә майлар ничек киенә, сездә кызлар ничегрәк киенеп йөриләр, сездә нинди модалар бар, дип Төймәкәйдән бик озак төпченде.

Сөйләшкән чакта башка кызлар да торып калмадылар. Кыстыргыч исемле художник кыз Чуаркайдан бу шәһәрдә аңарга нинди нәрсәнең бигрәк тә ошаганын сорады.

— Газировкагыз... әй лә, газлы сироплы суыгыз, дигәнем. — Чуаркайның җавабы шул булды. — Теләсәң кайсы киоскта теләсәң күпме эч!

— Тапкан шаккатарлык нәрсә! — дип аның сүзен бүлдерде Чәпим. — Бездә һәрнәрсә шулай. Сөз теләсәгез кайсы ашханәгә кереп, теләгән ашларыгызны ашый аласыз. Һәр ки-беттә сезгә үзегез сораган нәрсәне бушлай бирерләр.

— Автомобиль аласым килсә дәме? — дип сорап куйды Белмәмеш. — Андый нәрсәне бик бирмәсләр шул!

— Нишләп бирмәсеннәр? Бирерләр! — диде Кубик. — Кнопкалы таксилар оешканнан бирле автомобильгә якын баручы юк. Такси барында нигә кирәк ул үзгә машина тоту? Аның мәшәкате! Аны юасы, чистартасы, майлыйсы, төзәтәсе, ягулык саласы — баштан ашкан. Гараж да кирәк бит әле. Үз машинагызга утырып барганда сезгә руль тотасы, берәр нәрсәгә килеп бәрелмәсәм ярар иде, дип кайгыртасы була. Кнопкалы таксида яисә автобуста барганда бернинди кайгыгыз булмый. Тыныч кына газета яисә китап укып бара аласыз, теләсәгез нәрсә уйлап яки бер ни уйламыйча, йоклап яисә шигыр чыгарып бара аласыз. Минем дә үз машинама бар иде. Тик инде шуннан котылганнан бирле генә үземне чын-чыннан иреккә нәнүс итеп тоя башладым.

— Шулай да сезнең шәһәрдә бик күп нәнүсләрнең үз машиналары бар. Әйттик, менә Чәпимнең дә үз машинасы.

— Мин бит башка нәрсә, — дип аңлатырга кереште Чәпим. — Мин бит элек-электән автомобильгә күнеккән егет. Кирәк җиргә үзе илтә торган, бернинди мәшәкатьсез-нисез,

куркынычсыз-нисез автомобильне мин бар дип тә белмим. Минем өчен рульдә утырудан да, машинаны үзем йөртүдән дә зуррак ләззәт юк. Йөргәндә тагын куркыныч та булсын. Шулай гадәтләнелгән инде, нишлисәң, искелек калдыгы дичесәң дә, түзми хәлең юк.

Чуаркайның иртәдән бирле үлеп ашыйсы килә иде. Бервакыт аның түзәр хәле калмады:

— Агай-эне, сезнең монда капкалап алырдай нәрсә юкмы соң? — дип куйды. — Ичмасам, газлы су-мазар булса да ярар иде. Иртәдән бирле ашаган юк әле.

— Менә ишәкләр димә инде безне! — дип куйды Чәпим, кабаланып. — Нишләп соң әле без кунакларны сөйләштереп утырган булабыз? Әйдәгез тизрәк ашханәгә. Әкият сөйләп тамак туймый бит.

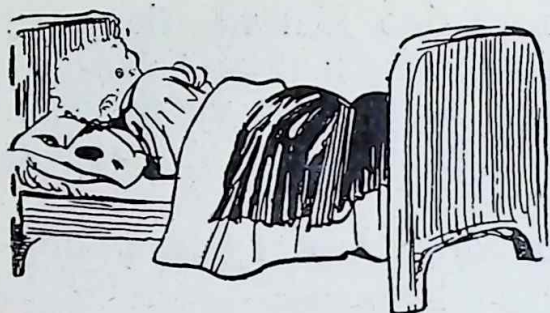
Бу сүзләр Чуаркайның күңеленә әйтеп бетергесез хуш килде. Шул көннән башлап, ашыйсы килгән саен ул: «Әкият сөйләп тамак туймый бит», — дип кенә жибәрә торган булып китте.

Егерме икенче бүлек

МИЛИЦИОНЕР СЫЗГЫРАЙ МАҖАРАЛАРЫ

Милициянең бинасы ишелеп төшкәннән соң Сызгырайның башта Белмәмеш артыннан чабып, соңра, башы авыртып, өенә кайтып киткәнән безнең укучыларыбыз хәтерлиләрдер әле. Милиционер Карагай янына да кереп тормастан, кайтып китәргә уйлагандыр — моның әле дә булса ачыкланганы юк. Ни сәбәпле врачка күренмәве дә билгеле түгел. Кирпеч килеп тигәч, ихтимал, аның башы әйбәт эшләмәгәндер.

Кыскасы шул, милиционер Сызгырай үз өенә кайтып китә. Аның өе Макарон урамында, якин гына. Шуңа күрә ул автомобильгә дә, автобуска да утырып тормады. Макарон урамына житеп, ике генә тыкрык узгач та — аның өе.

Эгәр дә шул вакытны тагын көтелмәгән бер хәл килеп чыкмаган булса, бар да әйбәт кенә бетәсе иде.

Сызгырай яшәгән йорт гади йорт түгел, манарага охшатып, әйләнә торган итеп салынган, ягъни архитектор Зыр-Зыр-сал-

дырган йорт. Бу йортның дүрт ягында дүрт ишек. Эгәр дә йорт урынында тыныч кына торса, ул дүрт ишекнең берсе төньякка, икенчесе көнчыгышка, өченчесе көньякка, дүртенчесе көнбатышка караган, дияр идең. Ә менә йорт берөзлексез әйләнеп торгач, аның кайсы ишеге кай якка караганын кем белсен.

Милиционер Сызгырай һәр көнне бер үк вакытта кайтырга күнеккән, һәм ул кайткан чакта аның ишеге нәкъ менә Макарон урамына таба әйләнгән була. Ә менә бүген ул көндәгедән бер сәгатькә иртәрәк кайтты. Макарон урамына башка ишек караган. Сызгырай аны-моны уйлап тормады, тотты да ят ишектән керде, гадәтенчә, лифтка утырып, дүртенче катка менде, һәм чит нәнүс квартирына барып керде. Өйдә беркем юк иде, шуңа күрә аның ялгышуын әйтүче-нитүче булмады. Квартирада бөтенләй ят нәрсәләр күреп, эзме-күпме гәжәпләнде гәжәпләнүен, тик инде башы бик нык чатнаганга түзә алмыйча, уйлап-нитеп тә тормыйча, тиз генә чишенде дә караватка барып ятты һәм изрәп йоклап китте.

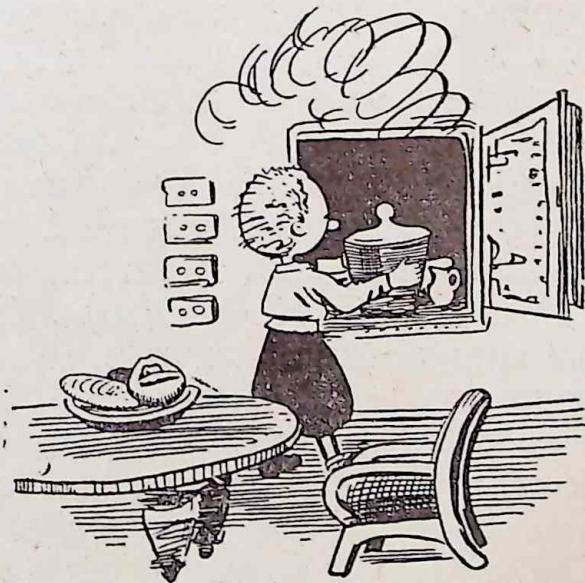
Әллә башына кирпич төшеп зарарлады, әллә бүтән сәбәбе булды инде — анысы билгесез, мәгәр аның үлеп йокысы килде, һәм ул көн буге, төн буге йоклаганнан соң, икенче көнне генә уянды — тоташтан егерме биш сәгать, ягъни бер тулы тәүлек тә аннары тагын бер сәгать йоклады.

Эгәр дә Сызгырай үз квартирасында йокласа, аны шундук килеп тапкан булырлар иде һәм бернинди әкәмәт тә чыкмаган булыр иде. Юк шул, чит квартирада ятып йоклады бит, ә анда кереп уятырга беркемнең дә башына килмәде, һәм шуның аркасында әкәмәтләр дә килеп чыкты.

Иң әуәл милиционер Карагай, ниндидер дөбердәгән та-
выш ишетеп, күрше бүлмәгә ташлана. Бүлмәнең ишелеп төш-
кәнән күргәч, тиз генә урамга чабып чыга һәм, узган-барган
һөнүсләрне жыеп, ишелеп төшкән стена һәм түшәм кирпеч-
ләрен актарырга тотына. Нинди генә тырышып эшләмәсен-
нәр, барыбер кулга алынган малайны да, милиционер Сызгы-
райны да таба алмадылар, аның каскасы гына табылды.

Бу хәлне күреп, милиционер Карагайның эченә берәз
жылы керде. Теге малай качып чыккандыр да, Сызгырай
шуны куа киткәндер, дип уйлады ул. Тик сәгать артыннан
сәгать узды — Сызгырай һаман күренмәде. Милиционер Ка-
рагай, берәр урамда Сызгырай күренмәсме, дип, телевизор
экраннарын бик жентекләп күзәтте. Ләкин, укучыларыбызга
билгеле булганча, бу вакытны инде Сызгырай чит бер квар-
тирада тыныч кына йоклап ята, шул сәбәпле аны бернинди
экранда да күреп булмый иде.

Озак та үтмәде, милиционер Карагай дежурлығын тап-
шырды да, ниләр булганын бүтән иптәшләренә аңлаткач, үзе
турыдан-туры Сызгырайны эзләргә кереште. Өенә кайтып
китмәде микән, дип, өметләнеп, аңарга телефоннан шалтыра-
тып карады, тик бертөрле
дә җавап ала алмады. Ан-
нары үзе аның өенә китте.
Ләкин тегенең өендә, билге-
ле булганча, беркем юк иде.
Үз өенә кайткач, барлык
больницаһарга телефоннан
шалтыратып чыкты. Һәркай-
сыннан, бездә Сызгырай
исемле авыру юк, дип җавап
кайтардылар. Шуннан соң
ул башка милиция бүлеклә-
ренә шалтыратып, алардан
Сызгырайны эзләшүләрен
үтенде. Озакламый инде йөз-
гә яқын милиционер шәһәр

буйлап Сызгырайны эзли башлады. Карагай исә ярты сәгать узган саен аның өенә сугыла торды. Көн буге, төн буге шалтырата-шалтырата больница халкының теңкәсен корытып бетерде.

Бертуктаусыз эзләүгә дә карамастан, милиционер Сызгырайны таба алмадылар, һәм иртәгесен газеталарда тагын бер нәнүснәң серле рәвештә югалуы турындагы хәбәр басылып чыкты. Әгәр дә мәгәр Сызгырай, иртән уянып, газеталарга күз салган булса, үз исеме тирәсендә шулчаклы гауга чыгуын күреп, исе-акылы китәр иде. Ләкин Сызгырай ул көнне бертөрле дә газета укый алмады, шул сәбәпле аларда язылган яңа хәбәрне дә белә алмады.

Уянгач та ул сәгатькә күз салды һәм вакытның иртәнге унбер икәннен күрде. Үзенен унда ятканы исенә төшкәч, бер генә сәгать йоклаганмын, дип уйлады ул, егерме бишне рәттән йоклаганын сизмәде дә. Икенче көн башланганын да сизмәде ул. Башы әле дә булса чатный, бик нык ашыйсы килә иде. Тәүлек әйләнәсендә ашамый-нитми йоклагач, анысы аның бер дә гажәп түгел инде.

Кухняга чыккан иде — нәкъ аның квартирындагы кухня. Стенага уеп эшләнган капкачка «Шулпа», «Ботка», «Кесәл», «Компот», «Ипи», «Пирог», «Вермишель», «Чәй», «Кофе» дип төрле ризык исемнәре язылган төймәләр тезелеп киткән иде. Сызгырай энә шул төймәләрнең һәммәсенә дә төрткәләп чыкты да, капкачны ачып, көтә башлады. Капкач эче берәз вакыт буш торды да, түбәннән кухня лифты дип аталган һәм ап-ак эмальгә буялган, суыткыч төсле үк бер кабина күренде. Аның ишекләрен ачып, Сызгырай тәлинкә-тәлинкә шулпасын да, боткасын да, кесәлен дә, ипиен дә һәм башкасын да алырга тотынды. Бу ризыкларның һәммәсен үз алдына өстәлгә тезеп куйды да тәмләп кенә ашарга кереште.

Моның ише кухня лифтлары Кояшлы шәһәрнен күпчелек йортларында эшләнган һәм аскы каттагы ашханәдән нәнүсләргә ашны теләгән вакытларында өйләренә китереп куя иде. Тик шунысын әйтеп үтәргә кирәк: бу шәһәрнең нәнүсләре өй-

ләрәндә бик сирәк ашыйлар: күңелле жирдә, ашханәдә ашауны артыграк санийлар иде.

Ныгытып тамагын туйдырганнан соң, Сызгырай кабат караватка менеп ятты. Ник дисәң, ул бит үзен бары тик бер генә сәгать йоклаганга саний иде. Ничек итсә итте, әмма шундук йокыга китте һәм, ихтимал, тагын бер тәүлек буена йокысын симерткән булып иде, тик аны төн уртасында квартира хужалары уятты.

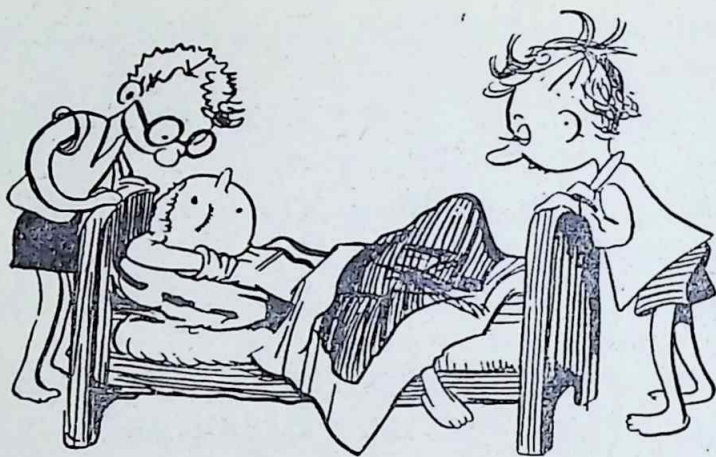
Соңыннан билгеле булганча, әлеге квартирада ике дус — Шаян белән Кыерчык яши булып чыкты. Шаян дигәннен бик тә инде шаярырга ярата торган гадәте бар иде. Житмәсә тагын ике сүзнең берендә: «Атым Шаян булмасын!» — дип өсти торган сүзе дә бар. Кыерчык дигән нәнүснең бер дә алай мәшһүрлегә юк иде. Алар икесе дә конфет фабрикасында шофер булып эшлиләр — һәм гаять дуслар иде. Милиционер Сызгырай ялгышып кERGән төнне алар өйдә кунмадылар: дуслары Ключкин өй туена чакырган иде, алар эштән туры шунда киттеләр дә төн буе күңел ачтылар. Икенче көнне иртә белән туры эшкә киттеләр. Төштән соң тагын өй туена, бу юлы Фляжкинга бардылар. Анысында да төннең төн буе кәеф-сафа кылу күздә тотылса да, Фляжкин, аларның алдагы төнне дә йокламый уздырганнарын искә алып, өйләренә жибәрде.

Кайтырға сәгать унберләрдә чыккан иделәр, юл уңаенда үзләрен милиция бүлекчәсенә алып кереп, урамнан йөрү кагыйдәсен бозганы өчен, Кыерчыкка егерме минут буена үгет-нәсихәт сөйләделәр. Шулай итеп өйләренә алар төн урталарында гына кайтып життеләр. Исән-имин кайтып житүләренә һәр икесе куанып бетә алмады. Шаян исә шулвакыт:

— Өйдә ич без! Атым Шаян булмасын, өйдә! — дип куйды. — Тиз генә капкалап алыык та ятарбыз.

— Дөрәс сүзгә жавап юк, — диде Кыерчык та, авыз тутырып иснәп. — Кунакта ашаганың өйгә кайтканчы калмый шул.

Дуслар, кухняга кереп, лифтның төймәләренә төрткәли башладылар. Ике-өч минуттан, өстәл янына утырып, ашарга

да тотындылар. Алар-
ның инде авызлары көч-
кә ачыла, телләрә көч-
кә әйләнә, күз кабакла-
ры әледән-әле йомыла
иде. Шулай да алар гәп-
ләшә-гәпләшә ашады-
лар. Маташа торгач,
Шаянның тамагы туй-
ды, ул, бер сүз әйтмәс-
тән, урыныннан кузга-
лып, йокларга китеп

барды. Утны сүндереп чишенде дә караватына менеп ятты.
Аның артыннан Кыерчык та керде. Дустының утны сүндергә-
нен күргәч, караңгыда үз караваты янына килде, чишенде
һәм ятарга гына әзерләнгән иде, шулчакны кулы кемгәдер
тиеп китте. Ялгышып-нитеп Шаян килеп яткандыр әле, дип
уйлады һәм көлә-көлә әйтә куйды:

— Ниткән эшен бу? Нишләп әле син минем урынга ят-
тың?

— Нәрсә сөйләнәсең анда син? Атым Шаян булмасын! —
дип тавыш бирде Шаян үз караватыннан.

— Нәрсә? — диде Кыерчык, гажәпсенеп. — Кайда соң
син?

— Монда мин. Тагын кайда булым ди? Атым Шаян бул-
масын!

Шаянның гел икенче яктан тавыш бирүен ишеткәч, Кыер-
чык яңадан кармалап карады: кемдер тетелеп йоклап ята
иде.

— Карале, минем караватка берәү менеп яткан бит, —
диде Кыерчык.

— Кем булыр икән соң? — дип куйды Шаян.

Дөресен генә әйткәндә, үз өйләрендә чит-ят нәнүс күреп,
алар әллә ни шүрләмәделәр. Юк, бер дә курыкмадылар, дип
әйтү дөресрәк булыр. Ник дисәң, Кояшлы шәһәрләндә әллә
кайчаннан бирле урлашу, начарлык эшләү кебек нәрсәләрнең

эзе дә күренми. Нәнүсләр һәммәсе дә үзара бик тату яшиләр, һәм берәр төрле эшәкелек эшләү нияте белән чит квартирага керү ише нәрсә берәүнең дә башына килмәс иде әле.

— Атым Шаян булмасын, монда бер-бер аңлашылмау килеп чыккан, — диде Шаян, көлеп.

— Үзебез югында берәр дус-иш кәргәндер дә безне көтә-көтә йоклап киткәндер әле, — дигән фикер әйтте Кыерчык.

— Чынлап та! — дип куйды Шаян. — Утны кабызчы.

Кыерчык утны яндырып жибәрде. Икесе дә карават янына килеп, Сызгырайны караштыра башладылар. Сызгырайның исә йоклавы йоклау иде.

— Кем булыр икән соң бу? Син белмисеңме? — дип сорап куйды Кыерчык.

— Беренче күрүем бит, атым Шаян булмасын!

— Минем дә беренче күрү шул! Үз өендәгечә, жидегә жәелеп йоклый лабаса!

— Монда нидер бар, туган! Атым Шаян булмасын, без сиңең белән ялгышып чит квартирага кәргәнбез. Яхшы чакта таеп калыйк.

Кыерчык таярга гына торганда як-ягына каранды да:

— Шулай да миңа үзебезнең квартирадыр сыман тоела бит, әй, диде. — Уятып, сорыйк, булмаса, ничек монда килеп керде икән.

Шаян Сызгырайны кулбашыннан тотып селкәргә кереште. Сызгырай күзен ачып жибәрде дә алдында басып торган ике нәнүсне күреп алды:

— Сез нишләп монда кердегез?

— Безме? — дип кабатлап сорады Шаян. — Карале, Кыерчык, бу ни була инде? Атым Шаян булмасын! Бездән сорап ята бит әле! Үзегез ничек кердегез? Бәлкәм, шуны әйтерсез?

— Минме? Көндәгечә, — диде Сызгырай, иңнәрен биетеп.

— Көндәгечә, имеш! — дип аның сүзен кабатлады Шаян. — Кайда ятам, дисез соң?

— Өемдә ятам. Тагын кайда булсын?

— Әйтте бу, атым Шаян булмасын! Карале, Кыерчык, өемдә ятам, ди бит. Без кайда булып чыгабыз соң ул чагында?

— Әйе, чынлап та, — дип аның бу сүзен куәтләде Кыерчык. — Менә аның белән без кайда соң?

— Сез дә минем өйдә.

— Кара син аны! Уйламыйчарак әйтмисез микән соң?

Сызгырай уңлы-суллы каранган иде, аптыравыннан, торып утырды.

— Карагыз әле, мин ничек килеп кердем икән соң монда?

— Ярты сәгать буена сездән шуны сорыйбыз түгелме соң, атым Шаян булмасын!

Үзенең гаебен сизгәч, Сызгырай бик нык оялды.

— Гафу итә күрегез, дуслар, — диде ул. — Гафу итегез! Чынлап та ят квартирага ялгышып килеп кергәнмен ич. Әйтәм аны, кай жире беләндер минем квартирадан аерылып торган кебек. Әйбер-кара да башка, стенадагы обой да үзгә: минем квартирада сары, монда зәңгәрсу.

Шул сүзләрне әйтте дә Сызгырай, караваттан торып, ишеккә таба бара башлады.

— Туктагыз әле, — диде аңа Кыерчык. — Ичмаса киенер идегез башта.

— Әйе бит әле! Гафу итегез! — диде Сызгырай, тарсынып кына, һәм, кире килеп, киенергә тотынды.

Чамасыз нык ашыкканга, кабаланып, рәтләп киенә дә алмады. Уң аягын чалбар балагына тыга алмыйча азапланып бетте — сул аягында тыраклап бөтен бүлмәне әйләнәп чыкты, маргаритка гөле үсеп утырган чүлмәккә бәре-леп, аны чәлпәрәмә китерде. Кабаланып, саташып, Кыерчыкның курткасын киеп китте.

Кыерчык иртән йокыдан уянса, куркасы юк. Сызгырай үзенекен калдырган да соң... Курткасының ян кесәсендә автомобиль йөртү өчен бирелгән удостоверениеесе киткән. Ичмасам, теге нәнүснең исемен дә, кайда торганын да сорап калмадылар бит.

— Кесәсендә синең удостоверениеене күргәч, үз курткасын кимәгәнән төшенер дә китерер әле менә, атым Шаян булмасын! — дигәнне ишеткәч кенә, Кыерчык берәз тынычлана төште.

Ләкин бер дә алай Шаян әйткәнчә килеп чыкмады шул менә. Сызгырайның мажаралары моның белән генә бетмәде әле. Ихтимал, беткән дә булыр иде, Калигула, Тибенәй һәм Кобар килеп катнашты. Нәнүскә әйләнгәннән соң алар өчесе өч жирдә бернинди файдасыз йөрделәр-йөрделәр дә өчесе бергә килеп кушылдылар. Көтмәгәндә шулай очрашкач, боларның куанычлары эчләренә сыярлык булмады. Бер-берсен бик тиз танып алдылар. Бик нык үзгәргән булсалар да, аларның һәркайсында иске сыйфатларының кайбер яклары калган иде әле. Шуны күреп ыржаеп-ыржаеп көлделәр. Көлеп туйганнан соң Калигула тегеләргә:

— Агай-эне, без бу очрашуны болай гына калдырмыйк, — диде. — Без бу очрашу хөрмәтенә берәр истә калырлык, шаккатарлык нәрсә эшләргә тиешбез.

Өчесе дә уйга баттылар һәм төн уртасына чаклы берни дә уйлап таба алмадылар. Тагын берәз вакыт узгач, Кобар үзенң башына килгән уйны әйтте:

— Тротуар аркылы бау сузып, узган берсен егудан да ныграк шаккатарлык нәрсә булмас, — диде ул.

— Әй, акыл да соң үзәндә! — диештеләр тегеләр.

Каяндыр бау да табып алдылар, аны тротуарның карангырак бер жиренә туры китереп бәйләп тә куйдылар. Моңын өчен муен тамырын кашымагайлары, дип үзләре тизрәк шулу ягын карадылар.

Макарон урамында, Шаяннардан ерак түгел генә булды бу хәл.

Милиционер Сызгырай, Шаяннардан чыккач та, кайсы урам икәннән белмичә, як-ягына карангалап, урам буйлап китте. Чак кына баргач, ул Макарон урамын танып алды. Ул өенә таба түгел, өеннән каядыр читкә китеп бара, имеш! Бер исәп белән кирегә борылмакчы булган иде дә, тик инде, һава сулау теләге белән, аз-маз йөрөп кайтырга ниятләде. Һәм шунда ул бәлагә тап булды. Биш-ун адым атларга өлгермәде — тротуар аркылы сузылган бауга элгеп, сөрлегеп егылды. Маңгае белән тротуарга барып төшкәннән соң ул, аңын жуеп, тора алмый ятты.

Әгәр дә шулчакны Макарон урамына үз автомобиленә утырган Мәк исемле кыз килеп чыкмаса, кем белә бит, бәлки, милиционер Сызгырай иссез-һушсыз бик озак яткан булыр иде. Тротуарда бер нәнүснәң ятканын күреп, ул машинасын туктатты һәм, аңарга ашыгыч рәвештә медицина ярдәме күрсәтергә кирәклеге аңлап, көч-хәл белән машинасына өстөрәп кертте дә больницага алып китте.

Больницада Сызгырайны шундук чишендерделәр дә койкага салдылар. Доктор Компресик аңа микстура бирдерде һәм баш түбәсенә боз куярга кушты, аннары Мәк янына чыгып, авыруны алып килгәнә өчен рәхмәт әйтте һәм кулын кысты. Авыруның исемен больница журналына язмакчы булган иде — авыру һаман исенә килә алмыйча ята, сөйләшер-

лек хэлдэ түгел. Шуннан инде Компресик няняга авырунын кесэлэрен караштырырга кушты.

Няня куртка кесэлэреннэн Кыерчык исеменэ килгэн бер хат һәм удостоверение табып алды.

Боларны күргэч, доктор Компресик:

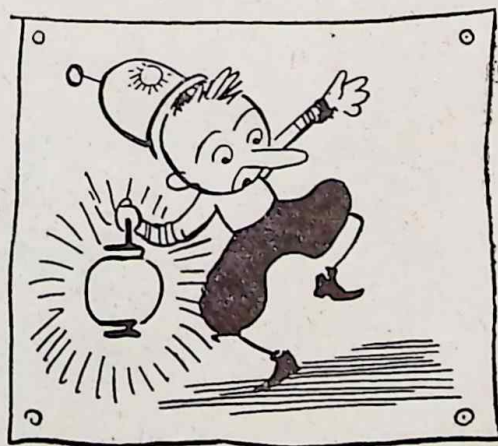
— Аңлашылды болай булгач: исеме Кыерчык икэн. Беркем дә үз кесәсендә икенче берәүгә килгән хатны да, икенче берәүгә бирелгән удостоверениене дә йөртмәс ич инде, — диде һәм Сызгырайны больница журналына Кыерчык дип язып куйды.

Икенче көнне милиционер Карагай, больницага кабат шалтыратып, сезгә авырып-нитеп киткән милиционер Сызгырай дигән нәнүсне китермәделәрме, дип сораштыра башлагач, аңарга, бездә бернинди дә Сызгырай дигән милиционер юк, бездә бары тик урамда һуштан язган Кыерчык исемле шофер гына ята, дип жавап кайтардылар. Менә шуңа күрә дә шул Сызгырайның больницада ятканын берәү дә белмәдесизмәде, һәм, аны милиция жир бетереп эзләп йөрсә дә, ул яткан больницага сугылырга һичкемнең башына килмәде.

Газеталар милиционер Сызгырайның эзләп-эзләп тә табылмавы турында көн саен хәбәр бирә килделәр. Кайбер газеталар моны мазәккә әйләндерделәр: милиция үзенен юкка чыккан милиционерын таба алмасын, имеш! Бер газетада мондый карикатура да чыгардылар хәтта: милиционер көпә-көндез фонарь тотып үзүзен эзләп йөри.

Тора-бара бу хакта төрле шаян хикәяләр басып чыгаргалый башладылар. Ә көннәрдән бер көнне, милиционер Сызгырайның югалганы да юк, дөнъяда гел булганы да юк, булмаганны, ничаклы гына эзләсәң дә, барыбер таба алмыйсың, дип тә язып чыктылар.

Ләкин эле моңа карап кына,

Кояшлы нәнүсләре мәкерле, явыз халык икән, бүтәннәр кайгыга тарганда алар авыз ера икән, дип уйларга һич кенә дә ярамый. Киресенчә, алар бик тә әйбәт, бер-берсенен кайгыларын уртаклашучан нәнүсләр иде. Тик алар арасында автомобиль сөючеләр күп иде. Машинада йөргәндә урам кагыйдәләрен бозган өчен, милиционерларның һәркайсы аларга озаклап-озаклап үгет-нәсихәт сөйли, шуңар милиция халкын бик үк өнәп бетермиләр. Гади бер нәнүс юкка чыкса, берәү дә авыз ермас иде. Милиционер югалгач, автомобиль сөючеләрнең авызлары ерылмый калмады. Күпчелек халык исә, милиционер Сызгырайның чынлап та булганы юктыр, газета укучыларга кызык булсын өчен, юри генә уйлап чыгарганнардыр, дигән фикердә иде.

Икенче көнне иртән уянып китсә, Сызгырай үзен кабат чит өйдә күрә. Тиз генә урыныннан торып, ничек монда килеп керүен ачыкламакчы булган иде — хәле китеп, башы мендәргә төште. Нәкъ шулчакны бүлмәгә няня килеп керде.

— Хәерле иртә, Кыерчык! — диде ул, ягымлы гына сәламләп. — Хәлегез ничек соң?

Сызгырай аның чит исем белән эндәшүенә дә илтифат итеп тормады, бары тик, борчылып:

— Мин кайда? — дип кенә сорады.

Няня аңа барысын да аңлатып бирде: урамда ялгыш егылгансың да, миңә кузгалган, хәзер инде син больницада, бер дә хафаланма, тыныч кына ята күр, сәламәтләнерсең, диде.

Сызгырайның әле дә булса зиһене ачылып җиткәне юк иде, шуңа күрә ул няняның сүзләрен юньләп аңлый алмады, әмма аның ягымлы тавышын ишетеп, тынычланып калды. Аннары бик тәмләп кенә ашап алды, чыраен да сытмыйча, бер кашык эче микстураны эчеп җи-

бәрде. Доктор Компресикның, монны күреп, күңеле үсеп китте, ул няняга сәгать саен шул микстураны эчертергә, маңгаена салкын компресс куярга, башы авырта-нитә калса, шундук түбәсенә боз куярга кушты.

Доктор Компресик үзе дә, авыру янына көнгә өч-дүрт мәртәбә килеп, аңа кызыклы хәлләр сөйли иде. Аның уенча, авыруны тизрәк терелтим дисәң, ничек тә көлдәргә, елмайтырга тырыш. Шул ният белән ул больница стеналарына төрле мәзәк рәсемнәр, карикатуралар эләргә, няняларга һәм дежур врачларга буш вакытларында авыруларга кычкырып кызыклы хикәяләр, әкиятләр укырга һәм төрле мәзәкләр, әкиятләр сөйләргә, такмак әйтергә куша иде.

Егерме өченче бүлек

БЕЛМӘМЭШНЕ КАБАТ НАМУСЫ ГАЗАПЛЫЙ

Безнең сәяхәтчеләр белән танышкан инженер Чәпим гажәп тә нәнүс инде, сөйли башласа, теле телгә йокмый. Берәр эшкә тотынса, кулы кулга тими. Аның тыныч кына торганын бервакытта да күрмәссен: ул каядыр ашыга, атлап кына йөри белми, чаба, йөгерә. Барыр жире, сөйләшер иптәше бул-

маса, борчыла, каударлана башлый. Автомобильдә йөрергә туры килсә-нитсә, иң кызу тизлектә куа, кузгалганда капылт кузгалып китә һәм туктаганда кисәк туктый. Аның башындагы фикерләре яктылык тизлегенә белән йөри, ә бит яктылыкның таралу тизлегенә секундына өч йөз мең километр икәннән һәркем белә. Ул бер дә уйлап-нитеп тормастан берәр нәрсә эшләргә ниятле һәм шундук, күз ачып йомган арада эшләп тә ташлый, ул арада күңел сүрелеп өлгөрсә — шундук туктый да.

Чәпимне очраткан нәнүсләр, аның эшчәнлегенә кызыгып, аңарга иярүләрен сизми дә калалар, үз планнарын, үз ниятләрен бөтенләй онытып җибәрәләр.

Кубикның холкы берәз тынычрак иде, ул әле менә хәзер дә, ашаганнан соң сәяхәтчеләрне Иҗат урамына алып барырым да Қарбызи салдырган йортларны күрсәтермен, дип өметлängән иде. Ләкин Чәпим бер дә аның нияте белән исәпләшеп тормады: анысы качмый ла аның, дип, мебель фабрикасына алып китте.

Мебель фабрикасына баргач, сәяхәтчеләрнең исләре китте: урындык, өстәл, шкаф, диван, карават ише нәрсәләргә монда агачтан ясамыйлар, төрле пластик массалардан ясылар икән! Эш процессы да үтә гади. Алдан ук эзерлängән пластмассаны штамповка эченә агызалар. Анда ул басым ярдәмендә өстәл яки урындык формасына керә. Шкаф, буфет ише катлаулырак нәрсәләргә эшләү өчен ике-өч штамповка кирәк була: берсендә шкаф үзе, икенчесендә ишекләре, өченчесендә төрле тартмалары ясала.

Пластик массаны төрле-төрле төстә эзерлиләр. Әйтик, агач-пластмасса дигәннән өстәлдәр-фәләндәр эшләп җибәрсәң, агачыңнан аерып алгысыз була. Металлопластмасса дигәнә тулысынча металлны алыштыра. Анысыннан люстра, көзгә ише нәрсәләргә дә ясый алалар. Аннары әле тагын үзе йомшак, үзе җиңел эластопластмасса бар, анысы матрас һәм мендәр кебек нәрсәләр эшләүгә китә.

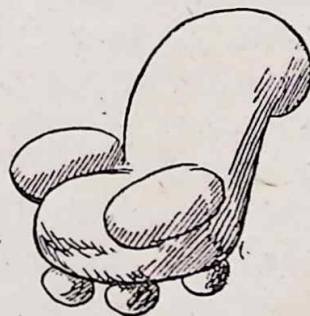
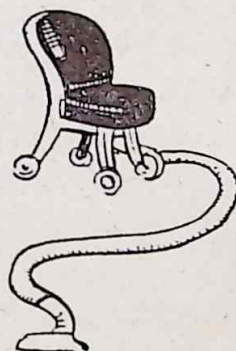
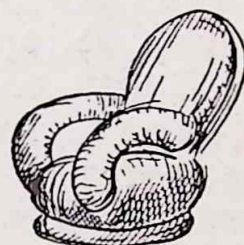
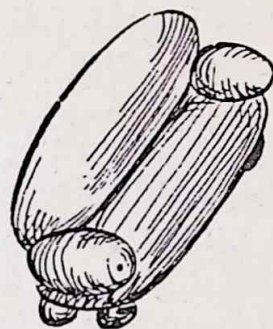
Фабрикада гади мебель белән генә чикләнмиләр, бәлки катлаулырак нәрсәләр дә эшлиләр. Әйтик, бер үк диван-кара-

ват диван да, карават та була ала, суыткыч-өстөл, карават-китап шкафы, кресло-велосипед һәм башкалар да бар. Шулар арасынан безнең сәяхәтчеләргә иң ошаганы пневматик әйберләр булды. Шкафны, өстөлне, урындыкны, диванны резиннан ясыйлар да эченә һава өрдәрәп тутыралар. Андый әйберләр бигрәк тә күчереп йөртү өчен җайлы була: эченнән һавасын чыгарасың да, бер бүлмәнең гарнитуры урта кул чемоданга сыя. Ул диваннарны, караватларны әйткән дә юк инде, кабарып-күпереп торалар, гел утырасың гына килеп торыр.

Мебель фабрикасын карап чыкканнан соң, сәяхәтчеләр башта кинога, аннары театрға керделәр.

Икенче көнне Чәпим белән Кубик аларны алмага иртәрәк керделәр, һәм алар бергәләшәп телевизорлар һәм радиоалгычлар заводына киттеләр. Анда күргәннәре арасында иң кызыгы дәү итеп эшләнә торган киң экранлы телевизорлар булды. Шуны да әйтеп үтәргә кирәк: Кояшлы шәһәрнең барлык кино-театрларында да энә шундый киң экранлы телевизорлар куелган, кинофильмнарны бөтенесенә берьюлы телестудиядән генә тапшыралар. Эшләр болай көйләнгәч, шәһәрнең бер башыннан икенче башына киноленталар ташыйсы да, йөзләрчә киномеханикка интегәсе дә калмый...

Өй саен диярлек аннан чак кына калышрак телевизорлар бар барын, тик нәнүсләр бит алар, аңа гына канәгатьләнәп, өйдә ялгыз утыра торган халык түгел, алар фильмнарны бик күңелле итеп бергә-бергә кинотеатрда карарга яраталар.

Бу фабрикада, төрле зурлыктагы телевизорлар эшлэнгән кебек, төрле системадагы радиоалгычлар да эшләп чыгарыла: дәү-дәү радиолалар һәм радиотумбочкалардан башлап сәдәф хәтле генә радиоалгычларга кадәр бар.

Аннан соң Чәпим аларны хужалык эйберләре эшләнә торган фабрикага алып китте. Монда төрле тузан суырткычлар, кер югыч автоматлар, механик идән себергечләр һәм башка кирәк-яраклар эшләнә иде. Шулар арасында да сәяхәтчеләргә иң ошаганы үзе өтели торган автоматик үтүк булды...

Аннары сәяхәтчеләр китап фабрикасына сугылдылар. Монда исә төрле зурлыктагы, төрле калынлыктагы китаплар басып чыгарыла иде...

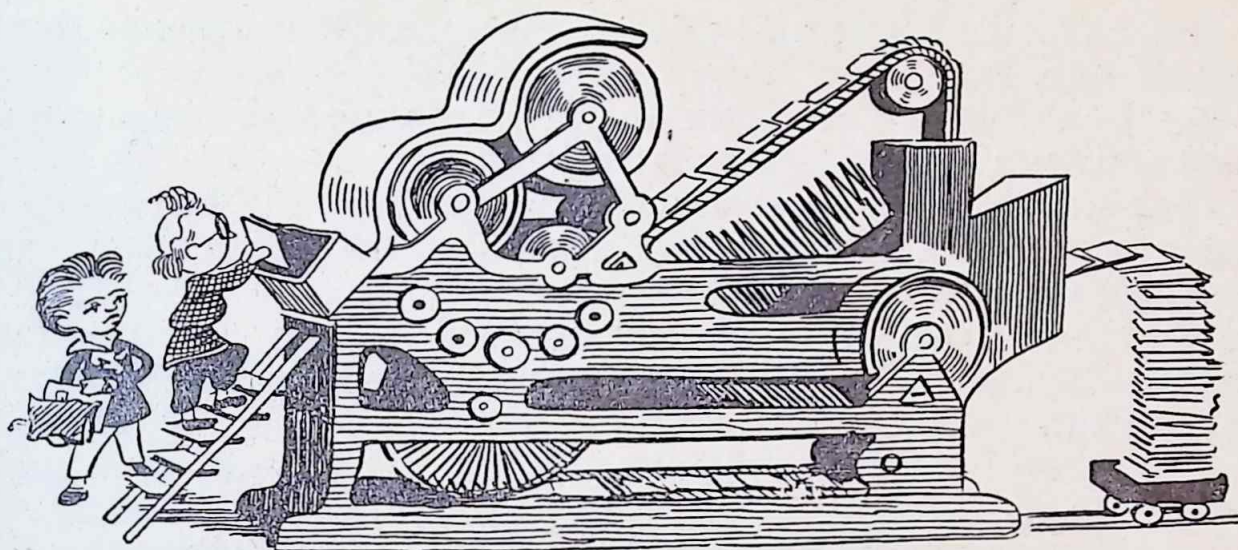
Аннан соң музыкаль инструментлар фабрикасына да, курчак театрлары өчен курчаклар эшләнә торган комбинатка да, автомобиль заводына да бардылар, тагын бик күп жирләрдә булдылар. Көннең-көн буе Чәпим һәм Кубик белән төрле-төрле мавыктыргыч экскурсияләргә йөрделәр. Ә кичләрен киноларга, театрларга, концертларга яисә берәр спорт ярышын карарга бардылар. Кичләрен алар белән бергә Кәрәкә йөргәли иде. Ник дисәң, Кәрәкә ул киём фабрикасы мастеры гына түгел, Кәрәкә бит ул артист та, шуңа күрә кайсы театрда нәрсә куелганын, кайсының бигрәк тә кызыклы булганын бик яхшы белә һәм сәяхәтчеләрне шунда алып та китә.

Кыскача гына әйткәндә, алар энә шулай гөр килеп яталар иде. Белмәмешнең кәефен төшергән бердәнбер нәрсә милиционер Сызгырай турындагы уйланулар булды. Сызгырайның юкка чыгу хәбәре газетада басылган көнне Белмәмеш ут йотып йөрде: бүген үк табылса, нишләрсен? Икенче көнне эзләп-эзләп тә табылмагач, җан керде малайга. Эмма кичен вәжданы уянып китте дә, әй тотынды моны тиргәргә, әй тотынды!

Белмәмеш:

«Мин югалтканмыни аны!» — дип акланып маташты.

«Син югалтмадың да бит, югалуына сөенеп торасың энә. Шулай ярый димени инде?»

«Анда синең ни эшен бар? — дип әйтеп карады Белмәмеш, гайрәте чигеп. — Нәрсә соң әле кирәкмәгән төшкә борыныңны тыгасың?»

«Нишләп эшем булмасын! Мин бит сине әйбәт нәнүс итәсем килә. Син әшәкелек эшлисең икән, тыныч кына йоклап ятармын, димә».

Белмәмешкә оят булып китте, һәм ул Сызгырай югалганга бүтән сөөнмәскә үз-үзенә вәгъдә бирде. Ләкин иртәгесен, теге табылып, милиция бинасын тылсымлы таягы белән кем жимергәнне сөйләп бирсә, нишләрмен дип, курка-курка гына газетаны кулына алган иде — Сызгырайның әле һаман табылмаганын укып белгәч, малаең иркән сулап куйды, куанычыннан биеп китә язды. Кич житкәч, үзен тагы тиргәде, иртәгесен кабат шатланды. Тора-бара ул вөжданының битәрләвенә илтифат итүдән гел туктады һәм рәхәттә яши башлады. Аларның яңа дуслары әледән-әле кызыклар уйлап таба тордылар. Кубик белән Чәпим алар аркасында бертуктаусыз бәхәсләшәләр. Кубикның аларга архитектура турында сөйләвен дәвам иттерәсе һәм Карбызи салдырган йортларны күрсәтәсе бик килә иде. Әмма Чәпим аңарга авыз ачарга да ирек бирми, сәяхәтчеләрне үзеннән читкә бер адымга да жибәрми. Кубик

инде Белмәмешләрне аның белән таныштыруына үкенеп бетә алмый иде.

— Болай килеп чыгарын белсәм, әллә нигә дә таныштырмаган булыр идем, — диде ул Чәпимгә.

Бер көнне ул, Чәпимнән элек килү нияте белән, әче таңнан торып, гостиницага чапты. Килеп керсә — Белмәмешләр юк. Моның исе-акылы китте.

— Бу юлы да Чәпим уздырган икән! — диде Кубик, жөн ачулары килеп. — Кулыма гына эләксен, мин аны нишләтергә белермен!..

Кашын-күзен жимереп урамга чыкты. Чыкса — каршысына Чәпим килә.

— Кая очынасың әле болай? — дип сорады Кубик.

— Кая булсын, Белмәмешләргә, — диде тегесе.

— Аларны кайсыдыр алып киткән инде.

— Кем алып киткән? — дип кычкырып жибәрде Чәпим аптыравыннан.

— Мин каян белим.

— Әһә! — дип куйды Чәпим, маңгаена шапылдатып. — Белдем! Кәрәкә! Менә баскан урынымнан купмыйм, шул гына урлап киткән!

Чыны шулай иде шул. Кәрәкә ничә көннән бирле инде безнең сәяхәтчеләрне Қояшлы паркына барырга кыстап йөри, әллә нинди заводларны, фабрикаларны карап йөрүгә караганда, мең мәртәбә кызыктырак, ди иде. Ләкин Чәпим бу фикерне тормышка ашыруга теше-тырнагы белән каршы булды. Шуннан инде Кәрәкә хәйлә корды: гостиницага көндәгедән иртәрәк килде дә Белмәмешләрне Қояшлы паркына алып та китте.

Парк дигәннәре Қояшлы шәһәрнең көнчыгышында шактый урын алып тора икән. Ул үзе берничә өлешкә бүленгән: берсе аның Спорт шәһәрчеге дип аталып, анда төрле спорт ярышлары һәм уеннар үткәрелә; икенчесе Су шәһәрчеге булып, аның үзенең бассейннары, суга сикерү өчен вышкалары, үзенең пристаньнары һәм көймәләре бар; Театр шәһәрчегендә исә нинди генә театр, нинди генә кино һәм цирк юк; Шахмат

шәһәрчегендә жаның теләгәнчә шашка яисә шахмат уйный-сын; Көлкә шәһәрчегендә инде, төрлө әкәмәтләр күрәп, көлә-көлә эчәң катып бетә.

Һәр шәһәрчекнең төзелеше дә үзенә күрә аерылып тора. Арада бер матуры — Шахмат шәһәрчеге. Аның бөтен мәйданчыгы нәкъ олы бер шахмат тактасы инде: тип-тигез шакмакларга бүленгән. Өйләр, киосклар, павильоннар һәркайсы шахмат фигурасына охшатып салынган: кайсы манара, кайсы ферзь, кайсы фил, кайсы ат төсле. Әйләнә-тирәсе пешкалар белән уратып алынган, капка төпләренә пар-пар акмы, карамы ат куелган.

Шахмат тәртибендә үсеп утырган чәчәкләр арасына кечерәк кенә өстәлләр куелган, шунда килеп теләгән нәнүс шашка яисә шахмат уйный ала. Уйнаучылар шактый күп булып, алар арасында малайлар да, шулай ук кызлар да бар. Малайларның өсләрендә шакмаклы костюм булып, кызларның күлмәкләренә төрлө төстәге шахмат фигуралары төшерелгән. Алар шахмат уены турында лекцияләр, атаклы шахматчылар тормышыннан алып кызыклы вакыйгалар сөйләләр, турнирларда катнашалар, аларның уйнаганның карарга бик күп нәнүсләр жыела; шахмат сөюче нәнүсләргә бер үк вакытта берничәшәр тактада сеанс та бирәләр. Берьюлы унар-унбишәр тактада уйный алучы, икенче төрлө әйткәндә, сеанс бирүче шахмат осталары да бар, ә инде иң шәп уйнаучы, Қояшлы шәһәрнен шахмат чемпионы Фигура берьюлы егерме тактада уйный ала. Житмәсә, үзе карап та тормый: һәр нәнүс аңа нинди ход ясаганын әйтә дә, ул блокнотына язып куя һәм шундук җавап итеп нинди ход ясарга икәнне әйтә. Андый сеансларны карап торырга нәнүс халкы үлеп ярата.

Шулай да Шахмат шәһәрчегендә иң-иң кызыгы — шахмат автоматлары. Нәнүс кыяфәтенә китереп эшләнгән алар: аяк-куллары бар, башлары бар. Автоматның эчендә исәпли һәм хәтерли торган электрон җайланмасы куелган була, ул җайланмадан шахмат тактасындагы шакмакларга чыбыклар сузылган. Нәнүс белән уйнаган чагында автоматның әнә шул җайланмасы иң уңышлы, иң отышлы ходлар эзли һәм фигу-

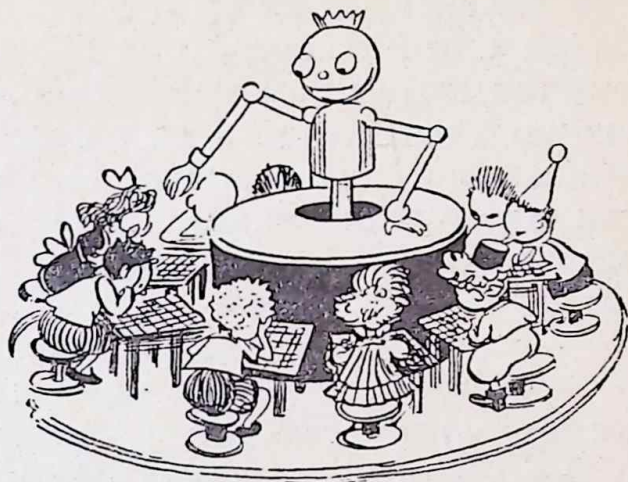

раларны кирәкле жиргә күчереп куя. Моңа бер дә гажәплә-
неп-нитеп торасы түгел, ник дисәң, шахмат уенының бит
аның үзенең теориясе бар, шуңа таянып, каян кая йөрергә
кирәклеген алдан ук хәл кылып куярга мөмкин.

Андый автоматларны бит аны иң шәп шахматчылар кон-
струкцияли. Шуңа күрә ул автоматларны отса да чемпион
гына отар. Үзе эшләгән машинага конструкторның үзенең үк
оттырып куйган чаклары була. Ник дисәң, конструктор бит
ул тере нәнүс, арый да, авырып та китә, ялгыш йөрөп куюы
да ихтимал. Ә автомат арый-нитә белми, аның уйнавы уйнау,
тик менә ватылмасын гына.

Шахмат шәһәрчегенең бер павильонында олы бер авто-
мат куелган. Ул берьюлы утыз ике нәнүс белән уйный ала.
Автомат тирәли божра иттереп өстәл эшләнгән. Өстәлдә утыз
ице такта. Һәр такта турысына уйнарга теләүче нәнүс утыр-
ган. Бер тактада йөргәч, автомат чак кына борыла төшә дә
икенче тактага «күз сала», анда йөргәннән соң өченчесенә,
дүртенчесенә борыла — түгәрәкне әйләнеп тик йөри. Әгәр дә
инде берәр нәнүс йөрөп өлгөрмәсә, автомат туктап көтөп
тора.

Безнең сәяхәтчеләр әлеге шул олы автоматның шахмат уйнавына кызыгып озак кына карап тордылар. Аяк өстендә тору Төймәкәйне генә ялыктырды, Белмәмеш исә кызганның-кызы барды. Шулчак ул бер нәнүснәң, оттырып, өстәл яныннан торуын күрәп алды һәм үзенә дә уйныйсы килүен сиздерде. Төймәкәй исә моңа каршы килде, шахмат уйнаганны карап торырга женем сөйми, диде. Чуаркайның да жене сөйми булып чыкты. Ә Белмәмеш үз дигәнненән кайтырга уйламый да иде. Арага юлдашлары керде: без өчәүләшәп Көлке шәһәрчегенә китәбез, Белмәмеш шахмат уйнасын, уйнап бетергәчтен безнең янга барыр, диде.

Бу фикергә каршы килүче булмады.

Егерме дүртенче бүлек БЕЛМӘМЕШ ШАХМАТ УЕНЫ БЕЛӘН МАВЫГЫП КИТӘ

Дуслары Көлке шәһәрчегенә китеп баргач, Белмәмеш иркенләп бер шахмат уйнарга утырды. Ләкин тугыз-ун тапкыр йөрергә өлгерде микән, юк микән — автомат аңар башта шаһ ясады, аннары мат куйды. Тагын берне уйнап карарга булды. Бу юлы биш-алты тапкыр йөргәннән соң ук мат алды. Өченчесендә исә өч кенә мәртәбә йөрәп калды. Күрәсен, Белмәмешнең кайда нинди хата ясавын автомат сизеп өлгергәндер дә иң жайлы оту юлын эзләп тапкандыр.

Белмәмешнең күршесе, бу хәлне күрәп, аңарга әле мондый катлаулы машина белән уйнарга иртәрәк икәннен әйтте

һәм бәләкәйрәк автомат белән уйнап өйрәнергә киңәш бирде. Бүтән автоматлар да бар икәннен ишеткәч, Белмәмеш урыннан купты һәм үзенә тинчрәген эзләп китте. Әмма ул ун-унбиш адым атларга да өлгөрмәде, бер кызны очратты. Ул кызның өстендә төрлө төстөгә шахмат фигуралары төшерелгән ак күлмәк, башында исә тажга охшашлы матур гына эшләпә иде. Кыз Белмәмешкә бик ягымлы итеп бер елмайды да:

— Исәнмесез! — дип эндәште.

— Исәнмесез, — дигән булды Белмәмеш. — Мин сезне кайдадыр күргән төсле тоям.

— Оялмыйсыз дамы, Белмәмеш! Әллә югыйсә онытып та өлгердегезме? Сез бит безнең киём фабрикасына килгән идегез.

— Шулай бит әле! — дип куйды малай. — Хәзер инде исемә төште. Сезнең исемегез Жәпкәй бит әле.

— Әйе шул, — диде кыз. — Әйдәгез берәз утырып торыйк. Биредә бик күңелле.

Алар эскәмиягә утырдылар. Жәпкәй шундук сүзгә кереште:

— Ә без сезне онытмадык, сезнең килүегезне гел искә алып сөйлибез. Сез килгәч, күңелле булган иде. Энәкәйнең Чәпимгә әйткән сүзләре исегездәме? «Әллә сез атмы, ат түгелсездер ич, конюшняда да түгел. Өегезгә кайткач мыркылдарсыз», — дигән иде бит. Ха-ха-ха!.. Хәзер берәребез көләнә калса, без аңарга: «Ат түгелсездер ич, конюшняда да түгелсез. Өегезгә кайтып, туйганчы мыркылдагыз да аннары килерсез», — дибез.

Кыз да, малай да рәхәтләнеп көлделәр соң бер.

— Ошыймы безнең шәһәр? — дип сораштырды Жәпкәй.

— Бик ошый, — диде Белмәмеш. — Төрлө машиналарыгыз да бар, киноларыгыз, театрларыгыз да, кибетләрегез, ашханәләрегез дә бар бит.

— Сездә алай түгелмени?

— Қаян килсен алар безгә! — диде Белмәмеш, кулын селтәп. — Бездә бит алма ашыйсың килсә — агач башына.

менэргэ кирэк; жир жилэге ашыйм дисэң — башта аны үстерергэ кирэк була; чик-лэвек ашарга уйласаң — урманга ук барырга туры килэ. Сездэ рэхэт ичмасам: ашханэгэ керэсең дә жаның телэгәнне ашыйсың. Ә бездә бит эшлэп ашарга туры килэ.

— Бездә дә эшлибез ич, — диде Жепкэй, аның сүзенә каршы төшөп. — Берәүләр басуларда, бакчаларда эшли, икенчеләр фабрикаларда төрлө эйберләр эшлэп чыгара. Аннары инде һәркем кибеткә керә дә телэгән нәрсәсен ала.

— Сызгә бит машиналар ярдәм итә, бездә алар юк, — диде малай. — Кибетләребез генә дә юк бит ичмасам. Сыз һәммәгез күмәкләшөп яшисез, ә бездә һәр өй үзенә аерым бер дөнья. Шуның аркасында зур болганыш килеп чыга. Әйтик, безнең өйдә ике механик бар, ә тегүчебез бер дә юк. Икенче бер өйдә гел тегүчеләр генә яши, механиклары юк. Әйтик, сызгә чалбар кирэк булды, ди. Сыз тотасыз да тегүчегә барасыз. Ә тегүче сызгә чалбар бирми. Сораган бер нәнүскә чалбар бирә калса...

— Үзе чалбарсыз калыр! — диде Жепкэй, көлө-көлә.

— Алай гынамы соң! — диде малай. — Чалбарсыз гына калса, бер хәер иде әле, ул бөтенләй ач кала: чалбар тегә икән, тамак кайгысы белән йөрергә бит аның вакыты калмый.

— Шулай инде анысы, — дип куйды кыз.

— Димәк, сыз чалбар өчен тегүчегә грушамы, башка нәрсәме илтеп бирергә тиеш буласыз. Әйтик, груша кирәкми, ди, тегүчегә, өстәл кирәк, ди. Сыз тотасыз да балта остасына

китәсез. Аңа грушагызны биреп, өстәл алырга чамалап карыйсыз, ул өстәлгә аннары тегүчедән чалбар алырга инде исәбегез. Тик оста моңа риза түгел бит: миңа груша кирәкми, балта кирәк, ди. Тимерчегә бармый чарагыз калмый. Сез тимерчедән балта ясаткалаганчы, остага инде аның кирәге дә калмаса, балтаны ул бүтән жирдән тапса, нишләрсез? Чалбар урынына балта тотып каласыз инде.

— Бик аяныч икән шул! — диде кыз, көлеп.

— Анысы аяныч түгел әле аның. Дус-ишнең ярдәм кұлын сузуы — чалбар бүләк итүе яки биреп торуы ихтимал. Тик менә шундый хәл аркасында кайберәүләр саранлык, комсылык дигән чир белән авырый башлый, менә аянычы кайда аның. Андый авыру кулына очраган бер нәрсәне өенә ташый, кирәге булырмы бу әйбернең, булмасмы, дип тә тормый. Бездә шуның ише берәү бар. Кабартма исемле. Бүлмәсе тулы жыен кирле-кирәкмәгән. Янәсе, алмашырга-фәлән ярап куймаслармы. Житмәсә тагын әллә күпме әйбәт әйберләрне черетеп яткыра. Башкаларга ярап та куяр иде — моның бүлмәсендә ята. Аның идәнәндә егермеләп пар костюм, иллеләп чалбар булыр. Ул анда ниләр барын үзе дә белеп бетерми инде хәзер. Безнең малайлар моннан оста файдаланалар. Берәрсенә тиз арада пинжәк-фәлән кирәк була-нитә калса, тегенең бүлмәсенә керә дә, жаны теләгәнә алып чыга. Кабартма аны сизми дә. Сизә-нитә калса, тавыш күтәрә инде анысы, өйдән чыгып качарлык итә инде...

Белмәмеш сөйләгәннәрдән көлеп эче катты Жепкәйнең. Көлеп туйганнан соң житди бер кыяфәт белән әйтә куйды:

— Оялыр идегез эзрәк, авырудан көлеп торасыз! Әле ярый, бездә андый авыру тарала алмый. Бер өем костюмны өендә яткырудан ни файда! Сакларсың, сакларсың да — модасы узар. Ә болай кибеткә керәсең дә теләгәнәңне алып киясең. Карагыз әле, сезнең дусларыгыз кая булдылар соң әле, Төймәкәй белән теге ни... Сорыкай?

— Сорыкай түгел, Чуаркай, — дип төзәтте Белмәмеш. — Алар Кәрәкәгә ияреп Көлке шәһәрчеген күрергә киттеләр.

Мин монда калдым: автомат белән шахмат уйныйсым бик килде.

— Уйнадыгызмы соң?

— Өч мәртәбә уйнадым, бер генә дә ота алмадым, ич-масам.

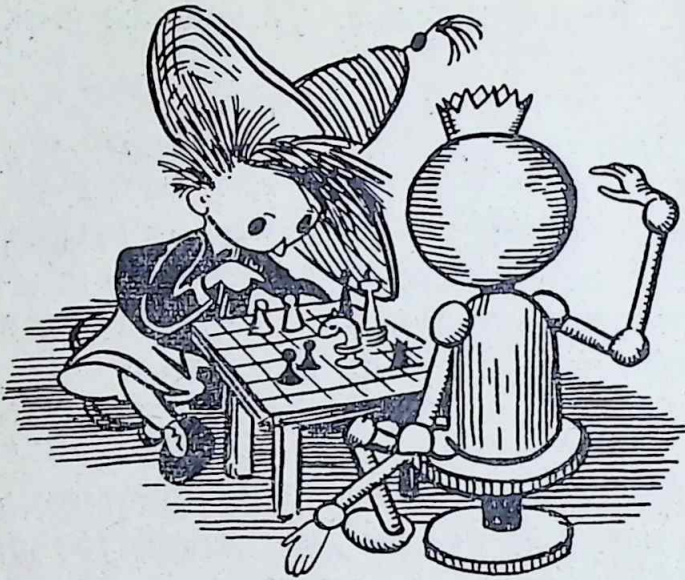
Белмәмешнең олы автомат белән уйнаганын ишеткәч, Жепкәй ул автоматны шахмат чемпионы Фигура ясаганлыгын һәм аны жиңү бик оста уйнаучыларга да авырга килүен аңлатты. Ул автомат белән ничьяга уйнау да зур уңыш санала, ә инде ота алган нәнүс чемпион Фигура белән уйнарга хокук ала, диде.

Белмәмештәй тәжрибәсез уйнаучылар өчен бу шәһәрчектә гадирәк автоматлар да житәрлек иде. Өстәвенә кайберләренә, уйнаучы нәнүсләрне көлдөрер өчен, әллә нинди жайланмалар куеп бетергәннәр. Берсенең кыяфәте бик мәзәк, һәм ул автомат лышк-лышк итеп борынын тарта, кулын күтәрер башын кашый белә иде. Икенчесенең битен пластилиннан ясаганнар, һәм ул отышлы ход ясаганның соң елмаеп куя, ота-нитә калса — авызы колагына чаклы ерыла, оттыра башласа — мескен кыяфәтенә карап көлми түзә алмыйсың. Тагын бер автоматның борын эчендә электр лампочкасы кабынып китә дә, борыны кып-кызыл була, чәчләре үрә тора.

Шуның өстенә әле кайсыбер автоматлар шахматчы нәнүсләрнең төрле гадәтләрен күрсәтеп-күрсәтеп куялар. Берсе йөрер алдыннан озак кына кашын жыерып тора, борын очын угандай итә, шахмат фигурасын ала да, кая куйсам яхшырак булыр икән, дигәндәй, озак кына уйланып тора, аннары берәр жиргә куеп, яңадан ала, иске урынына куя, кабат уйлагандай кылана башлый. Ул автомат белән уйнарга утырган нәнүснең түземе бетә, ачуы чыга. Карап торулары кызык.

Икенче берсе йөрер алдыннан йөткеренгән, тамак кырган була, башын чайкый, иңнәрен биетә, кулларын ике якка жәеп-жәеп жибәрә.

Өченчесе уйнаганда сөйләнгәләп куя: «Әле сез алай йордегезмени әле? Без менә болай йөрибез!» — ди яки: «Шахматны менә болай уйныйлар аны», — ди, яисә: «Хәзер

сезгә сакал була», — ди. Магнитофон ярдәмендә эшләнә ул: магнитлы лентага аерым сүзләр, жөмлөләр язылган була да, автомат, йөрер алдыннан, шуларны ычкындырып куя.

Һәр автоматның, житмәсә, үз исеме бар. Утыз ике тактада берьюлы уйнаучы олы автоматка «Титан» диләр. «Хәзер сезгә сакал була» дигән автоматның исеме — «Сакал». Башын кашый торганын

ни сәбәпледер «Актырнак» дип атаганнар.

Жепкәй Белмәмешне аларның һәркайсы белән дә таныштырып чыкты. Малай аларның барчасы белән дә уйнап карады, әмма ул бары тик «Актырнак»ны гына жиңә алды.

— Күрдөгезме инде, эшләрегез рәтләнә башлады бит әле, — дип аның күңелен үстергәндәй итте Жепкәй. — Сезгә монда ешрак килеп, әйбәтләп өйрәнәсе бар икән.

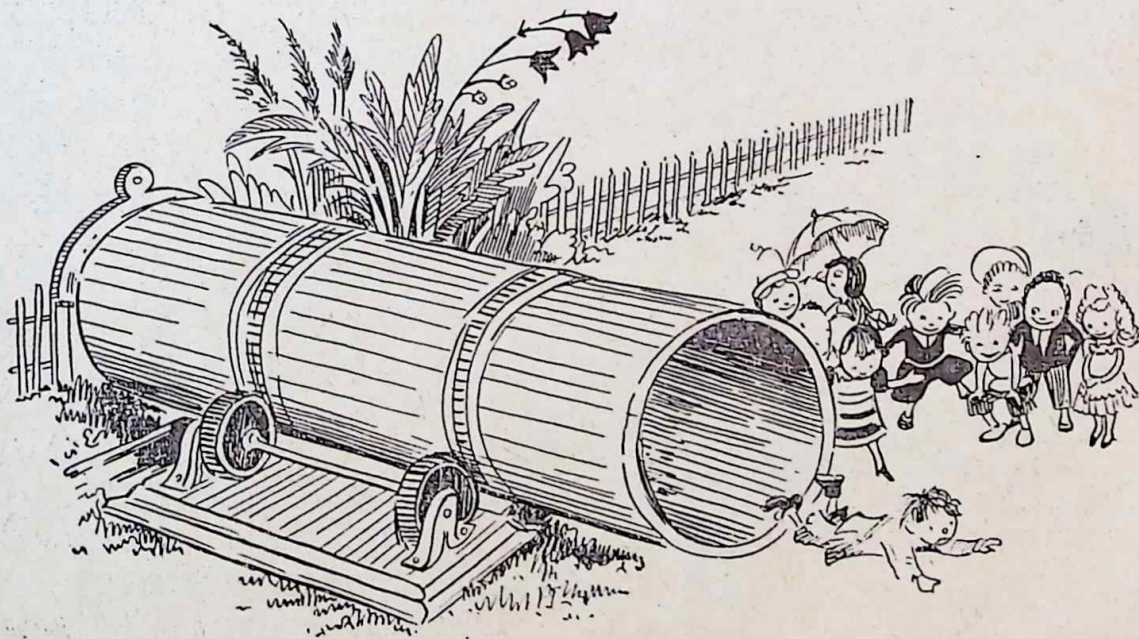
Белмәмеш шахмат уйнаган арада, аның дуслары Көлке шәһәрчегендә күңел ачалар иде. Бу шәһәрчеккә кергәнче үк, ягъни капка төбенә житкәч тә, көлөргә тотынасың. Капка дигәнебез капка да, ишек тә булмыйча, туннель шикелле, юлга салынган юан гына бер труба иде. Ул бертуктаусыз әйләнеп торганга, аны үтәли атлап чыгыйм дисәң, һичшиксез, егыласың. Егыласың килмәсә, туры атламыйча, кыеклатып кистереп атларга кирәк иде. Кайбер нәнүсләр исә йөри-йөри күнегеп беткәннәр һәм бик ансат чыгалар. Тик андыйлар унга бер генә, күпчелек нәнүсләр исә, Көлке шәһәрчегенә кермәс борын ук, аунап бетәләр.

Труба алдыннан бер дә халык кимеми: атлап чыгарга маташучылардан көлеп эчләре ката. Төймәкәй, Кәрәкә һәм Чуаркай да, халык төркеменә кушылып, көлөргә тотынды-

лар. Чуаркай барысыннан да уздырып көлдө. Труба үтәли чыгуы берни тормый, бу нәнүсләрдә житезлек кенә житми, дип уйлый ул. Көлөп туйганнан соң Чуаркай һәркемгә үзенә житезлеген күрсәтмәк булды һәм бик кыю атлап труба эченә кереп китте. Ләкин өч-дүрт атларга да өлгөрмәде, егылды да капчык шикелле тәгәрәргә тотынды. Кесәсеннән конфетлары коелды. Чуаркай аларны, чүпләп, кесәсенә салды, аягүрә то-рып басмакчы булды, тагын егылды. Шактый аунагач кына трубаның икенче башыннан жиргә барып төштө. Карап торучылар и көлделәр дә соң!

— Күрдегезме инде, Көлкә шәһәрчегенә кереп тә житкә-небез юк әле, көлө дә башладык, — диде Кәрәкә Төймәкәй-гә. — Игътибар итсәгез, бер нәрсәне сизәрсез — нәнүсләр көлүгә бик ансат юл белән ирешәләр: башта бүтәннәрдән кө-лөләр, аннары үзләреннән көлдерәләр.

Шул сүзләргә әйтте дә Кәрәкә трубага кереп китте. Авыр һәм килбәтсез гәүдәле булуына да карамастан, әйтеп бетер-гесез житез атлады һәм чыгып житәм дигәндә генә егылып һәркемне көлдерде. Төймәкәйгә чират житте. Аны да егылып

дип уйлап, көлөргө генә эзерлөнгөнгөн иде, ләкин Төймәкәй искиркеч житез атлай-атлай трубаны абынмый-нитми чыгып та житте.

Көлкө шәһәрчегенә кәргәч, безнең сәяхәтчеләр аллея буйлап берәз бардылар да бер мәйдан шикелле жиргә килеп життеләр. Ул мәйданның уртасына хәтсез зур агач тәгәрмәч утыртып куелган иде. Теләүчеләр утырышалар да, тәгәрмәч әйләнергә тотына, кызулаганнан-кызулай бара, һәм үзәктән куу көчә берәм-берәм барысын да читкә ыргыта.

Тәгәрмәчтә әйләнеп, жиргә атылып барып төшкәннән соң, безнең сәяхәтчеләр ары киттеләр һәм тылсымлы көзгә алдына килеп туктадылар. Ул көзгегенә өстә бер дә тигез түгел, һәм әледән-әле үзгәрәп тора: бер караганда башың сузыла-сузыла борчак кузагына охшап кала, аякларың каз аягыдай кыскара; икенче караганда аягың озынаеп макарон төслә була, башың аркылыга жәелә, беләнгә охшый башлай; яңадан карыйсың икән — борының озынайгандай, авызың чалышайгандай була башлай.

Бу үзгәрешләргә көлмичә карарлык түгел иде. Көксәң — ашыйсың килә, шуңа күрә безнең сәяхәтчеләр ашханәгә керделәр дә бик тәмләп тамак ялгадылар. Аннары атом аурундыкларга утырып йөрделәр, үзйөрешлә конькилар киеп шудылар...

Көн үткәнә сизелми дә калды. Төймәкәй, Кәрәкә һәм Чуаркай Шахмат шәһәрчегенә кире кайтып, Белмәмеш белән Жәпкәйне эзләп таптылар. Аннары алар һәммәсә бергәләшеп Театр шәһәрчегенә спектакль карарга киттеләр.

Шул көннән соң Төймәкәй

белән Чуаркай һәрвакыт Көлке шәһәрчегендә күренә торган булдылар. Белмәмеш исә көннәрен Шахмат шәһәрчегендә үз-дыра башлады. Анда Жепкәй белән күрешеп, нәрсә турындагына сөйләшмәделәр алар! Ләкин барыннан да битәр алар шахмат уйнарга яраталар иде. Жепкәй үзе бик һәвәс шахматчы булганга, Белмәмешнең дә шахмат уены белән мавыгып китүе аның күңеленә хуш килде.

Егерме бишенче бүлек СЫЗГЫРАЙ ТАБЫЛДЫ!

Больницага кәргәннең беренче көннәрендә үзен Кыерчык дип атаганга Сызгырай гажәпләнсә дә, ник алай атауларын сорарга акылы житмәде. Мие кузгалу сәбәпле аның башы рәтләп эшләмәде. Акрынлап кына эшли башлады башлавын, тик ул арада инде авыру яңа исемгә ияләшеп киткән иде һәм көннәрдән бер көнне, минем чын атым шулай икән, дип үзе үк ышанып куйды. Ара-тирә генә, миңа дәшәләрме, түгелме, дигәндәй, берәз уйланып, җавап бирми торгалый иде.

Аның үз-үзен болай сәер тотуын доктор Компресик та сизми кала алмады. Ләкин доктор бу хәлне авыруның нерв системасына зыян килүдән күрдә. Авыруны ул үзенчә, ягъни көлдөрү юлы белән дэвалавын дэвам итте һәм нәтижә ала алмый аптырап бетте. Шулай да Сызгырайның, зиһене ачыла төшкән саен, йөзәндә елмаю әсәре ныграк чагыла барды. Димәк, көлке-мәзәкне аңлый белү нәнүсләрнең зиһен-акыл дәрәжәләренә бәйләнгән.

Сызгырайның йөзәндә елмаяны торган саен ешрак күргәч, доктор дэвалауның икенче дәверенә күчәргә ниятләде: уен-көлке сөйләүне туктатырга да кызыктырак китапларны кычкырып укырга булды. Танылган язучы Бөтергечнең «Утыз өч карга баласы күргән кызыклар» дигән китабын укып чыкты. Аның укыганын тыңлаган чагында Сызгырай кычкырып-кычкырып көлдә. Доктор Компресикка шул гына кирәк тә

иде. Хәзер инде авыру үзе генә дә укый ала булыр, дип, Компресик аңа бер өем газета китерде. Ә ул көннәрдә газеталарда югалган милиционер Сызгырайга кагылышлы жыйен мәзәк нәрсәләр тулып ята иде.

Тик менә ул мәзәк нәрсәләр милиционер Сызгырайга бер дә мәзәк булып тоелмадылар. Газетада үз исемен күрү белән, минем исем бер дә болар әйткәнчә Кыерчык түгел бит әле, минем чын исемем Сызгырай бит әле, дигән уй төште аның башына. Сызгырайның зиһеннәре кисәк кенә ачылып китте, Белмәмешнең тылсымлы таяк селтәве, шуннан стеналар ишелеп төшкәнә хәтеренә килде. Авыру барлык газеталарны читкә тибәрде дә караватыннан сикереп тормакчы булды. Әмма нәкъ шул вакыт аның янына доктор килеп чыкты.

— Ятыгыз, ят, Кыерчык. Кая барыр булдыгыз болай?

— Бер дә Кыерчык түгел әле менә, милиционер Сызгырай. Миңа хәзер мөмкин кадәр тизрәк үз эшемә кайтырга да, тылсымчыны тотып, аның таягын алырга кирәк. Югыйсә, ул анда тылсымлы таягы белән өйләр жимереп-кырып йөридер.

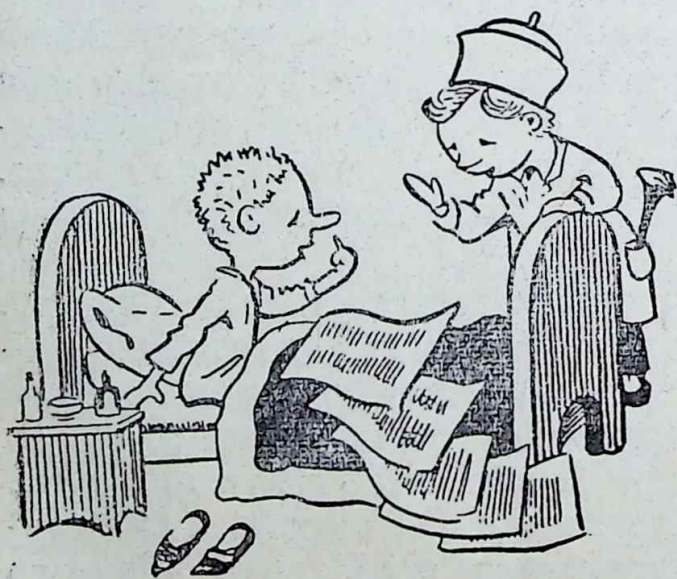
Кайбер авырулар, акылларына зарар килү сәбәпле, си-херчеләр, убырлы карчыклар белән саташа башлыйлар. Компресик мондый хәлләрне яхшы белә иде һәм шуңа күрә Сызгырайны, бертөрле тылсымчының да булганы юк, дип

ышандырырга тырышып карады. Әмма Сызгырай үзенекен итте һәм, тылсымчының стена жимергәннән үз күзем белән күрдем, дип кабатлады.

Доктор көлемсерәп кенә сораштырган булды:

— Ниндирәк иде соң ул тылсымчы дигәнегез?

— Бүтән нәнүсләр шикелле үк, чалбары гына сары иде дә кулына тылсымлы таяк тоткан иде.

— Әйтәм ич, күзегезгә генә күренгәндер дип. Нәнүсләрнен сары чалбар киеп йөргәнән кайчан күргәнегез бар? Андый мода гел юк та әле ул, — дигән нәтижә чыгарды доктор.

— Мода булмаса, бигрәк әйбәт. Сары чалбарыннан танып, тылсымлы таягын алырга жиңелрәк булыр.

Доктор Компресик, аны кызганып, башын чайкап торды-торды да, авыруның температурасы юк микән, дип, маңгаен тотып карады.

— Сезнең башыгыз авыртадыр?

— Авыртмый гына торсын әле! — дип ачу белән жавап кайтарды Сызгырай.

— Сизгә шулай авыртмаган төсле тоелса да, чынлыкта исә авырта булыр, — диде Компресик. — Менә хәзер маңгае-гызга боз куярбыз да, хәлегез жиңеләеп китәр.

Доктор няняны чакырып алды да:

— Кыерчыкның башына боз куегызчы, — дип үтенде.

— Мин бит әйттем сезгә, мин Кыерчык түгел, милиционер Сызгырай дип!

— Ярый, ярый, — диде Компресик, аны тынычландырырга тырышып. — Миләре кузгалып авыручылар үзләрен һәрвакыт шулай атаклы нәнүсләр дип уйлыйлар. Менә сез дә атаклы милиционер Сызгырай турында газетадан укып белдегез дә хәзер инде үзегезне шул дип уйлыйсыз.

— Юк, мин чынлап та Сызгырай бит.

— Менә хәзер удостоверениегезне күрерсез дә үзегезнең Кыерчык булуыгызны аңларсыз... Няня, удостоверениесен китерегез әле.

Няня Кыерчыкның курткасын алып килде һәм куртка кесәсеннән шофер удостоверениесен чыгарды.

— Кая, карыйк әле, нәрсә дип язганнар икән, — дип сөйләнде доктор, удостоверениене кулына алып. — Сиз соң Макарон урамында яшисезме?

— Шунда яшим.

— Утыз жиденче йорттамы?

— Утыз жиденче йортта.

— Шулай булгач, сез Кыерчык инде!

— Нишлэп мин Кыерчык булуйм ди?

— Нишлэп булмыйсыз ди? Менэ күз салыгыз элэ, акка кара белэн язылган бит: «Кыерчык» диелгән. Менэ ич — «Кыерчык».

Сызгырай удостоверениене кулына алып, анда язганнарны укып караган иде — исе-акылы китте.

— Кара син аны, шулай икән шул: Кыерчык Макарон урамындагы 37 нче номерлы йортта, 66 нчы квартирада яши... Нишлэп соң элэ 66 диелгән? Мин бит 99 нчыда яшим.

— Башыгызга зыян килгәндә генә кирегә әйләнәп китмәде микән ул 66? Менэ кирегә әйләндерегез элэ — 99 килер дә чыгар.

Сызгырай удостоверениене баштүбән әйләндергән иде үзе дә көлөп жибәрде:

— Кара син аны, чыннан да 99! Кыерчык түгел икәнмен, атым Сызгырай булмасын... әй лә! Әгәр дә Сызгырай икәнмен, атым Кыерчык булмасын, дигәнем. Дөрөс әйтәмме?

— Дөп-дөрөс, — дип аның сүзен жүпләде Компресик. — Сез тынычланыгыз да ятып йоклагыз. Йоклап торганнан соң Сызгырай дигән исемне гел хәтерегездән үк чыгарып ташларсыз. Миндә гаеп, миндә: нигә дип биргәнмендер шул гәзеталарны.

Сызгырай тынычланып китте, озакламый тирән йокыга талды.

Әмма бу сөйләшүдән соң доктор Компресик үзе уйга калды. Кыерчыкның чыннан да Кыерчык булуына шиге юк иде аның. Кыерчыгын Кыерчык та бит, күңелне шулай да нидер кытыклап тора. Удостоверениене кесәсенә салды да Макарон урамына китте, анда 37 нче номерлы йортны эз-

ләп тапты. Дүртенче катка менеп, алтмыш алтынчы квартираның звоногын шалтыратты.

Ишекне Шаян ачты.

— Кыерчык биредә яшиме? — дип сорады аңардан Компресик.

— Әйе, керегез.

Доктор бүлмәгә кергәч, Шаян диванда утырган Кыерчыкка:

— Менә синең янга килгән, атым Шаян булмасын, — диде.

Кыерчык кунакны каршыларга дип аяк өстенә калыкты. Моны күреп, доктор аптырашта калды:

— Сезмени ул Кыерчык?

— Мин шул, мин. Нишләп мин булмыйм?

— Әйе шул, нишләп сезгә Кыерчык булмаска... — диде доктор, аның сүзен жүпләп. — Тик менә бездә дә бер Кыерчык бар... Әй лә... Ни сөйлим соң әле мин!.. Карагыз әле, сез удостоверениегезне югалтмадыгызмы?

— Югалтмый ни, югалттым шул менә, — диде Кыерчык. — Югалттым дигәч тә инде... теге көнне бездә кунган нәнүс минем куртканы киеп киткән.

Доктор Компресик кесәсеннән удостоверение чыгарып Кыерчыкка сузды.

— Минеке, минеке! — дип кычкырып жибәрде теге. — Каян алдыгыз аны?

Доктор Компресик аларга үзләренең больницаларындагы бер авыру турында сөйләде. Шаян белән Кыерчык аңарга ниндидер нәнүснең үзләренә кереп кунуын һәм ялгышып кына Кыерчыкның курткасын киеп китүен сөйләделәр.

Шаян белән Кыерчык теге малай онытып калдырган куртканы алдылар да, докторга ияреп, больницага киттеләр. Йоклап яткан Сызгырайны күрү белән, теге көнне үзләренә кереп кунган малай икәннен әйттеләр. Кыерчыкның курткасын алдылар да кайтып киттеләр.

Алар киткәннән соң, доктор Компресик бик нык уйланып алды. Уйлады-уйлады да:

— Безнең Кыерчык дигәнебез Кыерчык түгел икән алайса. Кыерчык булмагач, аның теге югалган милиционер Сызгырай булмый хәле юк, — диде.

Шул фикергә килгәч, тотты да хәзер үк редакциягә шалтыратты һәм, югалган милиционер Сызгырай югалмаган икән, безнең больницада ята икән, дип хәбәр итте.

Больницага кай арада газета корреспонденты Каурый килеп житте. Ул башта доктор Компресик белән, милиционер Сызгырай белән сөйләште, аннары Шаяннар квартирасына барып алардан бар белгәннәрен сөйләтте, аннары Мәкне эзләп табып, аңардан сораштырды, шуннан соң милиция бүлегенә сугылып, милиционер Карагай белән сөйләшеп алды һәм жимерек стенаны үз күзе белән күрде.

Иртәгесен газеталарда милиционер Сызгырайның башынан кичкәннәре энәсеннән алып жебенә кадәр язылып чыкты. Бу хәбәргә бөтен шәһәр таң калды. Нәнүсләр бер-берсе кулыннан газетаны йолкып ала-ала укыдылар. Һәркемнең телендә милиционер Сызгырай булды.

Белмәмеш ул көнне дә, әче таңнан Шахмат шәһәрчегенә килеп, автомат «Актырнак» белән шахмат уйнап утыра иде. Юлдан газета укый-укый һәм кызып-кызып бәхәсләшә-бәхәсләшә килүче нәнүсләрне күреп, әлбәттә, кызыксынмый кала алмады ул. Бары тик уйный башлаган партиясен генә ташлап китәсе килмәде.

Нәкъ шул вакыт юлда Жепкәй күренде. Кулындагы газетаны селки-селки болай таба йөгерә иде ул. Белмәмешне килә-килүгә үк күреп алды һәм кычкырып жибәрде:

— Белмәмеш! Табылган бит, табылган, Сызгырай табылган!

— Ниткән Сызгырай ул тагы? — дип, берни аңламыйча, сорап куйды малай. Ул инде Сызгырайны гел исеннән үк чыгарган иде.

— Теге югалган милиционер соң!

Бөтенесе дәррәү исенә төште Белмәмешнең. Ул, урынынан сикереп торып, аңа каршы атылды, кызың кулыннан газетаны йолкып алды да укырга тотынды. Монда Шаян бе-

лән Кыерчыкның сөйләгәннәре дә, Мәк
исемле кызның сүзләре дә, милицио-
нер Карагай фикере дә, доктор Ком-
пресикның уйланулары да, шулай ук
Сызгырайның үзенә авызыннан ише-
телгән сүзләр дә бар иде. Сызгырай
болай дигән: милиция бинасын жи-
мергән сихерче сары чалбар киеп йөри,
шуңа карап аны бик тиз табып булыр,
аның кулыннан зарар китерә торган
тылсымлы таякны йолкып алып булыр,
дигән.

Сызгырайның мондый сүзләрен укы-
гач, Белмәмеш шүрли калды. Чырай-
лары ап-ак булды. Эскәмиягә барып
утырды да газета белән тырышып-ты-
рышып сары чалбарын каплады. Мо-
ны күреп торган Жепкәй түзмәде, кө-
лөргә тотынды.

— Нишләвең ул, Белмәмеш? — дип сорады кыз. — Әһә,
хәлең мөшкөл икән шул: син дә сары чалбар киеп йөрисең
бит әле. Сихерче дип уйлап, тотып алмагайлары, димисең-
дер ич?

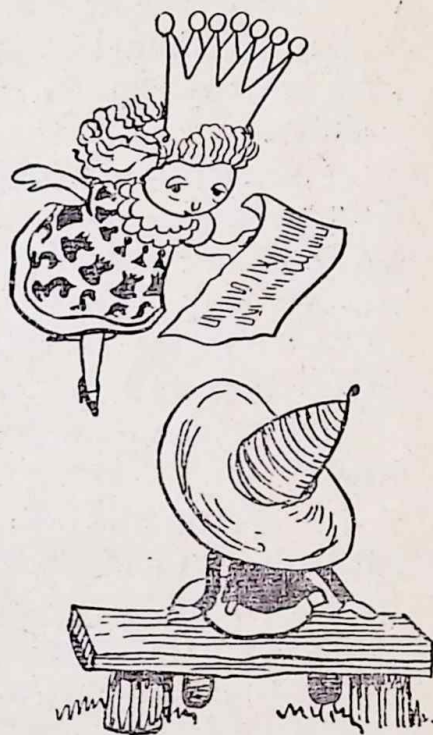
— Шулай дим шул.

— Әзрәк оялыр идең, Белмәмеш! — дип куйды кыз. —
Дөнъяда сихерчеләр югын да белмисеңмени?

— Нишләп соң алай булгач Сызгырай күрдем дигән?

— Юк сүз! Авыру ич ул Сызгырай. Аның миенә зарар
килгән, шунлыктан күзенә күренгәндер. Мә укы менә доктор
Компресикның бу турыда ниләр әйткәнен.

Белмәмеш аны да укырга ябышты. Доктор Компресик
фикеренчә, милиционер Сызгырай әле рәтләп терелеп житмә-
гән. Баш мие кузгалганнан соң әле һаман үз акылына кайтып
житә алганы юк. Хыялы да ялгыш юлдан бара, һәм шунның
нәтижәсендә аңа гомерендә дә күрмәгән сары чалбарлы си-
херчене күргәндер төсле тоела. Вакыт узу белән, авыруның

бу саташуу да, элбәттә, бетәр. Һәм энә шул саташуу бетми торып авыруны больницадан чыгарырга да ярамый, чөнки андый авыруларның иректә булуы башка нәнүсләр өчен куркыныч.

Сызгырайны больницадан тиз көндә чыгармасын укып белгәч кенә, малайга берәз жан кергәндәй булды. Тик шулай да ул, һәркемнең күзе миндәдер дип, эскәмиядән кузгалырга да куркып утырды.

— Кызык та малай инде син! — диде аңа Жепкәй. — Әллә бер синдә генәме сары чалбар? Кара энә!

Белмәмеш як-ягына күтәрелеп караган иде — малайларның күбесе аныкы шикелле сары чалбар киеп йөриләр икән.

— Хәтерендәме, сез безнең фабрикага килгән көнне хужожник Сәдәфкәй сары чалбар проектын эшли иде, — дип аңлатып бирде Жепкәй. — Хәзер инде фабрика ул модельны үзләштереп өлгерде, кичәге көннән алып сары чалбарлар кибетләргә таратылды. Хәзер инде шул төс модада.

Егерме алтынчы бүлек

ИГЪТИБАРГА ЛАЕКЛЫ ГАЛӘМӘТЛӘР

Үзенә сары чалбарына илтифат итмәүләрен аңлагач, Белмәмешнең күңеленә берәз жылы керде, һәм милиционер Сызгырай бөтенләй онытылып торды. Кичен йокларга яткач кына, ниндидер борчу сизгәндәй булды. Баштарак ул аның нәрсә икәнән дә белмичә аптырады. Әллә берәр әйберен югалтты инде, әллә берәрсенә нидер вәгъдә итеп, вәгъдәсендә тормады, әллә аның үзенә нидер бирергә булып, бирми калдылар.

«Нишләгәнмендер, һич аңлар хәлем юк! — дип уйлап алды малай. — Барысы да ипле генә тәгәрәп торганда...»

Ул, йоклап китәргә тырышып, әле бер ягына, әле икенче ягына борылып ятты. Менә бервакыт озынборын мезләгән

кебек булып китте. Яхшылабрак колак салып тыңласа, кай-бер сүзләрне аерып була башлады:

«Милиционерны соң оныттыңмыни? Оныттыңмыни?»

«Қара син аны! — дип куйды Белмәмеш, гажәпләнеп. — Минем вөждан түгелме соң бу? Ха-ха-ха!.. Күптән тавыштыныгыз ишетелгәне юк иде!»

Ләкин вөждан бу шаяртуга-көлүгә һич тә илтифат итмәде, аның сөйләве сөйләү иде:

«Син монда рәхәтләнеп йоклап ятасың, ә милиционерны синең арканда больницада яткыралар. Компресик бит аны, акылдан язган, шуңа күрә жыен сихерчеләр турында сөйләп маташа, дип уйлый. Бар да әйт Компресикка, миндә күрде, чынлап та күрде ул тылсымлы таякны, диген».

— Бар икән күрәселәрем! — дип ярсып сөйләнде Белмәмеш. — Мин йоклап китәм дигәндә генә, уянып, теңкәмне корыта да тора, корыта да тора. Төнлә нишләп йокы алмый икән аны?

Ләкин вөждан үзенекен итте, бирешергә бик исәбе юк иде.

«Мин бит синең яхшырак булуыңны теләм. Синең эшә-келек эшләгәнеңне күреп торганда, йоклап ята алмыйм шул».

«Ярар инде, ярар, ярар! — диде Белмәмеш, ярсуын көчкә басып. — Иртәгә барып әйтермен. Теләсә нишләтсен мине милиционер. Тылсымлы таякны да алсын. Аның ише таяксыз да яши алырмын әле. Шуның аркасында әллә нинди бәла-казалар чыга».

Малайның шулай диюе булды, намусы тынычланды, һәм ул йоклап китте.

Иртәгесен Белмәмеш, әлбәттә, беркая бармады, беркемгә бернәрсә әйтмәде. Кич житеп, вөжданы уянуға — иртәгә инде, иртәгә, дию белән чикләнә иде. Әнә шулай уртак тел тапты ул намусы белән. Бер дә бәхәсләшеп торасы түгел икән, ул уянуға — иртәгә барам, иртәгә әйтәм, диясе икән. Вөждан шундук тынып кала да, рәхәтләнеп йоклый аласың.

Безнең сәяхәтчеләр көннәрен паркта уздырган арада, Кояшлының үзендә игътибарга лаек вакыйгалар булып алды һәм шәһәр халкына акрынлап кына тәэсир итте.

Бу вакыйгаларның килеп чыгуына һәм барышына элеккегә өч ишәкнең роле әйтеп бетергесез зур булды. Калигула, Кобар һәм Тибенәй өчесе бергә Макарон урамында очрашканнан бирле алар инде бүтән аерылышмадылар. Өчәү бергә чагында аларга күңеллерәк була, шуның өстенә әле Тибенәй белән Калигула, теге көнне тротуар аша бау сузып, милиционер Сызгырайны екканнан соң, Кобар тагын берәр төрле кызык табар, дип өметләнәләр иде. Кобар әйтте, мин белгән кызыклардан иң кызыгы урамнан узып баручылар өстенә су сибү, диде, тора-бара, ихтимал, тагын берәр кызыклырак нәрсә уйлап чыгарырмын, диде.

Икенче көнне иртә белән Калигула, Кобар һәм Тибенәй чәчәкләргә су сибүченең шлангысын тартып алдылар да урамнан баручыларны коендырырга тотындылар. Нәнүс халкы аңына килгәләгәнче, күбесе манма су булды. Икенче, өченче урамда да шундый ук хәл кабатланды. Бу галәмәтләрне икенче көн газетага язып чыктылар. Анда болай диелгән иде:

«Без моңарчы да ике узгынчының чәчәкләргә су сибә торган шлангтан шәһәр халкын коендыруларын язган идек инде. Кичә тагын берничә жирдә шул ук күңелсез хәл кабатланды. Су астына эләккән бер нәнүс салкын тиеп, авырып киткән. Хәзер ул авыруны больницага салдылар, берничә көнсез дә чыга алмас ахры.

Шуны да әйтеп үтәргә кирәк: урам уртасында нәнүсләрне салкын су белән коендыру ише ахмаклыкның шәһәребездә күптән булганы юк иде инде. Соңгы тапкыр моннан егерметыз ел элек булган иде андый хәл. Ул чагында әле бездә бүтәннәрнең кәефен кырудан ләззәт таба алучы нәнүсләр дә бар иде. Аларның кайберләре кемнең дә булса артыннан килеп, сугып яки башына салкын су сибеп качуны ярата торганнар иде. Күпчелеге исә куыш уйнарга яратты. Урамнан атлап баручыларны ора-бәрә, жилдән кызу чаба торганнар

иде алар, һәм шул сәбәпле үзләрен жылкуарлар дип атадылар.

Шәһәребездә уңышлы тәрбия эшләре үткәрү нәтижәсендә жылкуарлар бер дә калмаган иде. Хәзер менә сорау туа: су сибүче жылкуар нәнүсләр электән калганнармы, әллә берәр жирдән килгәннәрме? Бу мәсьәләгә киләчәктә ачыклык кертелер, дип ышанабыз».

Дөрөсен әйткәндә, үзганбарганга су сибү безнең жылкуарларның бердәнбер һөнәре түгел. Алар Кояшлы нәнүсләренең качыш уйнарга яратуларын сизеп алдылар да шул уен белән мавыгып киттеләр. Әмма бу уенны яңачарак уйный башладылар: һәркем кружка белән су ала; «көтүче» качканны табып кына калырга тиеш түгел, коендырырга да тиеш була, качучылар исә үз нәүбәтләрендә «көтүче»не коендырырга тиешләр. Бу уенны жылкуарлар качышы дип атадылар. Аннан тыш әле тагын жылкуарлар әбәге дигән уен да барлыкка килде: уйнаучылар бер-берсен куып житеп, су белән коендырырга тиеш иделәр. «Көтүче» кружкадагы суын берәрсенә өстенә сибә алса, энә шул өсте юеш нәнүс көтүче була һәм үзе бүтәннәрне куып китә.

Чабып-йөгереп уйнау белән генә чикләнмичә, жылкуарлар әле тагын өстәл уеннарын да бик яраталар: лото, домино, бильярд, шашка, хәтта әле шахмат та уйныйлар. Мәгәр анда да әле бүтәннәр шикелле генә уйнау алар өчен күңелсез тоелды, һәм араларында иң зирәге Кобар чиертүдән уйнарга дип тәкъдим итте. Болай иттереп уйнаганда отучы оттыручының маңгаена бер, ике, я өч мәртәбә чиертә иде.

Бу урында кабат шуны әйтеп үтәргә кирәк: Тибенәй, Кобар һәм Калигула бүтәннәр шикелле нәнүсләр түгел, алар —

моңарчы хайван хәлендә булганга, нәнүскә әйләнгәч тә, иске холыклары вакыт-вакыт үзен сиздерә тора, аларның бөтен галәмәтләре энә шуннан килеп чыга иде. Арада ин әшәкесе Тибенәй булды. Урамда барганда ул беркемгә дә юл бирмәс, киресенчә, кагылып-сугылып, аякларына басып узар, төкереп-какырып йөрер. Аның һичбер вакыт әкрән генә көлгәнән күрмәссең, кешнәргә тотына да, янындагы нәнүсләр, котлары алынып, читкә тайпылалар һәм колакларын томалыйлар иде. Берәр нәрсә кирәк булса, һич сорау-нитү юк — тартыр да алыр. Бирмәсәләр — тибенер яисә тешләшер иде. Ул һәркемне тинтәк дип, я башка шундый исемнәр белән атап мыскыллы, колагыңны йолкырмын, дип куркытып маташкан була. Хужалары ятып йоклагач, квартира саен кереп, сораусыз-нисез аларның әйберләрен алып йөри торган гадәте бар әле, җитмәсә.

Хәер, Калигула белән Кобар да кимен куймый иделәр. Алар әле дә булса үзләренә, дүрт аяклап йөрмичә, ике аяклап кына йөрүләренә сәерсенәләр. Аларның һәрвакыт дүрт аяклап йөриселәре, ишәк булып бакырасылары килеп тора, тик ниндидер бер эчке көч моны эшләргә һич кенә дә ирек бирми. Теләгәннәрен эшли алмагач, күңелләре сыза, эчләре әрни, һичбер тынгы бирми, шул сәбәпле алар ничек кенә булса да башкаларның да кәефләрен кырырга маташалар.

Әгәр дә Белмәмеш аларның шул чаклы интегүләрен сизенсә, бер минут тормыйча киредән ишәккә әйләндергән булыр иде үзләрен. Тик менә белми генә.

Кояшлы шәһәре нәнүсләре бу өч дусны гел бергә очраталар һәм, алар арасындагы охшашлыкны күреп, исләре китә. Өчесе дә бер

үк төрле итеп киенгәннәр: күкле-яшелле, кыска һәм тар жиңле пинжәкләр, яшыкелт сары төстәге, озын һәм киң чалбар; эшләпә яисә кепка урынына бөрчөк-бөрчөк кызыл төшкән килбәтсез берет. Әгәр текәлебрәк карасаң, чырайларында да охшашлык күрерсең. Бигрәк тә инде борынары тәймә кебек кенә булып бит урталарында утырып тора. Өскө иреннәренен сәлперәеп салынып төшкән булуы да аларның кыяфәтләренә ахмаклык өсти. Аермалары исә, алда әйткәнебезчә, сипкелләрендә иде: Кобарның сипкеле борынындагына, Тибенәйнең бит алмаларында да бар, ә инде Калигуланың бөтен йөзө сипкел белән тулган иде.

Кояшлы шәһәрләрдә киём-салымга, төрле мода ише нәрсәләргә бик нык илтифат иткәнгә, болар өстендәге киём һәркемнең күзенә ташланды. Кайберәүләр шундук, яңа мода чыккан икән, дип белеп, кибеткә йөгәрделәр. Ләкин анда тар жиңле, күкле-яшелле пинжәкләр дә, чуар беретлар да юк, фәкать сары чалбар гына бар булып чыкты. Күпчелек нәнүсләр сары чалбар киеп алдылар, әмма озак та үтмәде, кибет чалбарларының модага туры килмәвен күрделәр. Беренчедән, бу чалбарлар житәрлек киң түгел; икенчедән, житәрлек озын түгел; өченчедән, үзләре сары гына, модалы чалбар кебек яшыкелт сары түгел.

Киём фабрикасы эшләп чыгарган бик күп сары чалбарлар өелеп калды. Аларны беркемнең аласы килмәде. Энәкәй гарьлегеннән нишләргә белмәде. Шул ук вакытта кибетләр, киң итеп тегелгән яшыкелт сары

чалбарлар, тар жиңле пинжәкләр һәм чуар беретлар жибәре-
гез, дип дауладылар.

Бу таләпләр Энәкәйнең канына тоз салдылар.

— Акылларында микән соң алар? Чалбарның шыксыз
киң булып, пинжәкнең тар жиңле булганын кайда күргәне-
гез бар сезнең? Юк, без моңа юл куя алмыйбыз! Матур тү-
гел, — диде Энәкәй.

— Әлбәттә! — дип аның сүзен жүпләде Сәдәфкәй. Аның
ачуланырга хақы да бар иде: проект төзесен, шул проектка
карап чалбар тексеннәр, имеш тә, шуны хәзер беркем алма-
сын, имеш! — Чалбарның саргылт яшел булуын кайда күр-
гәнегез бар сезнең? Сәнгатьчә түгел бу! Матур түгел!

— Юк, юк, — дип тагы бер кат чәпчеп алды Энәкәй. —
Безнең фабрика аның ише чалбар текмәячәк. Ник шунда бө-
тенләй чалбарсыз йөрмиләр, анда безнең эшебез юк!

Модача киенергә яратучы кайбер нәнүсләр, фабриканың
кирәкле киёмнәрне эшләп чыгарганын да көтмичә, яшькелт
сары материядән жаннары теләгәнчә киң балаклы итеп чал-
бар тегеп жибәрделәр. Модалы пинжәк һәм берет мәсьәләсе
жиңелрәк юл белән хәл ителә: кибеттән очраган бер пин-
жәкне алып чыгасың да жиңнәрен кырыккалыһсың гына.

Берет ясау өчен гади эшләпә аласың да аның кырыен
кисеп ташлыһсың, шуннан түбәтәй кебегрәк бер нәрсә килеп
чыга. Шуңар буяу белән бөрчөк төшерәсен, бер баудан түбә-
сенә койрык тегеп куясың. Моңа артыннан чабучы кайбер
нәнүсләр тегүчелек һөнәрендә бик зур уңышка ирештеләр,
кайбер өйләрдә исә тегү-чигү эшен өйрәнү жәмгыятьләре дә
оештырдылар.

Шунысын да әйтеп үтәргә кирәк, элеккеге ишәкләргә иярү
алай киём яраштыру белән генә чикләнмәде. Кайбер нәнүс-
ләр Калигула, Тибенәй һәм Кобарга башка яклары белән
дә охшарга тырыштылар. Сәгәтьләр буе көзгә алдында басып
торган килеш бер кулы белән борынына басып, аны кечерәй-
тергә, икенче кулы белән өске иренен тарткалап озынайтырга
маташучыларны еш күрергә мөмкин иде. Кайберәүләр исә
модалы костюм-чалбар киеп алдылар да, беркемгә юл бир-

мичә, бер эшсез, уңлы-суллы төкеренеп тик йөри башладылар.

Ул арада газеталарда янадан-яңа хәбәрләр басылып чыга торды: фәлән җирдә нәнүсләрне шлангтан коендырганнар; фәлән урамда аркылы сузылган бауга эләгеп бер нәнүс егылган, маңгае тишелгән; фәлән төштән үтеп барганда бер рәүненң башына нәрсәдер ыргытканнар.

Шәһәрдә яшәүче күпчелек нәнүсләр бу хәлләргә үзләренең ризасызлыкларын белдерделәр. Бөжәки дигән берәү газетада зур мәкалә язып чыкты. Ул үзенең хәбәрендә шәһәр урамнарындагы башбаштаклыкка халыкның шулай тыныч каравына бик нык гарьләнүен белдергән иде. Жыен башбаштаклыкта ул фәкәть җилкуарларны гына гаепли иде. Ничек кенә булмасын, җилкуарлар белән көрәшсәргә кирәк, дигән һәм шул максат белән тәртип саклау җәмгыяте төзәргә тәкъдим керткән. Ул җәмгыятьнең вәкилләре урамнарны күзәтеп йөрөп, тәртип бозучы җилкуарларны кулга алырга һәм, гаебенә күрә, кайсын бер тәүлеккә, кайсын күбрәккә ябып куярга, дип киңәш иткән иде.

Бөжәки мәкаләсенә каршы икенче бер газетада Мөжәки хәбәре басылды. Моңысының фикеренчә, бернинди дә тәртип саклау җәмгыяте оештыруның кирәге юк, чөнки андый оешма бик күптәннән бирле яшәп килә, исемен һәркем белә: милиция. Мөжәкинең әйтүенә караганда, элегрәк заманнарда, Қояшлы шәһәрендә бернинди дә автомобильләр юк чагында, урамнарда фәкәть җәяүлеләр генә йөргән икән, ул заманнарда нәнүсләр әле бәйләнчегрәк булганнар һәм милиция аларны бер-берсенә бәйләнмәсеннәр, дөмбәсләшмәсеннәр, тәртип бозмасыннар дип күзәтеп кенә торган. Еллар үтү белән, нәнүсләрнең гадәтләре яхшырган: һәркем әдәплеләнгән, үзен культуралы тота башлаган. Шул ук вакытта урамнарда төрле автомашиналар, мотоцикллар һәм велосипедлар күренгәли башлаган. Милиционерлар исә, урам хәрәкәтен күзәтү белән мавыгып китеп, тора-бара элек үзләренең тәртип саклаганнарын, ә инде тәртип бозучы җилкуарларны авызлыклаганнарын бөтенләй истән дә чыгарганнар икән. Иң азақ-

тан исә Мөжәки, милиция бүгенге көндә яңадан үзенә төп вазифасын үтәүгә тотынырга тиеш, әллә нинди жәмгыятьләр оешканны көтеп ятмаска тиеш, дип язган иде.

Башка газеталарда да бу хакта язган бик күп мәкаләләр басылып чыкты. Бер ише нәнүсләр Бөжәки ягыннан төшеп, милициянең эше бүгенге көндә болай да баштан ашкан, ул хәзер урам хәрәкәтен күзәтү-жайлау белән мәшгуль, һәм шул сәбәпле тәртип саклау жәмгыяте оештырмый гына әллә ни майтарып булмас, дип язалар иде. Икенчеләре исә, киресенчә, Мөжәки фикерен куәтләп, ул оешасы жәмгыятьтә бернинди тәжрибәсез нәнүсләр булыр, һәм алар берни кыра алмас, жылкуарлар белән милиция үзе шөгыльләнәргә тиеш, дип чыктылар.

Бу мәсьәләгә карата күпләр чыгыш ясаса да, һәркемнен игътибарын үзенә тартканы Сөзәки мәкаләсә булды. Бу автор яман усал итеп язган һәм жылкуарларның тетмәләрен теткән һәм милициягә дә өләш чыгарган иде. Аның болай чамасыз усал чыгыш ясавының сәбәбе дә юк түгел икән: күптән түгел генә урамда моның үзен дә коендырганнар, милиционер якында гына басып торса да, икенче якка караганлыктан, күрми калган, имеш.

Егерме жиденче бүлек

ЖИЛКУАРЛАР АРАСЫНДА

Жылкуарлар белән милиция көрәшәргә тиешме, әллә тиеш түгелме, дип, нәнүсләр газета битләрендә бәхәс куерткан арада милиционерлар үз белдекләре белән көрәшә дә башладылар. Ник дисәң, андый-мондый хәл булган жиргә күз ачып йомганчы халык жыелып өлгерә. Ачыкавызлар күбәйгәннән-күбәя барып, тротуарга сыймый башлыйлар, бөтен урамны тутыралар. Автотранспорт йөрүдән туктап, дежур милиционерга, теләсә-теләмәсә дә, юлны эрчү мәсьәләсә белән шөгыльләнәргә туры килә.

Көннөрдөн бер көннө урам уртасында Шулпак белән Клиндер маңгайга маңгай киләләр. Икесенең дә өстендә саргылт яшел төстөгә киң чалбар, кыска һәм тар жиңле пинжәк. Берсенең дә юл сабасы килми торганда, кайсыдыр икенчесенең аягына баса (хәзер инде кайсы икәннән тәгаен әйтүе дә кыен). Шуннан тотыналар болар әдәпсез сүзләр әйтешергә! Ачыкавызлар жыела. Транспорт йөрүдән туктый. Ул да булмый, милиционер

Итеккәй йөгереп килеп житә дә таралышуларын үтенә башлый. Беркем китми. Шулпак ул арада йодрыгы белән Клиндернең авыз-борынын кашырга тотына — күз төбен күгәртеп чыгара. Милиционер Итеккәй тегене иңсәсеннән эләктерә дә милиция бүлегенә жылтерәтеп алып китә. Юлда барганда Шулпак милиционердан ычкынмакчы була һәм аның кулын тешли. Милиционерның хәйран ачуы чыга, һәм ул, милициягә килү белән, шкафтан эллә кайчангы, онытылып беткән законнар китабын тартып чыгара. Анда бүтәннәргә кул күтәреп суккан өчен бер тәүлек, күз төбен күгәрткән өчен берьюлы өч тәүлек, кулны тешләгән өчен дә өч тәүлек ябып тотарга диелгән иде. Шушы борынгы законны кулланып, милиционер Шулпакны тоташ жиде тәүлек ябып асрамакчы була һәм «салкын бүлмә» дип аталган бүлмәгә илтеп яба. Андый бүлмә һәрбер милиция бүлегендә барын бар да, тик аның ни сәбәпле алай аталуына билгесез. Күрәсең, элекләре салкын булгандыр; тик инде хәзер бүтән бүлмәләрдән аерылса да шул ишегендә бик булу белән аерыладыр.

Шулпакны әлегә дә баягы «салкын» бүлмәгә бикләп, милиционер ашханәдән аның ашарына китерә, ә үзе, өенә кайтып, йокларга ята. Ятуы була — Белмәмеш хәлендә кала

бит бу хэзер: вөжданы газапмый башмый. Икенче берәүне бикләп калдырдың да үзең хэзер йоклап ятасың, дип бәйләнә. Төн уртасына чаклы милиционер шулай газавланып ята-ята да, барып, тегене чыгарып жиберә. Өенә кайтып кына житә — вөжданы тагын теңкәсен корыта башмый. Законны боздың менә, жиде тәүлек бикләп асрарга тиешле жылкуарны ирекке чыгарып жибердең, дип бәйләнә.

Аның үрнәгендә бүтән милиционерлар да жылкуарларны башта утырталар, соңыннан, вөждан газавына түзә алмыйча, кайтарып жиберәләр. Үзләре аннан соң да тынычлана алмыйлар. Бер бичара, шулай газавлана торгач, үз-үзен «салкын» бүлмәгә илтеп бикли һәм бары тик дүрт тәүлек утырып чыкканнан соң гына тынычланып кала.

Шулпак белән булган хәлдән соң милиционер Итеккәй телевизордан чыгыш ясый һәм, жылкуарларны «салкын» бүлмәгә бикләп кую килешеп бетми, ди. Алай иткәнче, газета-журналларда үзләреннән көлеп чыгарга кирәк, шуннан соң алар акылга утырырлар, дигән киңәш бирә. Аның мондый киңәше һәркемнең күңеленә хуш килә. Газета битләрендә көне-сәгәте белән жылкуарлар тормышыннан алып язылган кызыклы хикәяләр һәм төрле карикатуралар басылып чыга башмый. Ул карикатураларда жылкуарларны хәтсез киң саргылт яшел чалбар, чамасыз тар жинле пинжәк кидертеп төшерәләр иде. Борыннарын бәп-бәләкәй, өске иреннәрен коточкыч салынкы итәләр иде. Рәсемле хикәя дә булса инде, ул чагында нәнүсләр сөенеп бетә алмыйлар — көлә-көлә эчләре катып бетә.

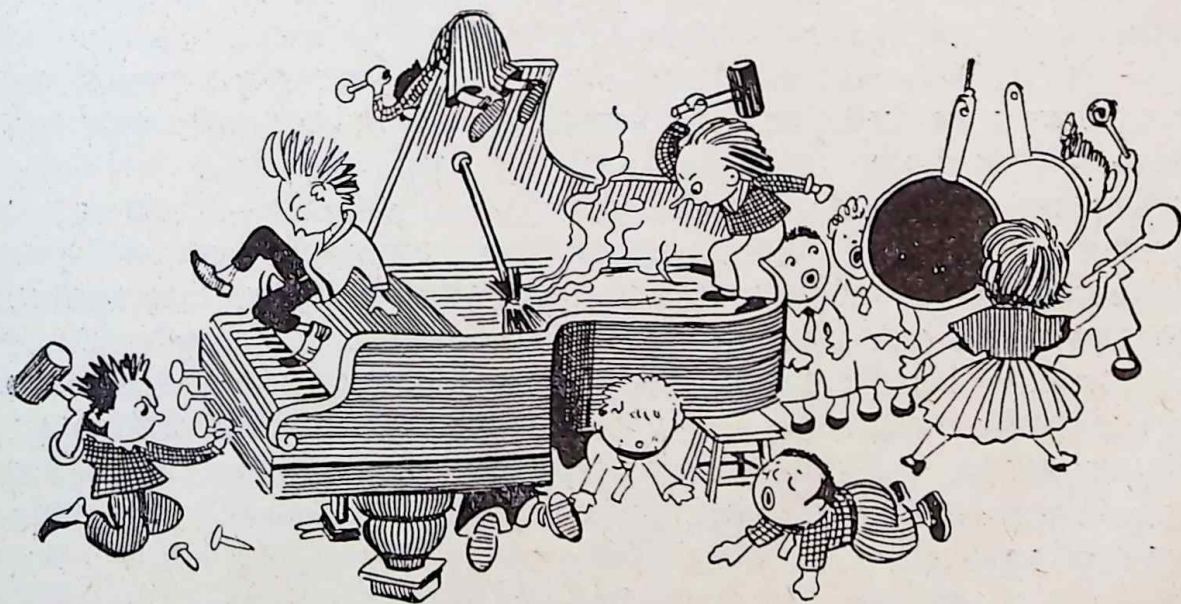
Жылкуарлардан ничек кенә көлмәсеннәр, аларның саны һич тә кимемәде. Нәнүсләрнең шулчаклы килбәтсез киенеп йөрүләренә түзәр дә идең әле, юк бит, аның белән генә чикләнмиләр, жылкуарларның әшәкелекләрен дә кабатлыйлар бит. Моңарчы гомерләрендә дә начарлык эшләмәгән нәнүсләр хэзер бишенче катның тәрәзәсеннән бүтәннәрнең башына төкерәләр һәм, бик акыллы нәрсә уйлап таптык, дип сөенәләр. Кайберәүләр исә китапханәдән алган китапларының битен ерталар да, күгәрчен ясап, очыралар. Аннан соң ул

китапны укый алалармы, юкмы — ул мәсьәлә белән кызыксынып тормыйлар.

Чиертештән уйнарга яратучылар да ишәеп китте. Кайберәүләр аның белән генә дә чикләнеп калмадылар һәм сугып жибәрү яки салып егу ише жәзаларны да керттеләр. Әйтик менә, оттырган нәнүс ун мәртәбә чиерттергәнче, ике тапкыр суктыра яисә бер генә булса да берәгәйле итеп салдырта ала.

Кыскача гына итеп әйткәндә, жылкуарлар дигән халык башкаларга күнелсезлек кенә эшләп йөрүне бик тә инде ярата иде. Ләкин кайбер жылкуарлар урамда гына бик аз нәнүсләргә начарлык эшләүләрен төшенеп алдылар. Шуннан инде алар бик күп халык жыелган биналарга үтеп кереп, анда гауга чыгару турында хыяллана торган булып киттеләр. Берничәсе бу теләкләренә ирештеләр дә: концерт залына үтеп кереп, кайсы ватык, кайсы жимерек инструментларда уйнап маташтылар. Бу хәтле шау-шуга беркем чыдый алмаслык иде, әмма жылкуарлар инде, иң модалы музыка хәзер менә шул икән, аның исеме какофония икән, дигәнрәк имеш-мимеш таратып өлгерделәр.

Какофония шәһәргә бик тиз таралып китте. Озак та узмады, тагы берничә оркестр жимерек-ватык инструментлар.

белән концерт бирде. Ул көннөрдә аеруча дан казанган оркестр «Жилсугар» булды. Үзе әллә ни зур да түгел — ун гына малайдан тора. Шуларның берсе консерв банкысын кага, икенчесе җырлый, өченчесе шыңшый, дүртенчесе чиный, бишенчесе мыркылдый, алтынчысы мыраулый, калганнары тагын әллә нинди килбәтсез авазлар чыгаралар, таба төбө кагалар иде.

Музыка сөючеләр энә шул модалы оркестрларның концертларына йөриләр, анда утырып, колаклары тынып беткәннән соң, җыен җилкуарын-жилсугарын тирги-тирги өйләренә таралышалар.

Бу җил театрда да кагылмый узмады. Күренекле режиссер, яңача киенеп җибәргәннән соң, театр ул музей түгел, аңа тормыштан артта калырга һич тә ярамый, тормышта хәзер һәммә нәрсә дә кирәгенчә эшләнми икән, ни сәбәпле безгә театрда барын да акыл кушканча эшләп ятарга, дип чыгыш та ясады. Моңарчы тамашачылар залда утырып, актерлар сәхнәдә уйнаган булсалар, хәзер инде, киресенчә, тамашачылар сәхнәдә утырырга, актерлар исә залда уйнарга тиешләр. Әлегә теге режиссер үз театрында шундый хәлне эшләтеп тә күрсәтте: сәхнәгә урындыклар куйдыртып, анда тамашачыларны утыртты; сыймаганнарын шунда залда калдырды һәм актерларны урта бер җирдә уйнатты.

— Менә ичмасам кәмит! — дип сөйләнде ул режиссер, куанычын кая куярга белмичә. — Элекләре тамашачылар үзенә, актерлар үзенә иде, хәзер һәммәсә бергә.

Тамашачылар һәр яктан уратып алганда, әлбәттә, актер бөтерчек урынына әйләнә алмый, һәм берәүләргә алды белән, икенчеләренә арты белән торырга мәҗбүр була. Декорацияләр куюы да җайсызланды, ул тамашачының бер өлешенә актерларны гел томалап тора иде. Мондый күңелсезлектән халык бик ялыкмасын өчен, режиссер берничә актерга уен барганда зал буйлап чабып йөрергә, тамашачылар өстенә төрлө төстәге пычкы чүбә сибеп, куыклар белән дәмбәсләп йөрергә кушты.

Тамашачыларга моның ише үзгәрешләр бер дә ошамады. Ләкин бу хәбәрне ишеткәч, режиссер куанды гына. Моңарчы тамашачыга ошаган нәрсә уңай бәя алса, хәзер инде, һәр-нәрсә баштүбән килгән бер заманда, киресенчә, тамашачыга ошамаган спектакль генә яхшы була ала, дип чыкты ул. Тик аның сүзенә карап кына тамашачылар «акылга килмәде», пәрдә төшкәнче үк бик күпләр театрны ташлап киткәлиләр иде. Режиссер монысына да аптырамады: тамаша башланыр алдыннан урындыкларга сумала ышкып чыгарга кушты. Чынлап та, вакытлы-вакытсыз беркем кузгала алмады, тик инде шуннан соң театрға аяк басучы да калмады.

Белмәмеш, Төймәкәй һәм Чуаркай баштарак бу үзгәреш-ләрне абайламыйчарак йөрделәр. Ник дисәң, көннәр бue паркга яталар, анда ул-бу юк иде шикелле. Менә бервакыт жылкуарлар анда да житештеләр. Аллеяларда бер эшсез йөри бирәләр, узган-барганга кагылып-сугылып баралар яки өсләренә пычрак ыргыталар, эшәке сүзләр әйтәләр яки начар

жырлар жырлыйлар. Су шәһәрчегендә исә резин көймәләрне булавка белән тишеп йөргәннәр. Шахмат шәһәрчегендә автоматларны кырып чыкканнар.

Төймәкәй андыйга бик сизгер кыз иде, бу хәлләр күзенә чагыла башлауга, парктагы халыкның бу чаклы эшәке булуын ничек элегрәк күрми йөргәнбездер, дип исә китеп сөйләнде. Белмәмеш белән Чуаркайга ул:

— Әйдәгез бүтән килмик инде, — диде. — Электәге кебек, шәһәр күреп кенә йөрик, — дип өстәде.

Ә инде шәһәр карап йөри башлаганнар иде, Қояшлының шулчаклы үзгәрүенә аптырап беттеләр. Халыкның йөзендә елмаю дигән нәрсәне һич күрмәссең: һәркем башын аска иеп, ялт-йолт куркынып карана-карана йөри. Курыкмаслык та түгел бит: минут саен тыкрыктан берәр жылкуарның атылып чыгып, бәреп егарын яисә битеңә су сипкәнән, яки артыңнан сиздермичә генә килеп, колак төбендә акыруын, алай итмәсә, тибепме, сугыпмы жибәргәнән көт тә тор.

Хәзер инде шәһәрдә элеккеге жанлылык та юк. Жәяү йөрүчеләр сирәгәйгән. Һава сулау яки анда дус-иш белән урамда туктап сөйләшеп тору шикелле нәрсә дә беткән. Һәркемнен башында бер генә уй, бер генә кайгы: ничек кенә булса да урамнан сиздермичә генә үтәргә дә тизрәк өйгә кереп посарга. Күпләр инде, берәр жылкуар килеп чыкмагае, үзебезне хур итмәгәе, дип, ашханәләрдән дә бизеп беткәннәр. Хәзер инде аш-суны кухня лифтынан гына алып, өйдә иркенләбрәк ашау ягын карыйлар. Төрле бәладән башаяк дип, театр-концерт ише жирләргә бөтенләй йөрмәс булганнар.

Қояшлыда яшәүнең бертөрле дә яме калмады. Ә инде бер күңелсезлеккә юлыкканнан соң, безнең сәяхәтчеләрнең күңелләре гел сүрелде, һәм алар Чәчкәлегә кайтмак булдылар.

Ул көнне Белмәмешләр елга буенда күңел ачкандай йөреләр иде, Чуаркай, резин көймәдә йөреп килсәк шәп булыр иде, дип куйды. Бер көймәне сайлап алып, елга уртасына кереп кенә житкәннәр иде — ниндидер бер жылкуар сиздермичә генә йөзеп килде дә булавка белән төртеп боларның көймәләрен тиште. Көймәнең һавасы чыгып, сәяхәтчеләребез

бата башладылар. Коткаруын коткарсалар да, өслөре манма су булды шул.

Әле тагын күрәселәре булган икән. Гадәтенчә, алар кичен театрға киттеләр. Ул көнне, күрмешләренә каршы, яңа

модалы синтетик спектакль куеласы булган икән. Анда концерт һәм театр сәнгатенен соңгы вакытлардагы казанышлары барысы бергә тупланасы булган икән...

Башларына пычкы чүбе сибеп, куыклар белән кыйнап йөргәнгә Белмәмешләр түзеп утырдылар: шунсыз нинди театр булсын ди. Әмма тора-бара тагын әллә нинди режиссер мәзәкләре килеп өстәлде. Әйтик менә, ике пәрдә арасында залны яктыртасы урынга, киресенчә, утларны бөтенләй сүндерделәр, һәм тамашачылар антракт вакытында дөм караңгыда утырырга мәжбүр булдылар. Шул чакны кайсыдыр идәннән пычкы чүбен учына жыя да Төймәкәйнен муенына сала. Белмәмешкә дә шундый ук өлөш чыга. Ә инде Чуаркайга килгәндә, аның муенына салкын су салалар. Караңгыда боларны кем эшләгәннен һич күрә алмыйсың. Белмәмешләрнең бу чаклы мыскыллауга бик тә хәтерләре калды, торып китмәкче булдылар — урындыкларына ябышканнар икән. Көч-хәл белән урыннарыннан кубып чыгып барганда, жемдер Төймәкәйне чәченнән тартты, аннары яңагына менеп төште.

Егерме сигезенче бүлек

ПРОФЕССОР БӨЖӘКИНЕН АЧЫШЫ

Бу хәлләр Төймәкәйне бөтенләй чыгырыннан чыгарды.

— Өйгә кайтып китәргә вакыт. Қояшлыдан туйдым инде, житәр, — диде кыз, гостиницага аяк басу белән.

— Мин дә туеп беттем бу эшәке шәһәрдән! Муеныма салкын су салдырып торасым бик килми әле! — дип, Чуаркай да аның сүзен куәтләде.

— Ярар, дусларым, — диде Белмәмеш. — Бүген соң инде, иртәгә иртән үк сәфәр чыга алабыз. Хәзер, Чуаркай, без сиңең белән автомобильне эзләп кайтыйк: теге вакыт без бит аны урам уртасында калдырган идек.

Малайлар машинаны эзләргә дип чыгып киттеләр, ә кыз почмакка кереп утырды да, электр лампочкасын яндырып, иртәнге якта укып бетермәгән газетасын укырга ябышты.

Ул көннәрдә газеталарда, милиционерлар жылкуарлар белән тиешенчә көрәшә белмиләр, йомшаклык күрсәтәләр, шуның нәтижәсендә тегеләр азганнан-аза баралар, диебрәк язалар иде.

Шундый бер мәкаләне укыгач, Төймәкәй газетаны читкә алып куймакчы булган иде, шул чак икенче мәкаләгә күзәтөштә: «Жылкуарларның кем булулары, каян килеп чыгулары турында ничек итеп белә алуын һәм аларга каршы нирәвешле көрәшәргә икәнлеген профессор Бөжәкинең сөйләгәннәре». Мәкаләдә болай диелгән иде:

«Көннәрдән бер көнне зоопаркта кәеф-сафа кылып йөргән чагымда табигатьнең гажәеп бер күренешенә юлыктым.

Рәшәткәле койма эчендә торган ишәк минем күз алдымда нәнүскә әверелде. Бу гажәеп күренешкә мин хәйран вә вәйран булдым, бер мизгелгә тораташ-тай катып калдым. Шулай булуга да карамастан, шуннан соң тагын ниләр булганын мин тәгаен күрә алдым, хәтеремә салып куйдым. Мәсәлән, шунысы исемдә калган: нәкъ шул чакны койма янында ике малай басып тора иде. Берсенең өстендә сары чалбар, икенчесенең баш түбәсендә чуар бизәкле түбәтәй иде. Сары чалбарлысының кулында кыска гына таяк та бар иде. Малай

шул таягын ишәкнең танау төбөндә селкеп торды — үчәкләве булгандыр, мөгаен. Моңа жавап итеп, ишәк, нәнүскә әверелгәч тә, тегеңәр берне китереп сукты. Теге мескен читкә атылып китте. Шуннан соң элекке ишәк койма аркылы сикереп чыкты да теге ике малайны куа китте. Мин дә алар артыннан чаптым. Нәнүскә әверелгән ишәкне күзәтү нәтижәсендә фәнни ачышлар ясарга иде ниятем. Ләкин йөгөргәндә күзлегем төшөп югалды, һәм берни күрмәс булдым. Мин күзлегемне тапкалаганчы, качып баручы ике малай да һәм шулай ук алар артыннан йөгөрүче элеккеге ишәк тә күздән югалып өлгөргәннәр иде инде. Шуннан гайре мин аларны күрмәдем. Эмма бер нәрсә минем исемдә калган: элеккеге ишәкнең өстендә киң балаклы яшькелт сары чалбар һәм тар жиңле пинжәк, ә башында чуклы чуар берет иде.

Өйгә кайтканның соңында мин әле әйткән гыйльми ачышым турында төрлечә уйлап карадым һәм шуннан соң инде, күземә генә күренгәндер, дигән фикергә килдем. Ләкин берничә көн үткәннән соң, элеккеге ишәк төсле киенгән нәнүсләр күземә чалына башладылар. Озак та үтмәде, аларга жылкуар дигән исем дә бирделәр. Алар урамда тәртип боза, узган-барганга бәйләнеп теңкәсенә тия, үзләрен әдәпсез тотатканча төрлө итеп әйткәндә, нәнүсләр әхлагына туры килмәгән холыксызлык эшли. Шуннан чыгып, мин бер нәтижәгә килдем: жылкуарлар бөтенләй нәнүсләр дә түгел, ишәкләр икән, ягъни элек ишәк булып, хәзер нәнүскә әверелгәннәр икән.

Үземнең фәнни ачышым турында шушы көнгәчә газетага хәбәр итми торуымның кечкенә генә сәре бар: шәһәребездә жылкуарларның шул чаклы күп булуын берничек тә аңлата алмый азапландым. Һәрбер жылкуарны да элек ишәк булган дисәк, ул чаклы ишәк каян килгән? Минем белүемчә, ишәкләр бездә фәкать зоопаркта гына булырга тиеш. Зоопарк хезмәтчеләренә мөрәжәгать иткәннән соң миңа түбәндәгеләр мәгълүм булды: зоопаркта нибары өч ишәк кенә булган, алары да югалып беткән. Ишәкләрнең юкка чыгуы минем фәнни күзәтүләремне көчәйтә төшә: әйе, ишәкләр жылкуарга

эверелгәннәр. Ә менә калган жылкуарлар каян чыкканнар соң? Берничә көн рәттән баш ватсам да, мин бу сорауга бер төрлө дә ачык җавап таба алмадым. Фәкать бер вакыйга гына миңа ярдәм итте. Мин яшәгән йортта, күрше квартирада Чәчбай исемле бер малай тора. Ул малайны мин бик яхшы беләм, хәтта әле танышлар да без. Чәчбайның үз гомерендә берәүгә дә тупас сүз әйткәне, бертөрлө дә эшәкелек эшләгәне юк иде. Шул малай да жылкуар булып китсен, имеш! Қиң балаклы сарғылт яшел чалбар, тар җиңле пинжәк киеп алган да бүгенге көнгә урамнан узган һәрбер нәнүскә бәйләнә. Әгәр дә мин Чәчбайны электән күрәп белмәсәм, жылкуар ишәктән генә була, дияр идем. Хәзер инде минем күзем ачылды: һәр нәнүс жылкуарга әйләнә ала икән.

Мин үземнең фәнни күзәтүләремне дәвам итү дәверендә мондый бер гыйльми фикергә килдем: жылкуарлар ике төрлө, ягъни ике сортлы булалар икән. Беренче сорт жылкуарлар, ягъни кыргый жылкуарлар ишәктән азган булалар икән. Ә инде икенче сорт жылкуарлар, ягъни өйдә үскән жылкуарлар гади нәнүсләрдән килеп чыга икән. Кыргый жылкуарлар — тумыштан ахмак җан ияләре, ана сөтә белән кермәгәнгә тана сөтә белән керми дигәндәй, аларны бернинди тәрбия белән дә игә китерү мөмкин түгел, алар шулай жылкуар булып калачаклар. Өйдә үскәннәре исә тегеләрдән акыллырак җан ияләре, тик аларның холыклары бераз йомшаграк, шул сәбәпле алар начарны да, яхшыны да бик тиз кабул итүчән булалар. Кыргый жылкуарларны тәрбияләп кенә рәткә кертү мөмкин түгел икән, аларны яңадан ишәккә әйләндерергә кирәк. Ул чагында өйдә үскән жылкуарлар өчен эшәкелек гыйбрәте бетәчәк, һәм бу жылкуарлар яңадан әдәпле нәнүскә әйләнәчәкләр. Шул вакытны шәһәрбезгә кабаттан рәхәт көннәр кайтачак. Сөзгә тешләүче дә, бәрәп җибәрүче дә, сөзгә сугучы да, өстөгезгә су сибүче дә калмаячак. Театрларда барын да баштүбән китереп күрсәтмәячәкләр, урындыкларына сумала сыламаячаклар. Концертта да музыка урынына дуңгыз чинаганын тыңламаячаклар. Кыскасы, һәрнәрсә үз урынына кайтачак. Ә хәзергә төшенкелеккә

бирелмичә, кыргый жылкуарларны киредән ишәккә эверелдерү чарасын табуны өметләнеп, фәнебезгә уңыш телик».

Профессор Бөжәки төшенкелеккә бирелмәскә өндәсә дә, Төймәкәй бирелде шул төшенкелеккә. Мәкаләне укып чыгу белән ул төп гаепнең Белмәмештә икәнен, ишәкләрне нәнүскә әйләндерүче шул икәнне сизеп алды. Белмәмешне күздән ычкындыруына үкенеп, үзен дә тиргәде. Чебенне дә рәнжәтми торган искиткеч тыйнак кыз ачудан Белмәмешне кыйнап ташларга житеште.

— Кайтсын гына! — дип үзалдына сөйләнде ул, йодрыкларын йомарлап. — Кайтсын гына! Ишәкне нәнүскә әйләндерүнең ни икәнен өйрәтәм мин аңа! Тылсымчы булган, имеш!

Малайлар һаман кайтмыйлар да кайтмыйлар. Төймәкәй инде хафалана башлады, эзләргә чыкмакчы булды, ләкин шул чакта газетада тагын бер кызыклы мәкаләне күрәп алды. Дусларын онытып, шуны укып чыкты:

«Яфраккай исемле малайның могҗизалы рәвештә юкка чыгуын безнең укучыларыбыз беләләр инде. Озак вакытлар эзләүгә дә карамастан, әле дә булса табылганы юк. Менә хәзер, аны эзләүдән һәркем туктагач, Хәрефкәй исемле кыз гына өмет белән яшәгән бер заманда, газетага шул вакыйгага караган кайбер хәбәрләр килеп төште. Безгә менә нәрсәләр билгеле булды. Яфраккай югалган көнне Көнчыгыш урамыннан Чалбари атлы бер малай узып бара икән. Бисквит чатына житәрәк ул тротуар уртасында бер китап күрәп ала. Чалбари китапны кулына алып караса — «Қаз бәпкәсенең кызыклы мажаралары». Китапта китапханә штампы да бар. Димәк, моны кемдер китапханәдән кайтып барганда юлда төшереп калдырган. Штамптагы адресны укыгач та Чалбари китапны илтәп тапшырмакчы була, әмма вакыт кичкә авышкан һәм китапханә ябылып өлгергән була. Шун-

нан Чалбари китапны өөнэ алып кайта, иртэгэ илтермен эле, ди. Өөнэ кайткач укырга тотына. Бер тотынгач, китап ошап китэ, һәм ул укып бетереп илтмэчкэ була.

Эмма Чалбари тырыш укучы түгел икән шул. Көнгө бер бүлектән артык укымый. Ә инде укып бетергәлэгәнче, китапның үзенеке булмыйча, китапханәнеке икәннән дә онытып өлгөрә. Укып чыкканнан соң гына исенә төшә, һәм ул, китапханәгә барып, бөтенесен дә сөйләп бирә. Китапханәче исемлеккә күз салуга ул китапны Яфраккай алып киткәнлеген ачыклай.

Димәк, Яфраккай китапны китапханәдән алган да Көнчыгыш урамыннан кайтырга чыккан, тик өөнә житәрәк кенә каядыр китеп югалган. Кая киткәнлеген хәзерге көнгәчә билгесез. Ихтимал, Яфраккай да, милиционер Сызгырай шикелле, берәр хәлгә очрагандыр да ят-чит исем белән берәр жирдә яшәп ятадыр.

Кабат үтенеп сорыйбыз: Яфраккайның кайдалыгын белгән нәнүс тизрәк безнең газета редакциясенә хәбәр итсен иде».

Мәкаләне ахырына чаклы укыганнан соң Төймәкәй шактый нык уйга калды.

— Нинди нәрсә килеп чыга соң эле болай булгач? Димәк, Белмәмеш, теге вакыт, Яфраккайны кире нәнүс сурәтенә керттем, дип миңа гына ялганлаган. Исең дә бер китәр бу эшкә!

Шул чакны малайлар кайтып керделәр.

— Булды бу! — дип куйды Белмәмеш керә-көрүгә үк. Малайның авызы колагына житкән иде. — Таптык автомобильне. Гостиница алдына куйдык. Иртэгә китә алабыз дигән сүз.

— Кая китәргә соң эле исәбен? — дип сорап куйды кыз караңгы чырай белән.

— Кая булсын — өйгә, Чәчкәлегә! Шулай килештек ич...

— Килештек, имеш! — диде кыз, аны үчеклөп. — Мондагы халыкның тормышын агуладың да, хәзер бәладән башаякмыни инде?!

Белмәмешнең күзе дүрт булды:

— Кемнең тормышын агулаган мин? Нинди башаяк ул тагын?

— Бер дә белмәгәндәй кыланма, ичмасам! Беркемгә тынгы бирмәүче жилкуарлар кем эше соң?

— Кем эше соң, ә? — дип сорап куйды аптырашта калган малаен.

— Синен эш!

— Минем эш? — Малай авызын ябарга да онытты.

— Авыз ачып торасы юк монда! — дип гайрәт чәчте кыз. — Энә газетаны укы.

Белмәмеш тизрәк газета укырга ябышты, Чуаркай аның жилкәсе аша укырга тотынды.

— Менә хикмәт! — диде Чуаркай, көлеп. — Ул профессор киртә буенда Белмәмеш белән безнең икебезне күргән икән. Белмәмеш кулында тылсымлы таяк булганын гына сизмәгән. Ишәк үзлегеннән шулай нәнүскә әйләнде, дип уйлаган.

— Лыгырдап торма әле колак төбөмдә! — дип аның сүзен бүлдә тегесе. — Әллә синнән башка белмиләрме?

Профессор Бөжәкинең мәкаләсен ахырына чаклы укып чыккач, Белмәмеш, гаепле сыман, кызга карап алды, аннары; ни дияргә дә аптырап, учы белән башын кашырга тотынды.

— Ишкәнмен икән үзем дә! — дип сөйләнде ул беравыктан.

— Әле бетмәде! Син тагын Яфраккай турындагысын да укы.

— Ниткән Яфраккай тагын?

— Укы, укы! Оныткандай кыланма.

Белмәмеш бу мәкаләне дә укырга тотынды. Чуаркай тагын дустының жилкәсе аша укыды.

— Болай булгач, син, Яфраккай дип белеп, чып-чын ишәкне нәнүскә әйләндергәнсең, тагын икесен әйләндергән-

сең, Яфраккай ишэк хәлендә калган түгелме соң?! — диде дә эче катып көлдә.

— Әййе! — дип куйды Белмәмеш сузып кына. — Бик үк әйбәт килеп чыкмаган икән шул! Инде нишлибез?

— Нишлибезме? — диде Төймәкәй ачулы тавыш белән. — Беренчедән, Яфраккайны тизрәк нәнүскә әйләндерергә кирәк. Бичара Хәрефкәй тәмам шашынгандыр инде. Икенчедән, син ялгышлык белән нәнүскә әйләндергән ишәкләрнең өчесен дә киредән ишэк хәленә кайтарасы.

— Әййе шул! — дип хуплады Белмәмеш аның фикерен. — Иртәгә иртән үк зоопаркка барабыз да Яфраккайны эзләп табабыз. Теге өч ишэк арасында булмагач, кайдадыр булырга тиеш ич инде ул ишэк. Ә менә тегеләрен табуы кыенгарак килер.

— Кайгырма! — диде Төймәкәй кырыс кына тавыш белән. — Өчесен дә тапканчы, шәһәр урамнарын айкарбыз.

— Ничек инде ул? — дип ризасызлык белдерде Чуаркай. — Иртәгә китәбез, дигән идек бит.

— Ашыкма, ашка пешәрсең.

— Ашка пешәрмен, имеш! — дип илереп жибәрде Чуаркай. — Минем муенга салкын су салсыннар да, мин ашыкмаска тиешме?

— Әллә шул жылкуарлардан барлык шәһәр халкын жәфалатып бетерер идеңме? Яфраккай мәңге шулай ишэк хәлендә калсын, дисеңме? Бездән башка беркем булыша алмый ич аңа. Беркемнең дә тылсымлы таягы юк ич.

— Ярар инде алайса, — дигән булды Чуаркай, кулын селтәп. — Үзегез белгәнчә эшләгез. Тик миннән болай гына котылырбыз дип уйламагыз! Мине монда үзегез алып килдегез, үзегез үк кайтарып та куярга тиеш!

— Анысы өчен кайгырма сана, — диде Белмәмеш.

— Шулай дисәң генә! Мине каян алып киттегез, шул ук урынга кайтарып та куегыз, башкача мин риза түгел! — дип, Чуаркай йокларга кереп китте.

Егерме тугызынчы бүлек

ИСКЕ ДУСЛАР БЕЛӘН ОЧРАШУ

Ул кичне Белмәмеш бик озак йоклап китә алмый ятты. Вөжданы тынгы бирмәде.

«Шулай килеп чыкканга мин гаеплемени, — дип акланып маташты малай. — Кем белгән бит аның болай буласын».

«Нигә белмәдең соң? Белергә кирәк иде. Мин беләм ич», — ди вөждан.

«Шуңа күрә син бит ул. Ә миңа белмәмеш диләр».

«Хәйләләмә, хәйләләмә! — диде вөждан, мыскыллы көлөп. — Бик әйбәт аңлайсың, тинтәк, белмәмеш булып кыланасың гына».

«Бер дә кыланмыйм! Нишләп кыланыйм ди мин?»

«Анысын үзең беләсеңдер инде. Тинтәкнең эше жиңел: белмим ди дә тора. Ә белмимнең башы авыртмый аның. Тик инде син, туганкай, мине алдый алмассың! Мин бит синең тинтәк түгел икәнеңне беләм!»

«Тинтәк шул менә!» — Белмәмешнең үз туксаны туксан иде.

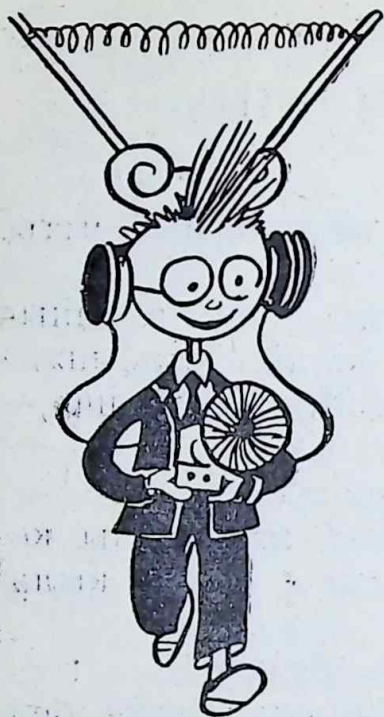
«Түгел! Син үзең дә аңгырага санамыйсың үзеңне. Беренче карашка әллә ни акыллы күренмәсәң дә, болай үзең акыллы син. Моңы мин әллә кайчан сизеп алдым. Ничек кенә тырышма — барыбер алдый алмыйсың».

«Житәр инде! — дип куйды Белмәмеш. — Йокларга ирек бир. Иртәгә барын да рәтләрмен».

«Рәтли күр, алтыным, рәтли күр! — диде намус, йомшара төшеп. — Үзең дә күреп торасың бит начар килеп чыкканын. Синең аркада күпме халык иза чигә... Шәһәрнең бер яме калмады... Ә бит тылсымлы таягың белән син килгәнче, нинди рәхәт иде!»

«Житәр инде, житәр! Рәтләрмен булгач — рәтләрмен. Яңадан әйбәтләнәр».

Белмәмешнең үзәгенә үттем инде дип, вөждан тынып кала.

Иртөгесен Төймәкәй иң алдан тора да малайларны уята башлай.

— Торыгыз тизрәк, зоопаркка соңга калабыз!

Белмәмеш жәһәт кенә киенеп алды да юынырга китте. Чуаркай ашыкмыйча гына киенде: вакытны шулай сузып, юынмыйча калырга иде аның исәп. Ләкин Төймәкәй, аның хәйләсен сизеп алып, юынырга мәжбүр итте.

Урамга чыгабыз дип кенә торганда, ишек шакыдылар. Бүлмәгә Кубик килеп керде. Башында күгелжем пластмассадаң эшләнгән бик мәзәк бүрек: ул бүрекнең озын-озын ике мөгезе бар, мөгезләр арасына тимер чыбык спираль тарттырылган; колакларында радионаушник; күкрәгендә һәм аркасында рупорлы тартмалар.

Аны күргәч, Белмәмешләр бик сөенделәр, нигә шулай килми тордың, диделәр. Кубик авырып яткан икән: бер дә беркөнне урамнан барган чагында кемдер моның өстенә салкын су сипкән дә, шуннан бу авырып киткән. Хәзер инде сау-сәламәт, ди.

— Бу нинди мөгезле бүрек соң? Нинди тартмалар? — дип сораштыра башлады Белмәмеш.

— Жилкуарлардан саклану өчен уйлап табылган радиолокатор ул, — дип җавап кайтарды Кубик.

— Ничек эшли соң ул?

— Ничекме? Менә монда радиорупор бар, — диде Кубик, түшендәге тартманы күрсәтеп. — Йөргән чакны шуңардан радиодулкыннар сибелә. Анда тротуар аша баумы, тимер чыбыкмы сузылган булса, дулкыннар кире килеп бүректәге спираль антеннага бәреләләр. Шуннан радиодулкыннар электрик тибрәнүгә әйләнәләр дә наушникка элэгәләр, наушник аркылы сигнал булып миңа ишетеләләр. Ихлас җайлы нәрсә инде.

Бигрэк тә караңгыда барганда — югыйсә берни күрмисең бит.
— Аркагыздагысы ни эшкә?

— Ансыз ярыймыни! — дип куйды Кубик. — Анысы аның радиодулкыннарны артка сибә. Жилкуар сезнең артыгыздан килеп сугарга итә икән, хәзер үк сигнал була. Мәгез киеп карагыз әле менә.

Кубик үзенең радиолокаторын Белмәмешкә салып бирде. Үзе берәз читкәрәк китеп, алгы яктагы рупорга таба кулын сузды.

— Әйтик менә, каршылыкка очрадыгыз, ди. Нәрсә ишетәсез?

— Нидер чиныймы шунда, — диде Белмәмеш.

— Бик дөрөс. Пип-пип-пип! Хәзер менә сезгә арттан якынлашып карыйм. Нәрсә ишетәсез?

— Бу юлы калыңрак тавышлы сигнал: бо-бо-бо!

— Әйе шул! Ике төрле сигнал. Арттан куркыныч яныймы, алданмы — шуны аерыр өчен ул. Әгәр дә «пип-пип-пип» ди икән — алга таба күзегезне ача төшебрәк карарга, әгәр дә инде «бо-бо-бо» ди икән — ул чагында кинәт кенә борылырга дигән сүз.

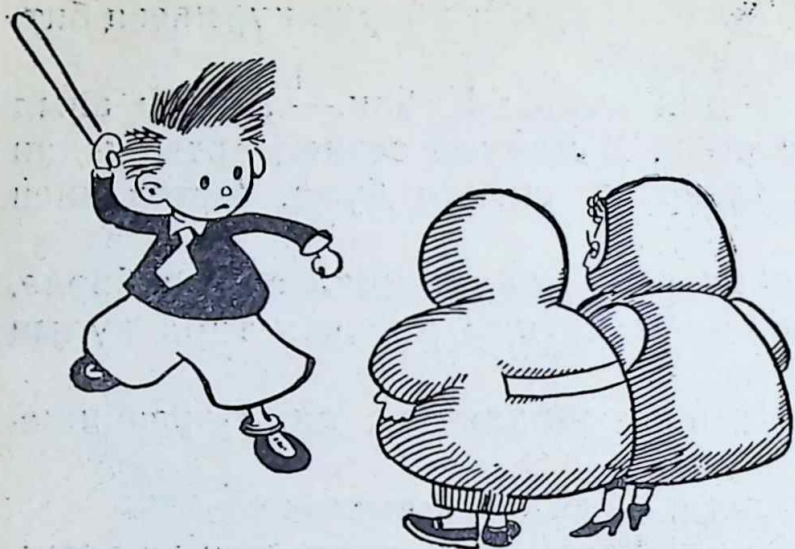
Бу прибор Төймәкәйне дә кызыксындырды, ул да, Белмәмештән алып, киеп карады. Аңардан Чуаркай алды. Чуаркай сигналларны тыңлады-тыңлады да:

— Чинавын чинар инде ул. Анысын аның мин дә булдырам. Анда түгел хикмәт. Менә сез кайчан «пип-пип» дип, ә кайчан «бо-бо» дип кычкырырга икәннен ничек итеп аера диегез.

— Ни бит ул, — дип Кубик шундук барысын да яңабаштан аңлатырга тотынды.

Нәкъ шул чакны ишек шакыдылар. Ишек ачылып китте дә, бүлмәгә искиткеч юан ике жан иясе тәгәрәп керде. Икесе-нең дә өстендә мичкәдәй күпереп торган килбәтсез пальто, икесенең дә жиңнәре як-якка тырпаеп тора, башларында во-долаз скафандрына охшаган түм-түгәрәк яшел шлемнар.

Белмәмеш текәлебрәк караган иде — Жепкәй белән Кәрәкәне танып алды.

— Жепкэй белән Кәрәкә түгелме соң? — диде ул, шатланып. — Ниләр кидегез болай?

— Бу безнең фабрикада чыгарыла торган ниләр, резина катнаштырып эшлэнгән, өрөп тутырыла торган пальтолар, аннары ниләр, өрөп тутырыла торган эшлөпәләр. Менә таяк алып, болай әйтсәм яхшы да түгел инде, минем баш-

ка сугыгыз әле, — диде Кәрәкә, Белмәмешкә таяк сузып.

— Нишлөп мин сезнең башыгызга сугыйм? — диде Белмәмеш исе китеп.

— Сугыгыз, сук, бер дә курыкмагыз!

Белмәмеш, аптырап, иңнәрен биетеп куйды, аннары, таякны кулына алып, Кәрәкәнең башына акрын гына сукты.

— Ныграк ямагыз! Нитегез, кизәнеп торып тамызыгыз! — диде Кәрәкә, тавышын берәз күтәрә төшөп.

Белмәмеш кизәнеп торып суккан иде — таяк тегенен башыннан кире сикерде: автомобиль шинаынан бер дә ким түгел инде менә.

— Күрдегезме инде, минем баш сизмәде дә! — дип, шаркылдап көлөргә тотынды Кәрәкә. — Хәзер билгә берәрне ямагыз инде.

Белмәмеш моның бил тирәсен дә «кашып алды».

— Күрдегезме, бер тамчы да авыртмады, ичмасам! — Кәрәкә, кош тоткандай, куана иде. — Бик беләсегез килсә, мин әле егыла да алам — барыбер авыртмый.

Кәрәкә йөгереп килгән мәлгә идәнгә егылды һәм шундук, резина туп шикелле, сикереп тә торды.

— Нигә кирәк булды соң әле болай киенү? — дип, аптырап сорады Белмәмеш.

— Әллә шуны да белмисез? Жилкуарлардан саклану чарасы ла бу. Ник китереп сукмыйлар, типмиләр, су сипмиләр — берсеннән дә курыккан юк хәзер.

— Болай киенеп йөрү килешми ич инде, — дип сүзгә катнашты Төймәкәй.

— Ии, модасы таралмаганга гына килешми дисез лә, — диде моңа каршы Кәрәкә. — Модасы кереп урнашсын әле, болай әйтсәм яхшы да түгел инде, һәркем ни дияр, ягъни мәсәлән, килешә, дияр. Шәһәрнең күп кибетләрендә бар инде болар хәзер.

— Кибеттә бардыр да бит, урамда болай килбәтсез киенеп йөрүче нәнүс күземә никтер чалынганы юк, — диде Төймәкәй.

— Озакламый чалыныр, — диде Жәпкәй. — Безгә Энәкәй юри шулай киенеп, шәһәр буйлап йөрергә кушты. Бүген без генә болай киенеп йөрибез, иртәгә һәркем, шушылай киенергә теләп, кибеткә чабачак. Яңа фасон киём теккәчтен, без һәрвакыт шулай киенеп йөрибез.

Жәпкәй белән Кәрәкә шәһәр буйлап йөрергә чыгып киттеләр.

— Ниләр генә эшләтеп бетертмиләр бу жилкуарлар! Минем уемча, мичкәдәй булып йөргәнче, локатор белән йөрүен артык. Матуррак ичмасам, — диде Кубик, алар чыккач.

Тагын ишек кактылар. Бүлмәгә инженер Чәпим атылып килеп керде. Аны күрүгә, һәркем һуштан кала язды. Чәпимнең башы, терсәкләре һәм тезләре бинтка уралган, муенына һәм иягенә пластырь ябыштырылган иде.

— Сөзгә ни булды? — дип, куркынып сорап куйды Төймәкәй. — Автомобиль катастрофасына эләкмәгәнсез бит?

— Булды инде... юк, дигәнәм... Дөрөсен генә әйткәндә, шундыйрак бер хәл булды, — дип сөйләп китте Чәпим. Ул баскан жирендә тора алмый, бертуктаусыз сикеренә иде. — Беләсезме, бер жилкуары төнлә килеп минем машинаның пружиналы бер итеген сүтеп алып киткән. Мин иртән, анымоны карамыйча гына, утырдым да очтым. Автомобиль бик шәп барган чагында миңа бер араны сикертеп үтәргә кирәк

булды. Эгәр дә пружиналы итекларнең дүртесе дә үз урынында булса, жайлыгына сикерәдер идем. Бер итеге булмагач, машина юньле сикерә алмады, әйләнеп капланды, мин юлга килеп төштем. Андагы мәхшәр! Күрегең менә: маңгай белән дә, ияк белән дә, терсәк белән дә, тез белән дә килеп төшкәнмен...

— Ну, азыналар да соң бу жылкуарлар! — дип әйтеп куйды Кубик, инженерның кайгысын уртаклашкандай. — Минем өскә су сиптеләр, аның итеген сүтеп алып киткәннәр.

— Тәмам теңкәне корыттылар инде! — дип өстәде Чәпим. — Әлек, бер дә уйламыйча, автомобиленең урамда

калдыра идең, ә хәзер я берәр жирен борып алып китәләр, я машинаңнан бөтенләй колак кактыралар.

— Ничек инде ул — колак кактыралар? — дип кабатлап сорады Белмәмеш, юньләп аңламыйча.

— Утыралар да китәләр. Кыргый жанварлар шикелле кыланалар. Милиция нәрсә карыйдыр! Миңа калса, ул жылкуарларның һәммәсен кулга алып бетерер идем! Сары чалбар киеп йөргәнән күрү белән — «салкын» бүлмәгә бикләтер идем. Рәткә килми торып һич тә чыгармас идем үзләрен.

— Безнең Белмәмеш тә сары чалбар киеп йөри алайга китсә. Аны нәрсә өчен яптырыр идең? — дип каршы төште Кубик.

— Белмәмешнең аның чалбарына тел тидерәсе түгел, — диде Чәпим. — Ә менә жылкуарларның киң дә, чиста сары да түгел, бәлки берәз яшькелтсү.

— Юкны сөйлесең лә! — дип, Кубик аңарга кул селтәде. — Теләсә кем теләсә нинди чалбар кия ала. Аңа карап кына жылкуарга әйләнми әле ул. Бик беләсең килсә, хәзер инде жылкуарны рәтле нәнүстән аера да алмыйсың. Жил-

куар башкалар шикелле үк киенеп жибәрә дә үзе астыртын гына эшәкелек эшләп йөри — беркем сизми; эшәкелек эшләмәсә, ялганлап йөри, әллә ниләр вәгъдә итә дә берни үтәми. Менә мин үзем Белмәмешкә, Төймәкәйгә, Чуаркайга, әйтик, архитектор Карбызи салдырган йортларны күрсәтергә вәгъдә бирдем, бүгөнгә хәтле күрсәтә алганым юк — сары чалбар кимәсәм дә, жылкуар булмый тагы кем булайым?

Ниндирәк нәнүсләрне жылкуар дип атап була, ниндиләрен юк дип, Чәпим белән Кубик бәхәс куптардылар.

Белмәмеш аларга:

— Сүз көрәштермәгез, дуслар, — диде. — Тиздән бернинди жылкуар калмас.

— Кая китсен ди алар калмыйча? — Инженер Чәпим гажәпләненеп сорап куйды.

— Кая китсә дә китәр. Озакламый бар да иске эзенә төшәр, менә әйтте диярсез!

— Һи! — дип, кулын гына селтәде Чәпим. — Сөз газетадагы теге профессор Бөжәкинең мәкаләсен укыгансыз, күрәм. Юк сүз бит ул! Ишәкнең нәнүс кыяфәтенә керүенә гомердә дә ышанасым юк. Ул дәрәжәгә житмәгән әле фән... Әйе, фән дигәннән исемә төште. Хәзер фәнни шәһәрчеккә барыйк та, мин сезне ике галимә — Фуксия һәм Ай-Йолдыз белән таныштырыйм. Фуксия — космография өлкәсендә бик мәшһүр профессор кыз. Күптән түгел ул Кышкы кояш уйлап чыгарды. Беләсезме, нишлибез? Тагын бер кояш ясыйбыз да, кыш житү белән, күккә жибәрәбез — шуннан соң кышын да, жәй көнендәге кебек, жылы була.

— Ниндирәк нәрсә соң ул Кышкы кояш? — дип, кызыксынып сорап куйды Белмәмеш.

— Менә, баргач, үзе сөйләр әле. Ай-Йолдыз ракета уйлап чыгарды, айга очмакчы була. Ракетаны ясый да башладылар инде, күрерсез әле менә! Ай-Йолдызга ошап-нитеп куйсагыз, ул сезне Айга да алып очар.

— Шул гына калган иде! — дип куйды Кубик, аңарга каршы төшеп. — Бүгөн алар синең белән беркая да бармыйлар! Бүгөн алар минем белән бергә Ижат урамына баралар.

Кайчаннан бирле үзләренә Карбызи салдырган йортларны күрсәтергә вәгъдә итеп киләм.

— Нишләсеннәр соң алар синең Карбызиң белән? Фән кызыксындыра аларны, фән, синең Карбызиң түгел!

— Юкка бәхәс кубарасыз, — дип ике арага төште Төймәкәй. — Без бүген берегез белән дә бара алмыйбыз: хәзер үк зоопаркка китәбез.

— Бик шәп! — диде Кубик моңа каршы. — Башта йортларны карыйсыз да аннары зоопаркка китәсез — аралары якын аларның... Каршы килмәгез, зинһар! — дип ялварырга тотынды. — Миңа биргән вәгъдәгез дә бар бит.

— Нишлик икән соң? Вәгъдәбез бар инде анысы, — диде Төймәкәй. — Аралары чыннан да ерак булмаса, барыйк соң.

— Якын, якын, бик якын! Бер дә шикләнмәгез, — дип, Чәпим дә, урыныннан тора-тора, сүзгә катнашты. — Бергә-бергә барырбыз, үзем илтеп куярмын.

Ике-өч минуттан инде алар барысы да урамда иделәр. Чәпимнең машинасын күрүгә, Чуаркай ап-ак бинтларга уралып беткән шоферга кырын карап алды да:

— Бу машинага утырмыйк әле, — диде. — Борча шикелле, сикерә дә тора, сикерә дә тора. Йә берәр жирдә мәтәлеп китәр. Ефәк кортыдай, бинтка ураласым килми әле.

— Бер дә хафаланмагыз, — диде Чәпим. — Бүтән сикерми инде ул. Бер итеген урлап алып киткәч, калган өчесен үзем алып куйдым.

Чуаркай берәз тынычлангандай булды, тик шулай да, саклык йөзеннән, шофер янына утырмыйча, артка, Белмәмешләр янына утырды. Алдагы урынга Кубик туры килде.

Чәпим гадәтенчә кинәт кенә дүртенче тизлек белән кузгатып алып китте. Барысының да сулышлары кысылды. Кубикның күз алдыннан йортлар, урамнар бер-бер артлы ялт-йолт үтеп торгач, ул башта кайсы якка баруларын да аңышмыйча торды. Берәздән гел кире якка баруларын абайлап алды:

— Карале, Чәпим, кая барабыз соң әле без?

— Кая булсын — кирәк төшкә.

— Синеңчә, кая кирәк соң?

— Фән шәһәрчегенә.

— Нәрсә? — диде Кубик каты тавыш белән. — Шулай ярыймыни?! Ижәт урамына барырга дип сөйләшкән идек түгелме соң? Хәзер үк кирегә бор!

— Озакламый барып житәбез инде—борып торасы да юк.

— Мәйтәм, бор!

Кубик руль тәгәрмәченә ябышты да автомобильне бормакчы булып карады. Чәпим ирек бирмәде. Автомобиль бер ары, бер бире килеп, тротуарга чыкты, газета киоскысына барып бәрелә иде инде, әле ярый, Чәпим тормоз салып өлгерде.

Автомобиль капылт кына туктап калгач, барысы да мангайларын тишә яздылар. Кубик белән Чәпим беравык шулай бер-берсенә ашардай булып карап тордылар. Шуннан соң Кубик рульне жибәрде.

— Ачуланма, зинһар, Чәпим! Рульгә ябышырга минем хакым юк иде. Жимерелгәннән калдык лабаса.

— Юк, монда мин гафу үтенергә тиеш, — диде Чәпим. — Туганнар, сез дә гафу итегез инде! Мин бит сезне алдау юлы белән икенче жиргә алып китмәкче идем. Фән шәһәрчеген бик-бик күрсәтәсем килгән иде шул.

— Зарар юк, — диде Белмәмеш. — Бер-беребезгә үпкәләшеп торудан файда чыкмас, акрын гына булса да кирегә борылыйк.

Чәпим яңадан моторны кабызып жибәрде, машинаны кирегә борды да экрен генә алып китте. Оятыннан ул башын түбән игән, вакыт-вакыт авыр сулап куя иде. Белмәмешкә ул кызганыч тоелды. Аны авыр уйлардан аеру нияте белән, сораштырган булды Белмәмеш:

— Бу машинаның двигателе нәрсә белән эшли икән — газлы су белән микән, әллә булмаса атом энергиясе белән микән?

— Моның двигателе газлы су белән дә, шулай ук атом энергиясе белән дә эшләми, бәлки биопластмасса ярдәмендә эшли, — диде Чәпим.

— Анысы нинди нәрсә тагын? — дип куйды Белмәмеш.

— Биопластмасса тере пластмасса кебегрәк бер әйбер инде ул. Чынбарлыкта ул жанлы түгел инде түгелен дә, анын аркылы ток жибәрсән, жанлы шикелле, бер кыскара, бер озыная. Әгәр кызыксынсагыз, мин аны күрсәтә дә алам.

— Кызыксынмаган кая инде!

Чәпим машинасын туктатты, гайкалар бора торган ачкычы белән анысын борды, монысын бушатты да, Кубик ярдәмендә, машинаның кузовын читкә алып куйды...

Ул арада болар тирәсенә халык жыела башлады.

Кайсыдыр узып баручы:

— Нәрсә булды? — дип сорады.

Икенчесе:

— Әллә авария инде? — дип куйды.

Өченчесе бу сүзне эләктереп алды да:

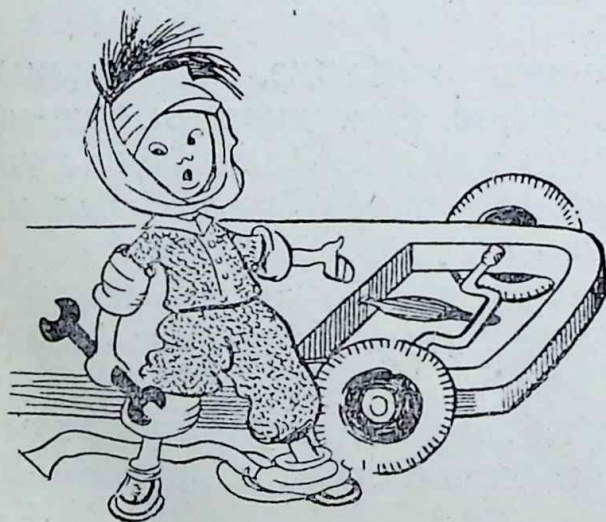
— Агай-эне, авария! — дип кычкырып жибәрде.

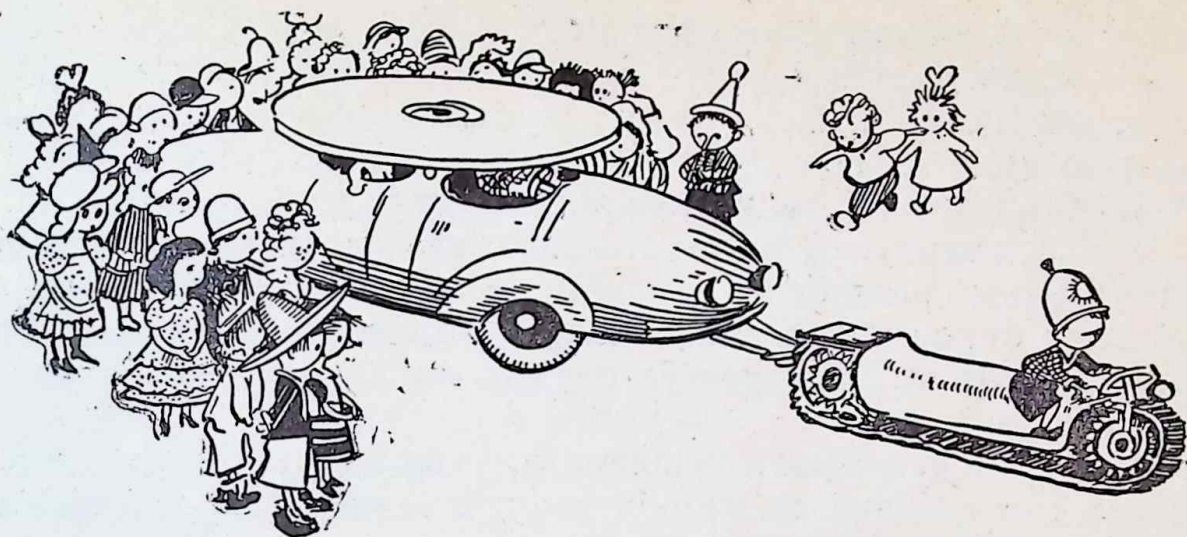
— Күрегез инде, агай-эне, машина гел рисвай ителгән ләбаса, — дип кычкырды дүртенчесе. — Тәгәрмәчләре генә калган лабаса!

— Шоферына карагыз, шоферына! Гел бинтка уралган, бичаракаем!

«Авария» дигән сүзне ишеткәч, нәнүс халкы китә белмәде — аның саен күбрәк жыелды. Чәпим инде эшнен кая таба барганын абайлап алып өлгергән иде, тизрәк китү ягын чамалады. Кубик белән бергә, кузовны урынына куйдылар. Машинага кереп тә утырдылар. Чәпим педальгә басып карый, автомобиль никтер селкенми дә.

— Нинди хикмәт бу тагын! — дип сөйләнә-сөйләнә, Чәпим рычагларны тарткалавын белде. — Нишләптер

ток килми... Күр инде син аны! Батареясы юк икән ич! Берәрсе чәлдергән инде...

— Жиргә-фэләнгә төшмәгәнме? — диде Кубик.

Һәммәсе дә, жиргә төшөп, батарея эзләргә тотындылар.

— Әле генә шушында иде ич! — диде Чәпим, кызганнан-кыза барып.

Ул арада халык урамны буып та өлгерде. Транспорт йөрмәс булды. Нәнүсләрне ике якка аерып, чылбырлы мотоциклга утырган милиционер килеп чыкты.

— Нәрсә булды? — диде ул. — Нишләп халык жыясыз?

— Аны жыючы без түгел, — диде Чәпим тупас кына.

— Нигә китмисез?

— Менә рульгә утырып карагыз әле, батареясыз ерак барырсыз микән! — диде Чәпим, аны мыскыллап. Аннары, халыкка таба борылып, кычкырып сорап куйды: — Егетләр, берәрегез ялгыш кына кесәгезгә салмадыгызмы шул батареяны?

Нәнүс халкы көлешеп алды.

Милиционер, моны бик үк ошатып бетермичә, башын чайкады да Чәпимгә әйтә куйды:

— Сезгә, дускай, мондый кыяфәтегез белән больницада ятарга кирәк, ә сез урамда йөрисез.

Чәпим моңа каршы:

— Күп сөйлөшөп тор эле менә! — дип кырт кисте.

— Ярар алайса, — диде милиционер. — Утырыгыз машинага, милиция бүлегенә илтөп куйыйм эле үзөгезне. Ачык-луйсын анда ачыкларбыз. Халык жыөп ятасы юк.

Кубик шул чак Белмәмеш янына килде дә болай диде:

— Сөз автобус беләнме, такси беләнме зоопаркка барыгыз. Мин, Чөпим белән бергә, милициягә киттем. Анда барысын да аңлатып бирермен. Югыйсә Чөпим артыгын сөйлөп ташламагае, дип куркам. Нигәдер ул бер дә милиционерларны яратмый.

Чөпим белән Кубик машинага утырдылар. Милиционер, үзөнөң мотоциклын алгарак уздырып, машинаны койрыгына такты да буксир итөп өстөрөп алып та китте.

УТЫЗЫНЧЫ БҮЛӨК

ТЫЛСЫМЛЫ ТАЯКНЫ ЮГАЛТУ ТАРИХЫ

Белмәмешләр зоопаркка житкәндә, инде көннөң үзөгө якынлашып килә иде. Башта гостиницаларында сөйлөшөп, аннары Чөпим белән матавыкланып вакыт әрәм иттеләр, шуннан тамаклары ачты да ашханәгә керөп, ашап чыктылар. Зоопаркта иң әүвәл өч ишәкне очраткан урынны эзлөп таптылар. Тик бу юлы койма артында бер генә жан иясө дә күрөмиде. Абзар ишөгө каөрып ачып куелган. Белмәмеш хәтта әле койма аркылы төшөп, эчкө якка да күз салды. Абзар эчө буп-буш иде.

Бөзнөң сәяхәтчеләр сабыр гына атлап зоопаркның һәр почмагын айкап чыгарга булдылар. Нинди генә жәнлекләр очрамады аларга, тик менә ишәк кенә юк иде. Зоопаркны урап чыкканнан соң, дуслар кабат шул урынга кайттылар. Ни күрсөннәр — ак алъяпкыч бөйлөгән бер кыз себеркө белән абзардагы чүпләрнө себерөп ята.

— Сөз әйтә алмассызмы, ишәк кайда икән монда? — дип сүз кушты аңа Белмәмеш.

Теге кыз себерүдән туктады да, себерке сабына таянып, сорап куйды:

— Нинди ишәк?

— Ни инде... тояклы ишәк...

— Шулаймыни әле! Сезгә ни эшкә кирәк булды әле ул ишәк? Ишәк ишәк инде. Нәрсәсе кызык булсын аның?

— Безнең шул күрәсебез килгән иде. Зоопаркны әйләнәп чыктык, ишәкне очратмадык.

— Һем! — диде жыештыручы кыз. — Бездә өч ишәк бар иде элекләре, каядыр китеп югалдылар. Монда әллә ниләр, әллә ниләр сөйлиләр дә, сез аларга ышанмагыз. Сихер диләрме шунда... Имеш-мимеш кенә! Нинди сихер булсын ди! Теге ниләр апкиткән аларны, жылкуарлар дигәнем. Ну, теңкәне корыттылар инде шул жылкуар явызлар! Шәһәрдәге галәмәтләрен әйткән дә юк инде анысын! Филеңне урлап китсәләр дә, сизмәссең!

— Филне урламаслар, — диде Белмәмеш.

— Урламаган кая ул! Урлыйлар! — диде кыз, кулын селтәп. — Безгә әле дә инде күзебезне ачыбрак карарга куштылар. Дөнъя хәлен беләп булмый... Кiek жанварлар да бар бит бездә, агулы еланнар да. Өзгәләп ташларга, чагарга гына торалар. Берәр санный жылкуары еланны чыгарып жибәрсә-нитсәме? Шәһәр лә! Һе!

— Теге чакны урамнан табып алган ишәгегез кайда соң? — дип сораштырды Белмәмеш. — Газетада язып чыкканнар иде: имештер, урамда бер иясез ишәк табып алып, зоопаркка илтәп тапшырдылар, дип.

— Аны әйтәсез икән ләбаса! — диде кыз, елмаеп. — Ул ишәкнең монда булганы да юк. Хата язганнар. Аны бит зоопаркка китермәделәр, циркка илткәннәр. Газетада зоопаркка дип язганнар ие дә, безнең аны күргәнебез дә юк.

— Алайса циркта булып чыгамы инде ул ишәк? — дип сүзгә катнашты Төймәкәй.

— Шунда булмыйча кая китсен! Менәтерә өченче көн үзем дә әле циркка барган ием, шунда күргән ием. Шундый матур үзе, шундый матур! Өйрәтелмәгән генә үзе! Арбага да жигеп

чыгалар үзен, клоуннар да атланып йөри. Өйрәтерләр әле берәр һөнәргә аны да.

Сәяхәтчеләр, ул кыз белән сабуллашып, читкәрәк кителәр.

— Менә бәхет! — дип пышылдады Белмәмеш. Аның куанычы эченә сыймый иде. — Алайса Яфраккай циркта икән. Без тагын монда эзләп ятабыз. Булды болай булгач! Хәзер үк циркка китәбез, ә иртәнге якта теге җилкуар ишәкләрне эзләргә керешербез. Мин аларны күрү белән танып алам. Өчесенең дә борыннары кеп-кечкенә, сипкелле иде.

Белмәмешләр тизрәк чыгу ягын карадылар. Маймыллар япкан читлекләр турысына җиткәч кенә, берәз туктап, карап тора башладылар. Бер маймылның бигрәк тә мәзәк кыланганын күреп, Белмәмеш аны берәз үчәкләмәкче булды. Тылсымлы таягын рәшәткә чыбыклары арасыннан тыкты да маймылның танавына төртөргә дип сузыла төште. Маймылның ачуы килде, кашлары җыерылды, кинәт кенә таякны эләктереп, Белмәмешнең кулыннан йолкып алды. Малаең аптырады да калды.

— Карагыз инде, нишләде... — дип куйды ул бөтенләй үчкән тавыш белән.

— Нишләдең инде? Таякны ник маймылга бирдең? — дип чәрелдәп җибәрде Төймәкәй.

Белмәмеш исә:

— Мин бирмәдем бит, үзе алды... — диюдән башка берни әйтәргә базмады.

— Танавына төртмиләр аны!

— Қайгырма! Хәзер кире алам.

Белмәмеш, тылсымлы таягын маймылдан тартып алмакчы булып, рәшәткәдән кулын да тыгып карады, ләкин маймыл читлекнең түренә үк китеп басты, һич кул җитәрлек түгел иде.

— Кара син ул убырны! — диде Белмәмеш, үртәнеп. — Бир диләр сиңа таякны!

Маймыл аның боерыгын үтәргә уйламый да иде. Таякны кулына кысып тоткан килеш, ул читлегенең әле бер башына, әле икенче башына сикерүен белде. Сикереп туйгачтын, чит-

лек уртасындагы таганга сикерде дә, Белмәмешне мыскыл иткәндәй, аңа кырын күз белән генә карый-карий, таган атынды.

— Кылтый, дим, китер таякны! — дип тиргәнде Белмәмеш. — Кайгырмагыз, уйнар-уйнар да ташлар әле ахры бер.

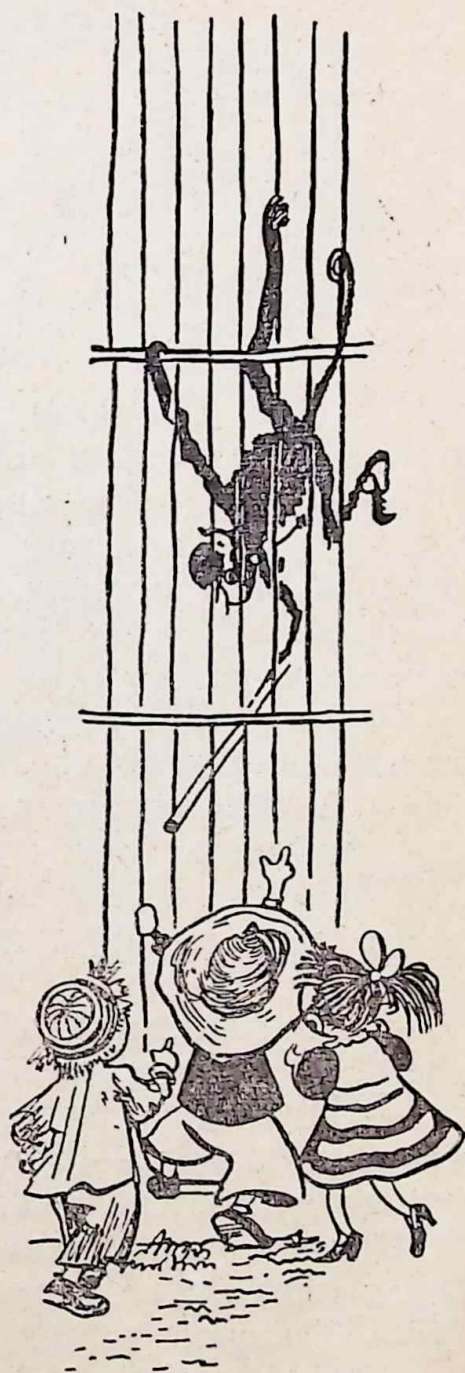
Ул арада көн кичкә авышты. Зоопаркның озакламыйча ябылуын тамашачыларга белдереп, каравылчылар сыбызгыларын сызгырта башладылар. Халык чыгу ягына ашыкты. Бераздан тирә-як бушап калды, Белмәмешләр генә маймыл читлегенә янында мэйхәнә киләләр иде.

Маймыл, уйнап туйгач, таякны читлегенә аргы почмагына ташлады.

— Читлегенә керергә туры килә, — диде Белмәмеш.

Рәшәткә үтәли керә алмыйсын ич инде. Шулай да, жентекләбрәк күзәтә торгач, бер почмакта ишек сымаграк нәрсә күзенә чалынды Белмәмешнең.

Ялт-йолт карангалап, тирә-юньдә беркем күренмәгәч, Белмәмеш читлек ишегенә болтын суырып алды да эшermәсен этәргә тотынды. Ул авыр йөри икән, һич кенә дә кымшанмый иде. Белмәмеш ике куллап ябышты, бар көчен салып этеп карады — читлек дер селкенеп куйды. Этә торгач, эшermә урыныннан кузгала гына башлаган

иде — нәкъ шул вакытны борылыштан себерке күтәргән каравылчы килеп чыкты.

— Син, юньсез, нишлисен анда? — дип илереп жибәрде ул. — Маймылны чыгарырга азапланасыңдыр эле? Кая, мин сине!

Белмәмеш читкә тайпылып өлгергәнче, теге аны якасыннан эләктереп тә алды.

— Минем таягым анда!.. — диде Белмәмеш, еларга житешеп. Үзе гел ычкыну ягын карады, ләкин каравылчы нык тоткан иде.

— Күрсәтермен мин сиңа таягыңны! Милициягә илтим эле үзеңне — анда бирерләр кирәгеңне! — дип яный-яный, капкага таба өстерәде.

Төймәкәй белән Чуаркай алардан алда, котлары алынып каравылчыга борылып карый-карий, элдерттеләр генә.

— Ант әгәр, таягым анда! Маймыл тартып алды, — дип Белмәмеш һаман бер үк сүзгә кабатлады.

— Үчекләгәнсеңдер эле ул таягың белән? Танавына төрткәнсеңдер эле?

Каравылчы Белмәмешне жылтерәтеп урамга алып чыкты да як-ягына карангалады — милиционерны эзләве булгандыр инде.

— Мин икенче алай эшләмәс идем... Ант әгәр, эшләмәс идем!.. — дип мез-мез килде Белмәмеш.

— Шулай дисәң генә! — дип куйды каравылчы, Белмәмешне жибәреп. — Бар кит, икенче рәт бу тирәдә жыл куып йөрисе булма. Кабат капсаң — болай гына котылырмын димә.

Каравылчы капканы йозак белән бикләде дә китеп барды. Төймәкәй белән Чуаркай дуслары янына килделәр.

— Тылсымлы таяк икәннен әйтәсең калган. Ул бит аны тегенди-мондый таяк дип кенә белгәндер, — диде Чуаркай.

— Авызың ни сөйлэгәнне колагың ишетәме синең? — дип Белмәмеш аны тиргәп ташлады. — Тылсымлы икәннән белсә, ул аны сиңа бирәмәни! Менә сез нишләп икегез дә зоопарктан чыктыгыз әле? Анда калырлар сез, читлектәге таякны алырлар. Хәзер менә капканы бикләп куйдылар. Инде ни хәл итәргә?

— Таяк дип читлектә генә керәсем килеп тора иде! — дип, үртәнеп әйтә куйды Төймәкәй.

— Син кермәгән белән, Чуаркай кергән булыр иде.

— Юк шул, минем дә керәсем килми читлектә, — диде Чуаркай. — Ул таякның хәжәте дә шул чаклы гына. Тылсымлы таяктан башка да монда бөтен нәрсә бар. Ашыйсың килсә — аша. Кинога яисә театрга барасың килә икән—рәхим ит. Автомобильдә йөрмә дисәң — көн буге йөри аласың. Тылсым көчәннән башка гына да автомобильгә белән сикерә-оча аласың.

— Ахмак димә инде сине! — Белмәмешнең тәмам ачуы чыкты. — Тылсымлы таяк безгә автомобильдә йөрер өчен кирәкмәни? Безгә бит Яфраккайны бәладән йолып алырга, аннары соң шәһәрне жылкуарлардан коткарырга кирәк бит. Шулар аркасында бөтен шәһәр газап чиксәнмени?

— Алай дисәң генә инде... — дип ризалык белдерде Чуаркай.

— Мондый план корабыз, — диде Белмәмеш. — Караңгылатканны гына көтәбез дә койма аркылы төшәбез. Караңгыда читлектә керсәң дә, беркем күрми.

— Житәр инде, мин башка катышмыйм! Гостиницага китәм, — диде Төймәкәй.

— Димәк, син кыенлыктар алдында шүрләп каласың?

— Қалам шул. Қоймалар аша йөрмәм инде тагын, — дип кырт кисте кызый.

— Синеңчә, димәк, Яфраккай гомәр буена ишәк булып көн күрергә тиеш тә, мин шуңа карап кына торырга тиеш инде?

— Күңелем сизеп тора: тагын берәр ярамаган нәрсә эшләп ташларсыңдыр әле! Тик торуыңнан да яхшысы булмас.

Шулай диде дә Төймәкәй, кырт борылып, автобуска китеп барды.

— Ул китә бирсен, Чуаркай, син кал, — диде Белмәмеш. — Синең кирәгең чыгып куюы бар. Коймалары чамасыз биек, ичмасам менәргә булышырсың. Тегендәрәк барып карыйк әле, жайлырак түгел микән.

Алар койма буйлап киттеләр, почмактан борылдылар. Бу төштә койма берәз тәбәнәгрәк иде.

— Караңгы төшкәнне көтмичә булмый, — диде Белмәмеш.

Койма төбенә утырдылар да көтә башладылар. Озак та үтмәде, күк йөзенә караңгылык жәелде. Йолдызлар калыкты. Өй түбәләре өстенә, зур бер әфлисундай булып, кызгылт сары ай тәгәрәп менде.

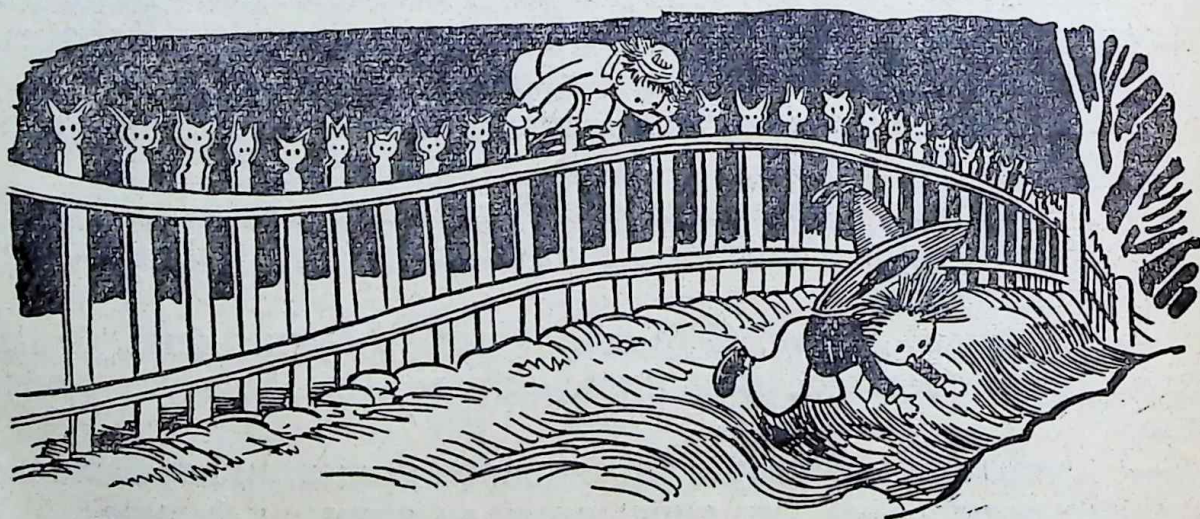
— Кузгалдык, — дип куйды Белмәмеш, як-ягына ялт-йолт карангалап. — Булыш менәргә!

Чуаркай астан эткәли торгач, Белмәмеш бер заман койманың башына ук менеп кунаклады.

— Хәзер син мен инде, — диде ул, дустына кулын сузып, пышылдап кына.

— Сине монда гына көтсәм, әйбәтрәк булмас микән соң? — дип карады Чуаркай.

— Юк, анда кирәгең чыгар. Каравылчы-фәлән килмиме дип читлек төбендә сакта торырсың.

Белмәмеш ярдәмендә хәзер койма башына Чуаркай менде. Эчке якка сикереп төшкәннәр иде — коры чокырга туры килделәр.

Чуаркайга шул житә калды:

— Карале, мин ниндидер чокырга эләктем... — дип, борынын мышкылдатырга да тотынды.

— Чш-ш!.. — диде аңа Белмәмеш. — Тыныңны чыгарма! Алар беравык шулай, сулу алырга да куркып, барнәрсәгә колак салып утырдылар. Тирә-як тын иде.

— Ишетүче-фәлән булмады бугай, — диде Белмәмеш. — Әкрән генә кузгалыйк, әйдә.

Чокырдан чыктылар да үлән һәм чәчәкләр арасыннан алга атладылар. Белмәмеш, мәче кебек, әкрән генә бара, Чуаркайның аяк астында адым саен нидер чытырдый, шытырдый иде.

— Юньләбрәк атла!

Көтмәгәндә нидер яман каты ырылдап куйды. Чуаркай туктап калды, куркуыннан лып итеп утыра язды.

— Нәрсә ул?

Теге тавыш кабатланды, бу юлы ул тагын да ныграк яңгырады. Куркудан Чуаркайның чәчләре үрә торды, аркасы чемердәп куйды.

— Арсландыр бу, — диде Белмәмеш.

Теге тавыш көчәйгәннән-көчәя барды, аңа ниндидер эт өргәнгә охшашрак тавыш килеп кушылды, бүре улавы ялганып китте. Каяндыр йокымсыраган үрдәк бакылдавы, агац башыннан ала карга каркылдавы ишетелде. Бөтен зоопарк җанланып китте һәм шактый заман тынычлана алмый торды.

Чуаркайга акрынлап кына җан керде.

— Арслан нигә үкерә? — дип кызыксынды ул.

— Белмим шул. Карыны ачтыр, бәлкем...

— Безне ашамасмы соң?

— Шүрләмә лә, зинһар! Читлек эчендә утыра ич ул.

— Шүрлэгән диярләр. Болай гына соравам.

Озакламый бар да тынып калды, әмма айны болыт каплап, бөтен дөнья караңгылык эченә чумды. Алда ап-ак булып

юл гына күренә иде. Белмәмеш шул юлдан китте. Чуаркай аңар тагылды.

— Кая барабыз соң болай? — дип сорап куйды Чуаркай, борчылып.

— Ишәкләр коймасын эзләп табарга кирәк, маймыл читлекләре шуннан ерак түгел, — диде Белмәмеш, аңа җавап итеп.

Тиздән юлның ике ягы буйлап та читлекләр тезелеп китте. Қараңгыда ул читлекләрдәге җәнлекләр үзләре күренмәсәләр дә, Чуаркайга, менә-менә рәшәткә чыбыгы араларыннан берәрсенең үткен тырнаклы кулы сузылыр да моның аркасына үткен тырнакларын батырыр төсле тоела иде...

Алар адашып йөрделәр-йөрделәр дә зур бер читлек янына килеп чыктылар. Бу читлекне моңарчы да күргәннәре бар иде кебек.

— Фил янында булсак кирәк, — диде Белмәмеш. — Хәзер ерак калмады шикелле.

Тагы берәз баргач, алар рәшәткә коймага килеп төртелделәр. Қойма эчендә абзар күренде.

— Ишәкләр абзары ич бу! — диде Белмәмеш, сөенеп.

Шуннан тыкрыкка борылдылар да рәттән тезелеп киткән читлекләр янына килеп чыктылар. Иң кырыйдагысына якынлашкан, Белмәмеш яшертен тавыш белән:

— Менә үзе!.. — диде. — Чуаркай, син күз-колак бул. Берәрсен күрсәң — сызгыр.

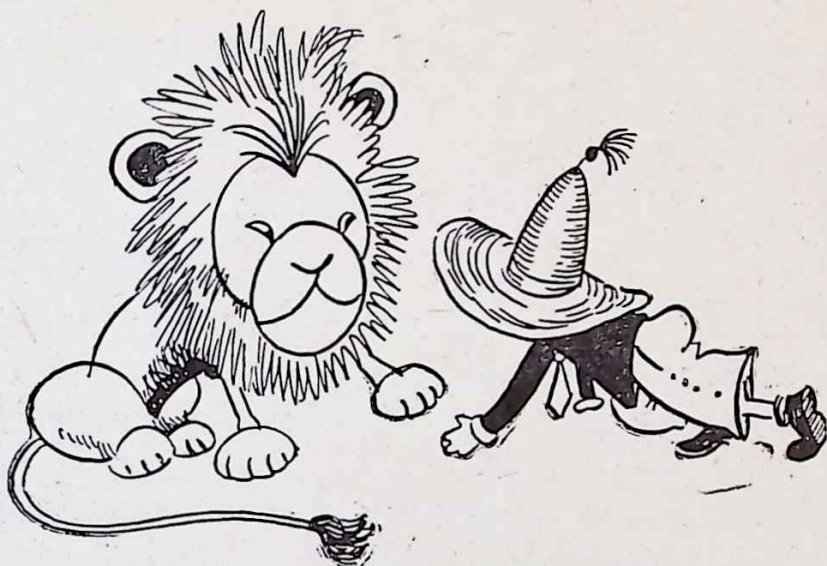
— Ярый, — диде теге, ымлап.

Капшанып кына читлекнең ишеген тапты, болтын суырып чыгарып, эшермәсен этәргә тотынды. Бу юлы эшермә җиңелрәк шуды. Малай ишекне үзенә таба тартты. Ишек шыгырдап ачылып китте.

— Шыгырдап яткан була тагы! — диде Белмәмеш һәм ишеккә йодрык янады.

Тып-тын калып берәз вакыт тыңлап торды, ул-бу юк икәнлегенә тәмам ышангач, сагаеп кына читлек эченә керде. Тезләнгән көе, капшана-капшана идәннән таяк эзләргә тотынды. Эзли торгач түр стенага килеп төртелде һәм икенче якка.

борылды. Көтмәгән-
дә нидер ырылдап
куйды. Моны ише-
теп, малаең тезлән-
гән килеш катты да
калды. Беркадәр
вакыт ул караңгыга
карап торды. Нин-
дидер иләмсез зур
кара нәрсәне шәй-
ләп алды. Болыт-
лар арасыннан ай
калкып, читлек эч-

ләрән яктыртып жибәргән иде — теге кара нәрсә идән урта-
сында яткан арслан булып чыкты. Башын күтәргән дә Белмә-
мешкә төбәп карап тора.

Белмәмеш рәтләп өркөргә дә өлгөрмәде — жәһәт-жәһәт
кире чикте. Арсланга туп-туры караган килеш, сикерергә эзер-
ләнде. Моны күреп, арслан аягына калыкты, бер пошкырып
алды да малайга таба атлады. Белмәмеш, яшен ташыдай,
ишеккә атылды һәм очып чыгып китте. Дустына ул бары тик
бер генә сүз — «арслан» дип кенә әйтергә өлгерде һәм, үзен-
үзе белештермичә, йөгерергә тотынды.

Чуаркайның котлары алынды. Куркуыннан шашу дәрәжә-
сенә житеп, Белмәмеш артыннан чапты. Бармы юл, юкмы
юл — аны карап торырга вакытлары булмады, чаптылар да
чаптылар һәм биек коймага килеп төртелделәр. Белмәмеш ялт
итеп койманың башына да менеп китте. Чуаркай аның артын-
нан үрмәләде һәм дустының чалбар балагына чытырдап
ябышты. Тегеңәр шул житә калды: аяктан арслан эләктерде,
беттем, дип бар көченә алга тайпылды. Ул ябышкан такта
кубып, тактасы-ние белән бергә дустының өстенә үк килеп
төште.

Артта шау-шу купты. Каравылчыларның сыбызгы сызгырт-
каннары ишетелде. Белмәмеш, тактаны читкә ташлап, койма
ярыгыннан урамга чыкты. Дусты аңардан калышмады. Алар
шулай бер-бер артлы чаптылар да чаптылар. Чуаркайның
мыш-мыш килүе аркасында, Белмәмеш кенә, арслан куа килә
икән, дип курка иде.

Утыз беренче бүлек

ТЫЛСЫМЧЫ БЕЛӘН ОЧРАШУ

Гостиницага кайткач, Төймәкәй иптәшләре белән бергә калмавына үкенеп бетә алмады.

— Берәр нәрсә эшләп ташламагайлары тагын... — дип хафаланды ул.

Ялгызына күңелсез була башлагач, телевизор карарга уйлады. Ләкин бу вакытны телевизордан күзлекле бер галим нәнүс жылкуарлар турында күңелсез итеп доклад сөйли иде.

— Рәтләрәк нәрсә тапшырсалар ярамаган! — дип куйды Төймәкәй, гарьләнеп.

Телевизорны сүндерде дә, сәгатенә карый-карый, ишеклетүрле йөрәнергә тотынды.

— Кире барыймчы шул зоопаркка! — дип тә карады да соң, бу фикереннән бик тиз кайтты. — Ничек керим ди мин анда? Коймалар аша төшмәм ич инде!.. Кайтсыннар гына, мине ут йоттырып йөргән өчен, күрсәтермен әле мин аларга күрмәгәннәрен!

Вакыт уза да уза, малайлар һаман кайтмыйлар. Төймәкәй инде ни уйларга да белмәде, аның башына әллә нинди кара фикерләр килде. Каравылчы тоткандыр да үзләрен милициягә озаткандыр. Төн уртасы җитте. Сәгать уникене сукты.

— Шулай булыр, һич тә башка нәрсә түгел! — дип үзалдына сөйләнде кыз.

Ул инде зоопаркка чыгып чапмакчы да булган иде, тик шул вакыт ишек ачылып, бусагада Белмәмеш белән Чуаркай күренде. Икесенең дә чәчләре тузгыган, күзләре акайган. Чуаркайның борын өсте тырналган, бите гадәттәгедән дә ныграк пычрана төшкән.

— Тагын ниләр кыландырдың инде, Белмәмеш? — дип, малайның өстенә җилеп-җилеп килде Төймәкәй. — Шул вакытка хәтле кайда йөрдегез?

— Син, Төймәкәй, бер дә кайгырма, — диде Белмәмеш. — Барысы да жайланыр, менә мин әйтте диярсең. Ачуланма гына. Төймәкәй, мин бит арсланны чыгардым.

— Нинди арсланны? — Кызнын коты алынды.

— Читлектәгене соң... Мин ялгышып китеп шуның читлегенә кергәнмен.

Төймәкәйнең күз аллары караңгыланып китте.

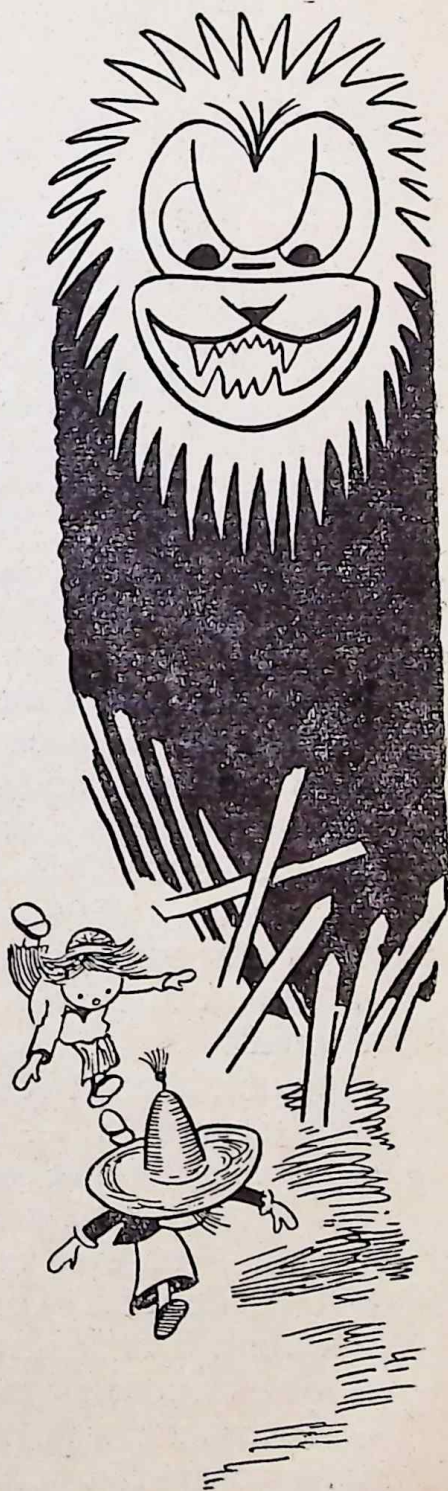
— Бар икән күрәселәрем! — дип илереп үк жиберде ул. — Ишәкләр белән кәмит уйнаганың житмәгән, инде арсланга тотындыңмыни? Соңы ни белән бетәр моның?

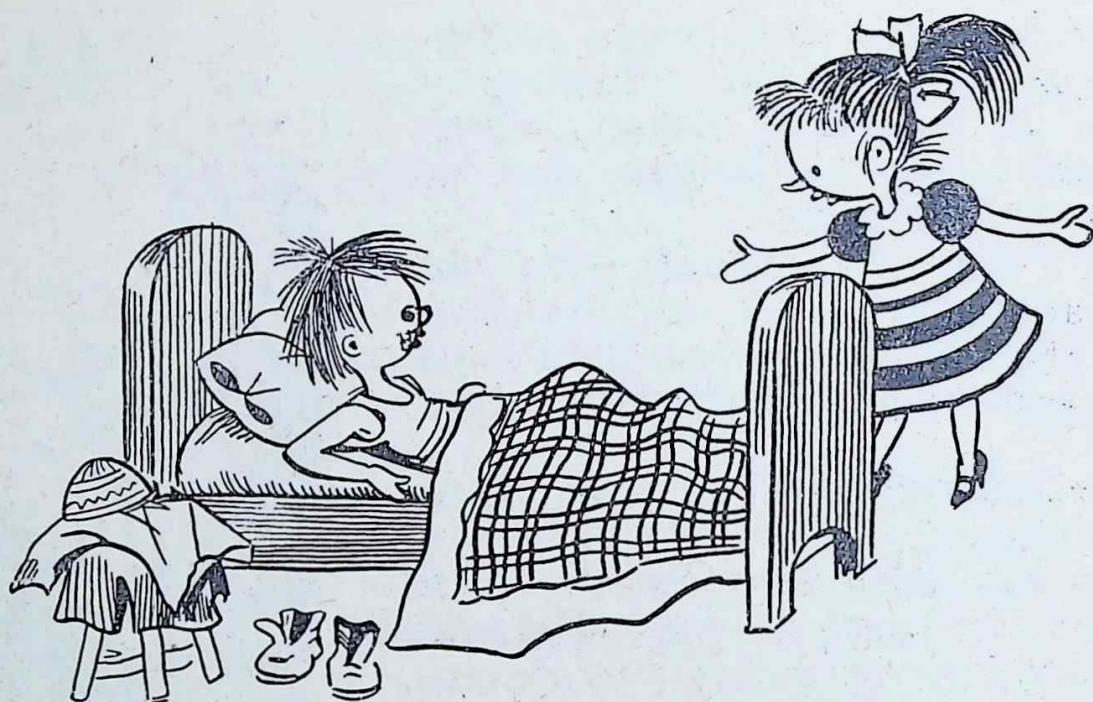
— Син бер дә кайгырма, Төймәкәй. Бик шәп бетәр. Иртәгә иртән барам да жайлап кына эшне бетерәм. Яктыда саташтырмыйм инде анысы. Барын да жайга салам, әйтте диярсең менә!

— Жайга салырсың инде, салмый ни! Қатышмасаң, яхшырак булыр иде. Бик беләсең килсә, тылсымлы таягың булмаганга мин сөенәм генә. Кем белә сине, әллә бәлкем, син жир тетрәтү ясар идең! Иртәгә кайтабыз да китәбез. Бер көн торасым юк монда!

— Нәрсәгә утырып китмәкче буласың соң? Сөйләтеп бетермәдең ич әле.

— Тагын ни әйтәсең бар? — диде Төймәкәй, коты алынып.

— Автомобилебезне урлап киткәннәр.

— Бар икән күрәселәрем! Йә, ничек кайтабыз инде?

— Мин дә бит шуны әйтеп торам. Таякны эзләп тапсак — автомобилебез була; тапмасак — юк.

Икенче көнне Төймәкәй иртүк торды. Белмәмешне уятырга дип керсә — аңардан жыллар искән. Чуаркай гына йоклап ята. Кыз аны уятырга тотынды.

— Нинди хәл инде бу, Чуаркай? Безнең Белмәмеш кая китте соң?

Чуаркай, рәтләп йокысыннан арына алмыйча:

— Юкмыни ул? — дип куйды.

— Булса, синнән сорап тормас идем.

— Зоопаркка чапкандыр әле.

— Әйдә, тиз бул, без дә киттек, — диде кыз, ашыктырып.

— Кая барабыз соң?

— Зоопаркка бармыйча кая барасың тагын?

— Анда арслан бар ич!

— Арсланны әллә кайчан тотып япканнардыр инде аны.

Ярты сәгатътән болар икәүләшеп зоопаркка килеп керделәр. Чуаркай берәз шүрли төшебрәк, ялт-йолт карангадап, Төймәкәй артыннан атлады. Менә хәзер берәр жирдән арслан

атылып килеп чыгар да аның өстенә ташланыр төсле тоела иде Чуаркайга.

Белмәмешне һәм теге маймыл читлеген алар эллә каян күреп алдылар. Бер кыз читлекне жыештыра-себерә, Белмәмеш исә, почмакка посып, шуны күзәтеп тора. Төймәкәй аның янына сиздермичә генә арттан килде дә:

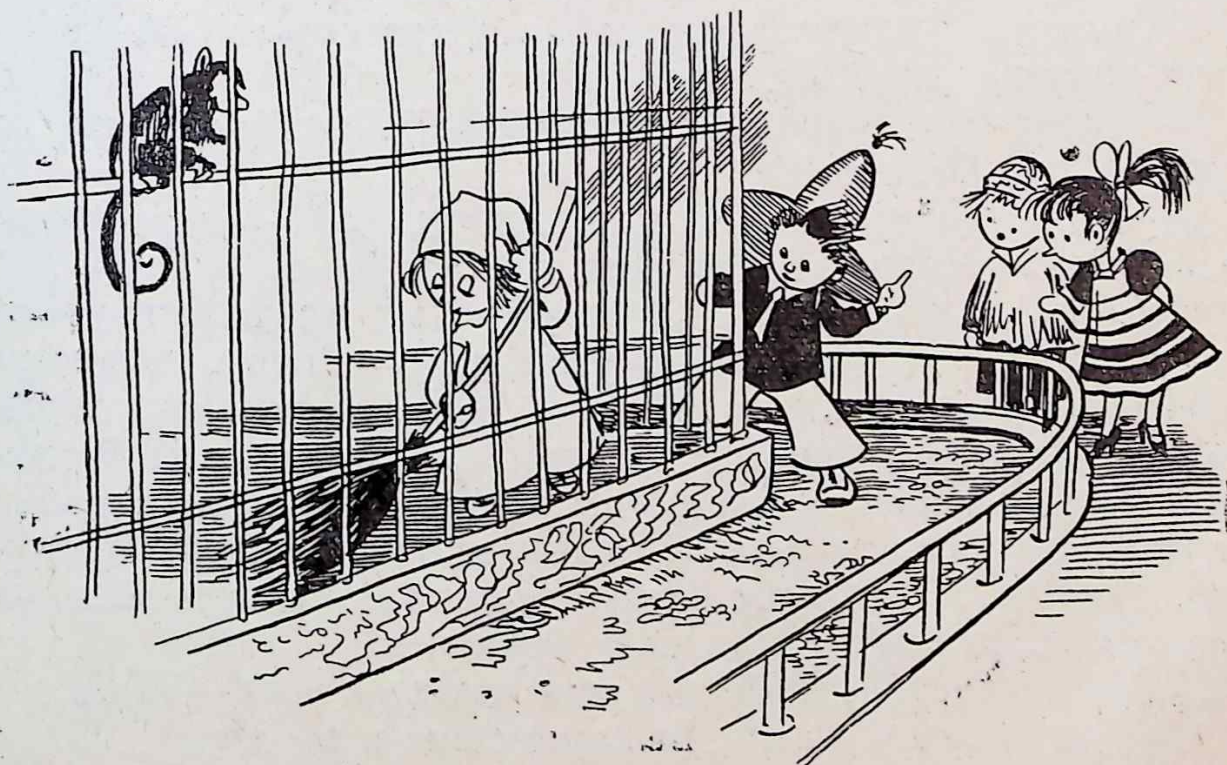
— Нишлисең монда? — дип сорады.

— Әкрэн инде! — дип, кулларын селтәде малай. — Тылсымлы таяк шунда бит! Энә идәндә ята. Хәзер теге кыз идән себергәндә ул таякны тышка атар әле менә. Безгә таякны гына кулга төшерәсе иде.

Ул да булмады, теге кыз идәнне себереп бетерде, чүпне чиләгенә тутырды, таякны да алып чиләккә салды.

— Кайгырма бер дә, — диде Белмәмеш. — Без хәзер аның артыннан барабыз да чүпне кая ташлаганын карап торабыз.

Ләкин теге кыз чүпне беркая да ташламады, күрше читлекне жыештырырга тотынды. Ул шулай читлектән читлеккә йөри торгач, аның чиләге дә тула язды. Эшен тәмам бетергәннән соң гына ул чиләген койма буендагы чүплек ящигына илтөп бушатты.

Белмәмеш аның китә төшкәнән генә көтте дә иптәшләренә:

— Сез күзәтеп торыгыз: берәрсе килеп чыкмагае, — диде һәм, ящик янына йөгереп барып, аның капкачын ачты да эчкә төште. Берәз вакыт аның мышнаганы ишетелеп торды, аннары башы калыкты.

— Менә ул тылсымлы таяк! — дип куйды Белмәмеш тантаналы тавыш белән.

Төймәкәй сөенеченнән сикергәләп алды.

— Браво! — диде һәм яшертен генә кулын да чәбәкләде. Белмәмеш ящиктан чыкты да, таякны саклык белән генә тоткан көе, ком сипкән юлдан атлады.

— Хәзер инде мин аны күз карасыдай саклыйм! — диде малай. — Хәзер инде аны миннән беркем ала алмас!

Аның артыннан, кулга-кул тотышып, дуслары атлый. Авызлары колакларына чаклы ерылган.

— Хәзер инде циркка барып, Яфраккайны коткарсак та була, — диде Төймәкәй.

— Ах, шулай бит әле! Гел исемнән чыккан! — дип куйды Белмәмеш. — Әйдәгез тизрәк циркка!

Ул капкага таба чапты. Дуслары аның артыннан көчкә житешеп баралар иде. Биш минуттан алар өчесе дә кнопкалы буй-буй таксида утыралар иде инде. Белмәмеш «цирк» дигән кнопкага басты. Машина урам буйлап алга ыргылды. Эһ дигәнче циркка килеп тә життеләр. Аренада берничә акробат сикеренә, мәтәлчек атына иде. Кичен чыгыш ясарга эзерләнүләредер инде. Малайларга бу бик кызык тоелса да, Төймәкәй һич кенә дә карап торырга ирек бирмәде.

Ахырдан карарбыз. Шуның өчен килдекмени? — диде.

— Ярар алайса, — дип, Белмәмеш бик тиз күнде.

Безнең сәяхәтчеләребез рәт-рәт булып тезелеп киткән урындыклар арасыннан үттеләр дә бер цемент идәнле озынча абзарга килеп керделәр. Стена буйларында төрле жәнлекләр ябылган читлекләр тезелгән. Берсендә арслан.

— Тагын арслан! — дип, куркынып, кычкырып жибәрде Чуаркай. — Бу юлы да рәтле нәрсә килеп чыкмас ахры...

Абзарның аргы башында ат араннары урнашкан иде. Сәяхәтчеләр якына барып карасалар — атлар арасында бер ишәк тә бар түгелме соң! Ишәкне йөгән тезгененнән стенага кагылган тимер божрага бәйләп куйганнар иде. Ишәк, башын болай таба борып, Белмәмешкә бик моңсу итеп карап куйды.

— Шул үзе! — диде Белмәмеш пышылдап кына. — Таныдым.

Ишәк иткән өчен кирәгемне бирер бу, дип шикләнеп, качарга туры килсә, дип, Белмәмеш читкәрәк китеп басты да таягын селкеп жибәрде. Яшертен генә тавыш белән:

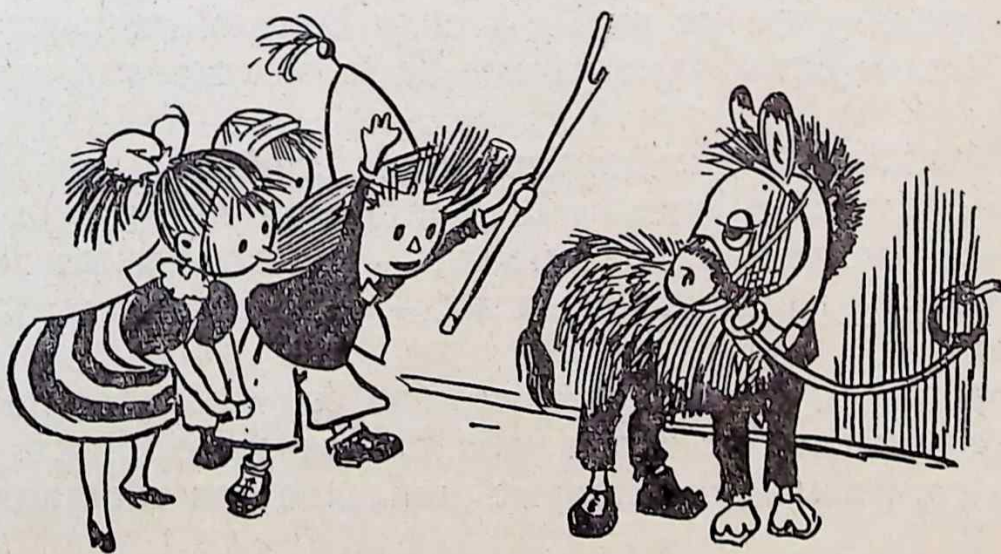
— Ишәк кире Яфраккайга әйләнсен! — диде.

Ләкин ишәк ишәк көе кала бирде.

Белмәмеш таягын кабат селекте. Бу юлы кычкыра төшебрәк:

— Бу ишәк киредән нәнүс Яфраккайга әверелсен! — дип куйды.

Ишәк һаман да әле ишәк көе кала бирде.

Белмәмешне курку алды:

— Нинди әкәмәт соң бу?

Малай кулындагы таягын бар куәтенә селкеп тә, тылсымлы сүзләрен кычкырып-кычкырып кабатлап та карады, әмма ишәкнең һич кенә дә Яфраккайга әвереләсе килми иде.

Шул чакны болар янына цирк каравылчысы килде дә:

— Монда нишлисез? — дип сорады.

Белмәмеш коелды да төште, ни әйтерен дә тапмады: Әле ярый, Чуаркай коткарды.

— Без цирк карарга килгән идек, — диде ул.

— Цирк карарга кичен киләләр аны.

Каравылчы Белмәмешләрне куып чыгарды да ишекне бикләп тә куйды.

— Нинди әкәмәт соң бу? — дип сорап куйды Белмәмеш, бик нык аптырагач. — Нишләп соң әле таякның тылсымы бетте? Кая, тагын сынап карыйм әле.

Таягын селкеп жибәрде һәм:

— Ике порция морожрый булсын! — диде.

— Өч порция! — дип төзәтте аның сүзен Чуаркай.

— Өч порция морожрый булсын! — дип кабатлады Белмәмеш.

Ләкин, ул күпме генә кабатламасын, бер генә порция морожрый да иңмәде.

— Карале, Белмәмеш, син башка таяк алгансыңдыр әле, — дигән фикер әйтте Чуаркай.

— Ничек инде ул алай? — диде Белмәмеш, гажәпләнеп.

— Тегесе бит аның тылсымлы иде, монысы гап-гади таяк шунда.

— Тылсымлысы кайда булыр соң алайса?

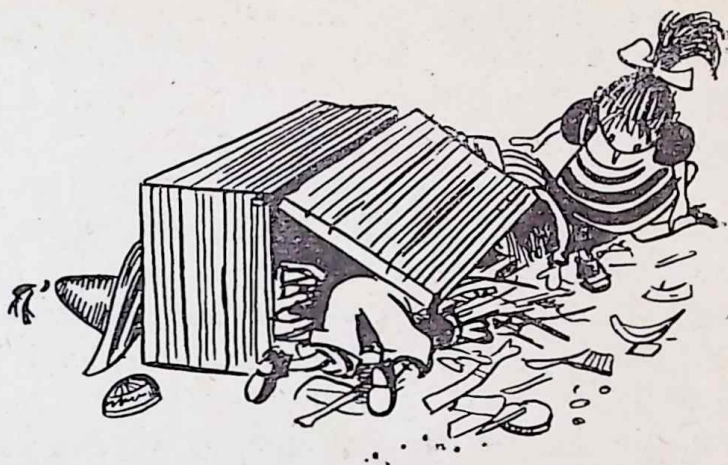
— Чүплек ящигында ятып калгандыр, диюем.

— Их, ачыкавыз да соң мин! — дип кычкырып жибәрде Белмәмеш һәм башына ябышты. — Әйдәгез әле, жәһәт кенә зоопаркка!

Берничә минуттан безнең мажара сөючеләребез янә зоопарк буйлап тыз-быз килеп чабалар иде инде. Ящик янына житкәч тә, Белмәмеш юлбарыс шикелле аңа ташланды, ялт

иттереп эйлэндереп
каплады — бөтен чүп-
чарны жиргә чәчте.
Эмма ник бер таяк
тапсын.

— Менә күрдең-
ме! — диде Белмә-
меш дустына. — Баш-
ка таяк гел юк бит.
Моңысы тылсымлы
булып чыга инде
алайса.

Белмәмеш, чүп-чар өеменнән беркадәр читкәрәк китеп,
эскәмиягә барып утырды. Таягын селки-селки, ул авыз эчендә
ботка пешерде.

— Кая, мин дә селкеп карыймчы, булмаса, — диде Чуар-
кай, дустының янына утырып.

Ул таякны алды да селтәп жибәрде:

— Варенье яккан ипи булсын!.. Морожний булсын!
Майлы токмач булсын!.. Өстәл, ашарга эзерлә... Тфү!

Ичмасам бер генә теләге дә кабул булмагач, ул таякны
киредән Белмәмеш кулына тоттырды.

— Алдаган бит сине тылсымчы. Бер эшкә яраксыз таяк
жиргән. Тылсымы беткән инде моңың.

— Очрамас микән миңа шул тылсымчы! — дип гайрәт
чәчте Белмәмеш. — Нәнүсләрне алдап, бернигә яраксыз таяк-
лар биргән өчен, мин аңа күрмәгән күрсәтер идем!

Белмәмешнең бөтенләй сөмсере коелды, тик Чуаркай гына
артык озаклап кайгыра торганнардан түгел иде. Ә бәлкем аңа,
шул арада югары күтәрелеп, алар утырган эскәмиягә туры ка-
раган — нурларын сипкән кояш тәэсир иткәндер. Кояшта жы-
лынып алганнан соң, Чуаркайның күңеленә бик тә рәхәт бу-
лып китте. Ирексездән авызы ерылды.

— Кайгырма сана, Белмәмеш! — диде ул дустына. — Аңа
карап дөнья жимерелмәгән. Ашханәгә барып та ашый алабыз
ич без.

— Юк, Чуаркай, алай бер дэ гадел булмый бит ул! Ниш-лэп дип мин бүтәннэргэ яхшылык эшлэп йөрдем соң алай булса? Мин бит өч төрле игелек эшләдем. Өчесе дэ бер оч-тан, өчесе дэ изге нияттән!

Белмәмешлэр сөйләшөп утырган арада, юлның аргы ба-шында бер узгынчы күзгэ чалынды. Өстендэ куге зәңгәр жи-лән, жиләнөндәге алтын йолдызлар һәм көмөш айлар кояшта жемелдәшөп торалар; аягында башы кайтарылып килгән озын башмак. Аның йомшак кына атлап, эскәмиягә якынлашуын һәм Белмәмеш янына әкрөн генә килөп утыруын беркөм сизми калды. Ул беравык дәшми-тынмый гына, таягына таянып, әле һаман Чуаркай белән гәпләшүен дэвам иттерүчө Белмәмешкә кырын гына караштыргалап утыра бирдө.

Көтмәгәндә Белмәмеш үзенөң янында кемнөндөр утыруын тоөп алды. Күзөн чалышайтып кына караса — эскәмиядә бәп-бәләкәй гәүдәлө, кыш бабай шикеллө, озын чал мыеклы, чал сакаллы бер карт утыра. Чыраө никтер таныш төслө тоөлды Белмәмешкә. Түбәнгә күз салган идө — картның аягына кигән кайтарма борынлы, алтын айлы каптырмалар белән каптыры-ла торган башмакны күрөп алды.

— Тылсымчы түгелмө соң бу? — дип куйды Белмәмеш, сөөнөп. — Исәнмө-сөз!

— Исәнмө, дус-кай, исәнмө! — дип елмайды карт. — Менә очраштык та. Я, әйт индө, нигә минө күрөргә аш-кынган идөң?

— Ашкындым микәнни?

— Юкмыни соң? Әлө генә әйттең лә-баса: «Очрамас ми-кән миңа шул тыл-

сымчы!» — дидең. Нидер күрсәтмәкче дә булдың. Я, нәрсән бар, күрсәт.

И оялды, и оялды Белмәмеш! Башын түбән иде дә тылсымчыга күтәрелеп карарга кыймый утырды.

— Мин сезгә тылсымлы таякны күрсәтмәкче идем, — дип мыгырдады ул бераздан. — Нишләптер бозылып китте, бернинди теләкне үтәми.

— Шулаймыни? — диде карт һәм Белмәмешнең кулыннан таякны алды. — Бозылган икән шул. Берни калмаган. Менә ничек була бит ул! Әйттем түгелме соң мин сиңа: әгәр дә мәгәр өч төрле эшәке эш эшләсән, таякның тылсымы бетә, дип.

— Кайчан әйттегез? — диде Белмәмеш, бик тә гажәпләненп. — Әйе бит әле! Әйткән идегез шул. Бөтенләй истән чыккан. Мин соң шулай ук өч эшәке эш эшләдеммени?

— Өчне түгел — утыз өчне эшләдең! — дип куйды Төймәкәй үпкә белән.

— Никтер берсен дә хәтерләмим, — диде Белмәмеш.

— Исеңә төшерик алайса, — диде тылсымчы карт. — Яфраккайны ишәккә әйләндердеңме? Әллә бәлкем, әйбәт иткәнсеңдер.

— Бик ачуым килгән иде лә минем ул чакта, — дип аклаһнып карады малай.

— Килгәнме ачуың, килмәгәнме — анысы вак мәсьәлә! Һәрвакыт игелекле булырга кирәк. Аннан соң өч ишәкне нәһүскә әйләндердең.

— Кем белгән бит аның шундый хәл килеп чыгарын.

— Белмәгәч, эшлисең дә калмаган. Һәрвакыт уйлап эшләргә кирәк. Синиң уйламый гына эшләвең аркасында күпме күңелсезлек килеп чыкты. Аннары инде читлектәге маймылны ирештердең. Анысы да һич ярый торган эш түгел.

— Барысы да дәрәс! — дип ярып салды Белмәмеш, гарьләнеп. — Гел шулай инде ул. «Иртә уңмаган кич уңмас, кич уңмаган һич уңмас!»

Гарьлегеннән елыйсылары килде Белмәмешнең. Чуаркай гына туктатып калды:

— Елама син, Белмәмеш, — диде. — Тылсымлы таяктан башка гына да менә дигән яшәп була. Таяксыз да аптырамабыз әле. Қояш кына шулай елмаеп торсын!

— И, җанкисәгем, ничек матур әйттең бит! — дип, тылсымчы карт көлә-көлә Чуаркайны башыннан сыйпады. — Қояшыбыз чыннан да әйбәт, ягымлы бит безнең. Һәркемгә бер төсле карый. Бармы синең тылсымлы таягын, юкмы — қояшка барыбер. Қояш безгә нур да сирпи, жылыта да, күнелләрне дә хушландыра. Қояш булмаса, ни чәчәкләр, ни агачлар, ни зәңгәр күгебез, ни яшел үлән булмас иде. Алай гынамы соң — без үзебез дә була алмас идек әле. Қояш безнең тамагыбызны да туйдыра, сусавыбызны да бастыра, өстебезне дә киптерә. Һәр үлән қояшка омтыла. Жир йөзәндәге бөтен тереклек шуннан килә. Қояш елмаеп торганда, ник кайгырырга? Шулай түгелме?

— Шулай инде, — диештеләр Төймәкәй белән Чуаркай. Белмәмеш тә аларга кушылды:

— Әйе шул! — диде.

УТЫЗ ИКЕНЧЕ БҮЛЕК

БИЯЛӘЙ БӘЙРӘМЕ

Алар шулай қояшта жылынып, рәхәтләнәп бик озак утырдылар. Хәзер беркем дә тылсымлы таяк булмавына кайгырмый иде инде.

— Тылсымлы таяктан башка гына теләкне тормышка ашырып булмыймы соң? — дип сорап куйды Белмәмеш бер заман.

— Нишләп булмасын? — диде тылсымчы. — Әгәр дә теләгең изге икән, шуның өстенә бик нык телисең икән — була, бик була.

— Қояшлыда яңадан без килгәндәгечә булуын бик-бик теләм мин. Яфраккай киредән нәнүскә әйләнсен иде, ишәкләр элекке хәленә кайтсын иде, милиционер Сызгырай больницадан чыксын иде.

— Теләгең бик изге, ул тормышка ашмый калмас, — диде тылсымчы һәм кызыйга мөрәжәгать итте. — Синең берәр теләгең бармы соң, Төймәкәй?

— Минем дә теләгем Белмәмешнеке шикелле үк, — дип жавап бирде Төймәкәй. — Әгәр дә инде тагын берәр нәрсә теләргә яраса, тизрәк үзебезнең Чәчкәлегә кайтсак иде. Нигәдер бик нык сагындырды.

— Бу теләгең дә үтәлер, — диде тылсымчы. — Синең теләгең нәрсә, Чуаркай?

— Мин теләгән нәрсә бик күп ул, өчәү, — дип ярып салды Чуаркай.

Тылсымчының исе китте.

— Шулаймыни? Йә, әйтеп кара әле.

— Беренчесе, — дип тезеп алып китте Чуаркай, — теге чакны Белмәмеш чыгарып жибәргән арслан кайларда йөри икән? Безне ашамас микән? Шуны беләсе иде.

— Синең теләгеңне үтәү бер дә авыр түгел, — дип жавап кайтарды тылсымчы. — Арслан үзенең читлегендә утыра. Кичә сез йөгөрешеп киткәннән соң, каравылчы килеп читлекне тиз генә бикләп куйды. Арслан чыгып та өлгерә алмый калды. Беркемне ашамас, кайгырма юкка.

— Алайса ярар, — диде Чуаркай. — Минем икенче теләгем менә нәрсә: Чәпим белән Кубикны милиционер нишләтте икән? Безнең алда милициягә алып киткән иде бит.

— Моңысына да жавап бирүе жиңел. Милиционер Чәпимгә машинасын төзәтергә булышты һәм Кубик белән икесен дә кайтарып жибәрде, ник дисәң, аларның бит беркемгә зарарлары тимәгән иде.

— Өченче теләгем менә нәрсә, — дип сүзен дәвам итте Чуаркай: — бер дә юынмыйча гына ару-пакъ йөрөп булмас микән?

— Һем! — диде тылсымчы. Ул тәмам аптырашта калган иде. — Моңы үтәве авыррак шул, дускай. Минем хәлдән үк килмәстер, ахры. Бик телисең икән инде, менә ничек итә алам: юынганнан соң рәхәтләнеп китәрсен. Вакытында юынырга онытсаң, пычрак синең битенче чеметер, энә белән чәнечкән

шикелле итә башлар. Юынгач кына тынычланырсың. Акрын-лап син үз вакытында юынырга ияләшеп китәрсен, хәтта әле күңеленә дә ошый башлар. Юынудан син бер төрле тәм табарсың. Ничек соң, шулай барырма сиңа?

— Бик барыр.

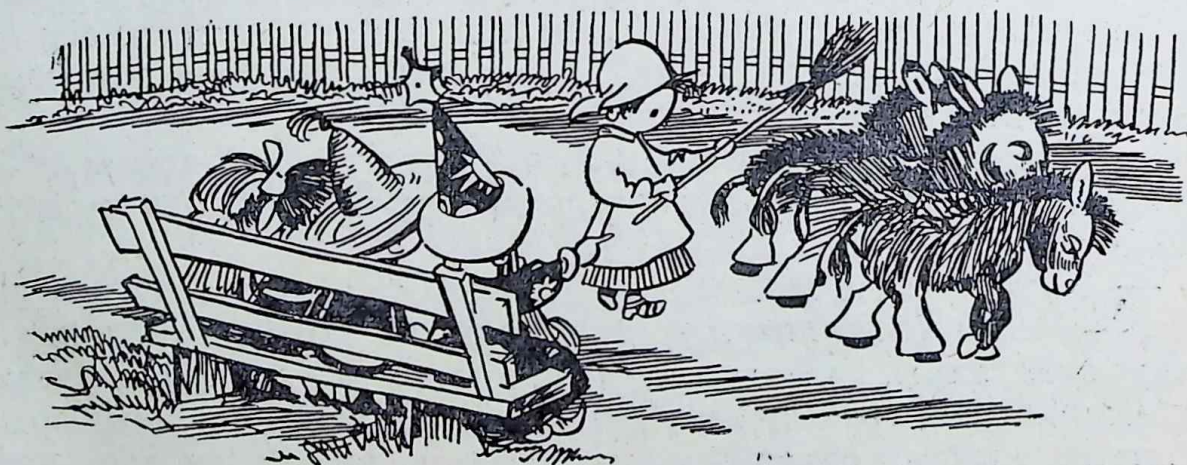
— Алайса, булды гына бу.

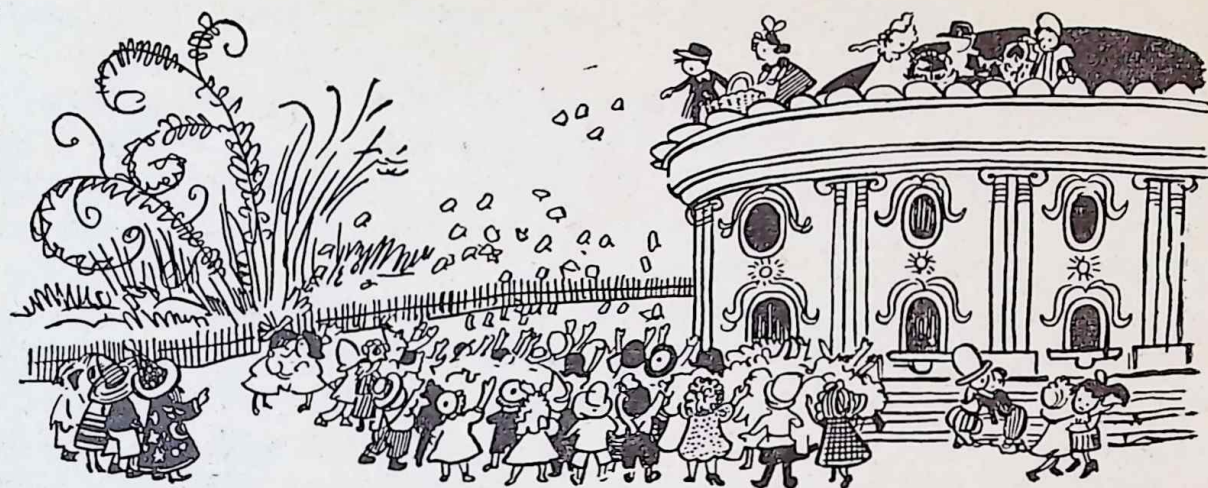
Нәкъ шул чакны зоопарк юлында өч ишәк күренде. Колакларын сәлперәйтеп, койрыкларын селкә-селкә, шак-шок атлап кайтып киләләр иде алар. Артларыннан чыбык тоткан жыештыручы кыз кайта иде.

— Ах, качкыннар! Ах, мордарлар! Ах, явызлар! — дип тирги-тирги кайта ул кыз боларны. — Кайда югалып йөргән-сездер шул заманнан бирле? Барысы да Кобардан гына килә инде бу! Беләм мин сине, явызны! Юашланып маташасың юк бер дә! Син генә котырткан! Син генә ияртеп киткән! Калигула белән Тибенәйнең синсез генә башлары житмәс иде әле качарга.

Сүзнең үзе турында барганын аңлагандай, Кобар иң арттан атлый иде. Башын аска салындырган да, бер гаепсез кыяфәт белән күзен мелт-мелт иттергәли.

— Күзләреңне бер дә мелтелдәтәсен юк, оятсыз! — дип тиргәпме-тиргәде теге кыз. — Аңламаган булып кылана бит әле, ачу китереп! Аңлаганыңны сизми ди торгансың... Иректә

йордегез, булды, бик житкән. Ерак китәрбез, дип уйлагансыз да, бик әллә кая кача алмагансыз шул менә!..

Абзар тирәсендәге коймага килеп житкәч, ул капканы ачып жиберде дә качкыннарны койма эченә куып кертте.

— Күрдеңме инде, Белмәмеш, синең теләгән тормышка аша бит. Менә болар өчесе дә кайттылар. Әйдәгез әле, тагын берәр нәрсә күрә алмабызмы.

Бу сүзләргә әйткәч, тылсымчы аягүрә калыкты һәм зоопарктан чыгу юлына атлады. Белмәмешләр анарга иярделәр. Зоопарктан чыгу белән, алар тыз-быз йөргән нәнүсләргә күрәп алдылар. Әйтерсез, бу көнне беркемнең дә өйдә утырасы килми иде. Һәр яктан музыка, җыр, көлгән-шайрган тавышлар ишетелә иде.

Тыкрыкка житкәч, безнең сәяхәтчеләр чаттагы йорт янына бик күп нәнүс җыелганын күрделәр. Берничәсе йортның түбәсенә үк менгәннәр. Кулларында олы-олы кәрзиннәр. Шул кәрзиннәреннән нидер алалар да түбәндәгеләргә ыргыталар. Якынарак килгәч, Белмәмешләр өстән бияләй яуганын абайлап алдылар. Зәңгәре, яшеле, кызылы, агы — төрле төстәгеләре бар. Түбәндәгеләр ул бияләйләргә төшәргә ирек бирмиләр: тотып алалар да кулларына киеп жиберәләр, аннары шундук, икесен бертөсле итәргә тырышып, алмашырга тотыналар.

— Нишлилэр соң алар? Нигэ биялэй ыргыталар? — дип сорап куйды Төймэкэй.

— Бүген биялэй бэйрэме, икенче төрлө эйткэндә, туганлашу көнө, — дип аңлатып бирде Тылсымчы. — Бүген һәр жирдә биялэй өләшәләр. Малае-кызы ул биялэйләрне алалар да үзара алмашалар. Бер-берсе белән алмашучылар кояшлы туганнар дигән исем алалар.

— Нишләп? — дип кызыксынды Белмәмеш.

— Шулай гадәтләнелгән инде. Кояшлыда биялэй бэйрэме һәр елны була, шуңа күрә монда елдан-ел туганнар ишәя бара, озакламый бөтен шәһәр халкы туганлашып бетәр әле.

Икенче тыкрыкта тылсымчы көтмәгәндә, тукталды да әкрән генә:

— Карагыз энә! — диде.

Белмәмешләр дә туктадылар. Аларның алдында ук тротуарның нәкъ уртасында бер малай белән бер кыз, кулга кул тотышып, күзгә күз карашып, басып торалар иде.

— Болар кемнәр? — дип сорап куйды Төймэкэй.

— Сизмәдегезмени? Яфраккай белән Хәрефкәй инде болар, — дип аңлатты карт.

— Яфраккаймыни әле?! — диде Белмәмеш. — Киредән нәнүс хәленә кайткан икән алайса! Таныйм да кебек мин аны.

Нәкъ шул чакны Хәрефкәй:

— Яфраккай бәгырем! — диде. — Әле ярый исән-сау кайттың! Мин бик-бик сагындым сине! Күпме күз яше түктем.

— Кайгырма, Хәрефкәй, хәзер инде гел бергә булырбыз, һичкайчан аерылышмабыз, — дип юатты аны дустаны.

— Кайларда булдың соң? Сөйләр идең ичмасам.

— Циркта яттым мин. Шундый кызык, шундый күнелле анда! Көндөз репетиция, төрлө күнегүләр ясыйсың, ки-

чен халык алдына чыгасың. Көн саен шулай, хэтта якшәмбе көнне дә.

— Миңа бик ямансу булды, циркка да йөрисем килмәде. Синен анда икәнәнне белсәм, йөгәрә-йөгәрә барган булыр идем. Нишләп хәбәр итмәдең соң?

— Үпкәләмә, бәгырем! Мин ул чагында ишәк булганмын.

Шул вакыт югарыдан нидер ява башлады. Бик күп нәнүсләр бияләй жыярга тотындылар. Белмәмешләрне бәреп ега яздылар. Нәнүсләр арасыннан көчкә генә чыксалар да, һәрберсе икешәр бияләй эләктереп өлгергән иде. Читкәрәк китеп, табышларын караштыра башладылар. Белмәмешкә берсе коңгырт, берсе кызгылт сары, Төймәкәйгә берсе сары, берсе алсу, Чуаркайга берсе зәңгәр, берсе ак бияләй эләккән иде.

— Бу чаклы уңмасак та уңмабыз икән! — диде Төймәкәй. — Үзара алмашырга да җае юк: алтысы алты төрле.

Ул да булмады, яннарына көлә-көлә берничә нәнүс йөгәрешеп килде дә алмаша да башлады. Бер малай Белмәмешнең кулыннан кызгылт сары бияләйне алып, аның урынына яшелне бирде: икенче малай коңгыртын алды да күгелжемне төртте; күгелжемен шундук бер кыз алды, аның урынына кызылны калдырды.

Белмәмешнең авызы ерылды:

— Күрдегезме? Абзагызның ике энесе, бер сеңелесе бар хәзер!

Төймәкәй белән ике малай алмашты. Хәзер аның кулында сары белән алсу урынына зәңгәр белән яшел бияләйләр. Чуаркайның гына сөмсере коелган: аның белән берәү дә алмашмады.

Ул арада Белмәмеш үзләре янына килүче милиционерны шәйләп алды. Өр-яңа ялтыравык каска кигән. Жентекләбрәк караса — һәркемгә мәгълүм милиционер Сызгырай! Белмәмеш шаккатып, авызын ачып торганда, Сызгырай туп-туры аның янына килде һәм башыннан алып аягына чаклы күздән кичерде. Чалбарга күзе төште ахры моның, дип уйлап алды Белмәмеш, йөрәге жу итеп китте, йөгерергә, качарга да эзер иде ул. Тик Сызгырай үз кулларындагы берсе ак, берсе кызыл

биялэйлэргэ карап алды да Чуаркай янына килде. Аның ак бияләен алып, кызылны кигезде. Хэзер инде Сызгырайның ике кулында да ап-ак биялэй иде. Ул аларны ашыкмыйча гына рэтлэде дә, честь биреп, Чуаркайга бик мөлаем итеп елмайды һәм үз юлына китеп барды.

— Хэзер инде бөтен изге теләкләрегез үтэлде, — дип сөйләнде тылсымчы, озын сакалын сыйпаштыргалап. — Ишәкләр зоопаркка әйләнеп кайттылар. Яфраккай үзенң дуcты янында. Милиционер Сызгырай больницадан чыкты. Хэзер инде сезне генә өегезгә озатасы калды.

— Жилкуарларны нишләтергә соң? — дип сорап куйды Белмәмеш. — Нәнүсләрне рәнжетмәсеннәр өчен, бәлкем, аларны да берәр нәрсә эшләтергәдер?

— Бу хакта бер дә борчылма син, — диде тылсымчы. — Сезнең башыгыздан кичкәннәр турында мин бер тылсымлы китап яздым. Хәйран да гыйбрәтле китап инде. Аны укыган һәрбер жилкуар үзенң ишәккә ияргәнән аңлар да бик нык оялыр. Шуннан соң инде жилкуарларның дәрәжәсе калмас.

— Әгәр дә ул китап берәрсенә житәрлек тәэсир итмәсә? — дип сүзгә катышты Чуаркай.

— Андый хәлнең булуы мөмкин түгел, — диде тылсымчы. — Нәнүсләр һәрвакытны китап сүзенә колак салалар. Тумыштан ишәк булганнарға гына китап сүзенң тәэсире булмаса булмас.

Шулай сөйләшә-сөйләшә безнең сәяхәтчеләр мәйданга килеп чыктылар. Анда чит шәһәрлэргә йөри торган егермеләп автомобиль тезелгән иде.

— Бүгенге көннән алып Қояшлы шәһәрeндә маршрутлы такси-станциясе эшли башлаячак. Моңарчы автоматик таксилар шәһәр эчендә генә йөри иде, хэзер теләсәгез кая барырга була, — дип аңлатып бирде тылсымчы.

Ул иң кырыйдагы машина янына килде дә радиатор артына кыстырылган картонны алды. Картонга нәнүсләр иленң картасы ясалган иде. Шуннан Чәчкәле шәһәрeн эзлөп табып, тылсымчы карандаш белән машина бараçак юлны сызып чыкты. Қартаны кире урынына кыстырды.

— Хәзер инде утырыгыз да приборлар тактасындагы төймәгә төртегез. Машина үзе алып кайтып житкерер. Туктарга-фэлән уйласагыз, шуңа ук басарсыз. Юлыгызны дәвам итәсегез килсә, яңадан шуңарга басарсыз. Бүтән берни эшләтәсе түгел.

— Әллә тылсымлы машина инде? — дип куйды Чуаркай.

— Юк, маршрутлы такси. Күз алдыгызда маршрут, ягъни сез кайтасы юлны сыздым. Автомобиль эченә электрон жайланма куелган, энә шул жайланма автомобильне сызган юлдан алып бара. Сезне илтөп куйгач, кире кайтачак.

Белмәмешләр автомобильгә керөп, өчөсө дә йомшак урындыкларга янәшә утырдылар. Тылсымчы карт машинаның ишеген япты да, сабуллашып, кулын болгады. Белмәмеш приборлар тактасындагы төймәгә төртте. Машина кузгалып китте. Сәяхәтчеләр, артка борылып, тылсымчы картка кул болгадылар. Тылсымчы үзе дә әле һаман кулын болгый иде. Аның озын сакалы жылдә жылфердәгәнне күрөп, Чуаркай:

— Карагыз әле, кара, ул безгә сакалын селки, — диде, көлөп эчө катты.

— Тылсымчыдан көлмиләр инде! — дип куйды Төймәкәй. — Сиңа беркөм дә сакалын селкөп тормас.

Машина мәйданда дуга сыман юл ясады да бер урамга керөп китте. Шуннан инде тылсымчы бүтән күрөнмәс булды.

Утыз өченче бүлек

БЕЛМӘМЕШ, ТӨЙМӘКӘЙ ҺӘМ ЧУАРКАЙ ТУГАНЛАШЫП КИТӘЛӘР

Ярты сәгатътән машина шәһәр эченнән чыгып басулар буйлап бара иде инде. Белмәмешләргә Қояшлы шәһәрен ташлап китүе бик үк жиңел түгел иде. Алар актык мәртәбә борылып карадылар да баеп барган қояшны күрделәр. Қояш зур кызыл шар булып жир кырыеннан яртылаш тәгәрәп төшкән иде инде. Шәһәр әле һаман да күренә. Йортларның шәүләләре кичке шәфәкъта караеп калкып торалар иде. Белмәмешләр Қояшлы шәһәренен энә шундый чагын күреп калдылар. Қояш горизонтка күмелгәч, шәһәр дә томанда эреп югалгандай тоелды.

Сәяхәтчеләр әйбәтләп кенә тезелешеп утырдылар да көн буена башларынан кичкән хәлләрне исләренә төшерергә тотындылар.

— Ишәкләрне дә, Яфраккайны да, милиционер Сызгырайны да ничек итеп һәммәсен бер көн эчендә күрә алганбыздыр инде, шуңа исем-акылым китә минем. Хәзер алар өчен кайгырган юк инде, — диде Белмәмеш.

— Тапкансың гажәпләнерлек нәрсә! — дип үз сүзен кыстырды Чуаркай. — Очратмасак, гажәп булыр иде. Тылсым аркасында ич алар барысы да.

— Кубикны күреп, аның белән Қарбызи салдырган йортларны карарга гына бара алмый калдык, шунысы кызганыч, — диде Төймәкәй.

— Аннан да битәр, инженер Чәпимгә ияреп Фуксия һәм Ай-Йолдыз янына Гыйльми шәһәрчеккә барырга өлгермәдек, менә нәрсә кызганыч, — диде Белмәмеш. — Анда бик кызыклы нәрсәләр күргән буладыр идек бит.

— Күрәсебез килгән жирләрне күреп бетерә алмавыбыз гына күңелне әрнетә бераз... Қояшлыны бер дә кызганусыз ташлап китсәк, тагын да күңелсезрәк булыр иде әле, — диде кыз. — Яхшыдан аерылуы шулай кызганыч инде ул. Аның

каравы, Кояшлыда безнең туганнарыбыз бар хәзер, шунысы куаныч!

— Сөенәм дә соң үзем! — дип куйды Чуаркай. — Минем туганым милиционер, ә сез үзегезнекеләрне белмисез дә.

— Белмәсә ни, — дип аңа каршы төште кыз. — Мин аларны барыбер гомерем буе яратачакмын.

Кояшлы туганнар турында сүз чыккач, һәркайсы үзенә бияләйләренә карап алды. Хәзер инде Белмәмешнең бер кулында яшел, икенче кулында кызыл, Төймәкәйнең берсе яшел, икенчесе зәңгәр, Чуаркайның зәңгәр белән кызыл бияләйләре иде.

— Карагыз әле, кара! — дип куйды кинәт Төймәкәй. — Без бит үзара алмаша алабыз түгелме соң? Чуаркай кызыл бияләен Белмәмешкә бирә дә, Белмәмешнең ике кызыл бергә килә; яшелен ул миңа бирә, минем ике яшел була; мин үземнең зәңгәр бияләемне Чуаркайга бирәм дә, аның икесе дә зәңгәр була.

Тиз генә алмаштылар да, җае чыкты бит, дип көлешеп куйдылар. Әйтеп бетергесез рәхәт булып китте. Бер-беренә сыенышып, алар озак вакыт тавыш-тынсыз гына бардылар.

Аннары гына Төймәкәй бер тәкъдим кертте:

— Туганнарым, әйдәгез, өйгә кайткач та, күп итеп бияләй тегеп өләшәбез. Шуннан безнең шәһәрдә дә кояшлы туганнар булыр. Кояшлы туганнарың булуы бик зур бәхет ич ул!

Көн сүнәп бара иде. Шәфәкъ балкышында комач төскә кергән болыт агарып-тоныкланып калды. Күк гөмбәзендә берән-сәрән йолдызлар калка башладылар. Чуаркайның йоклайсы килде. Башы җилкәсенә авып төште, гәүдәсе әкреләп кенә янтая барды. Тигезлеген югалткач, ул, янәшә утырган Белмәмешне чукымакчы булгандай, аның өстенә авып төшә язды, тик шундук ялт итеп башын артка алып өлгерде.

— Нәрсә эшләвен бу? Әллә йокың килә инде? — дип сорап куйды Белмәмеш.

— Юк, болай гына, шаярып кына, — дигән булды Чуаркай.

Үзе бервакыт авып төште дә йоклап китте. Белмәмеш һәм Төймәкәй аны йомшак урындык аркасына ипләп кенә сөяделәр дә:

— Йокласын әйдә, — диделәр.

Ләкин үзләре дә экренләп кенә йокыга талдылар. Уянсалар — машина урам уртасында туктап калган. Урман артыннан кояш күтәрелә.

— Менә сиңа мә! Без каядыр килеп туктаганбыз ич... — диде Белмәмеш һәм, машинаның ишеген ачып, жиргә төште.

Төймәкәй дә машинадан төште һәм тирә-юньгә күз салды.

— Кая икәне билгеле инде, — дип сөйләнде кыз. — Чәчкәле ич бу!

— Чынлап та! — диде Белмәмеш, сөенеп. — Теге юлы кузгалып киткән жиргә кайтып туктаганбыз. Әй, Чуаркай, тор, кайтып життек.

Чуаркай да уянып машинадан жиргә төште.

— Кара, ничек тиз кайтылган! — диде ул, авыз тутырып исни-исни һәм күзен уа-уа.

— Тизме соң инде? — диде аңа Белмәмеш. — Таң атты ич инде. Син төн буге йоклагач та!

— Алайса бер дә гажәп түгел икән шул! — дигән булды Чуаркай. — Мин өйгә киттем, — дип тә өстәде һәм, зәңгәр

бияләй кигән кулларын артка куеп, өенә таба атлады.

Белмәмеш автомобильнең ишеген шырталатып ябу белән, такси үзлегеннән кирегә борылып, килгән юлыннан китеп тә барды. Белмәмеш һәм Төймәкәй аның артыннан беравык карап тордылар да урам буйлап атладылар. Туган шәһәрләренә кай-

тып житкәч, аларның куанычлары эчләренә сыймый башлады. Шәһәрне күреп йөриселәре килә иде аларның. Йөри торгач, Кыярлы инеше буена килеп чыктылар. Алар китеп торган арада кыярлар бик нык үсеп киткән — сабаклары урман булган, тәмам адашырлык иде.

Белмәмешләр текә яр өстендә туктап калдылар. Моннан урман да, инеш тә, күпер дә, шәһәр үзе дә бик әйбәт күренә иде. Иртәнге кояш үзенң алтын нурларын өй түбәләренә сиба дә, өй түбәләре кызгылт сары яктылык сирпегәндәй тоела иде.

Белмәмеш моңарга сокланып карап торды-торды да:

— Рәхәт тә соң үзебезнең Чәчкәледә! — дип куйды. — Әгәр дә Қояшлыдагы шикелле зур матур йортлар да салып жиберсән, тагын да күңеллерәк булып китәр иде.

— Кара син аны! — дип көлеп жибәрде Төймәкәй.

— Бездә дә парктар, театрлар, күңелле шәһәрчәкләр булса икән! Урамнарда автомобильләр, автобуслар, атом аурындыклары йөрөп торса икән! — дип хыялланыуында булды малай.

— Аларны булдырып өчен, Қояшлы нәнүсләре күпме хезмәт куйганнар бит, — диде кыз. — Алма пеш, авызыма төш, дип тормаганнар.

— Без дә эшләр идек анысы, — диде Белмәмеш. — Барысы бердәм тотынсамы — әллә ниләр эшләп була. Кара әнә, күмәкләшөп тотынган идек, нинди күпер салып куйдык. Бер үзең аны башкарып чыга аласыңмыни?.. Тылсымлы таяк булса, бер селтәү белән шәһәребезне Қояшлы кебек матур итәр идек тә соң... Таяк юк шул.

— Белмәмеш, син бер тамчы да акылга утырмагансың икән әле. Эшләмичә генә, тир түкмичә генә яшәргә сиңең исәп. Шуңа күрә гел тылсымлы таяк дип төшләнәсең. Миңа калса, мин тылсымлы таякны югалтуыбызга бер дә үкенмим. Тылсымлы таяк бит ул чамасыз зур көчкә ия, сиңең шикеллерәк берәр нәнүс кулына эләксә, файда урынына зарар гына килер. Акылың булса, тылсымлы таякның кирәге дә юк.

— Төймәкәй, дим, әллә мин үкенәмме? Юк, мин бит сиңе үкенәсең дип торам. Нишләп әле мине бу чаклы битәрлисең?

- Мин синең әйбәт нәнүс булуыңны телим.
- Ничек? Син дә шуны ук телисеңмени? — дип кычкырып жибәргәнән дә сизми калды Белмәмеш.
- Телим шул. Тагын кем тели соң?
- Бар инде шунда синең төсле үк берәү, — дип, кул сел-тәгән булды малай.
- Күптән дусмы син аның белән?
- Байтактан инде.
- Төймәкәй шундук авызын-борынын турсайтты, икенче якка борылды.
- Бу чаклы булырсың икән, Белмәмеш! Бу чаклы итәк астыннан ут йөртерсең икән! Қайчаннан бирле үзең белән дус булып йөрибез, тагын бер дус кызың бар икәнән әйтмисең дә әйтмисең. Миңа соң нәрсә? Мин каршы түгел, була бирсен! Әйтми йөрүең генә.
- Нәрсәсен әйтми ди инде аның? Мин дуслашмас та идем, үзе бит... теңкәгә тия.
- И, борчак сибәсең дә инде, Белмәмеш! — диде Төймәкәй, аңа бармак янап. — Исеме ничек соң?
- Кемнең?
- Дус кызыңның.
- Аны әйтәсең икән әле... Намус аның исеме.
- Нинди Намус ул тагын? — диде Төймәкәй, гажәплә-неп. — Ах, намус!
- Төймәкәй чыркылдап көлеп жибәрде, аннары ике кулын Белмәмешнең ике иңбашына куйды, күзенә туп-туры итеп карады да:
- Мәзәк тә малай инде син, Белмәмеш! — диде. — Үзең әйбәт тә син. Шундый әйбәт инде менә!
- Сиңа гына шулай булып күренәдер әле.
- Нишләп миңа гына күренсен икән?
- Ниткәнсең... миңа гашыйк булгансың.
- Төймәкәйгә шул сүз җитә калды:
- Кем? Минме? Гашыйк булганмы мин?
- Булсаң, аның ние бар соң? — дип, кулларын жәеп жи-бәрде Белмәмеш.

— Аның ние бармы эле? Аның ние бармы? Син... Син... —
Гарьләнүдән Төймәкәй сүзен әйтә алмый торды, таш кебек
йомарланган бәп-бәләкәй йодрыкларын малайның борын тө-
бендә уйнаткалап алды. — Безнең арада бар да бетте! Белеп
тор син шуны! Бар да бетте!

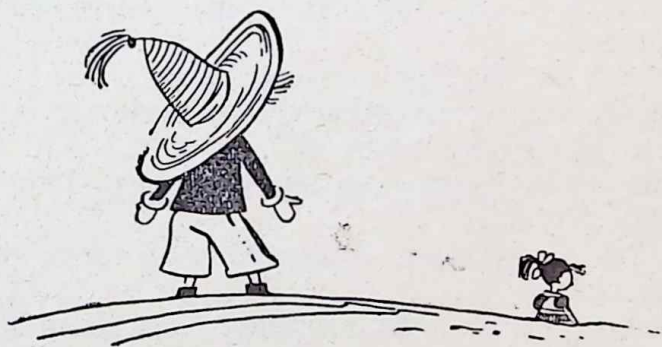
Кырт борылды да китеп барды. Бераз киткәч, туктады да,
Белмәмешкә мәгърур караш ташлап, әйтә куйды:

— Шул ахмак чырайларыңны күзем күрмәсен иде!

Аннары ул китеп барды. Бу юлы чынлап та китте. Белмә-
меш, иннәрен биетеп, карап калды.

— Күр инде син, ә, начар килеп чыкты бит! Бер дә
яман сүз дә әйтмәдем инде югыйсә, — дип сөйләнде Белмә-
меш һәм әкрен генә өенә таба атлады.

Белмәмешнең Кояшлы шәһәренә сәяхәте энә шулай тәмам-
ланды.

ЭЧТӨЛӨК

Беренче бүлөк. Белмәмешнең хыялы	3
Икенче бүлөк. Белмәмешнең игелекләре	8
Өченче бүлөк. Белмәмешнең хыялы тормышка аша	15
Дүртенче бүлөк. Белмәмеш белән Төймәкәй шапшак Чуар- кайны очраталар	23
Бишенче бүлөк. Белмәмеш, Төймәкәй һәм Шапшак Чуаркай сәяхәткә чыгып китәләр	30
Алтынчы бүлөк. Маңаралар башлана	37
Жиденче бүлөк. Сәяхәт дәвам итә	44
Сигезенче бүлөк. Циркулина һәм Планетарка	50
Тугызынчы бүлөк. Радиолярия	56
Унынчы бүлөк. Кояшлы шәһәрәндә	64
Унберенче бүлөк. Кичен булган хәлләр	73
Уникенче бүлөк. Белмәмеш үзенәң намусы белән сөйләшә	82
Унөченче бүлөк. Яфраккай белән Хәрәфкәй	88
Ундүртенче бүлөк. Белмәмеш газета хәбәрләре белән таныша	96
Унбишенче бүлөк. Зоопаркта	102
Уналтынчы бүлөк. Дуслар Кобарны очраталар — зур бә- лагә тап булалар	112
Унжиденче бүлөк. Кубик белән очрашу	123
Унсигезенче бүлөк. Архитектура кабинетында	134
Унтугызынчы бүлөк. Театрда	141
Егерменче бүлөк. Белмәмешләр инженер Чәпим белән оч- рашалар	151
Егерме беренче бүлөк. Белмәмешләр киём фабрикасына экскурсия ясыйлар	159
Егерме икенче бүлөк. Милиционер Сызгырай маңаралары	160
Егерме өченче бүлөк. Белмәмешне кабат намусы газәплый	181
Егерме дүртенче бүлөк. Белмәмеш шахмат уены белән мавыгып китә	189
Егерме бишенче бүлөк. Сызгырай табылды	197
Егерме алтынчы бүлөк. Игътибарга лаеклы гәләмәтләр	204
Егерме жиденче бүлөк. Жилкуарлар арасында	212
Егерме сигезенче бүлөк. Профессор Бөжәкинең ачышы	219
Егерме тугызынчы бүлөк. Иске дуслар белән очрашу	227
Утызынчы бүлөк. Тылсымлы таякны югалту тарихы	238
Утыз беренче бүлөк. Тылсымчы белән очрашу	248
Утыз икенче бүлөк. Бияләй бәйрәме	258
Утыз өченче бүлөк. Белмәмеш, Төймәкәй һәм Чуаркай туғанлашып китәләр	266

